

НИГИНА НИЁЗ

СЎНГГИ КУН

1-китоб

Тошкент
«MERIYUS»
2012

HO 41485/1
2

Huzna Huz

2013/73
A5768

Alisher Navoiy
nomidagi
O'zbekiston MK

А. Н. Радишчев: *«Инсон ўлгач ҳам барҳаёт бўлиб қолади; унинг танаси емирилиб кетади, аммо руҳ емирилмайди. Унинг ерда нозил бўлишидан мақсад комиллик сари интилишдир. Демак, ўлимдан кейин ҳам руҳ ўз тадрижсини давом эттиради ва такомиллаша боради. Ниҳоят, у мутлақ баркамол ҳолатга эришади. Ҳаётдан мақсад шу эрур...»*

Бенедикт Спиноза: *«Инсон руҳи тана билан бирга емирилиб кетмайди. Ундан мангу нимадир қолади.»*

Робиндранат Тагор: *«Тонг чоғи, ёруғликни кўрдиму, бу олам мен учун бегона эмаслигини дарров ҳис этдим. На исми, на сийрати менга таниш бўлган сирли хилқат она қиёфасида мени бағрига босди. Ўлим чоғида ҳам мен азалдан билган ўша сирли хилқатнинг ҳузуримга келишини биламан. Негаки, мен ҳаётни яхши кўраман. Аминманки, шу сингари ўлимни ҳам севиб қоламан.»*

Вольфганг Гёте: *«Руҳимиз ҳеч қачон емирилмаслигига ҳеч қандай шубҳам йўқ. У мангуликда мангу яшайди. У худди қуёшга ўхшайди. Чунки қуёш бизнинг моддий кўзларимиз учунгина ботади.»*

Жек Лондон: *«Ўлим бўлмаган нарса. Тирикликнинг асоси руҳдир. Руҳимиз эса абадий яшайди... Фақат руҳгина абадий, сўнгсиз эврилишлар замирида у ёруғлик томон юксалаверади.»*

Ибн Сино: *«Руҳ – абадий. У жисм ўлгандан кейин ҳам мавжуд бўлиб қолаверади.»*

Гераклит: *«Токи биз тирик эканмиз, руҳимиз ўликдир. Ўлганимиздан кейин улар тирилади.»*

УДК: 821.512.133-3

ББК: 84(5У)7 - *У.Б. араб.*

Н55

Ниёз, Нигина

Сўнгги кун: Китоб 1: Хаёлий қисса/ Н. Ниёз; муҳаррир
Ҳ.Маҳмудова. - Тошкент: Meriyus, 2012. 272-б.

Америкалик кинематографчилар томонидан яратилган «Привидение» («Арвоҳ») фильми ўзбек томошабинларини ҳам ҳаяжонга солган эди. Бош қаҳрамоннинг ҳалокатга учраши, танасини тарк этгач, ўлганлигини тушунмаслиги, суюқлиси билан бўладиган учрашувлар гоёт қизиқарли, ишонарли қилиб суратга олинган.

Адиба Нигина Ниёзнинг «Сўнгги кун» асари ҳам у дунёдаги ҳаёт ҳақида ишонарли, мароқли ҳикоя қилади.

УДК: 821.512.133-3

ББК: 84 (5У)7

ISBN 978-9943-395-44-2

© Нигина Ниёз (Мавлуда Иброҳимова), 2012

© «Meriyus» нашриёти, 2012

МУҚАДДИМА

Меҳрибон ва Раҳмдил Аллоҳ номи билан бошлайман!

Ушбу асарни ёзиш осон бўлмади. Асар ёзилиши мобайнида мени бу йўлдан қайтаргувчилар кўп бўлди. Негаки, бу жуда мунозарали мавзу, барчага бирдек манзур бўладиган асар ёзиш қийин, дедилар. Чиндан ҳам у дунёдаги ҳаёт борасида турли қарашлар, тахминлар, илмий фаразлар мавжуд. Бундан ташқари, турли диний китобларда у ҳар хил ёритилган. Буддавийлик унинг бир томонини талқин этган бўлса, веда адабиётларида муфассалроқ далолатларни кўришимиз мумкин. Ислом динида ҳам ўлим чуқур ёритилган. Диншунослар ҳам ўлим ҳодисасини маълум бир нуқтаи назардан ўрганадилар. Аммо фикрларда фарқланишлар кўп учрайди. Масалан, суфийлик тариқатида комилликка эришган руҳлар фалак оламларига кетади, деб талқин қилинади. Тирикликда эзгу ишлар қилмаган гуноҳкор бандалар эса осмон остида қолиб, фалакка кўтарила олмайдилар, дейилади. «Одамларнинг руҳи жисмдан жудо бўлгач ва фалак оламига етгач, – деб ёзади Азизуддин Насафий «Зубдат ул ҳақойиқ»¹ китобида. – Фоний маркаб (от) лардан қутуладилар ва абадий маркабларга минадилар ва шу абадий маркаблар устида абадий бўладилар ва ҳар бири ўз мақоми меъёрида роҳат ва фароғатда турадилар». Китобнинг яна бошқа ўрнида эса ҳалифанинг руҳи жисминини тарк этиши билан абадий Қодири роҳманир-роҳийм ва Раббил оламин ҳузурини фароғату роҳатга эришади, деб ёзилади. Умуман олганда, суфийлик тариқатида руҳнинг танадан чиқиши ва мақоматига кўра оламларга кетиши батафсил талқин этилган адабиётлар кўп. Шунингдек, XIX асрда араб уламолари томонидан ёзилган «Мунтахаби китоби руҳ», «Мажмаи-латоиф» асарларида ҳам ўлимдан кейинги ҳаёт, жаннат ва дўзах даражалари атрофлича тасвир этилади.

Бундан хулоса шуки, диний адабиётларда ўлим ҳодисаси ҳар хил талқин этилган. Шу боис бир фикр издошлари бошқача фикрловчи ёки бошқа мазҳабдагилар билан тортишгани тортишган.

¹ Зубдат ул ҳақойиқ – Ҳақиқатлар қаймоғи

Қарашлар турлича бўлгани учун ҳам мен бугунги кундаги илмий адабиётларни ўрганиб чиқдим ва улардан ўз асаримда ҳолисона фойдаландим. Хусусан, Моудининг «Ўлимдан кейинги ҳаёт», С.Тухолканинг «Оккультизм ва магия» ва бошқа қатор дунёвий адабиётларни ўқиб ўрганиш асносида талайгина қизиқарли далилларга дуч келдим.

Ҳозирги кунда ўлим ҳодисасини ўрганувчи фан танатология деб аталади. Бу ҳодиса юзасидан қатор илмий далолатлар, фаразлар мавжуд. Олимларнинг талқинига кўра, ўлим ҳаётнинг бир шаклидан бошқа шаклига кўчишдир. Яъни тана ўлимга юз тутгач, шахс-руҳ соф онг шаклида ҳаётни давом эттиради. Онг қанчалик соф, руҳий қуввати юкори бўлса, у шу қадар юксак даражаларга кўтарилади ва ўзи сингари руҳлар билан бирга қолади. Бошқа бир илм намоёндаларининг фикрича, онг ернинг ўзида қолиб ҳаётини давом эттиради. Улар ерда бир неча ўлчамлар бор, руҳ биз кўролмайдиган ўша ўлчамларга ўтиб кетади, деб фараз қилишади. Умуман олганда, илм намоёндалари ҳам бу масалада ҳали яхлит бир тўхтамга келганларича йўқ. Бу мумкин ҳам эмас.

Фикрлар, қарашлар ранг-баранглиги мени кўпроқ изланишга ундади.

«Сирли олам» ойномасида ишлаб юрган кезларим ўлимдан кейинги ҳаёт борасида кўплаб қизиқарли далолатларга дуч келганман, клиник ўлим ҳолатида бўлган кишилар билан суҳбатлашганман. Тўплаган материалларим асосида «Марҳумлар ҳикояси», «Жон чиққанда кўрганларим», «Умр шоми етгач», «Марҳумнинг қирки» сингари қатор мақолалар ёзганман. Шу тарзда қадам-бақадам менда ўлимдан кейинги ҳаёт борасида муайян тасаввур ҳосил бўлди ва мен уларни жамлаб, турли тоифа инсонлар тақдири орқали ифодалашга жазм этдим. Бир чеккаси ушбу асар яқинларидан эрта айрилган, фарзанд доғида куйган оналар учун бир юпанч бўлсин, дедим. Чунки марҳумлар тирик ва ҳамиша биздан огоҳлар деб ўйлайман.

Клиник ўлим ҳолатида бўлган аксарият кишилар, танадан чиқиб, жисмларини четдан кузатганларини, атрофдагиларнинг гап-сўзларини аниқ-тиник эшитиб туришганини, воқеаларда бевосита иштирок эта олганларини таъкидлашади.

Улар ўлим чоғида бутун ҳаётлари кинолавҳа каби кўз олдларидан ўтганини, қилган хато-ю гуноҳларини ўзлари ҳам кўриб, бундан жуда уялганларини айтадилар.

Бу қай бир жиҳатдан ҳақиқатга яқин. Шу боис мен асарни ёзиш мобайнида шу фикрларга таяндим ва балки мункарнакир, сўроқ-савол деганлари шу тарзда намоён бўлиши мумкин. деган тўхтамга келдим.

«Сўнгги кун» воқеаларининг аксарияти ҳаётдан олинган. Уларни излаш ёки тўкиб ёзишга ҳожат бўлмади. Қабрда тирилган бола, тирик кўмилган деб фараз қилинган отин аёл, суфийлик тариқатида юқори мақоматга эришган Нуриллоҳ қори Нақшбандий ҳаётда бўлган кишилардир. Нуриллоҳ қори ҳозир ҳам ҳаёт, шогирдлари билан беморларни даволайдилар. У киши тириклик чоғида уруж(руҳнинг танадан чиқиши)ни кўрган, маърифат мақоматига эришган, нафсни енгган такво аҳллари билан биридир. Орамизда киши билмас авлиёлар, авлиё даражасида бўлган комил зотлар, назаркарда инсонлар бор. Фақат улар ўзларини кўз-кўз қилмайдилар, хилмликда, камтарона умр кечирадилар.

Шунингдек, китобга ўзим кузатган, гувоҳи бўлган воқеаларни ҳам киритганман.

Холам, математика фанлари номзоди, уч нафар фарзанднинг онаси Робияхон Яминова 52 ёшларида саратон хасталигидан вафот этганлар. У киши ҳамманинг ташвишини қиладиган фидойи, куйди-пишди, кўнгли дарё инсон эдилар. Холамизнинг ўлимлари дилимизда армон бўлиб қолган. Бу ҳолат қаттиқ таъсир қилганиданми, кўп тушимга кирардилар.

Бир куни тушимда оппоқ кўйлақда ўз уйларида юрганмишлар. Дастурхонлар ясатилган, хонама-хона учиб юргандайлар. Бирам хурсандларки... бизлардан:

– Менинг тўйим бўляптими? – деб сўрармишлар.

Худди шу куни холамнинг қирқлари бўлиши керак эди. Маросим ўтказиладиган хонадонга бориб, яна бир воқеа тафсилотидан хабар топдим. Холамнинг қизлари Наргиза онасини кўрганди.

– Шундоқ кароватимнинг оёғида омонат ўтирганларини ўз кўзим билан кўрдим, – деди у. – Ухламаётгандим. Чехралари аниқ-тиник кўриниб турарди.

Ойи, деб чақиришим билан ғойиб бўлиб қолдилар. Ортларидан ҳатто дарпардалар силкиниб қолди. Бунни қандай изоҳлашни билмайман, – дейди у ҳайратланиб. Энг ажабланарлиси, биз марҳумани бир кунда, бир пайтда кўрганмиз.

Хуллас, ҳаётда бундай мисолларни кўплаб келтиришимиз мумкин. Аммо у дунёдаги ҳаёт ҳақида асар ёзишдан пировард мақсад уни курук тасвирлаб ўтиш эмас, балки бу дунёдаги ишларимизга охират нуқтаи назаридан баҳо бериш, чунончи инсон ҳаётида ўлимнинг энг катта сабоқ эканини эслатиб қўйиш ҳамдир.

Умримиз давомида биз тайёргарлик кўришимиз зарур бўлган муҳим ҳодисалардан бири ўлимдир. Сарҳисобимиз эса савоб ишларимиз, одамларга, элга қилган хизматимиз, яхшиликларимиз билан ўлчанади, деб ўйлайман.

Асарни ўқиб, ҳукм чиқариш сиз азиз китобхонларга ҳавола.

Балки асарнинг айрим ерларида ноаниқликлар бордир, хатоликка йўл қўйгандирман, балки баъзи тасвирлар сизнинг билганларингиз билан муштарак келмас. Булар учун, хатою гуноҳларим учун аввало Пок Парвардигордан, сўнгра эса сиз азизлардан узр сўрайман.

Зеро, асар воқеаларини ҳақиқат деб эмас, дунё ишларидан, туриш-турмушимиздан олинган бир сабоқ деб қабул қилинг. Агар сиз, азиз китобхон, асарни ўқиб, воқеаларни охират нуқтаи назаридан талқин этишни ўрганган бўлсангиз, шугина мен учун етарлидир. Чунки мен ўз олдимга айнан шу нарсани мақсад қилиб қўйганман. Бунни нечоғлик уддалаганим, сизнинг ҳукмингизга ҳавола, мен ўқиганларимни, эшитганларимни ёздим. Яна ҳам Аллоҳ билгувчиरोқдир!

Нигина НИЁЗ

ЖОН ҚАНДАЙ КҮЧАДИ?

Рух вазни қанча?

Ҳаётлик чоғимизда бу ҳақда ўйламаймиз. Тана ва рух бирлигидан бахтиёр ҳолда орзу-умидлар сари интилиб яшай-верамиз. Аммо барибир бир кун келиб, ҳаммамиз бу мураккаб ҳолатни бошдан кечиришга мажбур бўламиз. Ана ўшанда нималарни ҳис қиламиз? Жоннинг кўчиши қанчалар осон ва қанчалар қийин? Лопиллаб кетаётган тобутни кўриб, этларимиз увишади, вужудимизни қандайдир мискинлик қамраб олади. Ҳаёт шу ерда тугайдими? Охирги борар манзилимиз шуми? Ўлим ҳақ! Бирок ҳаётнинг ҳақиқати ўлимми?

Паймона тўлиши бу дунё нуқтаи назаридан қаралганда, инсон тақдирида фожиавий ҳодисадир. Аммо ҳаётимизнинг маъноси ҳам ана шу бир лаҳзада кечадиган ўлим ҳолатига боғлиқ эмасмикан? Балки биз шунинг учун умр кечирармиз? Ҳаётимизнинг маъносини фақат ўлим лаҳзасидагина тушуна олармиз?

Жон талвасасида ётган Пушкинни таниқли ҳаким В.Даль дорулбакога кузатган ва бу ҳолдан таъсирланиб кетиб, бундай деганди:

– Мана, донолик амалини, ҳаёт фалсафасини қаердан изламок даркор. Бу ерда жилд-жилд, қалин китоблардан ҳам топилмайдиган, омонат илм ошёнларида учрамайдиган ҳақиқатни, рух тана қафасини ёриб чиқишга уринаётган илоҳий лаҳзаларни кузатиш мумкин.

Рухнинг озодликка талпиниши. Бу мураккаб ҳолатни, тиркликдан ўлим ҳолатига ўтишдек сирли жараёни қандай изоҳласа бўлади?

Кўп йиллардан буён олимлар ҳам бу соҳага катта қизиқиш билдирмоқдалар. Ана шу оний тезликда юз берадиган, жоннинг кўчиши жараёнини қайд этиш мумкинмикан? Шундай жараённинг ўзи мавжудми? Келинг, шу лаҳзани бир ҳисоб-китоб қилиб кўрайлик.

Олимлар бу жараёни тадқиқ этишни энг оддий ишдан

бошлашди. Кейинги йилларда ўта сезгир бўлган ва киши жисми оғирлигини аниқ ўлчайдиган кўпгина мураккаб асбоблар яратилди. Амриколик олимлар жон тарк этаётган киши оғирлигини ана шундай асбобда ўлчаб кўришди. Жон чиқаётганда киши 2,5 мисқолдан 7 мисқолгача оғирлигини йўқотар экан. Устига-устак, бу жараён бир эмас, бир неча босқичда кечар экан. Буни қандай тушунтириш мумкин? Нафсиламрини айтганда, жон танадан осонгина сирғалиб чиқмайдиганга ўхшайди. Балки у танадан кўчишга бир неча бор уринар... Шу жараённи бевосита кузатиш мумкинми-кан?

Фаранг шифокори Ипполит Барадюк фотоаппаратни ишга солиб, бошка дунёга ўтишга ҳозирланаётган кишида қандай ўзгаришлар юз беришини яқиндан кузатди. У буни жон таслим қилаётган ўз рафиқаси мисолида тадқиқ этди.

У марҳумани турли вақтларда суратга олди. Биринчи сурат марҳума вафот этганидан кейин 15 дақиқа ўтгач муҳрланган. Иккинчи лавҳа бир соатдан кейин, учинчи лавҳа орадан тўққиз соат ўтгач, суратга туширилди.

Аёл жон таслим қилганидан кейин жасад узра кичик оқ булутча пайдо бўлган. Иккинчи суратда оқ булут деярли бутун лавҳани эгаллаган. Орадан тўққиз соат ўтгач эса булут деярли тарқаб кетган. Бунинг нима эканини тушунтириб беришдан фан ҳозирча ожиз. Аммо биз бу суратлардан қуйидагича хулосага келишимиз мумкин. Ўлим соатларида киши танада қандайдир қувват табиатли ўзгаришлар юз бериши шубҳасиздир.

Жоннинг кўчишини суратга олган одам фақат Барадюк эмас. Буни петербурглик шифокорлар ҳам инфрақизил нурлар ёрдамида суратга туширишди. Жон кўчаётган пайтда одамдан тухумсимон шаклдаги нурли жабҳа ажралиб чиққан. Кейинчалик ҳавога сингиб кетган. Бу борадаги тадқиқотлар ҳозир ҳам давом эттириляпти.

Демак, бундай деб хулоса қилиш мумкин.

Руҳнинг вазни ва уни олиб юрувчи, бизга номаълум бўлган қобик мавжуд. Аммо буни илм-фан билан боғлашнинг иложи бормикин? Ахир бу маълум ва муҳим ҳодисанинг белгилари, ҳолос.

Шу ўринда анъанавий диний ақидаларимизнинг ҳаққоний асоси бордек туюлади. Марҳум вафотидан кейин ўтказиладиган 7, 20, 40 кунлик маъракалар, шу кунлари Қуръон тиловат қилиниши бежиз эмас. Минг йиллардан буён амал қилиб келинаётган бу урф-одатлар марҳумнинг дорулбақога рихлат қилганидан кейинги ҳаёти билан боғлиқ бўлса эҳтимол. Марҳумни ана шу саналарда йўқлаш ҳам руҳий, ҳам жисмоний маънога эга бўлса керак...

РУҲ ЖАСАДГА ҚАЙТАДИМИ?

Маълумки, озуқа билан таъминланмай қолган мия ҳужайраларида қайтариб бўлмайдиган, ҳалокатли жараён кечади. Ўлим содир бўлгач, орадан олти дақиқа ўтиб, мия фаолияти тўхтайти ва уни ҳаётга қайтаришнинг сира иложи йўқ.

Шунингдек, бу жараён танадаги руҳ тақдири билан чамбарчас боғлиқ. Мия фаолиятини чўзар эканмиз, демак, «танадан чиқишга» уринаётган руҳни ҳам олиб қолишга муваффақ бўламиз.

Қадимда африқолик қоҳинлар бу борада катта тажрибага эга бўлишган. Одатга кўра, улар марҳум атрофида давра қуриб ўтиришган ва жон-жаҳдлари билан, овозларини баралла кўйиб, дуо ўқишган. Улар руҳнинг танага қайтишини илтижо қилганлар. Бошқа бир қабилада эса қоҳин марҳумнинг ёнида уч кечаю уч кундуз ётган ва руҳ танага қайтишини ёлвориб сўраган. Орадан уч кун ўтгач, қоҳин марҳум билан бирга ёки бир ўзи чиқиб келган ва йиғилганларга: «Худои таоло уни ўз даргоҳига олиб кетди», деб жавоб қилган.

Замонавий тиббиётда ҳам руҳнинг танага қайтиши, марҳумнинг қайта тирилиши ҳоллари кўплаб учрайди. Бунга сабаб шифокорларнинг ўта фидокорлик билан ишлаши, марҳумнинг тирилишини чин дилдан ишашлари эмасмикан?! Акс ҳолда руҳ бизнинг ўтинчларимизни англамас эмиш...

Бундан бир неча йил илгари Булғориянинг пойтахти София касалхоналаридан бирида ажабтовур ҳодиса содир бўлди. Ҳамшира қиз Пенка Найденовани ўз эҳтиётсизлиги оқибатида юкори кучланишли ток уради. Фожиа содир бўлганидан кейин орадан 15 дақиқа ўтгачгина шифокорлар ўша хонага кириша-

ди ва қандай фожиа юз берганидан хабар топиб, зудлик билан кизни тирилтиришга киришадилар. Қизни сунъий нафас олдириб, кўкрак қафасини укалашади, юрак мушакларига игна урадилар... Аммо нафи бўлмайди. Қизда тириклик асорати сезилмасди. Шунда доктор Дорежиян сўнгги илинж, дея ўта хатарли ишга қўл уради. У полда ётган кизнинг кўкрак қафасини шу ернинг ўзида очиб, юракни каттик укалай бошлайди. Аммо бундан ҳам ҳеч қанақа натижа чикмайди.

Орадан ўн дақиқа ўтади, ярим соат, бир соат. Ҳаммаси ту-гаган эди...

Кутилмаганда, орадан яна 25 дақиқа ўтгач, юрак ожизгина кимираб қўяди. Балки айнан шу сонияда рух танага қайтган-дир, ким билади. Ахир рухнинг маскани – юрак дейдилар-ку!

Қиз юрагига электр токи юборадилар. Энди иккинчи мараутаба! Шундан кейингина юрак ишлаб кетади. Аммо мия-чи? Олти дақиқадаёқ умри ҳазон бўладиган миянинг холи не кечди экан? Ахир у деярли бир ярим соат озуқадан маҳрум бўлган. Наҳотки у омон қолди?

Уч кеча-ю уч кундуз Пенка ҳушига келмайди. Қон босими 40-90 дан ортик кўтарилмас, юрак бир дақиқада 150 марта урарди. Қиз шу кунлар мобайнида туз тотмайди.

Учинчи кун кечга томон қизнинг исмини айтиб чакирадилар. Шунда у эшитилар-эшитилмас жавоб беради. Буни қарангки, у рус тилида: «Менга нима бўлди?» деб сўрайди. Қизиғи шундаки, у рус тилини жуда кичиклигида ўрганган, кейин эса бутунлай унутиб юборганди.

НОМАИ АЪМОЛИ БИТМАГАН БЎЛСА...

Бундан бир неча йил илгари кўриқ ердаги «Ярославский» давлат хўжалигида Владимир Харин исмли ёш йигит тракторчи бўлиб ишларди. Аёзли киш кунларида унинг машинаси чўлнинг коқ ўртасида бузилиб қолади. Тракторни юргазилш учун йигит нималар қилмади, дейсиз. Аммо юргизолмайди. Шунда у кишлоққача яёв кетишга аҳд қилади. Аммо кечга томон, чироқлар кўринган пайтда, Харин ҳушсиз йиқилади. Унинг жасади орадан уч кун ўтгачгина топилади. Жасад музлаб, қотиб қолган, урса тошдай тарақларди. Касалхона ши-

фокори ҳам йигитнинг ўлганини тасдиқлайди. Фақат биригина илинж ҳақимга умид бағишларди. Марҳумнинг жасади кулранг-оқ эмас, пушти-сиёҳранг тусда эди. «Тирилтиришга уриниб кўрсак-чи!» ўйлади ҳақим.

Ўша заҳотиёқ касалхона ходимлари «марҳум»ни тирилтиришга киришишди. Унинг оёқларини иссиқ сувга солишди, танасини спирт билан ишқалаб, юрагига адреналин юборишди.

Тирилтириш жараёни узок, машаққатли кечди ва ниҳоят... юракка жон киргандай бўлди. Шундан кейин қон томирлар сунъий юрак ва сунъий ўпка вазифасини бажарувчи асбобга уланди. Йигит ҳаётга қайтди.

Аммо қизиғи шундаки, шу уч кун мобайнида унинг руҳи қаерда эди? Муқаддас китобларда айтилишича, руҳ танани тарк этгани билан бу дунёдан ҳали кетмас экан. Латиф тана билан бирга кўчган жон янги ҳолатга кўникиш учун ўзи яшаган жойида, кариндошлари, дўсту ёрлари атрофида айланиб юраркан. Тасаввуфда ва Исломнинг фалсафий талқинларида ҳам руҳнинг ерни қирқ кундан кейингина тарк этиши баён қилинади. Шу ўринда номаи аъмоли ҳали битмаган руҳ танасига қайтган бўлса, эҳтимол. Биз шарҳлаб ўтган икки ҳодисада ҳам юракка жон қайта киргани алоҳида таъкидланади.

Продно шахрида юз берган воқеа янада сирли. Гранаткин деган кимса туман озик-овқат омборида ишларди. Бир куни ишда ушланиб қолди ва уйига жуда кеч қайтди. Йўлда кетаётиб шу омборда ишлайдиган ҳамкасбини учратиб қолди. Мечник мотоциклга турли хил мол ортиб келаётганди. Гранаткин мотоциклни тўхтатди-да:

– Ишлар қалай? – деб сўради оғайнисидан. Ҳайдовчи эса мотоциклдан тушиб, Гранаткинга яқин келди ва бир сўз демай, унинг бошига оғир нарса билан урди. Кейин жасадни мотоциклга ортиб, шаҳар чеккасидаги қор ўрага ташлади-да, устини қалин қор билан беркитди. Қотил топилмади. Орадан 22 кун ўтгач, ўрмон кесувчилар Гранаткиннинг жасадига дуч келишди ва у ўликхонага топширилди.

– Марҳум нимадан ўлганлигини аниқлаш учун жасадни ёриш керак, – деди прокурор.

– Жасад тош қотиб ётибди, сал муздан тушсин. Эрталабгача кутамиз, – жавоб қайтарди жарроҳ.

Жасадни иссиқ хонага олиб киришди. Навбатчи ҳақим марҳумнинг кўзларига эътибор қилди ва юраги ғалати бўлиб кетди. Жасаднинг тирноқларини текширди. Гранаткин нафас олмас, юраги ҳам урмаётганди. Шунга қарамай, шифокорни, балки тирик бўлса-чи, деган хаёл тарк этмасди.

– Бўлиши мумкин эмас... 22 кун совуқда, қорда қолган. Сувсиз, овқатсиз... йўқ, бунақаси бўлмайди!

Бироқ шифокор ҳақ бўлиб чиқди. Гранаткин тирилди! 22 кундан сўнг ўлик тирилганига ҳақимлар лол қолишди. Улар бу ҳодисани тушунтириб беришдан ожиз эдилар. Шу боис Гранаткиннинг тирилишини қандайдир тасодифларга йўйиб асослашга уринишди. Аммо тиббиёт нуқтаи назаридан қаралганда, бундай ҳодисанинг бўлиши мутлақо мумкин эмасди. Олти дақиқадан кейин ҳалок бўладиган ва қайта тикланмайдиган мия ҳужайралари борасида нима дейиш мумкин! Ҳақиқатан, тириклик ва ўлим ҳодисасини фақат таъбиат тили билангина тушунтириш мушкул. Боз устига ҳаётда юз беражак воқеалар доим ҳам биз билган ва кўниккан қонунларга бўйсунмас экан.

Шу ўринда «Ўлимдан кейинги ҳаёт» асарини ёзиб, машҳур бўлиб кетган Раймонд Моудини эслайлик. Бу китобда юзлаб «марҳум»лар ҳикояси келтирилади.

Кўпчилик «тирилганлар» ўлимдан кейинги илк дақиқаларда нималарни ҳис этганларини эслашади. Гўё одам иккига бўлинади: жасад ўлади, иккинчи қиёфа эса ўз ўлимини тепадан кузатиб туради. Шифокор, ҳамшираларни кўради, улар нима ҳақда суҳбатлашаётганларини эшитади. Буни қарангки, марҳумнинг билганлари амалдаги воқеага тамомилла мос келади. Шундан кейин руҳий ўзлик танадан узилиб, қувурсимон йўл бўйлаб, нурли жабҳа томон интилади...

Шундай қилиб, руҳнинг танани тарк этиши жараёни ўз исботини топаётгандай... Ўлим пайтида вазн камайиши, булутсимон нарсанинг жасад тепасида суратга тушганлиги, қайта тирилган кишиларнинг ҳикояси ҳақиқатан ҳам руҳ ёки киши танасида соф қувват шаклидаги қандайдир бир моҳият мавжудлигини тасдиқлайди.

Шу ўринда фаранг физиолог олими И. Барадюк билан Санкт-петербурглик олимларни табрикламоқ жоиз. Чунки улар инсониятга парда ортида яширин бўлган яна бир сирни

ошкор этдилар, яъни руҳнинг танадан кўчиши жараёнини су-
ратга туширдилар. Балки бу ҳодиса энди ҳаётнинг мазмунини
теравроқ тушунишимизга ёрдам берар, руҳий дунё, чин дунё
аталмиш олам синоатларини зоҳир этар...

Ким билади, омон бўлсак, кўрармиз...

ҚАБРИСТОН БИР ҒАРОЙИБ ШАҲАР...

*«Кўпчиликка мавжудликнинг
маъносини қабр англатади...»*

Абул Аъло ал-Мааррий

Бу бедаво дардга чалинганимга анча бўлди. Гўё аллақандай
онгли жонзотлар танамга ин кўйгандай, мени еб, баданим
ҳисобига яшаётгандай. Тун бўйи алоқ-чалок тушлар кўраман,
тушимга ҳам ўшалар киради, бирам кўрқинчилики улар!

Киши ўлими яқинлашаётганини билади, деганлари ҳаққас
рост. Баъзида «балки...» деган умид учқуни «йилт» этади-ю,
аммо аёвсиз оғрик бу учқунни бир зумда ўчириб кўяди. Нима
ҳам қилардим; осмон – узоқ, ер – қаттиқ. Дард билан узоқ олиш-
дим. Муштлашавериш дабдала бўлган боксчидай сафдан чиқдим.
Энди нима бўлса бўлар, деб узала тушиб ётибман. Ҳатто туришга
мажолим йўқ. Дунёнинг бевафолигидан зорланаётир, дерсиз. Ҳа,
чинданам ёшим 22 да, ҳатто турмушга чиқиб, фарзанд кўриб
ҳам улгурмадим, аммо зорланишга вақт қайда, куч қайда! Одам
соғ-саломат юрганида буни ўйларкан, ношукурлик қиларкан.
Ҳозирги абгор аҳволимда хоҳиш-истакларим жуда арзимас...
Жоним оғримаса эди, бир қошиқ овқат томоғимдан ўтсайди...
Бунинг бахт эканини билганмидингиз?!

Аста-секин бошимга тушган кўргиликка ҳам кўникиб, охира
ҳақида ўйлай бошладим. Тирик жон борки, бу тўғрида ўйлайди,
лекин вақти қазойинг етиб турганида бошқача ўйларкансан киши.
У дунёнинг борлиги ростмикан?.. Дўзахга тушсам ҳам майли,
фақат йўқ бўлиб кетмасайдим. Қаро ерда ҳам шу алфозда ёти-
шимни ўйласам, нафасим текилиб, юрагим тўхтаб қолади. Аммо
у маҳал буни сезмайман, чунки унда ўлган бўламан.

Биламан, бу шу оқшом юз беради. Бироқ ҳечам ўлгим келмаяпти. Икки кундан бери тушларим осойишта бўлиб қолди. Фаришталарни, нурли водийларни кўраман. Айниқса, бир жувон келаверади. «Кўрқма, болам! — дейди у гарчи мендан анча ёш кўринса ҳам. — Мен ёнингдаман!»

Бу нарса юз берадиган оқшом менга ҳеч ким халақит бермаса. Шу боис, бошимда ўтирган онамга қараб жилмайдим:

– Бугун тузукман, бориб бироз дам олинг. Керак бўлсангиз чақираман...

Онам иккилана-иккилана даҳлизга жой солиб ётдилар. Шўрликнинг икки йилдан бери уйқусида ором йўқ. Шу оқшом тиниқиб ухлаб олсалар бўларди. Бу жудоликни кўтара олмайдилар, деб қўрқаман... Онаизоримни ўйлаб кўзларим жикка ёшга тўлди. Даҳлиздан эшитилган оғир хўрсиниш юрагимни ўртаб юборди. Туни билан ҳаммани бир-бир ёдга олдим. Бутун ҳаётимни эсладим! Хаёлан ҳамма билан видолашдим. Назаримда, дунё эзгуликдан яралгандай. Қариндош-уруғлар, яқин-йирок дугоналарим – бариси оз-оздан бўлса-да, яхшилик қилишган менга. Баъзида кўринмай кетган дугоналаримдан ўпкалаб кўярдим. Бир шаҳарда яшаб туриб, йиллаб кўришмаймиз-а?! Мана энди тушундимки, бир-биримиз билан кўришмасак ҳам, фикран боғланиб турган эканмиз. Улар менга, мен эса уларга суянарканман. Мени кечиринг, сизларни жуда эрта ташлаб кетяпман...

Тоғам раҳматли, аслида зиғирча ёрдамлари тегмаса-да, бақир-чақир килиб далда бўларканлар. Гарчи мени деб ҳеч ким билан уришиб-талашиб юрмаган бўлсалар-да.

– Сени ким хафа қилса менга айт, жиян! — дейишларининг ўзи кўнглимни тоғдай кўтараркан.

Энди эса ўша кўринмас ришталарни узиб кетяпман. Қанчалар яшагим келаётганини билсангиз эди... Каравотим атрофи бирдан ёришиб кетди. Бояги аёл пайдо бўлди. Кўз камашади сулувлигидан... Уни кўриб дилимдаги ғашлик хурсандчилик билан қоришиб, ҳадик пайдо бўлди.

– Ухла! — деди у. — Ўлим уйқуга ўхшайди асли.

– Гули, болам! — онам гўё кўнгиллари сезгандай мени чақирдилар. Шу боисми, туйқус пайдо бўлган нур устун ҳам, аёл ҳам изсиз ғойиб бўлди.

– Ойи, ухляпман. Мен яхшиман! — тетик гапиришга уриниб дедим.

– Укол вақти бўлди, шекилли. Оғримаяптими?

Овозим чиқмасин, деб бошимни ёстиқ билан буркаб олдим.
Ичимдан отилиб келаётган зардобни ютиб дедим:

– Оғримаяпти, ойижон. Ҳечам оғримаяпти.

– Зора тузалиб кетсанг-а, болам! – умидланиб дедилар онам.

– Айтганингиз келсин! Оғриси чақираман, бемалол ухлай-веринг!

– Ухлаяпти деб хижолат чекма, болам! Дарров чақиргин.
Нима, битта укол!

Шундан кейин онам уйкуга кетдилар. Тепадан яна нур устун тушди, бояги аёл пайдо бўлди.

– Ухла, ухла! Уйкуда жон чиқиши осон кечади.

Уйкуга толишга уринаман, ичим бўм-бўш... кўрқаяпман.
Жарликка кулаётгандай, бошим чириллаб айланади-ю, чўчиб уйғониб кетаман.

– Бунинг ҳеч ҳам кўрқинчли жойи йўқ, оппоғим. Чўчима!

– Сира... сира ўлгим келмаяпти. Кўрқаяпман, жуда кўрқаяпман! – ўпкам тўлиб дедим мен. – Ҳали ёшман, ахир...

Аёл индамади. Кўзлари маъюслангандай туйилди. Балки Азроил деганлари шудир, аёл киёфасида кўринаётгандир менга. Демак, бошқа иложим йўқ экан. Алвидо, ҳаёт! Алвидо, онажон! Бевафо қизингизни кечиринг. Сўнгги кунда сизни алдаб кўйдим. Бир кун бўлса-да, умидланиб ухланг, дедим-да! Ҳамма гапларимни айтганман, биласиз. Юм-юм йиғлагандингиз ўшанда. «Сен ўлмайсан! – дегандингиз. – Агар шундай бўлса, бу дунёда адолат йўқ экан, дейман. Ахир, ёлғиз бошим билан отасиз катта қилганман сени. Бировларникида ҳовли супуриб, қоп орқалаб катта қилганман, болам. Ёлғиз умидимсан, болам. Сенсиз қандай яшайман!»

Ўйларим хиралашди, хаёл ҳам, тириклик ҳам миямда чаплашиб кетди. Бошим «чир-чир» айланиб чоғга кулай бошладим. Унинг эса туби йўқ... Атрофни зулмат босди. Зимистон! Ўзимга нима бўлаётганини тушунмаяпман. Ўзимни ўнглаб ололмайман. Мазам қочяпти, деб ўйладим. Балки ўлим деганлари шудир... Аммо мен борлигимни сезиб турибман-ку, ҳатто фикрляяпман.

Секин-аста атроф ёриша бошлади. Уйдаги ҳамма нарсани бемалол кўриб турибман. Ҳатто тумбочкам устидаги тунги чирок ҳам кўзларимни камаштиряпти-я! Ана, дориларим ҳам жойида

турибди. Демак, тирикман ҳали. Беихтиёр бу фикрдан қувониб кетдим. Шундагина каравотда уйқуда ётган жисмимга кўз ташладим. Ухлаяпман, шекилли? Юзларимдан кон кочган, роса озиб кетибман. Шу пайт касалим эсимга тушди. Орадан қанча вақт ўтди, бироқ оғриқ хуруж қилмаяпти-ку! Бу янгиликдан қувониб кетдим, балки чиндан ҳам тузалиб кетарман.

Вужудим қандайдир енгил бўлиб қолди. Жоним оғримаётганидан бўлса керак. Аста ўрнимдан кўзгалдим. Ўн беш ёшлик чоғларим эсимга тушиб кетди. Доим рақс тушгим келаверарди. Вужудимда баралла мусиқа янграр, хонадан хонага ўтиб, гир айланиб рақс туша кетардим. Окқушдай кенг қулоч ёзиб, учмоққа шайланардим. Борлиғимни чулғаган қувонч парвоз қилгани чорларди мени! Худди ўша пайтдагидай енгил сездим ўзимни – хонадан хонага ўтиб, рақс туша кетдим. Қандай яхши жоним оғримаётгани, роҳат-ку бу!

Даҳлизга ўтаётиб, ухлаётган онамга кўзим тушди. Ечинмабдилар ҳам, устиларига енгил кўрпачани ташлаб, омонатгина ётибдилар. Чақирса, дарров тураман деганлар-да! Эрталаб хурсанд қиламан. Ахир, мен тузалдим-ку! Ўша оғриқ эди мени ҳолдан тойдирган. Энди иштаҳам очилар, бир нима есаммикан? Онам роса хурсанд бўлардилар. Ҳатто зарурат учун туролмаётган одам, бемалол ошхонага ўтдим. Онам хушхўр бўлсин, деб картошқадан котлет пиширгандилар. Ҳиди бирам ёқимлики, лекин... қозонни очишим билан кўнглим суст кетди. Одамларнинг шуни ейиши ғалати туюлди. Иштаҳам йўқолди?. Кейин хонамга ўтдим. Қарасам, жисмим ўша алфозда – уйқуда. Эссиз-э! Туш кўраётган эканман-да! Йўқса, нега жисмим мендан айри ётибди. Шу боис, ҳеч ерим оғримаюпти. Энди нима қилсам экан? Жисмимга қандок қираман? Майли, майли, каравотдаги жисмимнинг оёқ учида ўтираман. Эрталаб қарасам ўрнимда ётган бўламан. Уйғонаман-да! Шундай ўйда бир чеккага ўтирдим. Жисмим ҳалиги ётишда ётибди. Уф-ф, кутиш бирам зерикарлики! Бояги аёлни эсладим. Қаёққа ғойиб бўлди? Э-ҳа, ахир, мен туш кўряпман. Шу алфоз қанча ўтирдим, билмайман.

– Гулхумор! – қутилмаганда онам шахд билан ўрнимдан турди. – Энди уқолингни қилмасак бўлмайди, болам! Оғримаса ҳам қилиб қўяман. Кейин қийналиб юрма! Қўлимни ювиб келай...

Онам шундай деб ювиниш хонасига ўтдилар.

«Уйғонаман, уйғонишим керак!» – зўриқиб ўйлардим мен. Жисмим атрофида гир-гир айландим. Кўзимни юмишга уриндим. Аммо кўзим юмилмаётганди. Шундагина даҳшат билан... ўлганимни ҳис этдим. Наҳотки, ўлган бўлсам! Йўқ, бу туш, туш... Ҳозир уйғонаман. Онам... уйғотадилар. Кейин кула-кула тунги саргузаштларимни гапириб бераман.

Онам тунчироқ олдидаги дориларни кавлаштирдилар.

– Ухляяпсанми, ҳой! Тура қол... укол қилмаймизми?

Ўзим эса саросималаниб жисмимга кўз ташлайман. Уйғона қолсам-чи?!

– Тур, ҳей! Кейин ухлайверасан! Уззукун ухлайсан-ку, болам... – онам шишадаги дорини шприцга тортиб, жисмимга яқин келди. – Ухляяпсанми?! – аввалига ҳайрон бўлди. Кейин бирдан шошиб қолди: «Бунақа ухлмасди ҳеч?» Довдираб қолганларидан қўлларидаги шприц ҳам тушиб кетди.

– Гулхумор, болам! – бу ўлирик мен учун ҳам ҳукмдай янгради. Демак, мен ўлганман! Безовталаниб, ўзимни ҳар ён уриб учдим. Танамга киришга ҳаракат қилдим, бефойда!

Онам жон ҳолатда кўрпамни очиб, мени силкитдилар.

– Болам, кўзингни оч! – юзимга шапатайлаб урдилар. – Жон болам, мени кўрқитма! Ҳой, ким бор! Шаҳноза!!!

Шаҳноза холам чопиб хонага кирди.

– «Тез ёрдам»га телефон қил! – изиллаб йиғлаганча дедилар онам. – Ҳой, анқаймасанг-чи! Гули оғирлашиб қолди! Болам, болам...

Ўзлари эса талмовсираб шприцга дори тортар, шприц қўлларидан тушиб кетаверар... Бўм-бўш хоналар ичида зир югуриб:

– Ёрдам беринглар! Ҳой, ким бор! – дея изиллардилар. – Ёрдамни кутма, Шаҳноз! Бор, Рухсора опангни чақир!

Холам ялангоёк пастки қаватга чопдилар. Қизиги, буларнинг ҳаммасини мен кўриб-билиб турибман. Юрагимда қандайдир бўшлиқ, лоқайдлик. Фақат онамни юпатгим келади.

– Мен, ахир, ўлганим йўқ. Мана, ёнингиздаман, йиғламанг! – дейман бақириб, аммо эшитмайдилар мени.

Йиғлаб бошимни силайдилар, қўлларимни укалайдилар. Тегмасалар-чи, дейман!

– Гули, кўзингни оч, болам! Яхшиман, дегин! Уйғона қолгин!

Шошиб Рухсора опам кирди хонага. Кетидан Шаҳноза опам билан «Тез ёрдам»да келган шифокорлар киришди. Шу ҳам онамга тасалли-да! Онам нажот билан уларга боқади. Гўё улар мени тирилтириб берадигандай. Ҳозир онамнинг наздида оқ халат кийганлар ҳар нарсага қодир – уларга топинишга тайёр турибдилар.

Оқ халат кийган шифокорлар шоша-пиша ваҳимали асбобларини олишди.

– Сиз анави ёққа ўтинг, хола! Деразаларни очиб юборинглар, – буюрди шифокор йигит.

Кимдир кетма-кет укол килди, кимдир кислородли ёстик тутиб, кўкрагимни уқалади. Аммо дорилар танамга шимилмайди. Қайтиб чиқаверди. Пешона-ю кўлларимга сим ўраб, кичик «телевизор»ни ёқишди. Унда биргина чизик хуштак чалиб ўтади. Бу ниманинг белгиси эканини биламан, киноларда кўрганман. Юрак уришдан тўхтади, дегани. Йигит менга қараб хўрсинди, чеҳраси мотамсаро:

– Хола, бардам бўлинг! Кечга қолибмиз...

– Болам! – онам ўкираб юборди. Ўзини устимга отиб, айтиб йиғлади: – Гафлатда қолдим! Нуридийдам, ёлғизим! Сенсиз қандоқ қиламан. Қандай яшайман, войдод!

Дод-фарёддан кўни-кўшни йиғилди. Боягина осуда хонадон арининг уясидай бесаранжом. Онамга сув сепишган, укол қилишган. Холаларим тугунларни титган, бир йиғлаб, бир пичирлашиб, нималарнидир маслаҳат қилишади.

Энгагимни, оёқларим бошмалдоқларини боғлаб, юзимга оқ сурп тортишди. Дод солиб йиғлаётган, ўзига келолмаётган онамни хонадан олиб чиқиб кетишди.

– Марҳума безовта бўлади! Ёмон бўлади! – тушунтиришди унга. Ўзим эса буларнинг барини маъюс, қандайдир безовта кузатиб турибман.

Жисмим атрофини ўраган аёллар жўр овозда «лоилоҳа»ни айтишади. Кўшиқдай эшитилади менга. Мунис оҳанг вужудимга оқиб қиради. Қандай яхши! Шундагина безовталик тарк этади мени.

Қизиги, мен ҳатто уйларида шошилиб чиқиб, бизникига келаётган қариндошларимизни ҳам кўриб турибман. Онамнинг ўркинда турадиган тоғалари бор. Жуда қариб қолганлар. Бекор

айтишибди-да тоғамизга! Ўғиллари икки томондан ушлаб олган, «жигарим»лаб йиғлаб келяптилар. У кишини шу аҳволда кўриб, ўртаниб кетдим.

– Менинг гўримга тушган болам! – деб ҳаммани йиғлатдилар.

Ана, Гулнора ҳам келибди, Мохира, Мунира опам – амакимнинг қизлари. Ҳаммалари йиғлашяпти. Нигора-ку хун бўлиб шишиб кетибди. Эшик тагида тумонат бел боғлаган. Тоғаларим, амакилар, уларнинг ўғиллари... Тобуткашларим йўқ деб куюнмасам ҳам бўлар экан. Ҳаммалари йиғлашяпти. Мимиттой жиянларимни айтмайсизми?! Йиғламанглар, дегим келади ҳаммаларига. Мен ўлмаганман, ахир. Буларни ташлаб, кандок кетаман?! Йиғлаётганлар узра париллаб учдим. Яна, яна учдим, кафасдан чиққан қушдай. Нима қиламан энди! Жим бўлишса-чи, ўйлаб олардим.

Онам ётиб қолдилар. Тобутни кўтариб олиб чиқишганида ҳам сўнгги бор жисмим билан хайрлашолмадилар. «Нима қилай, онажон! Менга қолса, шундай бўлсин дебманми?! Кетмайман, ҳозир жисмимни кузатиб бораман-у, ёнингизга қайтаман...»

* * *

– Пиррон, сен ўлганмидинг? – сўрадилар файласуфдан.

– Билмадим, – дея жавоб қилди у.

«Ҳақиқат манзаралари» китобидан

Тумонат одам. Бирлари олиб, бирлари қўйиб қабристон сари одимлашади. Тоға-амакиларим йиғлаганча олдинда боришяпти. «Опамнинг ёлғизгинаси яшаса бўлмасмиди?!» дейишади-да!

Ўзим эса тобутим ёнида учиб бораяпман. Ҳа, биз Сағбон мозорига кетяпмиз. Хилхонамиз шу ердалигини билардим. Бир-икки бор онам билан бирга бувимнинг қабрларини зиёрат қилгани келгандик. Қаерга келаётганимни билсам-да, ғашлик қийнарди мени: бегона жойда, майитлар орасида... Ўзимнинг ҳам майитга айланганимни сира тан олгим келмасди.

Ана, Сағбон қабристони. Узун машиналар кириб чиқадиган йўл, йўлнинг икки чеккасига қатор дарахт экилган. Дарахтлар ортида эса кўрганда этни жунжиқтириб юборадиган қабрлар

дўппайиб турибди. Буларни айтмаганда, бу жой гулзору да-
рахтзорнинг ўзгинаси. Мархумларнинг истироҳат боғи. Ту-
монат одам. Қабрлар тепасида икки-учтадан одам турибди.
Бунақасини кўрмаганман ҳеч. Ўртадаги узун, катта йўл ҳам
одамлар билан тўла. Улар сув остида юргандай секин ҳаракат
килишади. Кўпинча бир нуқтага қадалиб туришади. Айни
чоғда уларнинг мархумлар эканини хаёлимга ҳам келтирма-
япман. Чунки эркаклар қора кийимда, аёллар эгнида ҳам ҳар
турли кўйлак. Шу сабаб янглишдим чоғи. Илгарилари бутун
кабристонда беш-олтитагина одамни учратардингиз. Буниси
эса... Ҳайронман... Мархумлар дарров мени ўраб олишди.

– Хуш келибсиз, хуш кўрдик! – деб қаршилашди. Ким эканим-
ни, нима воқеа юз берганини суриштиришди. Кўзларида меҳр ва
айни чоғда қандайдир мунг бор. Кўпроқ боқийлик куйини тингла-
ётганга ўхшашади. Айрилиқ билан боқийлик ёнма-ён юраркан.
Улар фано дунёси билан видолашиб, бақо оламига ўтишади.
Ўтиш даври руҳият учун қийин кечади ҳамиша. Кўзларидаги
мунг балки шундандир. Яна билмадим. Мен эса уйга шошардим.
Дарди ҳасратимда фиғон чекаётган онажоним ҳузурига!

Атрофимда гирдикапалак бўлаётган мархумларга ҳам эъти-
бор қилмай, қабримга тушдим. Мени бувимнинг оёғи тарафга
кўйишди. Қизиғи, ер остини ҳам, устини ҳам бирдай кўриб
турибман. Суякларнинг ҳолати, қинғир-қийшиқ, тишли-тишсиз
жағлар, саргайган-қорайган суяклар... кўриб безовта уча кетдим.
Қабрга ҳам тушгим келмади. Аммо бир фикр сира тарк этмасди
мени: жисмимга киришим керак. «Нега, ахир?!» Ҳайрон бўламан
яна. Ахир, уни ерга кўйиб бўлишди-ку! Бефойда энди, бари
бефойда... Шу тоб онам ёдимга тушиб, қайтишга чоғландим.
Ана... шу ердан ҳам кўряпман: шундоқ кираверишда «Тез ёр-
дам» турибди. Уйга пориллаб учдим. Борсам, онам чиндан ҳам
оғирлашиб қолибдилар. Укол қилишаётганди. Ухлатадиган
дори беришибди. «Ухлаганлари яхши! Уйқуларида ҳаммасини
тушунтириб қўяман! Ўлмаганимни ҳам!»

Уйқудаги онамнинг руҳи кошимга келди. «Мени
кўряптилар!» деган фикрдан бирам қувондимки! Биз учрашиб
турсак бўларкан.

– Гули! Болам, шу ердამисан! Кийиминг юпун-а? Манави
шол рўмолни елканга ташлаб ол. Гап қайтарма! – худди ҳеч
нима бўлмагандай дедилар.

– Онажоним! – доимгидай бўйинларидан кучоқлаб ўпдим. Илгарилари шундай қилсам, меҳрим товланиб кетарди. Энди эса... қандайдир хотиржамлик, ички сокинлигим мени ҳайрон қолдирди. Ўзгарибман-да мен ҳам! Аввалги Гулхумор эмасманми? Наҳотки? Нега?

– Ўлмаган экансан-ку, болам! Юрагимни ёрдинг-а!

– Ўлмагандим, рости билан. Мен тузалдим, ойи, каранг!

– Чиройли бўлиб кетганингни! Ўзим ўргилай сендан! Энди мени кўрkitмайсан-а!

– Ёнингиздаман-ку! Доим ёнингизда бўламан. Фақат сиз кўрмайсиз-да, мени. Ойи, фақат йиғламанг, жон ойижон, йиғламанг. Йиғласангиз, чидолмайман.

Гапим охирига етмай, онам уйғониб кетдилар. Туриб ўтирганча йиғлашга тушдилар яна:

– Эй худойим, шундоқ гулни қаро ерга лойик кўрдингми-я!

Мен яна безовталаниб, уча бошладим. Нима қилсам экан-а, онамни қандай овутай...

Дарддан адои тамом бўлган волидамга яна укол қилишди. Шаҳноза холам онамнинг тепасида қолди.

Жуда хафа бўлиб кетдим. Ахир, бу ёғи нима бўлишини билмасам. Гўё бир уйдан бошқа уйга кўчаётгандай. Лоақал битта дастрўмолча ололганим йўқ. Бу мажбурий кўчиш... Устига-устига ўша уйда кимлар билан яшашимни, тақдири азалимда яна нималар ёзичганини билмайман. Аммо бир нарсадан хурсандман: мен ахир тирикман, фикрлаяпман! Бир кунмас бир кун тирик эканимни онамга ҳам исботлаб бера оламан...

Тушлик вақти бўлди, шекилли, кўни-кўшнидан ош, мошхўрда чиқди. Уни косаларга сузиб ичишди, кейин Куръон ўқишди... Шундагина таомга бефарқ бўлиб қолганимни ҳис қилдим. Аслида ҳам марҳумга таом керакмас. Шу вақтда овқатланишим кўникмага айланган, холос. Тундаги воқеалар ёдимга тушди. Онам пиширган котлетларни емоқчи бўлганим, рақс тушганим. Ҳа, айтганча, қозонни кўрмоқчи эдим. Ошхона тўла одам. Жиянларим хизматда, келиб-кетувчиларга мошхўрда сузишяпти. Ҳаммаёқ алғов-далғов бўлиб кетган, ҳеч нимани топиб бўлмайди. Бизнинг қозонни қаерга қўйишибди экан?! Ана, ишқопнинг тепасида турибди. Бор кучимни тўплаб, қозоннинг қопқоғини аранг очдим. Қўполлигимдан қопқоқ пастга тарақлаб

тушиб кетди. Мошхўрда сузилган косаларнинг бир-иккитаси чил-чил бўлди. Жиянларим бир-бирини айблаб, уриша кетишди. Кимдир мушук деб ўйлади ҳатто:

– Пишт-э, пишт! – деб бакирди амакимнинг кизи.

– Домда мушук нима қилади, овсар. Яна бешинчи қаватда!

– Қозоннинг қопқоғини яхши ёпмабсизлар-да!

Амакивачча, тоғаваччаларим бир-бирларига айб тиркаб жиғиллашишади-ю, шу ердалигимни пайқашмайди. Котлетларга келсак, ҳамма котлет жой-жойида турибди, биронтасини ҳам емабман. Ўшандаёқ жоним чиққан-у, буни ўзим билмаганман. Энди тушунапсизми, тириклик билан ўлимни ажратиш қийинлигини! Ахир, котлетларни кўриб роҳатланганимни айтинг! Яна шунақа бўляпти. Одамларнинг буғи чиқиб турган мошхўрдага катик, оз-моз ошкўк солиб ичишаётганини кўриб, маза қиялман. Бу жуда қизиқ ҳолат. Улар еса, мен егандайман. Гўё оғиз уларники, қорин эса меники. Қуръон тиловат қилинганда, яна ҳам ҳузурланаман. Бошимдан қуйилган нур товонимга қадар сингади. Арғамчи учаётгандай роҳатланаман; янги ҳолатимга кўникиб қолдим, шекилли... Ўлим унчаям даҳшатли эмасга ўхшайди. Фақат тунда кабристонга боришим керак экан... шуниси кўркинчли... Сўроқ-савол бўлармиш, жисмимга кирар эканман...

Пастга тушдим. Ҳовли тўла бола! «Дайди болалар, шекилли. Бу ерда нима қилишяпти?» ҳайрон бўлдим. Қора-кура, қаровсиз қолган болалар.

– Нима қиялсанлар бу ерда? – ўзимча «бакириб» бердим. – Қани, жўнаб қолларинг-чи?!

Улар кимга гапиряпсан дейишмади. Бундан баттар ажабландим. Кир-чир қўлларини дуога очишяпти. Ахир, булар кафансиз кўмилган гўдаклар-ку! Ташлаб кетилган, аборт қилинган, ҳатто исм ҳам қўйилмаган уларга. Қуръонталаб, дуо излаб келишган улар. Демак, улар таъзия жойларда дуо излаб юришаркан-да, дарбадар... Уч-тўртталашиб уйма-уй изғиб юришади. Кўзга кўринмай ликоп синдирадиган тўполончи шулар-да! Нариги дунёга кетишни хаёлларига ҳам келтиришмайди. Айниқса, электр сими билан ўйнашишни яхши кўришади. Кимларгадир сим қоқиб, сўзлашишади ҳам. Гаплари пойинтар-сойинтар, шу боис улар билан сўзлашган одам «Бирон «псих» сим қоқяпти», деб ўйлайди. Ҳақмаси тушунарли... Бебош руҳлар...

Онамнинг тепаларига бориб, пешоналаридан ўпдим-да, йўлимга равона бўлдим.

Жисмим ёдимга тушиб, ўртаниб кетдим... Агар ҳозир унинг ичида бўлганимдами, ох, йиғлардим, шундай йиғлардимки...

Бутоғидан узилган япроқдай пирпираб қабристон томон учдим. Шундай учаяпманки, «ғир-ғир» шамол, куёш нури ялаб ўтяпти. Машиналарнинг «ғиз-ғиз»и, одамлар ғовури эшитилади. Аммо мен уларга эътибор қилмайман. Чунки менга дахли йўқ. Фақат ўша абгор вужудим керак менга. Ақл-хушим жойида, бироқ жисмимга кириш фикридан қайтганим йўқ. Ҳали онамни тинчлантириш учун бу менга жуда керак. Аммо онам мени шишиб, товонлари ёрилган танада кўрсалар, қандай аҳволга тушишларини тасаввур ҳам қилолмайман...

Қабристон инсон жисмининг, руҳининг ҳам сўнгги қўналғасидир, балки. Само қўйнида битта-иккита юлдуз кўрина бошлаган ғира-шира пайт. Шамолда дарахтлар ваҳимали чайкалади. Дунёда абадийлик ва меъдага урар даражада бир хиллик ҳукмронлигини таъкидлаётгандай оғир ва вазмин тебранади. Пастда дўмпайган қабрлар ҳам шуни дараклаб туради. Мунтазамлик белгиси. Бу қабр эмас гўё, эврилиш, чексиз эврилишлардан далолат.

Қабристон ўтиш майдонига ўхшайди – икки олам туташган ҳудуд.

Меҳмонга отланган киши эски кийимларини ечиб, янгиларини ки..гани қаби, марҳумларнинг руҳлари ҳам суяк-саёққа айланган таналарини шу ерга ташлаб кетишади. Қабристоннинг нохуш томони шунда... Аммо янги либосдан кўра эски-туски уй кийимингиз қанчалар қулай эди-я?! Эсиз-е!

Тунда хувиллаб ётган қабристон кўркинчли. Азбаройи мажбур бўлганимдан келдим-а! Қабристон тўла одам, ажаб! Балки бирор-бир бечорани олиб келишгандир яна. Йўқ, унақага ўхшамайди. Ҳар бир қабр тепасида беш-олтитадан одам, оппоқ кийимларга бурканган. Машина кирадиган ўрта йўлда тумонат. Кундузи, ҳатто жаноза пайти ҳам бу қадар гавжум бўлмас бу жойлар. Тириклигимда қабристонни мангу уйқудаги салтанатга ўхшатардим. Доим осудалик ҳукмрон эди. Четдан қараганда шундай кўринаркан-да! Аслида марҳумлар истироҳат боғида сайр қилиб юрган одамларни эслатишади.

Янгигина дўппайган қабрим тепасига келиб, лаҳадга тушдим. Қўркмадим. Ёнимдаги суяк-саёкларга ҳам кўникибман. Жисминни кўриб, эзилиб кетдим. Оҳ, менинг қўлларим, оёқларим. Кўзларим, гавҳарларим... Тупрокка тўлдими-я?! Ўҳ-ҳў, роса шишибман-ку! Ёрилгудай. Манави рўмол томоғимни бўғиб ташлабди-я! Иложим қанча, мажбурман-да шу алфоз ётишга. Тириклигимда қаро ерга киришимни эсласам, икки қайта ўлардим. Энди эса жимгина ётибман, мана.

Бир маҳал лаҳад ичи ёришиб, қабр осмон билан туташди гўё. Назаримда ёнимда икки одам пайдо бўлди. Ёруғликдан уларни аниқтиник кўриш қийин. Бири оқ, бошқаси қора либосда. Булар мункарнакирмикин?! Сўроқ-савол бошланса керак... Вужудимни кўрқув, аллабир лоқайдлик камраб олди. Чунки... энди ҳеч нимани ўзгартиролмайман. Кеч! Нималар бўлаётганига рости ақлим етмайди.

Шу тоб осмон кино экранига айланди. Балки бу миямда юз бераётгандир балки аслида шундайдир, билмайман. Қарангки, умрим мобайнида кўрган-кечирганларим бир-бир кўз олдимдан ўта бошлади. Қизиги, бу манзаралар ўлимим билан бошланганди. Саратон хасталигига чалинганим, онамининг йиғлаганлари, онкология шифохонасида нур олганларим, яшаб қолишга интилганларимни кўриб, дилим хуфтон бўлди. Одамларга яхшилиқ қилганларимни кўрганимда қушдай енгил тортдим. Қизиги, қабримга тушган ҳилкатлар гурзи билан бошимга урмадилар. Мен умримни гўё китобни варақлагандай кўрар ва ўқир, қаерда савобу қаерда гуноҳ қилганимни аниқ-тиник билиб турардим. Айниқса, қўшнимиз Исмоил ака билан бўлган воқеани кўриб, ўсал бўлаёздим. Уялсам майли эди, виждон азоби ёмон...

Ўша кезлари бу ҳақда ўйлаганман, лекин ақлим етмагандир балки. Ана у... кўп ичганидан юз териси қорайиб, тиришиб кетган. Бурни совуқ олдиргандай қип-қизил. Йўлимни тўсган кўйи пул сўрайди.

– Минг сўм бериб тур ..., – тиланчидай қўлини чўзади.

Мен энсам қотиб юзимни терс бураман.

– Ароққамас... ддорига! – ўйлаб топганидан хурсанд, бакириб юборади.

– Холанг касал. Минг сўм бўлмаса, беш юз сўмгина, бер, – кўзларимга мўлтайганча ялинади у. Ортимдан дайди итдай эргашади.

Онамнинг гаплари ёдимда, пиёнисталарга пул бериш гуноҳ. Кулоғимга қуйибгина олганман.

– Э, талабада пул нима қилади! – дейман у кишини йўлимдан қувиб. – Ўзи рўзгоримиз учма-уч бўляпти-ку!

– Ҳеч бўлмаса 200 сўминг бордир?, – шалвираб сўрайди у.
– Бор, – дейман каловланиб. – Бу автобусга-да!

У мўлтираганча ортимдан караб қолади. Гўё мен унинг бор илинжини чўнтагимда олиб кетаяпман... Ўшанда автобусга чикқач, хурсанд бўлганман. Ахир Исмоил ака, кечгача ичмаса, савоб иш қилган бўламанми?!

Бироқ... тушда ўқишдан қайтсам... Подъезд олди тумонат одам. Шовур-шувур босилмайди. Нима бўлганини юрагим сезгандай дағ-дағ қалтирайди.

– Али аканинг ўғли Исмоил, ўзини осиб қўйибди!

– Ана ичкиликнинг оқибати!

– Иккита бола нима бўлади энди?

Уйга киролмайман. Қоронғи ҳам тушиб кетса-да, совукда дийдираб, уй атрофида айланиб юравераман.

Ўшанда кўрмагандим, энди кўряпман. Қоп-қоронғи хона, шишилар бетартиб сочилиб ётибди. Дераза тарафда... Исмоил аканинг осилган жасади! Эгнида илвираган қизил тўр кўйлак, оқариб, матоси сизилиб кетган жинси шим... Эсладим! Ўша кунни худди шу кийимда эди... Бошимга гурзи келиб тушгандай чил-парчин бўлиб кетдим.

Ерда яхшилигу ёмонликни ажратиш қийин экан. Яхшиликдан ёмонликкача бир кадам, дейдилар. Наҳотки, ароқ яхшиликка хизмат қилса?! Қандай қилиб, бунга ақлим етсин? Ахир у ичса яшаб қоларди-ку! Жонига қасд қилиб, гуноҳга ботмасди. Тирик қолса, бир кун ахир инсоф берарди худо, оиласига қайтарди, балки... билмадим, билмадим.

Уруғдай сочилган вужудимни аранг йиғиштириб олдим. Бири оқ, бири қора либос кийган ҳаётим ҳакамлари бир нималарни ёзиб-чизиб чиқиб кетишди. Қандай хулосага келганлари менга қоронғу.

Сўроқ-савол тугади шекилли, экран ғойиб бўлди, ёруғлик сўнди. Туйқус ёнимда кимнингдир бетўхтов қичқираётгани эътиборимни тортди. Кўрқиб кетдим. «Қийнашяпти, қийнашяпти!» деган фикрдан чил-парчин бўлаёздим. Қабристон – сукунат сал-

танати, дейишарди. Қаёқда, ана сизга сукунат! Менга қабрдош кўшни шекилли, худди биров бўғизлаётгандай бақирди. Майитни ким ҳам бўғизларди. Лоп этиб миямга «қабр азоби» деган фикр келди. Ҳа, азоблашяпти! Бориб қарасаммикан? Э, бегонанинг лаҳадига кириш осонми? Қўрқинчли-ку! У яна чинқирди. Аёл, шекилли... Чидолмадим. Балки худованд шу алфоз мени синаётгандир. Истар-истамай ёнимдаги лаҳадга ўтдим. Қарангки, лаҳадларнинг ичи илма-тешик бўларкан. Кавлашганда девори ўпирилиб тушганми, нима бало?! Ким экан у бетоқат? Қарасам, кўшним ўзимга ўхшаган ёшгина қиз экан шекилли, устига-устак кафанланмаган, кўйлақда ётибди. Танаси бузилмаган ҳали, яқинда қўйилганга ўхшайди. Жасаднинг тепасида бошини тик тутиб турган илонни кўрдим-у додлаб юбораёздим. Илон ҳам майли, майитнинг қорин томонида бир нима гимирляпти. Мени ваҳима босди:

– Ё, Оллоҳ, қудратингдан! У тирилганмикан-а?! Қўлими қимирлаётган?

Шу дам у яна кичқирди. Қорин томондаги ҳаракатлар тезлашди. Мархуманинг чехрасида эса хотиржамлик муҳрланган. Унда чинқираётган ким?

– Ёрдам беринг! Бу азобдан қутқаринг!

– Кимсиз, ҳой? – қўрқа-писа унсиз савол бердим мен.

– Шу майитнинг руҳиман. Каламушни ҳайданг, барака топгур. Гўрингиз нурга тўлсин, илоё!

Қарангки, қорин томонда қимирлаётган каламуш экан. Майитни кемиряпти, бемалол, тишлаб-тишлаб! Илон эса чақишга шай, вишиллаб турибди. Мен каловланиб қолдим. Қандай ҳайдайман, ахир. Тош ётолмасам, ёғоч кўтаролмасам...

Ўзимча пуфлаб кўрдим. Ўдағайладим. Каламушга энди яқинлашган эдим, илон ташланиб қолса бўладими, бақириб юборибман. Ҳартугул илон майитга тегмади. Аммо томоғи шишганига қараганда, каламушни ютди-ёв. Кейин симиллаганча пинак бузмай менинг лаҳадим томон ўтди. Шошиб қолганимни кўрсангиз... У ерда нима бор экан?! Қизга эътибор ҳам қилмай, илоннинг кетидан отилибман. Аммо у қилпанглаганча йўлида давом этди.

– Кетдими? – сўради қиз.

– Даф бўлди!

- Янги келгансиз, шекилли? – деди у менга.
- Кеча опкелишди. Сиз-чи?
- Беш кун бўлди. Беш кундан бери шу аҳвол. Қабр азоби деганлари шу бўлса керак. Жоним чиқай деди-я! Каламуш ёмон нарса экан...
- Мен ўйлашиб қолдим. Эрта-ю кеч шу алфоз ётавериш керакми? Одам сиқилиб ўлади-ку!
- Уйга бормадингизми? – сўрадим мен. – Ҳеч бўлмаса шу атрофда айланинг..
- Бу ер сизга истироҳат боғимиди, бир айлансангиз билардингиз. Гўристон деб бежиз атамаганлар.
- Сўроқ-саволдан ўтдингизми?
- Шунни кутиб ётибман, – деди қиз. Кейин қўшимча қилди: – Сўроқ-саволи қанақа бўлишини билмасам. Гўр бир ёришиб, бутун ҳаётим кинодай кўз олдимдан ўтди. Йиғлайвериш кон бўлдим.
- Ўша-да, сўроқ-савол. Кимдандир эшитгандим: мархумнинг бутун ҳаёти кўз олдидан ўтиб, қачон гуноҳ қилган, қачон савоб. Ҳаммасини ўзи билиб ётаркан.
- Мункарнакир келади, фаришталар келади, дейишганди-ку!
- Ким билсин яна! Аллақачон онамнинг ёнига жўнаб қолардим. Шунга хайронман, – бироз сукунатдан сўнг кўшиб кўйдим: – Онам чидолмаяптилар.
- Э, кўникишади, ҳали. Ўлдинг-ўчдинг, дейдилар. Эсламайдилар ҳатто. Ана шуниси ёмон...
- Исмингиз нима?
- Моҳигул.
- Моҳигул! Меники Гулхумор. Иккимиз ҳам гул эканмиз. Неча ёшда эдингиз?
- Йигирма бешда!
- Ёш экансиз-э! Касалмидингиз?
- Э, асти сўраманг, синглим. Ҳозир ҳам бировнинг гўрида ётибман, билсангиз. На ювишди, на кафанлашди. Гуноҳим оғир, осий бандаман, – руҳ келиб ёнимга қунишиб ўтирди. Чиройли қиз экан. Гарчи тутундай шаффоф тусда бўлса-да, латиф танасида ҳам қош-кўзлари билиниб турарди. – Мехрибонлик уйда катта бўлганман. Ота-онам ким, билмайман ҳам. Никоҳсиз туғилган бўлсам керак... Қилмаган ишимиз қолмаган ҳисоб. Бир опамиз бўларди, Суюма деган. Унга атаб шеър ҳам тўқиганмиз.

*Акишка-ю макишка
Егим келар картишка.
Ҳамма тенгин севганда,
Кунглим тушган артисга.
Суюмахон, Суюма,
Кўп ҳам ноз қилаверма.
Дўхтир йигит келганда
Севмайман деб алдама!*

Тилидан бол, камчисидан қон томарди. Чиройлироқ кизларни пуллар эмиш деган мишмиш юрарди. Йўқчилик қурсин, биров ширин гапирса лакқа тушаркансиз. Мени ҳам шунақа алдаб қўйишган... Ҳомиладор бўлиб қолибман. Билардим, кизлар ҳомиладор бўлиб қолишса, колонияга топшириб юборишарди. Шу боис, буни Суюмадан яширдим. Қорним қаппайгандагина билиб қолди. Барибир колонияга топширди. Айниқса, колонияга «ахлоки бузуқ» деган ном билан тушсангиз ёмон, болани ҳам олиб қўйишади. Ўзим ота-онасиз катта бўлганим учун болани бергим келмади. У нимжон туғилди, Шорасул деб исм қўйдим. Кундузлари ишлар, кечкурун ўни кўргани жўнаб қолардим. Гўдак шўрлик кир-чир тагликда четлари қатирмоч сўрғични сўриб ётарди. Болага ичим ачир, оналик меҳрим жўшиб эркалатардим. Ҳамширалар бўлса, ижирганиб, тикилиб туришарди менга, «Сен ҳам одаммисан?» дегандай. Шундай бўлсаям, Шорасулни кўргани бораверардим. Болам бечора, кўпинча оч бўларди... Сутим бўлганда-ку, эмизардим-а! Аммо сут қаёқдан бўлсин... Менинг касрим болага ҳам урди. У ўлди. Менга айтмай кўмдириб юборишибди. Мушук-кучукнинг мурдасини кўмгандай. Тўполон кўтаргандим, «Ўзинг кимсану, туккан боланг нима бўларди!» дейишди... Йиғлаб, далли-девона бўлдим. Ўч оламан, деб безорилик қилдим. Э... резина қопга солиб, роса дўппослашди. Бир ой лазаретда ётиб чиқдим. Э, кўрган куним қурсин... Колонияда тўрт йил ўтирдим. Яхши ишлаганим учун олдинроқ чиқариб юборишди. Ҳалол яшайман, деб онт ичгандим ўшанда. Мардикор бозорга чиқдим. Ҳалол ишласам, ҳалол ошимни ичарман, дебман. Э, ҳаммаёқда хўроз бир хил қичкираркан. Мардикорга олиб кетиб... билганларини қилишаркан... Аммо мен ўзини бировга хафа қилдириб қўядиганлардан эмасман. Детдомда тишли-тирноқли бўлиб ўсганман. Тоштемир акам билан мардикорчиликда таниш-

гандик. Бошимдан ўтган воқеаларни гоҳ йиғлаб, гоҳ кулиб айтиб бердим. У ҳам қийналган йигитга ўхшарди. Оиланинг кенжаси. Ота-онаси ўлгач, ака-опалари ҳовли таллашиб, шўрлик кўчада қолибди. Нима қилишини билмай чоригини судраб Тошкентга келибди.

Икки ёрти бир бутун бўлиб, ижарага уй олдик. Никоҳ ўқитиб, бирга яшай бошладик. Бир кун дераза артаётиб, тойиб йиқилдим. Қон тупурдим. «Оббо, тишим синибди», деб ўйладим. Шорасулга оғироёқ бўлганимда икки-учта тишимдан айрилганман. Яна бир-иккитаси кетса, кампир бўламан-қўяман. Ўлсин илоё, дедим. Орадан бир ҳафта ўтиб ҳам қон тупуришим тўхтамади. Ҳайрон бўлиб эримга айтдим. Буни эшитиб унинг ҳам кайфияти тушди:

– Ўпкани текширтириш керак! – деди-ю, ташқарига чиқиб устма-уст сигарет тутатди. Бедаво дардга йўлиқдимми, деб юрагим увушди. Ўша оқшом туни билан йиғлаб чиқдим. Колонияда ўпкани олдирган эканман!

Тоштемир акам қўярда-қўймай касалхонага ётқизди. Э, дўхтирнинг қўлига тушсангиз қўймас экан – дардим зўрайиб кетибди.

– Ёш экансиз, тузалиб кетасиз! – деди шифокор. Ўшанда ҳам ўламан, деб ҳеч ўйламабман. Аслида куним санокли экан. Гулхумор, яхши одамлар ҳали ҳам кўп дунёда. Ҳамшира Шарифа опамни айтаман-да. Олтмишларни қоралаб қолган. Ҳаммага бирдай м. Ҳрибон. «Э, Шарифа опа, олдимда кўп турманг. юқиб қолади», дейман. Опа кулади: «Вой, қизим-а, юкса аллақачон юқмасмиди?! Қирқ йилдан бери ишлайман шу ерда. Сенга ўхшаганларнинг қанчасини оёққа турғазганман, болам», дейдилар бошимни силаб. У кишига етимхонада ўсганимни айтмадим. «Амаким катта қилганлар», дедим. Бир куни Шарифа опа эримни палатага бошлаб кирибди, денг. Эсим чиқиб кетди. Юқишидан кўрқиб кетдим. Ҳамшира ўлишимни билган бўлсалар керак. Аммо менга айтишмагани армон бўлиб қолди. Рози-ризалик тилашармидим, ҳеч қурса. Тоштемир акам билан яна бир марта учрашдик. Негадир дилгир кўринганди менга. Бу бечора етимни ҳам қийнаб қўйдим. Энди уч-тўрт сўм топганида, ҳаммаси доридармонга кетяпти, деб ичим куйди. Бу диспансерда аслида текин даволашади. Аммо дўхтирлар у дори йўқ, бу дори тугади, деб катта рўйхат қилиб беришади.

– Қийналмаяпсизми? – сўрадим Тоштемир акамга ачиниб,
– Ҳамма ёзганини ташиб келаверманг, пишиқроқ бўлинг. Менга
ёзиб, бошқа касалларга қилишади. Неча марта шунақа бўлди,
– дедим эримни аяб. Мардикорлик оғир меҳнат. Биров минг
сўм беради, биров икки минг. Нукул уларга ҳеч кими йўқ чол-
кампирлар дуч келади. Йўқ, фалон сўм бер. деёлмайдилар. Бер-
гани беради, бермагани дуо килади... Хуллас, эримга ҳам қийин
бўлди. Дилгирлиги шундан деб ўйлабман. Кетар чоғи мунгли
каради... Кечаси билан йиғладим. Эримга раҳмим келади-ю,
бирок санокли соатларим қолганидан ўзим беҳабарман. Кундузи
бир мазам қочди, бўшашиб, ғалати бўлдим. Ҳеч кимга айтма-
дим – гулгула бўлиб кетади. Шу куни Тоштемир акамни кутдим
негадир. Кундузи ишда, келолмайдилар. Буни билсам-да, икки
кўзим эшикда! Ўша алфоз жон берибман. Одам қачон уйқуга
кетганини билмаганидай, жони узилганини ҳам билмай қоларкан.
Туш кўряпман, деб ўйлайман нукул. Бир пайт ёш ҳамшира қиз:

– Нима бўлди? У ўлдими? – деди ташвишланиб.

Шифокор унга бир ўқрайиб каради-да:

– Палатада бунақанги гапларни гапирманг! – деб жеркиб
берди.

Замбилда олиб чиқиб кетишди... Ўликлар хонаси – даҳшат!
Шаффоф, сояга ўхшаш одамлар ўз жасадлари тепасида изил-
лашяпти. Биласизми, руҳларнинг орасида ҳам жиннилари
бўларкан. Биттаси нукул бошимни топинглар, дейди. Уч кун
ётдим. Ташқарига чиккани танамни қизганиман. Чикмасам
бўлмайди. Тоштемир акамни кўришим керак. У киши бош
врач билан гаплашаётганларини эшитиб қолдим.

– Ука, ЗАГСдан ўтмаган экансиз. Майитни беролмайман
сизга. Қонуан сиз унга бегонасиз!

– Бечора етим ўсган эди. Ҳеч кими йўқ. Сиз бунакаларни
ТошМИга топшириб юборасиз, биламан. Илтимос, ака, ёрдам
беринг, руҳи чиркирамасин.

– Қонун бор дедим-ку! Қанақа мужмал одамсиз! Вақтида
ЗАГСдан ўтиш керак эди, энди менга ақл ўргатишингизни қаранг!
Боринг, кимга арз қилсангиз қилаверинг!

Бош шифокор атай шундай қилаётгандай туйилди. Яхши-
ям, бирон аъзойимни кесиб олишмади. Акс ҳолда анавиларга
ўхшаб буйрагим қани, ошқозонимни топинглар, деб роса сарсон
бўлармидим.

Жисмим ерга қўйилмаслигини билиб, руҳим безовталанди... Наҳотки ТошМИда амалиёт дарслари учун намуна бўлсам! Шуни ўйлаб, этларим жимирлаб кетди. Ҳамманинг олдида қип-яланғоч қилиб ётқизиб қўйишади. Кейин бафуржа чавақлашади, тўғрими? Худойим, ўзинг асра! Одам танадан чиққандан кейин ғалати бўлиб қоларкан-а?! Асли ўша Моҳигулман, аммо нимадир бошқача. Фикрларимми, туйғуларимми – билмайман. Ичим бўм-бўш. Йиғлолмайман. Йиғлолмасангиз ҳам қийин экан. Бирон марта бошим саждага тегмаган. Калима қайтаришни ҳам Шарифа опа ўргатгандилар. Шуни айтиб, худога нола қилавердим. Бу ёқда эса тўполон. Инс-жинслар тўлиб ётибди. Эгаси йўқ, бошвоқсиз руҳларнинг кўпи ўшаларга қўшилиб кетар экан. Тиловат қилинмаса, биров эсламаса... Мажбур-да улар ҳам. Бир пайт ярим тунда қоровул болалар кириб, танамни олиб чиқишди. Тоштемир акам бир йўлини қилганлар, шекилли. Кўзимга бирам яхши кўриниб кетдилар-э! Тирик бўлганимдами, бўйниларига осилиб, роса ҳўнграб йиғлардим.

Тоштемир акамнинг кўзлари кизарган, буд-шудидан айрилиб қолган одамдай абгор аҳволда эди. Қўлларида қўйлагим. Шарифа опам бир ёнларида. Опадан уялиб, қўйлагимни юзларига босиб-босиб йиғлайдилар.

Касалхонанинг «Гез ёрдам» машинасида, яширинча қабристонга келтиришди. Бу ерда тумонат одамни кўриб, ҳайрон қолибман. Аввалига жанозамикан, деб ўйладим. Ярим тунда-я! Руҳлар эканини билмаганман-да. Сиздай, мендай кийимда туришибди. Бир пайт гўрков тирғала бошлади: «Дўхтирдан қоғоз борми? Мен қаёқдан билай, кимни кўмаётганингизни? Балки битта-яримтасини ўлдириб, опкелгандирсиз», дейди. Шарифа опам «Астағфируллоҳ!» деб юбордилар. Анча-мунча тортишибди. Тоштемир акам охири мусулмончиликни ўртага солгач, гўрков йўқ деёлмади. Кейин мени Шарифа опамнинг бувиси ётган қабрга қўядиган бўлишди. Ётимгинага ер берган ҳам савобга қолади, дейди йиғлаб. Бу ҳали кўмишнинг машмашаси эди. Нарийғи энди қандок бўларкан, – дея Моҳигул шаффоф тиззаларини қучди. (Тирикликдаги одатларимиз қолмас экан-да!)

Унга қараб ачиниб кетдим. Ўзимни Моҳигулнинг ўрнига қўйиб кўрдим – шоҳона яшабман.

– Ими-жимиди шу қўйлақда қабрга қўйишди. Аслидаям

хилватда туғилган бўлсам керак. Ўлимим ҳам шундай бўлди. Гуноҳим кўп менинг. Шундан кўрқаман. Дўзахга тушсам керак. Даҳшат, даҳшат!

– Бу Яратганнинг иродасига боғлиқ. Бир китобда ўқигандим. Ривоят. Ҳиндларнинг руҳонийси билан бир фоҳиша аёл ҳақида. Руҳоний тоат-ибодатни қанда қилмаскан. Фоҳиша аёл эса очликдан ўлмаслик учун эркакларнинг кўнглини овлашга мажбур экан. Кунлардан бир кун иккисининг ҳам вақти қазоси етиб, оламдан ўтишибди. Шунда ҳалиги фоҳиша жаннатга, мулла эса дўзахга тушибди. «Ие, бу қанақаси? Мен умр бўйи тоат-ибодат қилган бўлсам. Бу аёл эса мудом эркаклар билан ишратда бўлди, ибодат нималигини билмади. Энди нега у жаннатга қиради-ю, мендай тақводор эса дўзахга! Тушунтириб беринглар!» деб дўқ урибди руҳоний. Шунда ғойибдан бундай жавоб келган экан: «Фоҳиша аёл бир умр сенга ҳавас қилиб ўтди. Ибодат қилаётганингни кўрганида: «Эй, Тангрим! Қачон мен ҳам шу руҳонийдай эрта-ю кеч ибодат қиларканман», деб илтижо этарди. Сен эса ибодат чоғида: «Эй Тангрим, анави жононнинг васлига қачон етишарканман!» деб ўйлардинг. Шу боис у жаннатга, сен эса дўзахга тушдинг!»

Бу ривоятни айтиб, Моҳигул маънос, бошини эгди. Ундан бирор сас чиқмади. Нега у индамай қолди? Туйқус йиғлаганга ўхшаш товуш эшитилди.

– Эшитдингизми?

– Ҳа, – деди у хўрсиникка ўхшаш овоз чиқариб. – Жисмим тирик бўлганида эзилиб йиғлармидим. Бизни ҳам тушунадиганлар бор экан-ку, а?!

Яна йиғи овози келди. Ажабланиб Моҳигулга қарадим.

– Сизми йиғлаётган?

– Йиғлай олганимда тирик бўлардим-ку, сингилжоним!

Жимиб қолдик. Кимдир хўнграб, айтиб-айтиб йиғларди.

– Овоз лаҳаддан чиқаяптими, тепаданми? – сўради Моҳигул.

– Ичкаридан! Яна кимдир қабр азобини тортаётир, шекилли.

Йиғлаётган ё аёл ёки ёш бола. Овоз ингичка...

– Кўрқмасангиз, бир қаранг, Гулхумор. Фақат ҳазир бўлинг, ҳар хил инс-жинслар руҳингизни ўғирлармиш. Ўшаларга қўшилиб тийиқсиз бўлиб кетармишмиз. Кейин у дунёга ўтолмай сарсон-саргардон бўлармишмиз... Худо асрасин-э, илоё.

Ўзимнинг икки газли жойимга кўниккан эканманми, бошқа лаҳадга киришдан чўчидим. Қўрқа-писа илма-тешик бўлмалардан сирғалиб, бошқа лаҳадга ўтдим. Қарасам, бир чолни илон-чаёнлар чакиб ётибди. Ҳалигининг азобдан овози чиқмаяпти. Шўрлиг-эй, нима гуноҳ қилган экан-а? Лаҳадлардаги абгор бўлиб ётган майитларни кўриб кўнглим ағдарилаёзди. Айниқса, охиргиси ҳаммасидан ўтиб тушди. Лаҳаднинг бир бурчагида хурпайиб арвоҳ ўтирибди. Жасадини эса бошдан-оёк қора илон чирмаган.

– Нима бор бу ерда, йўқол! – дея у менга дўк қилиб қолса бўладими!

Чўчиб тепага учиб чиққаннимни сезмай қолдим. Қаттиқ кўрқиб кетдим. Рухим ипи узилган мунчок доналаридай сочилиб кетганга ўхшади. «Буниси ҳақиқий ўлим бўлади!» Шу фикр қора илондай шууримга чирмашди. Чатоқ бўлди-да! Тинчгина ётсам бўлмайдими, жойимда. У ёқда онам мени чорляпти... Ҳеч қўйиб юборай демайдилар. Ҳали уйга ҳам бориб келишим керак...

Ниҳоят, дўнгликлар устидан учиб ўтиб, йиғи товуши чиқаётган лаҳадни топдим. Аввал тепадан қараб билмоқчи бўлдим. Боягидай қаҳри қаттикка учраб қолмайин тагин. Янглишибман, шекилли, йиғлаётган ёш болага ўхшарди... Ичкари тушдим. Жасаднинг тикка турганини кўриб, яна сочилиб кетай дедим. Чамаси тўрт-беш ёшлардаги бола. Лаҳад ичида туриб олганча, «ойижон»лаб йиғларди. «Тирик кўмиб қўйишганми, нима бало!» деган ўй кечди кўнглимдан. Аввал ўзимга қараб олдим: аёл шамойилидаманми, ишқилиб. Рух танани тарк этгач, одамнинг қиёфаси ҳам ўзгариб кетармиш. Бадхулқ одам ваҳимали қиёфага кирармиш... Ҳаммаёқ зимистон. Бунақа қоронғиликда бола ҳеч нимани кўролмайди. Демак, бояги фикрим ҳам аҳмоқона. Ўзини гўрда кўриб, юраги ёрилгандир шўрликнинг. Яхши ҳам бола экан, лаҳадда ётганига ақли етмайди. Катта одам бўлганида-ку, кўркувдан жон таслим қиларди!

– Нега йиғлаяпсан, тойчоқ? Қўрқдингми? Асал бола экан-ку, бу! – дедим уни юпатмоқчи бўлиб. – Совқотдингми? – боланинг оёқ-қўлларини иситишга уриндим.

– Мамлакат опамга бораман! – деди у йиғлаб. – Опамга олиб боринг. Қорним очиб кетяпти!

– Сен кўркма, шу ерда ўтириб тур. Ҳозир бирор егулик топиб

келаман, хўпми! – шундай деб «ғув» этиб гўрковнинг уйи томон учиб кетдим.

Қабрлар тепасида, боягидай марҳумлар туришибди. Чехралари ҳоргин... нимани кутишяпти, ҳайронман. Атроф коронги, дарахтлар залворли чайқалади.

Гўрковнинг ошхонасига ўтиб, сут, нон топдим. Қизиғи, нима қаерда туришини ўз уйимдай билиб турардим, музлатгич ичидаги нарсаларни ҳам сиртдан қараб бемалол кўраётгандим. Бу мен учун янгилик эса-да, негадир ҳайратланмасдим. Сутга нонни тўғрадим-да, сочикқа ўрадим. Бир тонна юк кўтаргандай азобланганимни кўрсангиз. «Боланинг тириклигини гўрковга билдириб кўяйин, уни қазиб чиқариб олишсин. Кейин лаҳад ичига ўт ёқиб қўйишим керак, шунда у қўркмайди, инс-жинслар ҳам қочади».

Нон тўғралган сутни боланинг олдига қўйдим.

– Еб ол, тойчоқ!

Кейин гўрковнинг уйидан ўт олиб келиб ёқдим. Бола овқат еб бўлгач, уни ухлатиш керак, кўркмаслиги учун.

– Энди ухла, тойчоқ, эртага яна келаман, хўпми?!

Бола бош силкиб, рози бўлди. Маъқулгина экан, дарров ухлади-қолди.

Яна гўрковнинг уйи томон йўл олдим. Уйқусида у билан гаплашишим керак. Марҳумлар наздида тирик одамнинг ухлагани уйғонгани, бедорлиги эса уйқу пайти бўлади. Чунки одамзод уйғоқлигида марҳумлар билан гаплашолмайди, чунки бу пайт бизнинг олам уларга кўринмайди. Ухлаган чоғида бошқа гап – рух эркинликка чиқади.

Гўрковнинг уйига кетяпману кўнглимга ғулғула тушди. Чунки бу ердаги товушлар кун сайин аниқ-тиниқ эшитила бошлаётганди. Майитларнинг оҳ-воҳи юракни эзиб юборади. Улар бакириб-чакиришмайди, дод солишмайди. Аммо бир маҳзун «оҳ» уришадикки, бундан дунё ларзага тушар...

Қабристоннинг орқа тарафида қора-қура нимарсалар ви-зиллаб учиб қолди. Дарахтларнинг тепасида, юлдузлар милтираб турган кўм-кўк осмонда, худди кино тасвирига ўхшаш қора соя шаклида эди улар. Шу боис, бегона кўзлар уларни илғаёлмаслиги мумкин. Зеҳн солиб қарасам, тириклигимда кўрмаган махлукотлар бир нима талашишяпти. Бирининг даҳани

йўк, юзлари шишиб, кўзлари кўлчиб чиққан. Иккинчисининг кўзи ботик, кўзи атрофидаги кабарик ҳалқалар юзини янада кўрқинчли, ёқимсиз қилиб кўрсатади. Учинчиси ярми яриб оққан майитга ўхшайди. Вағиллашиб бир нимани талашишяпти. Бола! Қабри тепасида бошини чангаллаганча, не қиларини билмай турибди. Бечора-я! Шу ерда ҳам бола ҳимоясиз... Куюндай ўша ёққа отилдим. Ҳалиги учаласи шу қабр тепасида изилляпти. Боланинг руҳи уйқудалигида танадан чиққан... Кўрққанидан кўкариб кетибди. Қабр ичига уч ёқилгани боис, анавилар яқинлашолмаяпти...

– Қимирлама тойчок, ўша ерда тур! – уни фикран огоҳлантирдим.

Кейин зувиллаб учиб бориб, боланинг руҳини олиб лаҳадга тушдим. Аммо қайтиб чиққанимда анавилар мени пойлаб турган экан, уч томондан ёпирилиб келса борми?! Ўзимни қандай ҳимоя қилишни билмасдим. Ўзим ношуд бўлсам-у, яна уни ҳимоя қилгани чоғланганимни қаранг. Худойим-а, энди нима бўлади?! Бири оёғимдан, бири кўлимдан тортиб, латиф танамни омбурдай исқанжага олиб, учуриб кета бошлашди. Вужудим япроқдайин титрапти. Осмонда эсаётган шамол ҳам мени тутундайин ҳар ёққа тўзитади. Аммо ўзим негадир хотиржамман. Бундан бир қувонсам, ўлганлигим ёдимга тушиб, тагин хафа бўлиб кетаман. Ҳар қалай, бу ҳолатда одам нима бўлишини олдиндан билса керак-да! Ахир, ҳаётимда юз бериши мумкин бўлган энг ёмон ҳодисага учрадим-ку – лаҳадда ётибман, ахир. Агар ёнимда бирон тажрибалирок руҳ бўлганида гўрлигимдан кулармиди?! Тасодиф тугайли омон қолмаганимда, билмадим, ҳолим нима кечарди.

Ўша даҳшатли махлуқотлар руҳимни учуриб кетаётган бир паллада чакмоқ чакқандай осмон ёришиб кетди. Самовотда юлдузлар чакнаб ётибди-ю, чакмоққа бало борми-я?! Махлуқотлар бир ниманинг хавфини сездими, мени «ташлаб» юборишди. Ўзларича алланималарни ғулдирашиб тум-тарақай бўлишди. Мен эса аёвсиз денгиз тўлкинида писта пўчоғидай қалқиб – чирпирак бўлиб пастга эниб кетдим. Аммо ерга қор учқунидай юмшоққина қўндим. Бунинг ҳам ҳузур бор экан, худди арғамчи учгандай... Тасодифан омон қолганимдан, ҳам арғамчи учишни ўрганиб олганимдан хурсанд бўлиб қабримни кўзлаб кета бошладим. Шу дам ёнимдан ўтган трамвай симидан олов чиқиб кет-

сами?! Хаммаси аён бўлди-кўйди – шундан кўркибди ҳалигилар! Симдан чарсиллаб чиккан олов чакмоққа ўхшайди. Чакмоқда инс-жинслар куйиб кетаркан-ди! Уларнинг ҳуён юраклигидан кулганча, ортимга қарадим. Қарадиму лол қолдим. Тепадан, нақ осмон кайридан кучли ёғду – нурли устун қабристонга қадар тушиб келганди. Устун ёринилашиб катталаша борарди. Шунда нур устунни ичида ҳумога ўхшаш гўзал кушлар галаси кўринди. Уларнинг ортидан олмосдай ярқираётган шарми, фойтунми, билолмадим, тушиб келди. Нур устунни ичра чимматдай осмонни ёриб, шар шаклидаги олмоснинг ёғдуланишини бир кўрсангиз эди! Кўз ўнгимда қандайдир илохий воқеа юз бераётганини фаҳмлаб, вужудимга титроқ кирди. Ёруғликка дош беролмай, ўзимни дарахт панасига олдим. Дилимда уйғонган бесабаб қувончдан ажабландим. Дарахт панасида туриб яна мўраладим... Ох! Ёркинлиги кўзни олади... Бинафшаранг аралаш яшил тусда. Бу рангни тасаввур этиш кийин. Шу дам умримда кўрмаган, аммо муқаддас китобларда ваъда қилинган руҳий дунё сарҳадларини, унинг бир чимдимини кўриб, илоҳиёт маҳобати, залвори қаршисида увокдай бўлиб қолдим. Кўнглимда уйғонган кўрқув аралаш қувончдан пориллаб учгим, ўша ёғдуга сингиб кетгим келди. Аммо кимдир қулоғимга: «ҳали фурсат етмади!» деяётгандай бўларди. Ёғдуланаётган нурлар раксидан сармаст бўлиб, кўзим қамашиб, яна ўзимни четга олдим. Ўша шар гоҳ кўкиш, гоҳ сиёҳранг тусда товланаётир... Бунақа гўзал манзарани умрим бино бўлиб кўрган эмасман. Қабр тепасида мудом ниманидир кутгандай осмонга махтал термилган марҳумлар саф-саф бўлиб нурли устунга талпинишар, бошқа тарафдан бировлар тушиб келарди. Манзарага анграйганча қараб турганимда марҳумлардан кимдир келиб ёнимга қўнди. Қарасам, бир йигит шарпаси.

– Чиройини қаранг! – деди у. – Қирк кун бўлганларни олиб кетишяпти. Аनावи тушиб келаётганлар хеш-ақраболаридан хабар олгани келган марҳумлар эмиш. Йилда шундай бир-икки тушиб кетишаркан.

– Кушларни кўрдингизми? Патларининг товланишини!

– Фаришталар... Ким туғилади, ким ўлади – рўйхат қилиб текширишармиш. Яна ҳам Оллоҳ билгувчидир. Эшитганларим бу...

– Ё тавба! Бизни ҳам шунақа олиб кетишадими?

– Ўша кунларга етказсин, илоё! – деди у.

Бу жилвакор манзара қанча давом этди, билмайман. Чунки вақт рухий сарҳадларда нисбий маъно касб этади. Балки ўртача бир одам умрига тенг вақт ўтгандир, балки бир сониягина давом этгандир бу илоҳий манзара... Нима бўлгандаям менга узоқ, жуда узоқ давом этгандай туйилди.

Секин-аста нурли устун тортилиб, ҳаммаси аслига қайтди. Қабр тепасидаги марҳумлар самога кўз тикканча кетганларни кузатиб қолишди. Булар бояги аравада келган янги марҳумлар бўлса керак.

Осмон дарвозалари уч билан тўртнинг орасида очилар экан. Дунё ғафлат уйқусига чўмган пайтда! Биласизми, тун билан тонг оралигида бир сония борки – жумла жаҳон уйқуга чўмади. Бу паллада кушлар ҳали уйғонмаган, тунги паррандалар «чули-чули» қилиб мудраётган бўлади. Курраи замин сукунатга чўмади. Жимжитлик. Бунақа осудаликка ҳеч гувоҳ бўлмагансиз. Қизик, айни шу сонияда учоқлар учмас, ё олдинроқ, ё кечроқ учар экан.

– Қайтиш фурсати етди! – деди йигит ҳамон нурли устун тушган жойдан кўз узолмай. Бу ерда ҳамма бир-бирини танийди, аммо бу йигитни энди кўришим. Шошилаётганим боис, уни гапга тутмадим. Гўрковнинг олдига борай, у уйғониб қолади. Уйғонса, яна бир кун кутишга тўғри келади.

Йигит қабристондаги ўрға йўлга тушиб ғойиб бўлди. Унинг қай бир гўрға кирганини кўрмай қолдим ва гўрковнинг уйи томон елдим.

Лойсувок уй, омонатгина қурилган – гўрковлар дабдабани ёқтиришмайди. Ёқтирадиганлар эса гўрковликни касб қилишмайди... Улар ҳамманинг ҳожатини чиқаришади, лекин ҳеч ким уларга иши тушишини истамайди. Бирон аёлнинг «Эрим гўрков», деб мақтанганини эшитмаганман. «Қоровул» дейишлари мумкин дир, лекин гўрков дейишмайди. Шунга қарамай савобли касб, қийин, балки касблар ичида энг қийинидир. Вақти келса иту мушукнинг лошини кўмиш ҳам муаммо бўлади. Улар эса кунда-кунора одамларнинг мусибатига шерик. Шу боисдандир гўрковлар қирқ-элликка борма йўлиб кетишади, деганда жон бор.

Қизик, гўрковлар эшикдан одам кириб келишини кутишармикан?! Кутса, ўзининг ҳам бўлари шу, ачинади. Кутмаса, тирикчилиги ўтмайди...

Уч хона, бирида эр-хотин, бирида болалар, бири меҳмонхона. Деворлардан бемалол сингиб ўтдим. Мени кўриши билан бир мушук вағиллаб, эшикка отилди. Ўзимни четга олдим. Дарпардалар силкиниб кетди ҳатто.

– Пишт-э, пишт! – бақирди гўрков.

– Нима гап? – сўради хотини уйғониб кетиб.

– Мушук кирибди. Ҳайдавормим.

– Неча марта айтдим-а сизга, мушук бокманг деб! Бехосият бўлади, бу ўлгўр...

– Каламушларни кўрмайсанми?

– Ўлсин каламуш ҳам. Майитни жемиради, балога гирифтор бўлгур. Эпидистансадан одам чакиринг дедим-а, неча марта! Шундоқ тилпон қилсангиз бўлди-ку а? Шу қийинми?

Гўрков лом-мим демай ташқари а чиқиб кетди. Хотини эса шундоқ учта хонанинг ёнига тушган ошхонага ўтди. Сутнинг тўкилиб ётганини кўриб, баттар тутақди.

– Вой, яшшамагур-э, сутга тегибди бу! – у жаҳл билан мушукни бир тепганди, мушук вағиллаганча нарирокка учиб тушди. Кейин тепки еганини унутиб, йўлақдан келаётган гўрковнинг оёғига суйкалди.

– Наритур! – жеркди гўрков ҳам. – Уйку ҳам ҳаром бўлди.

Гўрков минғирлаб таҳорат олгани ўтди. Бомдодга ҳали эрта бўлса-да, қайта ётса туролмаслигини билиб шундай қилди.

Мен мушукка ачиниб кетдим. Мен туфайли тепки еди жонивор. Аммо менга қараб хурпайиб, вишиллади. Балони биледи булар. Режам чиппакка чиқиб, гўрков билан гаплашолмай, маконимга қайтишга мажбур бўлдим. Лаҳадга тушиб, жисмимга назар солдим. Танам шишган, зил-замбил бўлиб кетганди. Нимага умид қилаётганимни билмайман. Ҳафсалам пир бўлиб, энди уйга кетаман, деб турганимда Моҳигул чиқди.

– Гўрковга учрадингизми? Болани айтдингизми?

Унга ҳаммасини, осмон дарвозаларининг очилганини кўрганимни ҳам бир бошидан гапириб бердим.

– Мен ҳам кўрдим, – деди у чиройи очилиб. – Бирам ғаройиб... Биласизми, жаннатиларни шунақа олиб кетишади, дейишяпти. Осийларни ер остига тортиб кетишармиш... Бизга насиб қиладими-йўқми, ҳали худо биледи...

Бироз жимиб қолдик.

– Боланинг қорни очиб кетгандир, – деди у гапни бошқа ёққа буриб.

– Сутга нон тўғраб бердим!

– Овқатни кўрсам кўнглим суст кетяпти... Ниманидир истаяпман.

Очиғи, ўзим ҳам шу аҳволда эдим. Қорним очмаганини биламан, лекин бу ҳисдан қутулолмаяман.

– Юринг, бизникига борамиз. Болага ҳам ул-бул олиб келамиз.

Қизик, руҳингиз танадан чиққандан кейин нимани ўйласангиз, ўша нарсани кўраверар экансиз, гўё масофа йўлдай. Моҳигул иккимиз қушдай учиб кетяпмиз. Уйимизни, онамни аниқ-тиник кўриб турибман. Ётибдиларми, яна? Тепаларида Шаҳноза холам йиғлаяпти. Дастурхонлар ясатилган. Бир уйга жой қилишибди. Аминманки, буларни Моҳигул ҳам, гарчи онамни танимаса ҳам, уйимизга бормаган бўлса ҳам кўряпти.

– Ойингиз бетобмилар? – сўради у.

– Чидолмаяптилар! Ёлғиз қиз эдим. Отамдан ёдгорлик. Отам болалигимда ўлганлар. Мени деб онам бошқа турмуш қурмаганлар... Шунгами, жуда қийналяптилар.

– Меникилар эса... ташлаб кетишган. Ҳатто эслашмайди ҳам. Онадан онанинг фарқини қаранг.

Онамни ўйлаб, пўртаналар қалқитган кемадай безовталандим. Онамни ҳам олиб кетсаммикан?! Бу фикр менга қандайдир умид бағишлади. Фано билан бақо ўртасидаги тўсиқ емирилгач, руҳ нима яхши-ю нима ёмонлигини ажратолмай қоларкан. Тириклар назарида ўлим фожиа, аммо руҳ учун бу эркинлик.

Кўп қаватли бино ёнига етиб келгач, ерга юмшоқ кўндик-да, шаффоф вужудимизда сувда сузгандай оҳиста «сузиб» кетдик. Вужудимиздан куёш нурлари ўтиб турар, соя тушмас, вазнсизлик ҳолатидай бир аҳвол – оёқ-қўлларимиз секин қимирлайди. Пастда тоғаларим, жиянлар туришибди. Кўришмаяпти-ю, лекин биз турган тарафга бир-бир қараб қўйишди. Одамнинг юраги сезади, шекилли.

Уйга кирганимизда онам ухлаётгандилар: Укол қилиб, ухлатиб қўйишибди. Тепаларида Шаҳноза холам «пик-пик» йиғлаяпти. Хонага киришим билан худди сезгандай, жимиб қолдилар. Онамнинг руҳлари қаёқларга кетибди, ҳа, онам

қабристонга, мен эса бу ёққа келибман-да! Ана қабрим тепасида руҳлари изиллапти. У ерда яна кимдир йиғлаётганди. Эркак киши! Шундагина Моҳигулни эслабман. У негадир безовта эди.

– Онам қабристонга кетибдилар, қаранг. Ёнларида эркак киши ҳам бор. Таниёлмаяпман.

– Тоштемир акам! – дея Моҳигул ғувиллаб қабристон томон учди. Мени огоҳлантирмади ҳам. Эрини жуда яхши кўраркан. Ёлғиз ўзим маъюсланиб қолдим. Аммо зум ўтмай қайтиб келишини билардим.

Соғинган эканман, хоналарни бир-бир айланиб чиқдим. Чиройли безатилган дастурхонларни кўриб қувондим. Бу пайт Моҳигул ҳам қайтди.

– Тоштемир акангиз тузукмилар?

– Озиб кетибдилар. Ғам адо қилибди. Ҳали мен ҳам уйга бориб келаман.

– Моҳигул, олинг, тотининг! – дедим безатилган дастурхонга имо қилиб.

Дераза раҳига кўниб олганмиз. Ноз-неъматларни ўзимиз еёлмаймиз, фақат одамлар тотинаётганини кўриб хузурланамиз.

Шу пайт онамнинг руҳи қайтди. Уйғониб кетсалар гаплашолмай қоламан, деб дарров руҳларига рўпара бўлдим. Мени кўришлари билан қучоқ очиб келдилар.

– Онагинанг ўргилсин! Келдингми? Вой, кўзларим тўрт бўлди-я!

– Тўй бўляптими, ойижон? – дедим кўзларим чакнаб. Гапим ўзимга ҳам ғалати туйилди. Айни дамда на қайғу ва на қувончни ҳис этардим. – Қандай яхши! Менинг тўйим бўляптими?! Билгандай дугонамни олиб келибман-да. Бу – Моҳигул! – онамга уни таништирдим.

Онам унга беларво қараб сўрадилар:

– У ёқда қийналмаяпсанми, болам? Нималарни кўрдинг?

– Ойи, у ёқнинг ҳам ўзига яраша тартиб-қоидалари бор экан... Кўникаяпман. Моҳигул билан танишганим яхши бўлди, бир-биримизга далдамиз.

Енгил талпиниб онамни қучдим. Юзларига юзимни босиб дедим:

– Сизни бирам яхши кўраманки! – кейин учиб хона айланаётган Моҳигулга қараб дедим: – Бу киз етим, ҳеч кими йўқ. Ойижон унга ҳам Қуръон ўқинг!

Шу пайт онам уйғониб кетди. Ёрнидан туриб, «болам»лаб йиғладилар. Чопиб Шахноза холам кирди:

– Яна йиғлаяпсизми, Зарофат опа! Кўйинг энди, опа, йиғламанг. Касал бўлиб қоласиз...

– Ҳеч кимга фарзанд доғини кўрсатмасин, – дедилар онам кўз ёшларини артиб. – Марҳумлар тирик, дегани шу-да! Тушимга кибди жиянинг. Оппок кўйлакда хонадан хонага ўтиб юрганмиш. Хурсандмиш-э!.. «Ойи, тўйим бўляптими», дейди! Нималарни кўрдинг десам, у дунёнинг ҳам ўзига яраша тартиб-қоидалари бор экан, дейди. Ёнида бир қиз билан келибди. Исми Моҳигулмиш. Дугонам етим, ойижон, унга ҳам Қуръон ўқинг, дейди.

– Вой, қаранг-а! – Ҳайратланди Шахноза холам. – Тўйим бўляпти, дейдими, а? – холамнинг ҳам кўзлари жикқа ёшга тўлди. – Тўйини кўрсак бўлмасмиди, шўрлик-ей. Жаннатлардан, ато этсин, илойим, опа!

Бирласда уй хотин-халажга тўлди. Бошдан-оёқ ок либосдаги отин онамга кўп гапирди. Йиғлаш гуноҳлигини, руҳ безовталаниб, у дунёга кетолмай қолишини, борар манзилини тополмай саросар кезишини тушунтирди. Мавлуд ўқилди, Қуръон тиловат қилинди. Ўша пайтда бу овозлар қулоғимга мусиқадай эшитиларди. У дунё билан бу оламини боғловчи илоҳий мусиқа... Моҳигул ҳам бир жойда турганча қотди. Қуръон ўқиётганлар узра қули патидай эмин-эркин уча бошладди. Тиловат нуридан қониб, марҳума янада гўзаллашиб кетди. Мен ўз чехрамни кўролмайман, руҳим енгилки... Чир айланиб рақс тушгим келадими-ей... Онамга тушунтираман, ўлиш кўрқинчли эмас экан, дейман. Қайтага яхши, бирам яхшики... Олиб кетаман онамни! Бу фикримни Моҳигулга ҳам айтдим. У индамади. Бироз сукутдан сўнг кўшиб кўйди:

– Бунинг иложи бўлганида, дунёда тириklar қолмасди.

Нихоят мавлуд тугаб, ортимизга қайтадиган бўлдик. Тугунлар тушяпти, ур-сур, тўполон.

– Менга ҳам бирон нима тугиб беринглар! – дейман ҳазиллашиб. Моҳигул кулади, уйдагилар эса эшитишмайди.

Онам кўнглимдан ўтаётганини сезгандай, югуриб таванхонага кирдилар:

– Ҳай, мазорбошига ҳам тугун қилинлар! – дедилар ҳорғин.

– Эсдан чиқариб кўйманглар.

«Тугун қилишар экан! Биз кетаверамиз унда! – Моҳигулга юзландим мен. – Болага ҳам ўшандан берамиз».

Аёлларга «кўрсатма» бериб чиққач, онам яна кириб ётдилар. Мен у кишини кучоқлаб, икки юзларидан ўпдим. Онам кўзларини бир очиб қаралилару, аммо ҳеч нима сезмадилар. «Яқинда учрашамиз, онажон! Ундан кейин ҳеч қачон ажралмаймиз!», – ўзимча пичирладим мен. Кейин Моҳигул иккимиз икки қушдай қабристон сари парвоз қилдик.

Келсак, қабристонда тумонат. Тирикларми, марҳумларми, билиб бўлмайди. Аммо тобут кўтарган, бел боғлаганларни кўриб, «ҳа, жаноза экан!» деб ўйладик.

Қабристонда кизик бир одат бор: майит кўйилаётганда марҳумлар жам бўлишади. Янги келганни кутиб танишиб олишади.

Биз ҳам марҳумлар сафига қўшилдик. «Отин аёл экан!» дейишди баралла. Сафимизга яна биров қўшилибди!

Аммо руҳ послапонларини олдирган қушдай безовта учарди. У марҳумларнинг «Хуш келибсиз! Хуш кўрдик!» қабилдаги ҳазин қаршилашларга парво ҳам қилмасди.

– Мени тирик кўмишяпти, тирик кўмишяпти! – дерди у изиллаб. – Шўрлик танам, сени лаҳадга лойиқ кўришдими? Чидолмайман, чидолмайман!

Марҳума кўз ўнгимизда ўзгара бошлади. Юзлари ажинлардан кат-кат бўлиб кетди, гўё юзига тўрли ниқоб тортгандай. Япасқи бурни ичига ботиб, лабига бирикди. Бадбуруш юзида митти тугмачадай парда қоплаган кўзларигина қолди. Кампирнинг аҳволини кўриб, марҳумлар ҳам ўзларини четга тортишди. «Отинга ўхшамайди-ку, ҳеч!» ўйладим мен ҳам ҳайрон бўлиб.

Шу куни бир уламони ҳам келтиришибди. Марҳумлар ёғилиб кетди. Қарангки, оддийгина қабристонга бошқа қабристонлардан ҳам келишибди. Уламога дарахтга гуж кўниб олган қушларгача саловат айтди. Атрофини эса кўзни камаштирар даражада нур-ёғду қоплаганди.

– Хуш келибсиз! Хуш кўрдик! – дейишди марҳумлар.

– Ўлим ҳақ, биродарлар. Чин уйингиз муборак! – дедилар у киши ҳам.

Бу манзарадан кўнглимни бир сархушлик эгаллади.

Биламан, марҳумлар уламодан кўп нарсаларни суриштириб

билишни исташарди. Аммо янги ҳолатга кўниксинлар дея, у кишини ёлғиз қолдиришди.

Маросимга алаҳсиб, болани бутунлай унутибман! Тугуним келганмикан... Моҳигул аллақачон қабрдадир. Бизникига бориб келгандан кейин у ҳам ғалати бўлиб қолди. Мозор бошига етар-етмас Шаҳноза холам билан ойим кўриндилар. Қўлларида катта тугун. Касалхонада ётиб, зериккан одам яқинларини канот қоқиб кутиб олгандай, хурсанд бўлиб уларга пешвоз чиқдим. Дўппайган қабрим тепасидаги тиловатларни эшитиб, сел бўлдим. Улар эса йиғидан ўзларини тутишолмайди. Мени кўришмаяпти. «Йиғламанглар!» десам ҳам эшитишмайди. «Болам бечора! – ўйладилар онам. – Бир уюм тупрокка айланди-я!». Шундай хаёллар билан йиғлаб-сиктаб, тугунни кўтарганча кетарга чоғландилар.

– Шаҳноза, буни гўрковникига ташлаб ўт!

Мен ҳайрон бўлдим.

– Тугун менга-ку, ойи! – деб юборибман.

Тугуннинг кетидан парвоз қилдим.

Гўрков тиловат қилиб тугунни олиб қолди. Мен эса ўғри мушукдай пайт пойлайман. Ахир, боланинг қорнини тўйғазиш керак. Ошхонадаги стол устида турган тугунни очиб, нонни сураман, деб тушириб юбордим. Мушук мени кўриб, хурпая бошлаганди, тепки еб қолди-ку!

– Балога йўлиққур! – гўрковнинг хотини шундай бақирдики, кўрққанимдан жуфтақ ростлаб қолдим. – Мушугингизни қаранг! Нонга тегибди!

Ҳадемай кеч кириб қолади. Шошилишим керак. Борсам, бола энди уйғонган экан. Лаҳаднинг уч бурчига учта шам ёқиб қўйдим. Қизик бўлди – шамга кафтимни тутгандим, «гуп» этиб ёнди. Топган-тутганимни боланинг олдига қўйиб овқатлангирдим.

– Сиз менинг ойиммисиз? – кутилмаганда сўради бола. Мен ҳайрон бўлдим.

– Буни сенга ким айтди?

– Ухлаб ётганимда-чи, кўппала бола келди. Биза-чи, симга осилиб ўйнадик. Кейин шамолда учдик, мазза бўлди-да! Ўшала-чи, сен ўлгансан, дейишди. Ойи, мен ўлганманми? – сўради у мўлтираб. – Яна улар айтишдики, бу ерда ҳамманинг ойиси топиларкан. Сиз менинг ойимсиз-а?

– Ҳа, болам! – дедим қандай жавоб қилишни билмай. – Ойинг бўлганим учун ёнингга келдим-да, тойчоқ.

– Мени яхши кўрасиз-а? Энди кетиб қолмайсиз-а?

– Ҳечам кетмайман! – шу тоб менда «боланинг онаси йўқ экан-да», деган фикр туғилди.

– Ойи, ўлганим яхши бўпти, унда. Сизни топдим-ку! – гўдакнинг бу тахлит жавобидан кўнглим бузилди.

– Унақа дема, тойчоқ! Сен ҳали кичкинасан, кўп нарсани билмайсан...

– Биладан! У дунёда ҳамманинг ойиси келиб, осмонга олиб кетади. Сиз билан осмонга кетамизми?

– Ҳали кетмаймиз, болам.

– Мени-чи, боғчада Мамлакат опам борла, – мактанди у. – Бир марта девордаги токка тикадиган бор-ку, шуни кўрсатиб, бунга тегманглар деганлар. Анови Рустик-чи, шу симни тешикка тикиб кўр, деди. Бандини латта билан ўради-да, «тик» деди. «Тикмайман!» деб йиғладим. У мени урди. Уришиб берасиз-а, ойи уни! Рустик мени доим уради. Кейин ўша симни токка тикқандим, «гуп» этиб олов чиқди. Шундан кейин қарасам, учиб юрган эканман. Ойи, ток урса, одам учадиган бўлиб қоладими?

– Ҳа, учадиган бўлиб қолади.

– Анови болалар билан-чи, токка осилиб ўйнадик-ку, бу сафар олов чиқмади-ю, ойи. Нега?

– Билмасам, болам. Ухла, кеч бўлиб қолди!

Бола ухлагунича яна анча жавради. Эринмай тингладим. Айниқса, Мамлакат опасини кўп эслади. Соғинган кўринади. Бола ухлагач, гўрковга учрашдим. У тушида ҳам қабрларни кўрар экан. Даҳшат! Қабристон адоғидан топдим уни. Хаёлан гўр кавляпти. Қийналяпти, шекилли, кетмон уриб «Қандай осий банда экан!» деб кўяди ичида. Аввалига салом бердим. Менга ҳамдардлик билан тикиларкан:

– Нима юмушингиз бор эди, синглим? – деб сўради. – Яқинлардан биров вафот этдими?

Мен бош чайқадим.

– Икки кун аввал ток урган болани кўмганмидингиз?

Гўрков кетмонини қўйиб, менга ажабланиб қаради.

– Ҳа, нима эди? Етим болани айтяпсизми? Роса жанжал бўлувди!

– Ўша бола тирилган! Уни қазиб чиқариб олиш керак. Қабр тоши 971. Ўтишаман, уни қутқаринг!

Шундай дея ортимга кайтдим. Гўрков бу ғалати тушдан уйғониб лол қолгандир, бечора. Эртага кўзлари мошдай очилиб, кўрган тушини ҳаммага айтади. Ишқилиб, Азаматжон омон қолсин-да! Йўлда кетаётиб кечагина қўйилган уламо мозори ўзидан нур таратиб турганини кўрдим. Боши саждада. Шу ўтиришда у менга дунё тилсимига алоқадордай, сирли ва тушунарсиз бўлиб туйилди! Унга ҳавасим ортди.

* * *

Қабристонда марҳумлар сайр қилишяпти, тун ярмидан оккан кўринади, бироқ бу оламда кун-туннинг фарқи йўқ – парда очилиб ёпилгандай гап. Вақтнинг туганмаслиги ҳам кўркинчли, ҳам зерикарли. Тунда ухлаб, кундуз бедор бўлишга ўрганганимизданми, кишининг дам олгиси келади. Аммо буни қандай бажаришни билмайсан, киши. Ақалли кўз юмолмасанг! Сукутга чўмишдан ўзга чора йўқ. Мудом қабрлар азобини тортаётганларнинг ҳазин «оҳ-воҳ»и эшитилиб турарди. Дўзахий ҳам, жаннатий ҳам азоб чекади: дўзахий осийлиги учун, жаннатий унинг азобланаётганини кўриб... Энг огири шу. Гоҳида ёнгинамда Моҳигул инграганида азоб чекаман, аммо ёрдам беролмайман, овозини эшитиб, жим ётишга мажбурман. Яна шуни биламанки, биз марҳумлар хеш-акрабларимизга жуда ўрганиб қолган бўламиз. Баъзида ҳатто тириклар орасида шу аллозда яшайвериш мумкиндай туйилади. Ҳаёт тўхтаган жойидан давом этиши керакдай. Чунки биз бошқача яшаш қанақа бўлишини билмаймиз. Абгор кампир кимларнидир қарғайди, сўкинади, аҳволига қараб бўлмайди унинг. Анави ёш йигит ўзини осган, доим севгилисининг уйига равона бўлади. Билишимча, у бир аёлни қаттиқ севган, аёл эса ундан ўн ёш катта бўлган. Ота-онаси унинг уйланишига розилик беришмагач, аёл бошқа одамга турмушга чиқиб кетган, аламига чидолмаган йигит эса ўзини осган. Қабристондаги беш яшар қизча уйдан бери келмайди. Тунда кетиб, ўртоқлари билан уларнинг тушида ўйнаб келади. Ҳалокатга учраган аёл ҳам бор. Уйдан тез-тез хабар олиб туради. Айниқса, бир ишбилармон йигит ҳаммага калака бўлади. Беш-олтита ўзига ўхшаган йигитларни эргаштириб юради. Улар ҳар куни бозорга чопишади,

Ўзларича бориб бир айланиб келишади. Бу кишим қўл телефони-
нидан сиз қоқиб чарчамайди. Қабристондаги ўрта йўлга тушиб
олиб, у ёқдан бу ёққа юргани юрган. Телефонда қизчаси билан
гаплашиб турармиш, деб эшитдим. Жуда яхши кўраркан қизини.
Қизи 4 ёшда. Хуллас, ишбилармон ва унинг шериклари кеча-ю
кундуз савдо билан банд: бировнинг савдосига ёрдамлашишса,
бошқа бировникини бузишар экан... Ҳа, чинданам қабристон
бир ғаройиб шаҳар... Бу ерда турли тоифага доир одамларни
учратиш мумкин. Ҳатто одамга ўхшамаганларни ҳам. Чунки
кора-кура нимарсалар ҳам кўзга ташланиб қолади, гоҳо. Улар
ким деб сўрагандим, ўгри-қотиллар дейишди – кўзлари бежо,
қозик тишлари лабларини туртиб чиққан, вужуди беҳаловат...
Отиннинг шуларга қўшилиб кетганини кўриб ҳайрон қолдим.
Умуман, бу ердаги ҳодисаларни тул гунтириш кийин. Шу пайт
қулоғимга бўғик йиғи товуши чалингандай бўлди:

– Нуридийдам! Уйимнинг фариштаси! Соғиндим-ей...

Зорланган ишқидан кўнглим бузилди. Йиғлаётган онам эмас-
микан, деган ўйдан сесканиб, сирғалиб ташқарига чиқдим. Онам
қабримни қучиб йиғларди. Ўзимни кўйгани жой тополмадим:

– Туринг, туринг, ойижон! Мен, ахир, ёнингиздаман! – дедим
куйиниб. Онам бир нимани сезгандай рўмолларини тўғрилаб,
атрофига қарадилар, аммо кўрмадилар мени.

– Қаро ерда ётишингга қандоқ чидай, қандоқ! Олиб кет
мениям!

Шишиб, товонлари ириб оқаётган жасадимга кўз ташладим.
«яхши ҳам кўролмайсиз, онажон! – дея хаёлимдан кечирдим,
– наҳот бунинг бахт эканини тушунмасангиз». Не қиларимни
билмай, атрофларида парвона бўлдим. Ибодатда ўтирган уламо
ҳаммасини кўриб-билиб турарди. Ёрдам сўрагандай унинг атро-
фида чарх урдим. У тиловат қила бошлади. Мусиқадай овози
«оҳ-воҳ»ларни босиб кетди-ю, қабристон илоҳий сукунат қаърига
чўмди. Онам ҳам жимиб қолдилар. Тиловат тугагач ҳорғин,
маъюс кайфиятда уйга йўл олдилар. Албатта, онамни шу аҳволда
ташлаб кўёлмасдим. Ортидан шамол учирган япроқ мисол пир-
пираб учдим. Гаплашиб олмасам бўлмайди, шекилли. Кейинги
пайтларда онамни ўзим билан олиб кетиш пайига тушганим сир
эмас. Боз устига, марҳум яқин қариндошларидан бирини ўзи би-
лан олиб кетиши мумкинлигини эшитиб, қувонганим ҳам рост.

Қандай яхши, онам билан яна бирга бўламиз, деб ўйлардим. Мен учун фано дунёси билан бақо дунёси ўртасида чегара қолмаганди.

Шаҳар кўчаларидан гўё онамни таъқиб қилгандай учиб боряпман. Нега шундай қилаётганимни ўзим ҳам билмайман.

Онам кўп қаватли бинодаги уйимизга кириб кетдилар. Волидам ортидан уйга кирдим. Аммо мени Шаҳноза холам кутиб олди. Опасини кута-кута меҳмонхонада ухлаб қолганди. Эшикдан киришим билан ёнимда ҳозир бўлди. Тириклик чоғимда кучоқ очиб, икки юзимдан чўлпиллатиб ўпиб, кутиб оладиган холам мен билан хушламайгина саломлашди. Холам ўша-ўша-ю, аммо нимасидир бўлакча, бегона эди унинг.

– Нега келдинг? Нега тадеб келаверасан? – биринчи саволлари шу бўлди.

Бу саволдан дилим ўкитди. Гарчи ўзгарган бўлсам-да, ўлганимни тан олгим келмасди. Ҳатто мажруҳга ҳам «Сен мажруҳсан!» деб юзига айтмайдилар-ку! Оғир ботади.

– Сизларни соғинганман. Онам билан гаплашгим келяпти, – дедим паришон. Кейин ичкари йўналдим. Холам ортимдан кирди. Авзойи бузуқ. Кўриб ҳайрон бўлдим. Ахир, улар ҳам айрилиқ дарди нима эканини биладилар-ку! Учта фарзанд билан ёлғиз қолганлар. Наҳот мени тушунмасалар!

– Сен ўлгансан! – дедилар шартта. – Кет бу ердан! Ўлгансан, кет, тушундингми?! – дедилар жаҳл билан. Менга дағдаға қилиб, хонадан қувиб солдилар.

Бошим эгилди, ғамга ботдим. Қанчалар бегоналашиб кетибмиз. Мен энди одам эмасманми? Мен марҳумман! Буни тушунишим керак эди аллақачон, бунга кўникишим керак эди, аллақачон! Дилим хун бўлиб қабристонга қайтдим.

Қандайин дилтанг аҳволда бўлмай, гўрковнинг уйи олдидан ўтаётиб, Азаматжонни эсладим. Тонг бўзариб қолибди. Ҳозир бомдодни ўкиса керак. Кейин... кейин хабар оламан ундан!

Марҳумлар қабр тепасида ўтирганча яратганга ҳамд айтишади. Дил ибодати бу. Фано дунёсида баъзилар одамлар кўрсин учун ибодат қилишса, бу ерда ундай қилишнинг иложи йўқ. Дилдан намоз ўқиёлмайдиганлар, тахтадай қотиб тураверишади. Чин дунё ибодати шунақа.

Намоз пайти самодан бир мусиқа эшитилади. Сехрли оҳанги ила бу кўҳна оламни мадҳ этаётгандай. Етти қават осмон

каъридаги оламлардан, рухий дунёнинг ҳуру филмонларидан дарак бераётгандай. Шундай кезлар қалбни ўртаб юборгувчи куйга ҳамма сел бўлиб қолади. Мен ҳам кабрим узра тизза буюкиб ўтирганча Худодан гуноҳларимни кечиришини сўрайман. Қарасам, Моҳигулнинг ҳам боши эгик, мусиқа тинглапти. Карахт аҳволда. Мусиқа тинганидан кейин ҳам марҳумлар анча пайт шу оҳанг таъсирида қолишади. Бу табиий. Уйдаги воқеаларни эслаб, янада маъюсландим. Чунки марҳума эканимни юзимга солаётгандай эди бу куй. Марҳума бўлиш аслида яхшими-ёмонми, бунга ақлим етмасди.

– Бугун хафарокмисиз? – сўради Моҳигул ҳолатни тушунолмай. – Ҳеч нима азоб бермаяптими?

– Уйга боргандим, – дедим маҳзун. – Холам ҳайдаб чиқардилар. Сен ўлгансан, дедилар. Қаттиқ ботаркан одамга. Ўзингники ўзингга бегона бўлиб қоларкан...

– Э, нимасини айтасиз! Мана, сенсиз бир кун ҳам яшолмайман, деган Тоштемир акам бир ойда бир марта ҳақимга тиловат қилишга ярамадилар. Кўнглим бир нимани сезиб юрибди. Тунов куни хаёлан уйга бориб келдим. Ҳаммасини кўрдим... Аммо бировга айтолмайман. Ўлдинг-ўчдинг экан-да!... Хабар олиб келсаммикан?

Моҳигул шаффоф ҳолатда безовта парвоз қилди – уйи томон учди, шекилли. Уни кузатаётиб, йўл бошига чиқиб қарасам, бир кабрнинг тепасида одам гуж! ҳардамхаёллик курсин, кабрни очишаётганини унутибман-ку!

Масжиддан одам чақиришибди, болалар уйдан, милициядан, йўл ёқасида Тез ёрдам машинаси ҳам турибди. Гўрков терлаб-пишиб, кетмонда лорсиллатиб тупроқни чиқариб ташляпти. Одамлар эса чекка-чеккадан унга танбех беришарди:

– Ҳой, мусулмон, бекор қиласиз-да, шуни. Бемаза тушга ишониб, марҳумни безовта қилиш яхшими?

– Нима бўлибди? – сўрашади воқеадан беҳабар «томошабинлар».

– Гўрков туш кўрганмиш. Тушида бир оплоқ кийинган қиз кўринибди. Ток урган бола тирилди. Унинг гўрини очинг, деганмиш.

– Астаффируллоҳ!

Гўрков индамас, атрофдагиларга парво қилмай тупроқ

тортишда давом этарди. Баҳор бўлишига қарамай, терга ботган, кўк енгил чопонини энди ниш урган майсалар устига ташлаб қўйганди. Терлагани иссиқдан эмасди. Ҳозир қай манзарани кўраркинман, деган хавотирда бўлса керак. Қабр очилиб, лаҳад ичига тўшалган пахталик кўзга ташланди. Атрофдагилар жўр овозда: – Субҳонллоҳ! – деб юборишди. Бола ўралган кафанлик ечилган, уни кўрпадай қилиб устига ташлаб олганди. Азаматжон беҳуш ётарди. Ранги доқадай оппок, кўз остилари қорайган. Гўрков уни лаҳаддан тортиб олганида ҳамма яна «оҳ» уриб юборди. Болани чопонга ураб, чеккарокка олиб чиқишди.

Одамлар гуж бўлиб, уни ураб олишган, марҳумлар ҳам ибодатдан чалғиб, воқеани кузатишарди.

– Бола тирик эканми, тирикми? – чекка-чеккадан шунини сўрашарди.

– Ҳушидан кетибдими?

Тез ёрдам шифокорлари кутчаларини кўтарганча, чопиб келишди. Кимдир боланинг томирини текширди, кимдир кўзларини йириб кўрди. Шоша-пиша болага сими найларни улаб ташлашди. Ўша алпоз уни замбилга солиб олиб кетишди. Уларнинг дарди-фикри болада. Атрофдан ёғилаётган саволларга ҳам жавоб қилишмасди. Бунга вақт кетади, деб ўйлашарди.

– Ҳаво етишмай, бўғилиб қолган, – деди кимдир.

– Қўркиб, юраги чиқиб кетгандир. – одамлар ўзларича воқеани изоҳлашга уринишарди. Марҳумлар эса яна хаёлга толгандилар, ниманидир кутгандай... Шу пайт кўнглимга бир ништибоҳ оралади. Мен безовталаниб қолдим. Нега у беҳуш ётибди? Демак руҳи танага қайтмабди-да?!

Кечгача изиллаб, боланинг руҳини ахтардим. Уйга ҳам бормадим, ҳатто. Боланинг тақдири учун масъулдек ҳис қилардим. ўзимни.

Ҳориб-чарчаб, лаҳадга қайтдим. Келсам, Моҳигул йиғлагандай ўтирибди. Сирғалиб, унинг ёнига ўтдим. Жасадини кўриб, кўнглим ағдарилди. Ҳа, бечора устухонлари кўриниб қолибди-ю... Моҳигул менни пайкаса-да, азбаройи азият чекканидан қайрилиб ҳам қарамади. Латиф танаси хиралашган, чеҳраси рангпар... Агар руҳ изтиробда қолса, шунақа бўлади, қувонганида эса латиф танаси нурланиб, янада гўзаллашиб кетади.

– Тинчликми, Моҳигул! – ташвишланиб сўрадим ундан.

– У уйланибди!

– Уйланибди?! – юрагим шув этиб кетди. Гарчи бу табиий ҳол бўлса-да, юрагим ғашланди. Аёллар учун бунинг қанчалик оғир эканини билардим. Моҳигул эса Тоштемир акасини жонидан ортик кўрарди. Бу шўрлик ҳам бир нарсани, ўлганини тан олгиси келмаётганди. Ахир ёш бўлса, хотини ўлган бўлса, уйланади-да!

– Хотини менинг либосларимни кийиб олибди. Кулоғидаги олтин сирға ҳам меники! – Ҳиқиллаб йиғлаганга ўхшаш овоз чиқарди.

– Сен ўлсанг, мен ҳам ўламан. Чидолмайман, дерди. Ёлғончи! Қирким чиқмай уйланволибди. Хотин ҳам топила қолибди. Моччағар! Кунингни кундан кўрсатмасам...

– Кўйинг-э! Улар бошқа, сиз бошқа энди! Балки охиратингизни бергандир, худойим, сабр қилинг!

– Сабр қилиб бўладими шунга! Унинг хотини бор, тушуняп-сизми, хотини бор! Э, сиз қаёқдан ҳам билардингиз!

У шундай дея асабий кўл силтади. Безовталаниб учди. Шу кетганча даф бўлди.

Менга унинг «э, сиз қаёқдан ҳам билардингиз!» дегани алам қилди. «Ишқсиз эшак, дардсиз кесак» демоқчи бўлди, шекилли. Чинданам... Ҳамиша бир умид билан яшардим: «Менга ҳам аталгани бордир...» деб ўйлардим, аммо умрим кутиш билан ўтди-ю, лекин кутганим келмади. Мана энди кутишнинг ҳам маъноси йўқ.

Тунги ибодат бошланди. Қабристонга сукунат чўкиб, азоб чекаётганлар ҳам бу маҳал тин олишади. Яратгандан мадад кутишади, бирам яхшики... Шу пайт далли-девона бўлиб юрган отин аёлга кўзим тушди. Даҳшат, сочлари ёйилган, кўзлари чақчайган... Ибодат бошланиши билан у ҳам жим бўлди. Кўр-кўрона бўлса-да, ибодат қилгани фойда бериб қолди, шекилли. Аммо бу аёлнинг ўз зурриёдларига кўрсатаётган ҳунарларини билиб, марҳумлар ҳайрон қолишди.

Ибодат тугаши билан у яна жунбушга келди:

– Тирик кўмишди мени! Тирик тупрокка кирдим-ей!!!

Аммо уни тирик кўмишмаганди. Буни марҳумлар билишарди. Шунга қарамай, ўғил-қизларини шундай деб айблаб, ҳоли-жонига кўймасди. Ҳар куни бориб, тўполон қилар экан. Айниқса, тунда! Деразаларни шақирлатиб ураркан! «Тирик кўмишди!» деб чинқираркан. Унинг дастидан кенжатоё қизи на овқат ея

оларкан, на сув ичаркан. Духтир кизи шу экан-да! «Сени олиб кетаман!» дер экан унга.

Воқеа бундай бўлган. Рисолат отин дейишарди уни. Эл-юрт ичида хурматда, иззатда бўлган. Вақтида олиб-сотарлик қилиб, болаларини ёлғиз боши билан ўстирган. Умр йўлдоши саратон хасталигига учраб, 42 ёшида вафот этган экан. Карим ака деганлари дўхтир бўлиб, фарзандларидан биронтаси шу касбни эгаллашини орзу қиларди. Кенжатоғи Насиба отаси ўлганида икки ёшда эди. Ота меҳрига қонмади. У ҳақдаги ҳикояларни эшитиб катта бўлди. Хаёлида уни алқади, унга ўхшагиси келди. Балки шу сабабдир, дўхтирлик касбини танлади.

Хуллас, эри ўлгач, Рисолат опа икки ўғил, икки кизни оқ ювиб, оқ тараб, ўқитган, уйли-жойли қилган. У ярим кун тушдан кейин мактабда дарс берар, тунгача бозорда нарса сотарди. Оила тебратиш ташвишида катта ўғил ўқимади. Онанинг ёнига кирди. Бозорда онасига кўмаклашди. Она кексайгач, унинг ўрнини эгаллади. Рисолат ая гапга чечан, шаддодгина аёл эмасми, эскичага ўқиб, савод чиқарди. Хотинлар ичига кирса, ҳаммани оғзига қаратиб ўтирарди. Ҳадисдан, Қуръондан ўқиганларини сўзласа, одамлар жон қулоқ бўлиб тинглашарди. Ниҳоят, билимдонлиги, гапга чечанлиги туфайли у Рисолат отин номини олди ва эл-юрт ичида маросимларга бориб мавлуд ўқийдиган, хатми Қуръон қиладиган бўлди. Айниқса, оқ рўмол ўраганидан кейин Рисолат отин фариштагина аёлга айланди. Одамлар орасида хурмати ошгандан ошаверди. У ҳар бир сўзининг бирида:

– Э, отинлар дўзахнинг энг тубига тушади. Сиз билмай қиласиз гуноҳни, биз билиб қиламиз. Одамларга гапириб, ўзимиз амал қилмаймиз, – дерди хижлатпаз жилмайиб. Шундан кейин аёллар уни яна ҳам яхши кўриб кетишарди. Чунки у бошқа отинларга ўхшаб тилёғламалик қилмаётганди-да! ҳадиси шарифдаги ҳикояларни шундай кифтини келтириб сўзлардики, атрофдагилар уни сел бўлиб тинглашарди. Эшитишимча, у иссиқ-совуқ қилган экан. Эрларни хотинларга, хотинларни эрларга иситма қилган дейишади. Гарчи оилани сақлаб қолиш савоб бўлса ҳам, бақо дунёсида гуноҳи азим экан. Чунки бесўроқ ҳеч кимнинг тақдирига аралашиб бўлмайди. Гап бунда ҳам эмасдир балки. Отин аёл эскичани ўқиб ўзлаштирган бўлса-да, онги ўзгармаган. У қалбан олиб-сотарлигича қолган... Дуоларини сотиб кун

кўрган... Албатта, ақли заифам ҳамма нарсага етмаса-да, бир нарсага комил ишонч билан айтишим мумкин. Бу дунёнинг биз билмайдиган, биз кўрмаган ўлчовлари, тўловлари бор. Отин аёл ана шу тўловни тўлаяпти. Шу боис норози ҳаммадан. Тирик кўмишди, деб ўз фарзандларига тухмат қилиб ётибди. Бу ерда ҳамма бир-биридан бохабар.

Кечагида отин аёлнинг қариндошлари унга атаб худойи қилишди. Аёл эса бундан баттар дарғазаб бўлди.

– Мендан кутулишмоқчи! Нега худойи қилишади? Мен ўлмаганман!

Кечкурун худойи бўлган ота уйида қизлар ётиб қолишди. Она вафот этгандан бери Насиба ўзига келолмайди. Айниқса, уйда бўлаётган нотинчликлар уни ўйлантириб қўйган.

Кўзини юмди дегунча онаси тўшига киради. Оппок хижоб ўраган, фаришталиккина Рисолат отин эмас, сочлари тузғиган, кўзлари бежо бир аёл. Уни гўё қалтирок тутаётгандай, ғазаб, қаҳр танасини беадад силкитаётгандай. Насибага қараб нуқул:

– Мени тирик кўмдинлар! – деб таъна қилаверади.

Насиба негадир шу аёлни онам деб ўйлайди. Нега? Қозик тишлари ўсган бир бадрўй аёл унинг отин аяси булса-я?! Бунга ўзи ҳам тушунмайди.

Ўша куни, онаси оғирлашиб қолган куни ҳамма ўғил-қизлар йиғилди. Чинқириб етиб келган «Тез ёрдам» Рисолат отиннинг жони узилганини тасдиқлади.

«Тез ёрдамда» келган дўхтирлар ҳам онла аъзоларига таъзия билдириб чиқиб кетишди.

Уй эгалари мархумани кўмишга тайёргарлик кўра бошладилар. Пиқиллаб, унсиз йиғлашди. Яқин-йироқдан қариндошлар оқиб кела бошлашди. Мархум ётган уйга кириб, у билан видолашишади. Кейин саловат ўқиётганлар қаторига қўшиладилар. Онасининг бошгинасида кенжа кизи Насиба ўтирарди. Бир нарсалар деб пичирлаб йиғлар, майитнинг юзларидан чўлпиллатиб ўпиб қўярди.

Майит асрга чиқариладиган бўлди. Мархуманинг жони тунда узилган бўлса-да, чошгоҳга бориб ҳам тана совумади. Буни Насиба сезди, дўхтир эмасми?! Пичирлаб опасига фикрини айтди.

– Опа, ойимнинг таналари совумаяпти. Балки... ўлмагандирлар. «Скорий» чақириб, яна текшириб кўриш керак!

Бу янгиликдан оласининг кўзлари ола-кула бўлиб кетди. Бадавлат хонадонга келин бўлган Шарифа опа ўзидан чўчиди. Шундай миш-миш тарқалса, қайн-эгачиларининг олдида нима деган одам бўлади. Онасини тириклайин гўрга тикибди, дейиш-майдами?!

Дарров «Тез ёрдам»га кўнғироқ қилинди. Зумда катта яшиқда алламбало асбоб кўтарганча уч-тўртта оқ халатчилар кириб келишди. Марҳумани ҳар қанақасига текширишди. Асбобдан чийиллаб чизик ўтди. Юракнинг тўхтаганини билдиради бу! Тана ҳарорати 35, 5. Зеро тирик одамда ҳам шундай ҳарорат бўлиши мумкин. Бу эса дўхтирларни ўйлантириб қўйди. Насиба, уй эгалари яна ҳам ташвишда қолишди.

– Медицина тарихида бундай ҳолатлар учраб туради, – деди дўхтирлардан бири Насибани ташқарига етакларкан. – Бу кон таркибига ҳам боғлиқ. Юрак тўхтаганидан кейин, олти соғия вақт ичида мия ҳужайралари ўла бошлайди. Марҳуманинг юраги тўхтаганига эса саккиз соат бўлибди. Яна нимани кутяпсиз... Ҳамкасб экансиз, ўзингиз тушунасиз-ку! Унинг ўлганлигини тасдиқлашимиздан бўлак иложимиз йўқ. Бардам бўлинг!

«Тез ёрдам»да келган дўхтирлар асбоб-ускуналарини ортиб кетишди.

Насиба эса танг аҳволда қолди. Дўхтирларнинг иши қийин. Ҳамиша икки йўлдан бирини танлашга тўғри келади. Йўллар эса туганмас. Ўша иккита йўл. Айқаш-уйқаш йўллар чексизлик қадар туташган. Энди-чи, энди... У онасининг тақдирини ҳал қиляпти... У ўлганми, ўлмаганми?

Насиба энди қабристондан қайтган акасини имлаб чақирди. Акаси марҳум асрга чиқарилишини айтиб, гўрков билан гаплашиб келганди. Акаси ҳайрон бўлиб, унинг қошига келди.

– Ҳа, нима гап?

– Тана совумаяпти. Тана совумасдан марҳумни ерга қўйиб бўлмайди. Балки эртага бомдодга ёки пешинга чиқарармиз...

– Жинни-пинни бўлганмисизлар... Жанозага одам ёғиляпти-ю!

– Одам йиғиляпти, деб онамизни тирик кўмаммизми?

– Гапингни қара, Наси! Менга қолса, онамни тирик кўмаманми? Ўйлаб гапир. «Тез ёрдам» чақирдингларми?

– Чақирдик...

– Нима деди?

– Ўлган деяпти.

– Нафас олмасалар, юрак урмаса, ўлган бўладими одам...

Насиба «онам»лаб йиғлашга тушди.

– Бўпти! Яна бир текширтириб кўрамиз. Шундан кейин... агар у ҳам ўлганларини тасдиқласа, асрга чиқараверамиз.

Бу сафар Насиба паталогоанатом, профессор Лазиз Каримовични чақиртирди. Бўлган гапни йиглаб тушунтирди.

– Нима қилишни билмаяпман! – деди у.

Соат учларда Лазиз Каримович кириб келди. Мархумани қайтадан текширишди. Тана ҳарорати 33, 5.

– Тана ҳарорати тушяпти! – деди профессор.

– Баъзиларнинг танаси секин совийди. Бир нимадан умид қилаётган бўлсанг, умидингни уз!

Хулоса шундай янгради, мархума учун эса ҳукм!

* * *

Бу пайтда Рисолат отин нима бўлаётганига тушунмаётганди. Нега кетма-кет дўхтирлар келишяпти? Нега танаси айри ётибди? Унга нима бўлди ўзи? Касалмикин? Касалдир балки... Айни чоғда унинг фикрлаши, ташқи кўриниши ўзгариб борарди... Нега бундай бўлаётганини ўзи тушунмасди.

Танадан чиқиши билан уй бурчагида сичқон пойлаган мушукдай сергак ўтирган, юзларини жун босган нимарсаларга кўзи тушди-ю, қўрқиб кетди. Бу ўшалар. Доим уларни тушида кўрарди. Афти хунуклигини...

– Калимангни қайтар! Калима қайтар... – деган сас келди аллақачдан. Рисолат отин калима айтишга улгуролмади. Қора-қура нимарсалар унга ташланди-ю, ичига сингиб кетди. Бу унинг гуноҳлари эди... Унинг зоҳири шундай ўзгариб кетдики... Тиштирноқлари ўсиб, алвастига айланди-қўйди. Аёл ўзига нималардир бўлаётганини тушуниб турарди. Асосийси, у ўлишни, қаро ерга кўмилишни истамаётганди. Ичидаги нимадир бунга қаттиқ монелик қиларди.

У ўша қора-қура инс-жинслар билан мулоқот қилган эканда! Улар кўзига нуроний чол бўлиб кўринишганди аввалига. Уларнинг асл башараларини мана энди кўрди... Уни йўқликка чорлаган ҳам шулар... Ногаҳоний ўлимдан довдираб қолди. Ху-

дога тавба килолмади. Окибат бу бўлди. Ўзлигидан чиқди ва улар амрига бўйсунди. Жоки чиққан заҳоти унга сингган нимарсалар эса унинг осий фикрлари, туҳмат, фисқу фужурдан иборат фикр булутлари эди. Ҳаммалари уни кутиб туришган экан...

Шу лаҳзада у ҳаммани ёмон кўриб кетди. У ўлмаслиги керак эди! У ўлмайди, ўлмайди!

Рисолат отин бу янгиликдан қувонди. Анави тасқаралардан қутулишнинг ягона усули шу, яшаб қолиш!

Отин қувват тўплашни биларди. Шу боис танасига қувват берди. Тана совумади.

Қизи Насиба кўмиш маросимини қолдиришга уринганидан хурсанд бўлди. Атрофида йиғилган, уни исканжага олган нимарсалардан яширинишга жойларди. Аммо бетоқат бўла бошлади. Нимарсалар уни оёғидан тоғиб чиқаришди. Руҳи осмон қадар кўтарилаётганини, кимлардир уни куч билан тортаётганини ҳис қилди. Кейин уни қай бир хилват жойларга учириб кетишди.

Вужудидан шамол ўтарди, у гўё енгил матодай... Уларга қандай қаршилиқ кўрсатишни билмасди. У яна ҳам юқорирок кўтарилишни, анавилар исканжасидан қутулиб кетишни истар, аммо кучи етмасди. Айни дамда биров тилини миҳлаб қўйгандай, онг занжирбанд этилгандай бирон дуони айтолмасди, калима қайтаролмасди. Сувга чўкаётган одамдай жон ҳолатда сувни шалоплатарди-ю, овоз беролмасди, ёрдамга чорлолмасди. Кўнгли нохуш бир нимани сезгандай увишарди.

Ҳалигилар уни қандайдир чакалакзор томон сургаб кетишди. Бирининг сочлари ёйик, бошқасининг қозик тишлари ўсган, яна бирининг юзлари кўпчиб тушган, даҳшатли нимарсалар уни ўртага олиб, роса кўркитишди. Улар зувиллаб келиб, унга даф қилишар, вужуди тилка-пора бўларди шунда. Учқундай майдаланиб, атрофга сочиларди. Ҳа, буни танада ҳис қилиш мумкин бўлган биронта оғриққа қиёслаб бўлмайди. У суяқларнинг оғришига ҳам, тиғнинг тилимлашига ҳам ўхшамасди. Вужудининг оғриши булардан юз чандон баттар-у баттар! Гўё инсонни азоблаш учун ўйлаб топилган ҳамма қийноқлар бирдан исканжага олгандай. Шу боис у ҳамма нарсага тайёр эди. Фақат анавилар ситам қилмаса бўлди.

Латиф оламда нимарсалар бир-бирига яқин келганда уларнинг қувват майдони туташиб кетади. Шунда қиёфалари ҳам бир-бирига ўхшаб қолади. Улар қандайдир одам сингари фикр-

лашмасди. Фикрлари узук-юлук, бир маъсадга қаратилмаган ва ўзгарувчан.

– Қизингни чақир, чақир!!!

– Жон талаб қил, жон, жон!!!

Улар шундай дейишди-ю, уни уйи томон судрадилар.

Эшигу ойналарни шақирлатиб урган фақат угина эмасди. Нимарсалар деразаларни зириллатар, у эса уйдагиларидан нажот кутгандай деразага ёпишиб оларди. Қизлари тунлари Қуръон ўқиб, бахшида қилишарди.

– Кам, кам, кам! – Ҳаво етишмай қолган балиқдай ютоқарди у. Бир куни қизи Насибанинг тушларига кирди. Сочлари тўзиган, яланг оёқ бир аҳволда. Аввал «соғиндим, болам!» деб қизининг бошларидан силади. Кейин ялиниб ёлворди.

– У ёкда қийналиб кетдим. Мен билан кета қол, юрақол! Қўрқаман, улардан қўрқаман. Мени ҳимоя қил! Сен ҳаммадан кўра меҳрибонроқ эдинг...

Онаси шундай дея узоқлашди. Насиба эса шу куни кўз ёшлардан ёстиклари шилта бўлиб уйғонди. Кўрган тушини опаларига гапириб берди. Буни айтиб, ўзи балога қолди. Шарифа опасининг жаҳли чиқиб кетди. Унинг нега жаҳли чиққанини Насиба тушунолмади.

– Ҳадеб шуни ўйлайверасанми? Миянгга қуйиб олганмисан, нима бало! Тирилиб келармидилар энди!!!

Насибанинг дили оғриди. Ҳаммасининг оиласи, бола-чақаси бор, ташвиши бўлак. Ўлганнинг жони кетади, деб шунга айтсалар керак-да! Онаси тирилиб келмаса ҳам, хотираси, руҳи яшайди-ку!

Насиба индамади. Аммо кечқурунги овқат маҳали Насибанинг косаси ўз-ўзидан учиб кетганини ҳамма кўрди. Овқат иккинчи марта сузилди. Яна ўша аҳвол такрорланди. Бу эса онасидан айрилиб, бўзлаб қолган Насибага қаттиқ таъсир қилди. Ҳўнграб йиглаб юборди. Унга пўписа қилган Шарифа опаси ҳам пилдирпис бўлиб қолди. Кечаси яна ўша аҳвол. «Миянгга қуйиб олгансан!» деган опаси «тунги зилзиладан» эсхонаси чиқиб уйғонди. Деразага ёпишиб олган онасининг кўрқинчли қиёфасини кўрди-ю, жони чиққудай бақириб юборди.

– Насиба, юр мен билан! Наси... – онаси чорларди уни.

Оила аъзолари яна эскичага зўр беришди. Амалдор ўғил казо-казо домлаларни чақириб, хатми Қуръон килдирди, марҳумага атаб қўй сўйилди. Аммо у тинчимади. Эшигу деразаларнинг

шакирлаши қолмади. Шўрлик қизга шунча кўргиликлар етмагандай, овқат ҳам еёлмасди. Конфет сўриб кун кўрарди. Бир сафар ликопда овқатини олаётган қизнинг юзига қарс этиб шалалок тушганини кўриб, ҳамма анграйиб қолди. Насиба озиб-тўзиб кетди. Кўп хаёл сурадиган бўлиб қолди. Бу эса оила аъзоларини яна ҳам ташвишга солди. Марҳума жонталаб экан! Дафн куни Насибанинг оёғига гишт тушишидан бошланган машаапа охиросибат қизнинг автохалокатга йўлиқиши билан тугади. У тушган троллейбус симидан чиқиб кетиб, симёғочга бориб урилган. Насибанинг жароҳати оғир бўлмаса-да, ўн кун касалхонада этиб, муолажа олишига тўғри келди. Катталардан маслаҳат сўралиб, яна бир таомил қилинди. Яъни кўғирчоқ ясалиб, унга Насибанинг кўйлаги кийдирилди, кейин опасининг қабрига кўмилди. Шундан сўнг марҳума кенжа қизини бошқа безовта қилмай қўйди.

Бу боқий дунёга келиб ҳам киши нима бўлишини билмас экан, қаранг. Отин аёлга мен ҳам ачинардим... Олами фанода оқ рўмолларни ўраб, Қуръондан гапириб, ваъзонлик қилгандир, зоти мухтарама бўлгандир. Бу ерда унақанги иккиюзламачилик кетмайди. Сохталикни яширгувчи жисмингиз абгор бўлган чунки. Юзларингиздаги пардалар сидириб ташланган. Шу боис дил покиза бўлсин экан, акс ҳолда ким ҳам анави аёлдек ваҳшатли кўринишда дарбадар бўлишни истайди, дейсиз. Ҳар ким ҳам ўзидан тинсин экан.

Ибодатга берилиб, аёлнинг атрофида қора-қура нимарсалар ошуфта учиб юрганини кўрмабман. Аёлни ҳоли-жонига қўйишмаяпти-ку!

Улар изиллаб паст тарафга елдилар.

Кўкча даҳасида жарликлар сероб. Ўша ёкка учишди-ёв! Балки... Азаматжоннинг руҳи ҳам ўша ердадир?!

Бундай ўйлаб қарасам, бу дунёнинг синоатлари, қонуниятлари ёруғ оламникидан-да мураккаброққа ўхшайди. Ёруғ дунёда кўрардинг-билардинг, фикр қилардинг. Бу ерда-чи, бегона дунёда кимдан нима кутишни билмас экансан. Одам тоифасидан бўлмаган нимарсалар-ку тўлиб ётибди. Улар ким, улар нима, муддаоси қандай, ўйлаб ҳам тополмайсан, киши. Улар сенга ёмонлик истайдими, яхшиликми, номаълум. Ҳар қалай, эҳтиёт бўлган яхши, чегарадан чиқмаган маъқул. Лекин у ҳолда болажонисини, тойчоғини қандай топади?! Ана шуниси қоронғи.

ДОНИШМАНД ВА ШОҒИРД

*«Эй, дарвеш, шуни ҳам эсимда
тутки, анбиё ва авлиёнинг уружи
табиий ўлим юз бергунга қадар содир
бўлади. Бошқалар табиий ўлимдан
кейин кўрадиган нарсаларни улар таби-
ий ўлимгача кўрадилар...»*

Азизуддин Насафий

Ҳаво яна булут. Шамол эсяпти. Худонинг куни-да. Шамолда дарахтлар маҳобатли чайқалади. Дунё уйғунлиги руҳиятига оқиб киради. Унинг учун бу дарахтлар оддий эмас. Уларнинг ҳам жони бор, уларнинг ҳам улуши бор бу дунёда. Уларсиз дунёни тасаввур қилиш кийин. Зеҳнини солса, дарахтларнинг ҳам ўзига яраша хулқ-атвори бор экан. Бирови шўх, бирови вазмин... Бир куни шафтолизордан ўтиб кетаётиб, ғаройиб манзарага дуч келди. Кеч куз эди чамаси. Чор-атрофдаги дарахтларнинг барглари қуриб, тўкилиб кетган. Фақат ўртадагиси ям-яшил бўлиб яшнаб турарди. Биргина дарахтнинг омон қолиши, камолга етиши учун шунча дарахт қурбон бўлганди. Бунда ахир анави бир чеккада мунғайиб турган кўримсизгина бутанинг ҳам ҳиссаси бор-ку! У ҳаётда балки ўзидан ҳеч нима қолдирмагандир, аммо ўртадаги илдиздошининг яшнаб туриши учун у ҳаётини қурбон қилганди. Демак, бежиз яшамади у ҳам. Бу дунёда кичиккина хаснинг ҳам ўз ўрни, вазифаси бор, бирон зарра йўқки, у кераксиз бўлса... Ҳаётнинг мазмуни ҳам шу эмасмикин?! Биргина инсон камолотга етиши учун минглаб қурбонлар берилади...

У қайси тоифага кирар экан-а? Нуруллоҳ қори уфқка назар ташлади. Бу қадар гўзал манзарани яна қаерда учратиш мумкин. Осмонга кўз ташлаши билан хотиржамлик ва қувонч қамрайди дилини.

Тилларанг хошияли парқу булутлар қизғиш, бинафшаранг тусга кирган, осмон унга руҳий дунё манзараларини эслатгандай бўлади. Тириклик ташвишларидан фориғ дунёнинг қанчалар гўзаллигини одамзот қачон англадикин?!

Эшик тақиллаб, хаёллари пароканда бўлди. Гарчи у Тошкентдай шаҳри азимдан шу хилватдай жойга яшириниб олган

бўлса-да, барибир одамлар уни излаб топиб келишади.

Айвонда Қуръон мутолаа қилиб ўтирган шогирд йигит Икромжон дарров бориб эшикни очди. Бу сафар ундан илинж излаб келган ёшгина қиз экан. Ёшига ярашмаган ҳолда жиддий, жуда чарчаган, руҳи синик. Қора киймаган бўлса-да, азадордай мотамсаро. Қизни кўриши биланок дарров ҳаммасини тушунди. Кўз олдида тўшақда ётган ёшгина жувон намоён бўлди. Вақти-қазоси яқинга ўхшайди. Атрофини фаришталар ўраб олишибди. Армонлари кўп шекилли, бу дунёдан умидини узолмаяпти.

– Сиздан ёрдам сўраб келдим, – деди қиз хазин товушда. – Кеч эшитибмиз дарагингизни. Шундоқ бўлсаям... ноумид шайтон дейдилар. Опам, гулдай опамнинг сўлиб бораётганини кўриб чидолмаяпман. Энди 36 га кирдилар. Ўн гулларидан бир гуллари ҳам очилмаган. Турмушга чикқандилар, поччамиз бошқасига уйланиб, опамни ташлаб кетди. Фарзанд ҳам кўрмадилар. Энди эса... – қиз йиғлаб юборди, гапиролмай қолди. – Жуда азоб чекапти, шўрлик. Касалхонадан аллақачон жавоб беришган. Нима қилишни билмаяпмиз. Шифохонада ётиб, муолажа олганида, ҳар қалай, умиди бор эди. Энди бўлса... опамни қандай алдашни билмаяпмиз. Бир бориб кўринг, домла. Умид бўлмасаям... кўнгил учун.

Қори индамади. Деразадан осмонга тикилганча тек қолди.

– Бир нарсани тушунишингизни истайман, синглим. Ҳаммамизга умр ўлчаб берилган. Ким эртароқ, ким эса кечроқ кетади. Пешоҳамизга битилганидан бир кун ҳам ортиқ яшамас эканмиз, – мубҳам жавоб қилди домла.

– Умид борми, домла, умид борми? – нажот истаб сўради қиз.

«Ҳа, бор!» дейишини қанчалар истайди бу қиз.

– Кеча мендан музқаймоқ сўрадилар. «Сизга мумкин эмас!» десам, «Мен барибир ўламан-ку, охирги марта бўлсаям шуни егим келяпти» дедилар.

– Одатда оғир ётган беморнинг барча истаклари вожиб қилинади. Ҳамма умид ёлғиз Оллоҳдан. Опангизнинг бир армонлари бор экан. У киши шу ҳақда кўп ўйлайдилар, аммо айтолмайдилар. Шуни билинг нималигини. Ҳозир муҳими шу. Қиёмат қарз бўлиб қолмасин яна.

– Кўргани борасизми? – сўради қиз кўзлари мўлтираб. – Борасиз-а!

Кори жилмайди. Далда бериш учун шундай килди.

– Албатта, бориб Ёсинни ўкиб қўяман.

Қиз кетгач. Нуруллоҳ кори казо бўлган намозларини ўкиди. У ҳеч қачон бошқаларга ўхшаб, меҳмонни ёлғиз қолдириб, намозга турмасди. «Ибодат пардали!» дерди доим. Ибодат шу қадар муқаддаски, бирон иш орасида кимнингдир қошида шошиб ўкиладиган нарса эмасди. Ибодат маҳали у ҳамма нарсани унутарди. Гарчи танаси билан бу дунёда яшаётган бўлса-да, руҳан у дунёга кўчиб бўлганди.

Албатта, киши ўз-ўзидан такводор бўлмайди. Такводор бўлиб туғилади. дейилса тўғри бўлар...

У ўтган ҳаётини сарҳисоб қилар экан, ҳаммасини англайди. Ҳа. шундай бўлиши керак эди, аслида.

Нуруллоҳнинг бобоси ниҳоятда такводор одам эди. Вақтида ҳинд сори сафар қилган, бир пайтлар Абу Райҳон Беруний турк тилига ўгирган веда илмини, жўгиликни ўрганиб қайтганди. Бу иймон нурига нур қўшганди.

Эс-эс билади, бобоси билагига игна санчиб бу томондан чиқарар, терисини чимчилаб, тўғноғич ҳам қадаб кўяр, аммо на оғрирди қўли, на қон чиқарди. Нуруллоҳ эса кўзлари каттариб, бобосига ҳайратла тикиларди. Қанийди, у ҳам шунақа қилолса?! У болалигида нимжонгина эди. Сабаби туғилган заҳоти онаси вафот этган, кексайиб қолган бобоси билан бўвиси уни амаллаб боқишганди. Бобоси Қуръон оятларини ўқиса, Нуруллоҳни албатта ёнига чакириб оларди. Катталарнинг ичида, боз устига эскичани, мусулмончиликни ўрганиб улғаётгани учун у бошқа болаларга ўхшамасди. Ҳамиша ўйчан ва маъюс юрадиган бу бола тенгқурларига ёкмасди. Шу боис боланинг жисмоний заифлигидан фойдаланиб, уни кўп қалтаклашарди. У ҳам бобосидай зўр бўлганидами, адабини берарди анавиларнинг! Шул сабаб, бобосига ҳавас қилиб, қўлига игна тикар, кейин эса оғриқдан вой-войлаб қоларди.

– Бобо, нега сизники оғримайди-ю, меники оғриб кетади? – Ҳайрон бўлиб сўрарди у.

– Э, болам-а, – қулиб дерди бобоси. – Сенда иймон кучи йўк!

Ўша пайтда иймон нималигини у яхши тушунолмасди. Фақат иймон бўлса, бобосига ўхшаб қолишини англарди, холос. Бобоси эса... энгагида бир тутам соқол, кўзлари доим қулиб турадиган

бобосини ҳамма ҳурмат қиларди. Бобоси истаса, ёмғир ёғар, истаса, ариқлар тескари оқарди. Нуруллоҳнинг ҳаваси ортарди-ей...

– Бобожон, қандай қилсам, мен ҳам сизга ўхшайман? – сўрарди у.

– Оятларни ёдлаб, айтиб юрсанг, сен ҳам шунақа бўласан!

– Кучли бўламанми?

– Жуда кучли бўласан!

– Анави, Йўлдошларни ҳам ура оламанми? Улар мендан кўркиб қочадиган бўладими?

– Кўркиш ҳам гапми, ёнингга йўлолмайди! – дерди бобоси.

– Иймон нури шунақа кучли бўлади. Одамни ёмонлардан, балоказолардан асрайди.

Нуруллоҳ бобоси ёдлатган оятларни такрорлаб чарчамасди. Ўн ёшга етиб-етмас, Қуръонни ёд ўқийдиган бўлди.

Бола кўп йиғларди. Она меҳрини кўмсаб йиғларди, чоғи. Нега ҳамманинг ойиси бор, нега меники йўқ, дея кўп изтироб чекарди. Баъзида ҳеч кимга керак эмасдай, ҳеч ким уни севмайдигандай туюларди. Меҳрни, аёл меҳрини кўмсарди. Нуруллоҳ онаси ҳақида сўраб-суриштира, бобоси дарров гапни буриб юборарди. Худо ҳақида, намоз тўғрисида сўзлай кетарди. Бобоси доим тўлиқиб гапирадиган Худо ким бўлдийкин, деб роса бош қотирарди. Бир куни тунда бобоси билан ёнма-ён ётиб, уйқуси қочди:

– Бобо, Худо ким? – деб сўради шунда.

– У жуда меҳрибон ва раҳмдил зот. У сени ҳам яратган, бутун оламни яратган.

– Ойимга ўхшайдими? Ҳамманинг ойисими?

– Ҳамма ойилардан ҳам меҳрибон. У сени жуда яхши кўради.

Бобоси шу сўзларни айтганда негадир кўзларига ёш қалқди. Уни ҳам яхши кўрадиганлар бор экан-ку, дунёда. У ҳам Худони яхши кўради энди.

– У ҳар нарсага қодир. Ҳар қандай истагингни рўёбга чиқаради. Аммо бунинг учун уни ҳам хурсанд қилиш керак. Бувинг келгунича, идиш-товоқларни ювиб қўйсанг, у хурсанд бўладими? У зот ҳам шундай. Худо йўлида нимадир қилсанг, у ҳам севилади.

– Мени кўпроқ яхши кўрадими кейин?

– Кўпроқ яхши кўради.

– Мен ҳам уни яхши кўрсам буладими?

– Албатта-да, чироғим.

Шу кундан эътиборан Нуриллоҳ Худони яхши кўр. шга чинакамига аҳд қилди. Ойисининг ўрнига Худони яхши кўради энди. Шунча йиллик айриликдан кейин онасини топгандай... Намоз ўқиганида, Қуръон тиловат қилганида йиғлайдиган одат чиқарди. Худога топиниб, шундай ҳўнграб йиғлардики, атрофдагилар хайрону лол қолишарди. Она меҳрига зор бир гўдак, Худонинг тимсолида онасини кўрарди. Яратганга муҳаббат ана шундай уйғонганди унда. Йигитлик ёшига етганида албатта унинг ҳам ўзига яраша орзу-умидлари бор эди. Аммо эришолмади уларга. Худонинг иродаси шундай бўлган экан-да! Қалби изтиробда қолди. Ҳатто шаккоклик қилди. Тушкунликка тушиб, намозлари қазо бўлди. Моддий ҳаёт, унинг қонуниятлари қанчалар қаттиқлигини тушунди. Бобоси ҳаётлигида буларни билмаган экан. Уни гўё шиша ичига солиб ўстиришганди. Бу шаффоф ҳимоя эса ибодат деб аталарди. Ейишга нони бўлмаган кунларни ҳам кўрди. Фақат Оллоҳ, ёлғиз Оллоҳгина унга дўст бўлди. Унга қадар ҳамма тенгқурлари сингари келажакка интилишни, оилали, бола-чақали бўлишни, бир яхши касбни танлашни хоҳларди. Аммо ич-ичидан нимадир унинг ўзи учун ўта жоҳилликдай туюлаётган бир фикрни уқтирарди, баралла уқдирарди: «Дунёдан воз кеч, ўзлигингни асраб қол!» Инсон ўзлигини асраш учун ўзини, яъни ҳаётининг маъноси – орзу-умидларини ўлдирмоғи керак. Ўзини ўзлигидан олиб қочмоғи лозим. Чунки у кўр кўзларни очадиган ҳаёт сабоғини олди. Агар инсон ўша нидога вақтида қулоқ тутмаса, у куч ишлатишга ҳам қодир экан. У ёшлиқда одамга жаннатий фароғатни ваъда этади, қалбда бетизгин истағу умидлар ғалаён қилади. Кейин эса, биз уларнинг амалга ошувини интиқлик билан кутаётган бир дамда риёкор дунёнинг асл киёфаси очилиб қолади гўё. Шунда инсон орзу-умидларининг қанчалар сохта ва ялтироклигини англайди. У яшаётган дунёда жаннатий фароғатнинг бўлиши мумкинми, ахир!

Кунлардан бир кун у туш кўрди. Тирикчилигини ўтказиш ниятида у қай кўчаларда адашиб-улоқиб юрмади дейсиз. Ҳалокатга ҳам учради, дўстларидан айрилди. Заранг ерни уриб йиғлаб ҳолдан ҳам тойди. Шунда осмонга ўгирилиб, юлдузларга

боқди. Осмон галаги туюлди кўзига. У сохта эди. Кўк бағрига янада диққат билан тикилди. Қарасаки, осмоннинг бир чеккаси йиртилган, шу даричадан эса чин, мусаффо осмон кўриниб турарди. Бунинг англади-ю, хайратдан кўзлари каттариб, уришдан туриб кетди.

– Чин осмон! Ана, ана у! Мен чин осмонни кўряман! – деб бақириб юборди.

Тонг саҳарда, ёстиклари хўл, кўзида ён билан уйғонди. Дилида эса хотиржамлик. У чин дунёни кўрди-я! Чин дунё бор! Бобоси айтган дунё бор. Факат у олами шуҳуд ахлидан¹ пинҳон қилинган. Шундан кейин руҳида бир ўзгариш туйди. Дунёвий ишлар, дунёвий истақлар уни ортиқ кизиктирмай кўйди. Албатта, дунёвий оламда руҳий истақлар билан яшаш ҳаётидаги қайси бир мувозанатни бўзди. У моддий дунё ва унинг қонуниятлари билан руҳияти орзуларини уйғунлаштиролмай қийналди. Иккиси бир-бирига зиддай туюлди. Факат илм олиб, Накшбандий ҳазратларининг ўғитларидан қониб, аслида иккиси – моддийат билан руҳият бир-бирини тўлдирарганини тушунди. Ақл – кишини бузадди, кўнгил – қутқарар. Ақл одамни қайси хилват кўчаларга бошлаб қирмайди, дейсиз, кўнгил эса тўғри йўлни билади. Бу Оллоҳ йўлидир. Учкун гулханга ифтиягани қаби, инсон ҳам Яратганга иттилади.

Аввал-бошда илмга қаттиқ берилди. Алалхусус, хатти-ҳаракатлари мутаассиблик даражасига бориб етди. Аммо у бунинг ҳеч қимга билдирмасди. Одамлар орасида у узини улар қаби тутарди. Уларни орзу-истақлари учун айбонитмасди. Ахир Оллоҳ таоло ҳар қимга ўзинга яраша юмуш юклаб, андармон қилиб кўйган. Улар меҳнат қилишади. Меҳнат улар учун бир овунчокка айланган. Ҳар қимса эса ана шу овунчокнинг кўнглига урмаслиги борасида қайгуради. Агар шу овунчок орқасида пул келса, унданда яхши. Бу ҳаёт қонуниятларидан бири. Бизни ялтироқ дунёда хийла узоқроқ ушлаб туриш учун бир баҳона, холос.

Тирикчилик утказиш айб эмас. Танага овқат, либос керак. Бунинг учун эса ҳалол меҳнат қилмоқ даркор, ҳалол лукма емоқ лозим. Акс ҳолда бари ибодатларингиз бежиз кетгай. Жадолиддин Румий ҳазратлари айтган эканлар: «Энди орамиздан авлиёлар чиқмайди. Чунки лукма ҳаром бўлди!».

¹ Олами шуҳуд ахли – шохилар.

Нуруллоҳ ёши ўттизларга етиб, обдон оқу корани таниб олгач, ўзи учун тирикчилиكنинг оқил йўлини танлади. Табиблик қила бошлади. Бу касбни ҳам у бобосидан ўрганган. Қуни бўйи ибодатда бўлар, тасбиҳ ўқирар. ҳузурига одамлар келгандагина ибодатдан чекинарди. Ҳатто ёши улуг кишилар ҳам уни иззат қилиб, икки қўллаб кўришишар, унча-мунча одам унинг ҳузурига сўз айтишга ботинолмасди. Унинг нузли кийфаси, назокати, лутфи қарам ила сўзлаши бу зоти шарифни бошқалардан айириб турарди.

Дунёда икки тоифа одам умрим зое кетмади деб ўйлаши мумкин экан. Биринчиси, яхши фарзанд ўстирган инсон, иккинчиси, яхши шогирд етиштирган устоз. Шу боис қори домла унга шогирд тушмоқликни ихтиёр этган йигитчаларни жон деб қабул қиларди. Шогирд йигитлар унинг иссиқ-совуғига қарар, юмушларини бажарар ва ундан таҳсил олиб, суҳбатларидан баҳраманд бўлишарди. Шогирдларига меҳр билан қарар экан. Оллоҳнинг ўзи меҳрибон, дэб кўярди ичида, ҳар кимга истагига ярашасини беради. Биз ожиз бандалар эса доимо недандир норизомиз.

Аммо бир нарса уни ҳамон қийнади. Тарикатга чуқурроқ кириб боргани сайин, дунёвий оламдан узоклашаётганди.

Кишилар билан сўзлашганида уларнинг дилидагини сезиб турарди. Ҳаётида нимаки воқеа юз бермасин, ҳодиса интиҳосини олдиндан биларди. Кўнгли нимани тусаса, вожиб бўларди. Ёлғиз ўлимгагина чора тополмасди, холос. Бу тахлит умргузаронлик қилиш эса кераксиз юкни судрашга ўхшарди. Яъники, қанот ёзган капалакни гўмбақда сақлашдан не нафъ. Вазифасини адо этган танани бемақсад моддий оламда судраб юриш унинг учун кизик эмасди. Лекин шунга қарамай, Оллоҳнинг иродаси шу эканини англаб турарди. Улусга, шогирдларига кераги бор ҳали.

Қунарлардан бир қун руҳи энгил уйғонди. Турибок, совук сувга чайиниб, ибодатга ўтирди. У ибодат олдиан ҳеч вақт соатга қараган эмас, бинобарин, вақтдан ҳам сира адашган эмас. Шу қуни дилдан ибодатга чўмди. У аста-секин руҳий фароғатга кўмила бошлади. Илгари ҳам шундай бўларди. Яна ва яна ўқигиси келарди намозни. Бундайин руҳий ҳаловат яна қайда бор? Бу сафар янада ҳайратланарли воқеа юз берди. Намоз ўқиётган дам кўнгил кишанлари узилиб кетгандай, кўкси осмон қадар кенгайди. Шунда тепадан келган Фароғат уюрмаси

бошидан оёғигача уни забт этди. У бениҳоя ҳузур туйди. Меҳр-муҳаббат исканжасида колди ва бу роҳат-фароғатга аранг дош берди. Бу Оллоҳ меҳрининг бир учкуни эди, холос. Унинг эса шунга ҳам сабри етмади. Намоз тугагач, Нуруллоҳ кори аранг ўзига келди. Ботинан қандай ҳодиса юз берганини сезиб турарди ва бундан хурсанд эди. Шу кундан эътиборан у ҳар нарсада Оллоҳ зуҳрини кўра оладиган ва бундан фароғат топадиган бўлди. Ҳатто бетобланганида танасини исканжага олган оғриклардан ҳам роҳат туярди. Зотан, ҳамма нарса фикрлашимизга боғлиқ экан. У вақти қазосини ҳам биларди. Аммо буни эламасликка тиришарди.

Тунов куни шогирдининг бийрон-бийрон жавоблари ҳам унга умр шоми яқинлашиб қолганини эслатиб қўйди. Шогирди қомиллик даражасига етиб қолибди. Энди унда устозга эҳтиёж йўқ. У охириги имтиҳонни топширса бўлди. Бу имтиҳон эса жуда ғалати. Улар овоз чиқармай, ботинан фикрлашадилар. У фикран шогирдига бир юмуш буюради. Шогирд унинг фикрларини нечоғлиқ тўғри англаган бўлса, вазифани шундайли аниқ адо этади. Бу синов шартлари ҳали айтилмади. Ҳазрат уни лийҳон сақлайди. Фақат энди анави муаммо пайдо бўлди: бемаҳалда келган кизнинг илтимоси. Уни бажармаса бўлмайди. Ўлим олди талвасасида ётган жонни тинчлантириш, маконига йўналтириш ҳам савоб...

* * *

Барно табиб домланикидан ҳафсаласи пир бўлиб қайтди. Опасига нима дейди, энди. Нуруллоҳ корини дараклаган тоғаси Раъно опасининг олдида роса оғиз кўпиртирганди. Бир хушхабар кутиб, эшикка тикилиб ётгандир. шўрлик. Бемор одамнинг олдида сал уйлаброк гапирш керак-да! 1 уё кори домла келади-ю, бир куф-суф билан Раъно опасини тўшакдан турғизиб юборади. Қанийди, шундай бўлса?!

Опасига жуда ачинади. Уззу кун шифтга тикилиб, оғрик азобида ётади. Беморнинг ҳаёти бир қошиқ шўрва, кат ва «морфий уколи» доирасидан четга чиқмайди. Ҳай, ора-сира қариндошлардан кимдир беморнинг ҳолидан хабар олгани келиб қолар. Яхши ҳам Мексика серналлари бор экан, бир хилда туссенз

кечаётган кунларга бироз байрамона кайфият бағишлайди. Касал опасини ҳам, унинг доғида қуяётган ота-онасини ҳам унутади. Опаси бўлса, кино бошлангунча оғрик колдирадиган дориларини ичиб олади. Фақат баъзида, муҳаббат сахналари кечаётган пайт, кўзларидан ёш оқиб тушади. Ҳеч кимга билдирмай артиб олади. Уни нега йиғлаётганини ҳамма билади. Онаси чуқур хўрсиниб кўяди. Дадасининг боши эгилади. Опаси Бахтиёр поччасини эслапти. Эр-хотин бир-бирини жуда яхши кўради. Поччасининг ота-онаси «туғмас хотин» билан яшаттирмади. Мажбурлаб, поччасини сиқувга олавериб, ахирини ниятларига етишди. Опаси қуявериб, шу касалга йўликди. Бахтиёр акаси уйланганида яна ҳам ўлиб қолмади-я! Ёшгинага уйланган поччаси аввалига опасидан хабар олиб турди. «сени ҳам ташламайман» деб ваъдалар берди-ю, кейин эса сувга чўккан тошдай жим бўлиб кетди. Ҳатто собиқ хотинининг унинг дардида бундайин хунук касал орттириб олганини ҳам билмасди. Билса, келарди. Аммо келганда ҳам бу уйдан тирик чиқмасди-да, тоғаси нақ гўштини нимга-нимга киларди. Барно кўради ҳали, тирик бўлса кўради, опасини бебахт қилиб, бахтли бўлармикин, ўша Бахтиёр. Опаси бўлса ўшанинг ёнини олаверади. Яхши кўради ҳали ҳам. Ўшани деб, шу балоларга йўликкан бўлсаям-а?! Барно уни сира тушунмайди. Уни ҳеч ким тушунмайди, ўзи. Мабодо опаси поччаси ҳақида гапириб қолса борми, опасини уриб ташлашга тайёр-а! Одам ҳам шунчалик ўзини камситадими?! Опаси олти ойдан бери шу аҳволда ётибди. Поччаси на кўнгирак қилди, на кўргани келди. Опасининг айтишича, телефон қилганмиш, ўшанда тоғасидан бир ботмон сўкиш эшитиб, кўнгли вайрон бўлганмиш. Орадан бир-икки кун ўтиб, яна телефон қилибди. Бу сафар онаси роса бежабди. Гапирмаган гапи қолмабди, ўшанда. Опаси юм-юм йиғлагани эсида. «Нега бизнинг муносабатимизга аралашасизлар!» эмш. Дардини ичига ютиб, аламини йиғидан олди.

— Ҳеч ким мени тушунмайди! — деб роса ҳўнгради. Обидийда қилавериб ҳаммани сиқиб юборди. Улар опасини «тушуниб» Бахтиёр поччасини толиб келишлари керакмиди?! Бундай қилишга эса ҳеч кимнинг буйини ёр бермасди. Аммо... ахир опаси ўлапти-ку... Эртага армон бўлиб қолмайдими?! Яшаб юрса майли-я, ҳамма хатони тузатиш мумкин, бироқ яшамаса, дилида армон билан кетса, нима бўлади. Боя табиб «опангизнинг армони бор»

деб, шуни назарда тутмадиммики?! Билибди, қаранг, билган! Ҳа, мактаганларича бор экан-да!

Опаси поччасининг йўлига илҳак бўлиб ётганини билади. Лекин Бахтиёр поччаси учун бу уй эшиклари аллақачон така-так беркилган, ҳагто остона ҳатлашига йўл қўйишмайди.

У келишни билан опасига қараб ўтирган Нарғиза дик этиб ўрнидан турди. Барно кўзларини юмиб ётган беморга қараб сўради:

– Ухляяптими?

– Ҳозиргина морфий қилгандим. Сизни роса кутдилар. Кейин огрикка чидамай қолдилар. Мажбур бўлиб укол қилдим.

Бемор уйғонгунча Барно ота-онасига табибни келишига кўндирганини айтди. Ота-онасининг кўнгли кўтарилди. Умидли дунё деганлари шу бўлса керак. Беморни тузатиб бермаса ҳам, дардини енгиллатса ҳарна-да! Сал бери қараса эди. Опасининг фикри-зикри шунда. Барно эса бунга ишонмайди. Кечалари ҳеч қимга билдирмай йиғлаб-йиғлаб олади. Опасининг меҳрибончиликларини эслайди. Ювинтиргани борми, ўйнагани олиб боргани, музқаймоқ олиб бергани, сафардан ўзига олмаса ҳам, синглисига турфа хил либослар келтиргани, синглисининг қувонганини кўрса бўлгани эди. Ҳеч ўзини ўйлаган эмас. Тўнғич фарзанд бўлгани учун ота-онасининг ёнига кирди, ишлаб-ўқиб уларнинг оғирини енгил қилди. Бахтиёр поччаси билан ўқишда танишган. Ў, бу муҳаббатнинг тарихи узун. У ҳар кунни опасини кузатиб келарди. Яқинбада келиб, дадасига боғ ишларига кўмаклашарди поччаси. Отасининг ўғил фарзанди бўлмагани учун Бахтиёрга бўлақча кўз билан қаради, меҳри тушди. Очиқкўнғил, ҳар қандай ишни чиппа қовушиб қиладиган Бахтиёр поччаси дарров оилага илакишиб, аҳил бўлиб кетди. Тўй бўлмасидан, қизлар уни почча дейишар, бу унга мойдай ёқарди.

Тўй кезлари унинг қувончдан порлаган кўзларини кўрганингизда эди. Боқий саодатга эришгандай гўё. Аммо, афсус... Ҳаммаси бундайин чаппа айланади, деб қим ўйлабди ўшанда. Шуларни эслар экан, Барно кўз ёшларини тез-тез артиб олди. У поччаси опасини, уларни ташлаб кетганига чидаб-масди. Уйланволгунча ўлиб тирилганди. Ота-онасидан даққи эшитгунча экан садоқати. Таги назик одамлар эмиш, отасининг жаҳли ёмонмиш... Хулласи қайом, турткилайверганга земир ҳам

чидамас экан-да! Хитойликларнинг энг оғир бир жазо усули бор экан. Маҳбуснинг бошига сув томчилатиб кўйишаркан! Шунинг нимаси жазо, дерсиз. Ўша томчи йиллар давомида томавериб, маҳбуснинг бошида аввал чуқурча ҳосил қиларкан. Охир бориб ўша томчи суякни тешиб ўтиб, маҳбусни ҳалок этаркан! Ана сизга томчининг қудратини. Сўз. захарли иборалар ҳақида-ку, гапирмаса ҳам бўлаверади. Ҳа. Бахтиёр поччасини ҳаммалари яхши кўришарди. Бир мусибат устига иккинчиси кўшилгани ёмон бўлди. Опасининг касали сабаб. Бахтиёр бу оила учун ашаддий душманга айланди. Опаси эса ҳамон ўшани дейди. Барно шунисига чидолмайди. Агар кимдир унга шундай қилганида, пешонасидан отарди, аяб ўтирмасди! Лекин нима қилса ҳам опаси. ота-онасига айтолмаган сирини унга айтади. Энди поччасини гапирса, силталамайди.

Барно опаси уйғониши билан унинг қошига учди.

– Тузуқми-сиз? – сўради у. Опаси жилмайди.

– Қара, қўлимнинг шиши қайтибди.

– Ҳали тузалиб кетасиз. опа. Кўрмагандай бўлиб кетасиз.

Табиб ҳам бораман. леди! – худди келиб, опасини тузатиб юборадигандай тантанавор оҳангда дели у.

Барно опасининг сочларидан сийпалади. Аслида аҳволи танг бўлсаям, синглисини овуттиш учун шундай деганди. Буни сезиб Барнонинг томоғига бир нима кадалди. Опасига билдирмаслик учун терс бурилиб, тумбочка устидаги чойнақдан чой куйиб ичди.

– Бугун киномиз борми? – сўради опаси. – Дориларимни ичиб олсам бўларкан.

Бемор бир нимани сезгандай синглисига савол назари билан қаради. У нимадир демокчи-ю, айтолмаяпти. Табиб. авлиёдай бўлиб қолган экан, қазоси яқин деган бўлса-чи?! Раънонинг ичида бир нима чирт узилгандай бўлди. Жони ҳалкумига келганида ҳам яшашни истаркан одам. Умиди сўнмас экан. Бахтиёр акаси уйланиб, қаҳрга минганида ўзига ўлимлар тилагани рост. Аммо мана энди ўлим билан рўбарў келиб турганида ҳаммаси бошқачалигини тушунди. Аслида ўлишни истамаган экан. Бахтиёр акасини жазолагиси келган. У ҳеч бўлмаганда эрини узоқдан кўриши, овозини эшитиши мумкин эди-ку! Энди эса ўлим уларни чиннакамга айиряпти. Ҳаммадан айиряпти. Қанчалар қалти ўйлаган экан ўшанда. Ўзига ўлим тилаганида!

Табиб Барнога бир нима деган шекилли. Йиғлабди, кўзлари кизарган. Яна ҳам яширишга уринапти.

– Киногача бир дилдан гаплашайлик. – кулимсраб деди Раъно. – Куни билан ётиб, зерикиб кетади одам. Бир нималарни гапириб берсанг-чи?! Ҳаётдан узилиб қолганман... Ўқишлар қалай? Ўқишда нима янгиликлар бор?

Барно ялт этиб опасига қаради. Ўқиш кўнглимга сизгармиди, деёлмади фақат. Қорн домладан гап очди:

– Опа, бунақа одамни умримда кўрмаганман. Кўриниши ҳам ғалати. Сиз билан бизга ўхшамайди, – деди у. – У тарки дунё қилган экан. У – зоҳид. Ёши сиз билан тенг бўлсаям, чолларга ўхшаб гапиради. Хузурига келган мўйсафидлар ҳам уни ўзларидан каттадай қуришаркан. Чиндан ҳам каттага ўхшайди. Кўзлари меҳрли боқади, лекин уларда эркакларга хос қаттиқ нигоҳ йўқ. Қарашлари майин. Ота меҳри ҳам, она меҳри ҳам бор. Хотиржамлигини кўрсангиз, ҳайрон қоласиз. Авваллари юзидан нур ёғилади, дейишса ҳайрон бўлардим. Юзидан нур ёғилган одамни энди кўришим.

– У сенга нима деди? Мен ҳақимда ҳеч нима демадимми?

– Ёсинни ўқиб қўяман, деди. Ҳамма умид Оллоҳдан деди.

Опа-сингил жим қолишди. Беморнинг кайфияти тушди. Аммо буни билдирмади. Синглисини гапга солишга уринди. Ўша асосий гапни айтмаяпти бу.

– Кейин... – чайналди Барно. – У айтдики... опангизнинг бир армони бор, шунини сўранглар деди. – киз шундай деди-ю, кўзларини олиб кочди.

Бу гапдан бемор ҳам ноқулай аҳволга тушди. Пешонасини маржон-маржон тер босди. Барно орадаги ноқулайликни бузиш учун:

– Чой қуйиб берайми? – деди-да, тумбочка устидаги чойнақдан чой қуйиб узатди. Кейин доқа рўмол билан опасининг терларини артди. Шунда димоғига гул этиб дориларнинг хиди урилди. У опасининг юзига синчковлик билан назар ташлади. Беморнинг юзлари оқарган, бу оқлик ўзига ярашган, қора қошлари, қуралай кўзлари мавж уриб турарди. Фақат кўзлари сўник... Буни карангки, касаллик зиғирча бўлса-да унинг гўзаллигига зарар етказмаганди. Фақат танаси озиб, қок суяк бўлиб қолганди. Дори ва тер хиди анқирди ундан. Шу аҳволда поччасига кўринишни истармикни у?

– Айтинг опа, ичингизда қолиб кетмасин. Ҳеч бўлмаса, менга айтинг...

Опаси индамади. Ориқ, ингичка қўллари билан дока рўмолни гижимлаб юзига босди. У йиғлаётганди.

– Опа, опажоним... йиғламанг! – Барнонинг ўзи ҳам йиғлаб, опасининг юзларидан чўлшиллашиб ўпди. – Гапиринг, опа! Айтинг...

Аммо Раъно гапиролмади. Ичидан хайкириб келган дард овозини бўғиб қуйди. У бир муддат котиб турди-да, деди:

– Уни... уни кўргим келяпти! – Йиғи ожизгина танасини ларзага солди. – Ахир... уни кўрмай кетолмайман-ку! Буни ҳеч ким тушунмаяпти... У менинг эрим, ахир. У билан ҳам видолашишим керак...

– Опа, сиз ўлмайсиз, ўлмайсиз! Поччамни ўзим бошлаб келман. Биттаси бир нарса десин-чи!

Шу алпос опа-сингил анчагача дардлашиб ўтиришди. Беморнинг кайфияти кўтарилганди. Ниҳоят, уни тушунишди. Аммо ногаҳон келган ўхчик суҳбатга яқун ясади. Барно дарров туриб, тоғорача келтирди. Туз тотмаганига қарамай, бемор жигарранг тусли бир нима қайт килди. Ҳар сафар шундай бўлганида «хаммангизни қийнаб юбордим» деб, ўксиниб йиғлайдиган опасни йиғламади. Оғзини чайиб, сингисидан кўзгу келтиришини сўради. Бир фурсат ўзини ойнага солиб турди-да:

– Барно, ювинишим керак экан! – деди. – Яхши атирларинг борми? – сўради яна.

Барно хурсанд бўлиб кетди. Балки шу баҳона тузалиб кетар опаси. Ахир, муҳаббат ҳар нарсага кодир дейдилар-ку! Катталар ҳам қизик, иззат-нафсларини кизларининг соғлиғидан устун қўйишади. Отаси, агар куёв остона хатласа, оёғини уриб синдираман деган. Опаси йиғласа, «йиғиштир кўз ёшингни!» деб бакириб беришади. Ана энди опасини тушунди Барно. Ўзлари келмайди, деб қойишади-да, келса, оёғини синдирамиз дейишади. Телефон килмади дейишади-да, телефон килса, «оғзидан конини лахта-лаб» келтиришади. Шу вақтгача ҳеч ким ўйламабди, опасни эрини кўрса, тузалиб кетарди, балки. Бир кинода кўрганди, унда ҳам киз оғир дардга чалинади. Дори-дармон қор қилмайди, бемор овқат емай қўяди. Унинг севгилиси эса изтиробда, не қиларини билмай гаранг. Шунда кизни касалхонадан олиб чиқиб кетди. Дала

ховлига олиб боради. Йигит кизнинг огзидан чикканини мухайё килади. Асосийси, табиат кўйнида унинг кайфияти кўтарилади ва биринчи куннёк йигитга:

– Қорним очди! – дейди. Бу кизнинг соғая бошлаганидан дарак эди. Кино шу жойда тугайди. Табиат ва муҳаббат уни оғир дарддан халос этади. Нега аввалроқ шу ҳақда ўйламади, ўша кинони эсламади. Унинг ҳам аччиғи чикканди-да поччасидан. Рости ҳали ҳам хафа, икки дунёда кечирмайди уни. Фақат опаси учун, опасининг соғайиши учун у ҳар нарсага тайёр...

ХАЛОС БЎЛГАН РУХ

Рух ўғрилари... Кейинги пайтда шу ҳақда кўп ўйлайдиган бўлиб қолдим. «Ҳақойиқу-л-ахбор» китобида ёзилишича, синовли дунёда ўз руҳининг қотиллари ҳам бўларкан. Булар қотиллар, золимлар, жиноятчи ўғрилар, шахватпараст кишилар дейилади унда. Рух абадий бўлгани билан Раббони олам пароканда руҳларни ўлимга маҳкум этади. Улар жаҳаннам қаърига тушиб, йўқликка сингиб кетишади. Ҳатто дўзахда покланишга ҳам нойил қилинмас эканлар. Гўё кўзаси нобоп чиккан ҳунарманл уни синдириб, лойга қўшиб юборганидай.

Бу ерда рух ўғрилари ҳам кўп экан. Ёндош оламда кўз кўриб, кулок эшитмаган шундай жонзотлар борки, юмуши қувват сўриш, рух ўғирлаш эмиш. Шу вақтгача у ёкка ўтиб кўрмадим. Кўркканимдан бўлса керак. Энди эса Азаматжон учун мажбурман шундай қилишга.

Қабрдошларимдан сўраб-суриштириб, ўша Ёндош олам туйнугини топишга муваффақ бўлдим.

Эрининг дардида хурпайиб ўтирган Моҳигулга ҳам бир нарса демадим. Индамай қабристон поёнига ўтдим. Ғира-шира тушган пайт. Дўппайган қабрлар бу маҳал кўркинчли кўринади. Лекин мен бунга анчайин кўникиб қолганман. Қабристон оёғида буталар кўп. Пакана, эгри-бугри дарахтлар қабристондаги воқеаларни жимгина кузатишади. Улар сукут сақлашга, марҳумлар эса жим ётишга маҳкум.

Дарахтзор оралаб, вужудим ила туйнукни излай бошладим. Шу пайт кимдир гап қолди:

– Туйнукни кидиряпсиз, чоғи? Бу ёкка қаранг, ҳой! – овоз келган томонга ўгирилдим. Мендан 10-15 газ нарида, чапроқда бир шарпа кўринди. Одамми бу, соями, ким? Яқинроқ бордим. Ўрта бўй. жиддий чехралли одам менга қараб кулимсираб турарди. Унга қарай туриб, марҳум эканини дарров пайқадим. Сиз ҳам билиб олинг, марҳумларнинг кўзида бир мунг бўлади. Уни ҳеч бир ҳолатга қиёслаб бўлмас, оддий гамгинлик. маъюслик ҳам эмас, балки армондир. ачинишдир. Моддий оламдан, ёронларидан, ўзи кўниккан ҳаётдан айрилган руҳ ўртаниб, унинг кўзларида илоҳий маъюсликни зоҳир этади. Тириклик давринг ҳеч қачон қайтмаслигини англаб тутилган аза. Ширин хотиротлар билан видолашув лаҳзалари чехрангга ўша мунгни, маҳзунликини муҳрлар, балки. Бундай ҳолат Нуруллоҳ қоридагина сезилмайди. Унинг кўзларида ҳамиша меҳр балкийдди, қувонч балкийдди. Унга ҳамма ҳам ўхшай олмайди-да!

Латиф сизга нималигини билмаганим боис ҳаяжондаман. Танада буни яшайсиз бўлади, аммо латиф ҳолатда ҳамма сизни очик китобдай ўқий олади.

– Буни ҳеч кўрқадиган ери йўқ, – менга далда берди у. – Мен ҳар кунни ўтаман у ёкка!

– Ҳар кунни? – Ҳайрон бўлдим мен. – Ҳар кунни у ёкка нима қиласиз?

– Намоз ўқигани... у ер жуда гўзал!

Факат гўзал бўлгани учун ўтиш керак эканми ўша томонга. Сухбатдошим осмонга интиқлик билан тикилганча сўзлашда давом этди. Пайтдан фойдаланиб уни қузатарканман, бир хулосага келдим. Жиддий, зиёли, виждонли кўринса-да, қандайдир нохуш томони бор эди унинг. Кўз қарашидами, ўзини тутишидами, билмадим, ишқилиб...

– Сувга чўкканман, – деди у ногоҳ. – Чўқаётиб, латиф оламга ўтиб қолганман. Сиз, мана, излаб юрибсиз. Унинг борлигини кимдандир эшитдингиз. Мен эсам ўлган заҳотим кўрганман уни... Сувда чўмилаётиб, ўрама ўз домига тортганини билмай қолибман. Довулдай чир айлангириб, сув тубига олиб тушиб кетди. Сув ютиб, нафасим қисилди. Нафас етмай, томирларим ёриламани деганда, бирдан енгил тортдим. Қанот чиқарган қушдай юқорига парвоз қилдим. Тепадаги дарахтларни кўрсангиз, яшил. кўк. кизил баргли. гулми. япроқми дейсиз. Атроф ниҳоятла

чарогон, кўзингизни камаштириб, турфа хил нур тўплар учади. Туш кўряпман, дейман нукул. Чунки бунақанги гўзал водийни умрим бино бўлиб учратмагандим. Ё, раббим, тугамаса эди бу туш, дейман. Туш чиндан ҳам тугамади! Факат кўмиш маросимлари бошлангач, қайтишга тўғри келди... Шундагина англадим нима бўлганини, унгача юраверибман. Ибодатгўйлар билан Самон нурафшонда намоз ўқиймиз ҳар куни. У ерда ҳар кишининг ўз гўшаси бор, ўз ҳаёллари ила яратган водий. Бу жуда фараҳбахш макон. Истасангиз сизни ҳам олиб бораман.

Худди ўша жойни кўриб тургандай вужудимда бир масрурликни сездим. Қизикаётганимни билиб, бояги одам яна тилга кирди:

– Бир кунни белгиласангиз, бирга борамиз, – кутилмаганда дадилланди у. Кўзлари чакнаб кетди. Бундан мен хушёр тортдим. Нега бундай бўлди? Шу дам кўнглимга бир иштибоҳ оралади. Гарчи марҳумлар ўзаро мулоқотдан беадад завқ олсалар-да, қувват алмашсалар-да, унинг руҳиятидаги ўзгариш менга ёкмади.

– Аммо мен... бошқа максатда, – деёлдим, холос. – Бир болани топишим керак.

У ўйга толди. Кейин худди болани кўргандай деди:

– Тирик кўмилган болами? Ўшани излаяпсизми?

Мен ялт этиб, унга қарадим: «Билар экан-да!»

– Уни кўргандайман. Янглишмасам, ҳа... у ўша бола бўлиши керак! Юринг-чи...

У бир оз ўйланиб қолди. Мени парвоз қилишга ундади. Ёндош оламга ўтиш учун парвоз қилиш шарт эканми? Аслида ёндош оламга дуч келган ердан ўтиш мумкин. Масалан, танада одамнинг кўриш имконияти ҳам чекланган бўлади. Танадан озод бўлгач, макон билан замоннинг уйғунлашиб кетганини ўз кўзларинг билан кўрасан. Бир ерда қолганча, ҳар ердаги воқеликни кузага оласан. Масалан, мен қабристонни ҳам, онамнинг уйини ҳам, шаҳарни ҳам бир вақтда кўриб турибман, манави одамни ҳам. Бу жуда ғалати, тушунарсиз... Ҳар ерда кўзларинг бору, ўзинг йўқсан... Азаматни нега кўролмаётганимга ҳайронман. Мен уни бутунлай бошқа жойдан излаяпман шекилли.

Бояги одамга эргашгим келмади. Яхшиқси тинч ўтирганим маъқул. У мени ишонтиролмаганди. Буни ўзи ҳам сезиб турарди.

– Майли, бошқа сафар борармиз. – деди у тарвузи қўлтиғидан

тушиб. Ортига угирилмаи кета бошладн. Оёқлари калта, боши чўзинчок, энди эътибор килибман. Шу пайт у тўхтади.

– Айтганча... – деди у мен томонга караб. – Намозга борганимда болани кидириб кўраман!

У шундай деб кўздан ғойиб бўлди. Мен эсам кунглим ғаш кабримга қайтдим. Бир чеккаси кўрқоклигим учун ўзимни койидим. Ана шу кўрқоклик бир умр ҳамроҳ бўлди менга. Ҳаётимни барбод қилган ҳам шу. Мен ҳамма нарсадан кўрқдим. Такдиримни бошқа кишининг қўлига топширишдан, мавжуд турмушимни йўқотишдан, ўзим ҳеч нарса билмайдиган келажакдан! Охир-оқибат уни излашдан ҳам кўрқадиган бўлиб қолдим шекилли. Чунки у топибса, нима бўларди?! Буни қарангки, ҳаётимдаги шаҳзолаанинг топилиши даҳшат эди мен учун. Ахир кўникиб қолган ҳаётимни ўзгартиришим керак эди-да! Нақалар кўркинчи бу... мубҳамлик.

Шу ўй-ҳаёлар билан лаҳадга кирдим. Ўзим бу аҳвол қўшни бўлмада яна аза! Моҳигул эри уйланганидан бери бевовта, изиллайди. Ана, йиғи-сиғи қиляпти тагин. Мен онамга ёпишиб олгандай, бу ҳам эрига ёпишиб олган. Уйланади-да, нима қилади энди. Бу эса чидолмаяпти. Яхшиямки, марҳума, йўкса, анавиинг ҳолига маймунар йиғларди-ей!

– Мени билмас экан. Ҳали кўрсатиб кўяман ҳаммасига! Далли-девоиа қиламан.

– Яна нима бўлди, ҳой? – унинг ёнига ўтиб сўрадим мен.

– Ҳамма нарсамни ўшанга бериб юборибди, ер ютқур! Эримнинг тушига кирдим. Нарсаларимни жойига кўйиб кўймасанг, гўримда тикка тураман, дедим.

– У-чи, у нима деди?

– Э, худо олсин! Бақрайиб туриб, сен ўлгансан, дейди.

Шу ерга келганда Моҳигул чидолмади, йиғлаб юборди. – Мени ҳайдади! Гулҳумор, бунга кўникиш кийин экан. Ўлганингга кўникиш... Сен ҳаммага ўхшаб фикрлайсан, лекин ҳеч ким сени тушунмайди.

– Марҳумлар тириклардай фикрламайди-да! Ахир мен ҳам онамни олиб кетишни истагандим. Ўзингиз ўйлаб кўринг, ҳаёт бўлсам, шунга истармидим?! Мана сиз... марҳумасиз. Танангиздан суяк-саёк қолган, ҳолос. Барибир эрингизни кизганяпсиз. Ахир у яшаши керак-ку! Унинг учун ҳаёт тугамади-ку!

– Тугаши керак эди! – деб ёзгирди у. – У факат мени яхши кўрарди. Илгарилари доим хаёлида эдим. Куръон ўқирди, ҳеч курса! Энди-чи?! Ўшани бағрига олволдиб... – Моҳигул чинкирикка ўқшаш овоз чиқарди. – Мени ҳали билмас экан, – секин овозини пастлатиб деди у. Қалбида ёнган нафрат уни шу қадар мадорсизлантириб қўйгандики, ҳатто овозларини чикмай қолганди. Унинг ўзгариб кетганини!

– Бу шаштингиздан қайтинг! – дедим.

Бирок Моҳигулга гап қор қилармиди?! Ўша алпоз безовта учди. Эрида ҳам айб бор. Жилла курса бир йил ўтишини кутмайдими, бу ҳам кўнникмайдими! Э, тасавурида ўзини тирикдай ҳис қиляпти, албатта чидолмайди-да!

Моҳигулнинг қаерга кетганини билолмадим. Уйига қараб учди-ёв, бир балони бошламас эди! Аммо унинг кетидан бо-ролмасдим. Азаматжондан хабар олишим, касалхонага боришим керак эди. Унинг руҳини топмагунимча тинчий олмайман, ахир.

Осмонда юлдузлар чароғон. Баҳор эмасми, кунлар ҳам исиб қолди. Аммо мен буни сезмайман. Мен учун об-ҳаво доим бир хилдай туюлади. Фақат дарахтларнинг кийфос гуллагани, ёр-ёр эсаётган шаббода кўнглимга баҳорий ҳисларни олиб қиради. Бу ўша туйғулар... ўсмирлик чоғимда баҳор кезлари қувончдан дунёларга сизмай кетардим. Қўш бўлиб учиб кетгим келарди. Мана ҳозир ҳам мисоли қўшдай парвоз қиляйман. Худди арғамчи учаётганга ўқшайсиз. Арғамчи юқорилагани сайини, дилингизни роҳат чулғайди. Арғамчи юқорилаб пастга тушади. Парвоз қилганда эса бир маромда учаверасиз. Кўкрак қафасида оғрик билан бошланадиган фароғат эса кучаяр, кучаяверар, аммо камаймас.

Соат кечки | Ҳлар чамаси. Кечки ибодат ярим тунда, ун иккида бошланади. Шунгача етиб келишим керак.

Кўчалар сокин. Мен эса эпкиндай эркин учаяпман. Тунда шаҳарни марҳумлар босиб кетади. Буни фақат ҳеч ким кўрмайди. Кимдир учади, кимлардир ерда сайр қилишади. Тўғилмаган гўдақлар эса гадоичилик қилгандай Қуръон ўқиладиган жойларда изғишади. Агар қайси бир марҳумнинг осмонга кетар қуни етган бўлса, ўша ерданок олиб кетишади. Зеро бу оламда макон ҳам, замон ҳам йўқ. Унинг шакли тасаввуримизда қолган, холос.

Ана касалхона бинноси. Деворлардан сирғалиб, эста ичкари

Ўтдим. Даҳлиздан юриб, Азаматжон ётган бўлмага йўналдим. Даҳлизда бир эмас, беш-ўнта марҳум изғиб юрарди. Устига устак бир аёлнинг танасини тарк этаётганини шундоққина кўриб қолдим. Олтинчи ёшлардаги аёл танасига хайрон тикилганча гурарди. У менга юзланди:

– Сиз янги келдингизми? Касал кўргани келган десам, вақт алламаҳал. Тавба, шу вақтда даҳлиз тула одам. Бугун бир бало бўлганми? Намунча шовкин, ярим тунда-я?!

У танадан чикканини ҳали тушунмаётганди. Аёлга ачиниб қараб қўйдим. У эса хайрон.

– Нега бунақа қараяпсиз? Менга бир нарса бўлибдими? Ҳа... кўз оғим кўқарган. Бу юракдан. Юрак касал...

Мен яна хайрат билан унга қаралдим.

– Бир нарсани тушунолмаёпман. Нега мен бошқаману танам бошқа. Туш кўряпманми?

– Сиз ўлингиз! – дедим мен. – Ҳозиргина!

Марҳумларга очиғини айтган маъқул. Акс ҳолда баттар кийналишади. Аёл «оҳ» уриб юборди. Чарх уриб танасига киришга уринди. Бундан бир иш чикмагач, ноумид жасадининг ёнига чўқди. Айни чоғда у нима қилишини билмасди. Кўнглим сезганди буни.

Азаматжон ҳамон беҳуш ётарди. Кўлларига томчи дорилар қўйилган, оғзида нафас олдиргич! Бу ваҳимани кўриб, вужудим пароканда бўлди. У яшаши керак, болагинам яшаши керак!

Болалигига бориб, ўлимни ҳам, тирикликни ҳам англай олмаяпти у. Руҳи қаерда тентираб юрганикин? Кимларнинг измида, кимлар исканжасида... Кўз олдимга даҳшатли қора-қура нимарсалар кийнаётган Азаматжоннинг латиф вужуди келди-ю, пориллаб шифтга қадар учдим. Нега мен ҳар нарсани кўришга қодир бўла туриб, уни кўролмаёпман. Оллоҳнинг иродасими. бу?! Мен хайронликда қолгандим. Бу мушкулотни қандай ҳал қилишни билмасдим...

Шу пайт қабристон томонга тортила бошладим. Ҳа, ҳозир ибодат бошланади. Бугун нафақат ибодат қилинади, осмон очилиб, фаришталар тушадиган кун.

Касалхона даҳлизида чопачоп бошланганди. Бояги аёлга сунъий нафас олдириб, юрагини уқалашаётганди. Хонада эса марҳумлар гўж бўлиб воқеани кузатишарди. У барибир ўлади, уни қутқариб қолишолмайди. Бу шундоқ ҳам аён ҳақиқат.

Қабристонга эзгин аҳволда қайтдим. Аммо юрагимнинг бир чеккасида кишига хуш ёқадиган умид пайдо бўлганди. Чунки кўнгил ғашлик мени тарк этган, менда мавжуд ҳолатимга нисбатан кўникма ҳосил бўлган ва мен «ўлим унчалик ҳам хунук ҳодиса эмас экан» деб ўйлай бошлагандим. Ана Моҳигул ҳам ибодатга етиб келибди. Туриши бир аҳвол...

Шу дам осмон ёришиб, илоҳий бир мусиқа бутун қабристонни камради. Марҳумлар дил ибодатига чўмдилар. Улар осмондан нигоҳ узмас, унга армон ва интизорла тикилардилар. Ҳамма ўз қабри тепасида тек қотган, кўз ўнгида содир бўлаётган таҳайюлий ҳодисани ички ҳаяжон ила кузатарди.

Ана ўша сафаргидек нурафшонлигидан нигоҳлар дош беролмайдиган ёғду зоҳир бўлди-ю, яшил аралаш бинафша тусдаги нур устун қабрлар шаҳрига тушди. Аввал патлари камалак тусида жилланган ҳумо кушлари галаси кўринди. Улар ортидан шарсимон, олмосранг фойтунда осмон эгалари, хуруғилмонлар тушиб кела бошлади. Улар ерни бир неча йил аввал тарк этган марҳумларни қуршаб олишган, уларга йўлбошчилик қилишаётганди. Ибодатни бўзиб бўлмасди. Ҳамманинг диққат-эътибори осмонда...

Осмон чароғон бўлиб кетганини кўринг. Само ичра чакнаган олтин юлдузлар эса унга илоҳий маҳобат кўшди. Нур устундан сирғалиб тушаётган олмос фойтунда оппоқ ҳарир либослар кийган, пешонасига қадалган дурлари, тиллақошлари узинга ярашган пари-пайқарлар, салласига олмос жиға қадалган фаришта йигитлар ўтирарди. Уларнинг вужудидан нур ёғилиб кўзини камаштирарди.

Ўша сафаргидай дилимни бесабаб қувонч чулғади. Қувончки, бағримга сиғмас, оғрикка айланар даражада кучли роҳат эди бу. Ўша осмонларга сингиб кетгим келди. Бир зум «мен»лигимни унутдим ҳатто.

Бирин-сирин улар ерга кўнишди. Самоватдан келган марҳумлар ўз хилхоналарини, хеш-акраболарини топишди. Кимнингдир холаси, тоға-ю аммаларни, эр-хотинлар бир-бирлари билан юз кўришдилар. Келганлар 15-18 ёшлик йигит-қизлар кифёсида бўлиб, бир-бирларини таниб олишлари ҳийла мушкулроқ кечди. Кейин осмондан тушганлар ҳам ибодатга чўмиди. Ўша бинафшаранг яшил тусдаги ёғду илоҳиёт учқунини

кўзларимиздан дилларимизга қуйилди. Инсон бағрини эритиб, окизгувчи мусика эса бизни уммондай гирдобига олди. Бу ҳузур-ҳаловат денгизи эди, уни сўз билан тушунтириб беролмасман. Шу дам бир фикрга келдим. Ҳа, буни юз бор тугилиб, юз бор улган кишилар аллақачон айтиб бўлишган. Лекин мен буни энди англадим, ҳозир англадим. Ёруғ дунёда кўрганларим-кўргуликларим – бари иккиламчи! Ҳаётимда юз берган ва мен нодонлигим туфайли бахтсизлик деб атаган воқеалар ҳам. Аслида улар ҳам мен учун эди. Шикаста хулқ-атворимни тобламоқ учун урилган бир зарб эди. Темирчи уста бирон асбобига ишлов бергани каби. Бу воқеалар ичра, дорул фано ичра муҳими менман ва менинг оламини англаганим, ўзлигимни ҳис қилганим. Болалигимдан бошлаб шу кунгача юз берган воқеалар ҳозирги ҳолатимда арзимас бир нарсадай туюлади. Уларнинг бари бугунги кун учун хизмат қилганди асли!

Ибодатга берилиб, шундоқ ёнимга, қабрим тепасига келиб қўнган фаришталарни кўрмай қолибман. Икки қизу бир йиғит. Уларни кўриб «юрагим» кинидан чиқаёзди. Шунга ўхшаш ҳолатни ҳис қилдим. «Наҳотки мени ҳам олиб кетишса?!» Қизларнинг сулувлигини кўриб тилим лол. Доншманднамо нигоҳлари, киврикларининг майинлиги, гунчамисол лаблари, улардан келаётган анбар ислардан вужудим қирққа бўлинди. Уларнинг нозиклигини кўриб, нурдан яралганми булар деб ўйлабман. Йиғитнинг ҳам юзлари жилвалаяпти. Хушрўйки, чеҳрасига қараб бўлмайди. Аслида уларни умримда кўрмаганман, лекин нимасидир таниш. Кўнглим сезяпти. Фаришталарми улар? Жаннат хуръайнлари... Бир муддат балки мен ҳам жаннатга нойил қилингандирман, деган хаёлда хурсанд ҳам бўлдим. Улар менга ачинишар, айна чоғда бу дунёга ўтганимдан шод ҳам кўринардилар.

– Гулхумор, болам, ҳуш келдингми? – деди қизлардан бири.

Мен унга ҳайратланиб қарадим. Мендан ҳам кичик бир қиз, нари борса 18 ёшда, балки 16 дадир, мени «болам» деяётгани кизиқ туюлди. Балки фаришталар одамларни «болам» дейишар, ким билади. Унга разм солиб қарадим у тўшагим тепасига келган аёлни таниб қолдим. «Оппоғим, кўркма!» деган шу қиз эди-да! Фаришта бўлса керак, ўшанда Азроил деб ўйлагандим, мен нолон.

– Мени танимадинг-а, болам! Бувинг бўламан. Офият бувинг! Буниси Робия холанг, униси менинг отам бўладилар. Қайтиш қилганингни билганмиз. Ерга тушар муддатимиз етганди.

– Бувимга ўхшамайсиз-ку? – дедим қизга ҳайронлик билан тикилиб. – Ёшсиз жуда.

– У дунёда ҳамма ёшариб кетади, болам. Мени ёшлигимда кўрмагансан-да, танимадинг.

Биринчи сафар келганларида бувим эканликларини айтмагандилар. Нега шундай қилганларига ҳайронман. Қўркмасин, дегандирлар. Ахир мен жуда ёш эдим, ўлишни истамаётгандим.

Бир-бирларимиз билан кучоклашиб кўришдик. Бағримизда нур тўлкинлар бирлашди. Шу дам атрофга гулмисол учкунлар сачрагандай бўлди. Улар бизга ўхшамасдилар. Чехраларидан фақат эзгулик уфуриб турарди.

– Буви, сиз бошқачасиз! – дедим у кишига ҳавас билан тикилиб.

– Сен ҳам мендайин бўласан! – дедилар комил ишонч билан.

Қайдам, бувимдай бўла олармикинман. У кишидай раҳмдил инсон бўлмаган дунёда. Доим уйлари тўла одам бўларди. Танитиш-нотанишлар бувимнинг ширин сўзларини, ширин овқатларини соғиниб келаверишарди. Оғирчилик йиллари ҳам келгувчилар учун бир бурда нон топганлар. Ҳабиба хола деган, мияси сая айниган кампир билан қўшни турардик. Жинниси кўзиган пайт у бувимни неча бор қувган, жабр ҳам етказган. Шундоқ бўлсаям, шўрликнинг хабар оладигани йўқ, деб бир коса овқат кўтариб чиқардилар. Фарзандларининг норозилигига қарамай, албатта, ўшанинг иссиқ-совуғидан хабар олардилар. Уйларига кириб қолса, айланиб-ўргилиб меҳмон қилардилар. Буларни яхши эслаймэн. Холам билан сўзлашувимиз бироз ҳижолатли кечди. Иш-ўқишни деб, касал ётган кезлари у кишидан хабар ололмагандим. Оддий шамоллашдан кетдилар. Ким ҳам ўйлабди, дейсиз бунн. Меники-ку, бир оддият, аммо қиёмат қарз марҳумларга катта-катта ваъдаларни берганлар, ваъда бериб бажармаганлар қандай кўришаркин. Марҳумлар кек саклашмайди, албатта. Аммо ўртада заъфарон тўсик пайдо бўларкан. Бу тўсикни эса мен ўз амалларим билан енгишим керак.

– Буви, осмонда ҳам қийинчиликлар бўладими? – сўрадим мен. – Нималарни кўрганингизни гапириб беринг.

– Буни айтолмайман, саодатим. Ҳар қалай янги ҳаётга кўникниш ҳамма жойда ҳам осон кечмайди. Худо сабр берсин экан. Аммо ҳар ерда сенга эмакдош, кўмакдош буламиз. Бу дунёга ўтиб кийналдингми? – сўрадилар мендан.

– Оз-моз, довдираб колдим.

– У ёкда ҳам шундай бўлади. Лекин... у ернинг қонун-қоидалари буткул бошқача! Бу сафаргиси дийдорлашув, кейинги гал сени олиб кетамиз. Ердаги муддатинг тугаб қоляпти.

Бу гапларни эшитиб, юрагим шув этиб кетди. Биринчидан, ерни ташлаб кетгим йўқ эди. Иккинчидан, узимни нималар ку-таётганини билмасдим.

Шу кеча бувим билан бирга онамни кўргани бордик. У кишининг тушларига кирдик. Онам мени бувим, холам, бувам билан бирга кўриб роса қувондилар.

Қабрлар шаҳрида ҳамма Қосим ота деб атайдиган хоки-сорғина қария бор эдилар. У киши завжаи ҳалоллари билан учрашдилар. Гарчи аҳли аёллари 15-20 ёшли қиз сувратида эса-да, уни дарров таниб олдилар. Аввалига бир-бирларига интизор тикилганча туриб қолишди. Кейин Қосим ота йиғлагандай товуш чиқарди.

– Саломат, Саломатим! Бормисан... Дийдор кўришадиган кун ҳам келар экан-ку!

Икковлари юз кўришиб, роса йиғлашди. Ҳамма саловат айтди, қушу гиёҳларгача!

Вақт тугади. Марҳумлар кетишга чоғландилар. Улар саф торганча нур устун томон учиб, олмос фойтунларга кўндилар. Осмон яна ёғдуланди, атрофга илохий нур таратиб, марҳумларни бағрига олганча, бир зумда ғойиб бўлди. Фойтун ҳам, хумо қушлари-ю, бинафшаранг нур устун кўзларни камаштириб, само бағрига сингиб кетди. Қабрдошларимиздан Қосим ота ҳам аҳли аёли ҳамроҳлигида самоватга кетганди.

Марҳумлар осмонга тикилганча тек қолишди. Бир кун келиб улар ҳам кетишади.

Шу пайт қабри тепасида мунгайиб турган Моҳиғулга кўзим тушди. Шунча воқеа бўлиб ўтди-ю, бунинг туси ўзгармабди-да?! Уни ҳам кўргани келишганмикин?! Ёнига бордим. Хираланиб турганини кўриб, кайфияти чатоқлигини тушундим.

– Сизни ҳам кўргани келишимми?

– «Делегация» бўп кетишди, – кесатди у. – Ҳаммаси насиҳат қилади. Мени ўрнимга қўйиб кўришсин-чи ўзларини! Бу йўлингдан қайт эмиш. Қайтмайман. икки дунёда ҳам. Нима бўлса, бўлаверсин! Тўйиб кетдим ҳаммасидан! – у ғазаб билан шундай деди. Кейин хиринглаб кўшиб қўйди: – Бугун уни бопладим...

– Кимни айтяпсиз?

– Аनावини-да, мегажинни! Кийимларини қиймалаб ташладим. Ниқоҳ қоғози ҳам майда-майда бўлди. Бопладим!

Унинг руҳияти, телбанамо чакнаган кўзлари менга ёкмади. Моҳигул илк бора танишганимда қандай хокисор эди-я! Бугун билан яшаяпти. эртага нима бўлишини ўйламаяпти. Худо асрасин-э! У дунёда эканимизда «ўлсам, қутуламан!» дердик. Ўлик бўла туриб, нима деймиз энди?! Одам ўзлигидан қандай қутулади!

Вақгим бўлганида у билан бироз дардлашган бўлардим. Аммо шошяпман. Муқддатим оз қолганга ўхшайди. Айниқса, бугунги учрашувдан кейин кўнглим ғашланиб қолди. Ҳали ҳеч бир ишни охирига етказмадим. Лоқақал Азаматни ҳам топмадим. Уни шу алпоз ташлаб кетолмайман, ахир. Онам-чи, онам зорим-чи, қандок ташлаб кетаман.

Бирдан уйга боргим келиб қолди. Бир-икки кун уйда юрсам-микин? Анави Моҳигулни кўриб сиқилмасдим, ҳарнечук. Онам билан ҳам тўйгунимча бирга бўлардим. Волидамнинг бошқа фарзандлари бўлганида-ку, унчалик оғир бўлмасди жудолик... Шу боис ҳам Азаматжонни онамга ташлаб кетмоқчи эдим. Овунчок бўлармиди, онамга, дейман.

Шамол тўзитган япроқдай уйим томон учдим. Ён-веримда бошқа марҳумлар ҳам парвоз қилишаётганди.

Уйга келиб, болхонамизга қўндим. Шундок деразадан кира қоламан... Ичкари ўтиб, ҳамма хоналарни айланиб чиқибман. Бу видолашув онлари эди. Кетишимни эшитганимдан бери ғалати бўлиб қолдим. Ўтмишимни кўп эслаяпман. Шундок эркинликни ҳис қилиб турган эсам-да, баъзида танадаги ҳаётимни қумсаб қолардим. Бу ёш ўлиб, ҳаётга тўймаганим боис бўлса керак.

Ҳар куни ўқишдан қайтгач, кела солиб музлатгични очардим. Чунки қорним таталаб кетарди-да! Музлатгичдан кўнглимга ёққан нарсани олиб, ошалаб еб олардим. Иситиб ҳам ўтирмасдим. Худди шу нарса онамга армон бўлиб қолди!

– Ана, музлатгичга сув кўйиб ичганларинг. музлаб ётган овкатни еганларинг оқибати. Айтардим-а, сенга айтардим! Неча марта тайинлаганман. Йўк, дангасалик шунчалик! Ҳа, бизга ўхшаб, ўчокка ўтин каламасанг, самоворда чой қайнатмасанг, шундок гугурт чизишга эринасанми, ўлмагур! – дердилар.

Шунда мен онамга америкалик эр-хотинлар хақида сўзлаб бериб, яна балого қолардим.

Дангасалик – техника тараққиёти иллати-ку, шуни ҳам билмайсиэми, дердим кулиб. Америкада автомат-ошхона деган нарса яратилган. Масофадан туриб бошқарилади. Ўшанака асбоби ҳам бор, телевизорниқига ўхшаган. Шундок керакли тугмачани боссангиз, пишириб-қуйдириб, сузиб ҳам бераркан. Энди денг, ўша тугмачани ким босиши устида роса жанжал бўларканда, ўзи ҳам.

– Азизам, овқат пиширадиган автоматни ёкиб юбор! – дер экан эри. Хотини эса эрига димоғ-фироғ қилиб:

– Мен ҳам сенга ўхшаб ишдан чарчаб келдим. Бироз дам олгим келади. Кимнинг қорин очган бўлса, тугмачани ўша боссин! Мен кечки олтидан кейин умуман овқатланмайман! – дер экан.

– Сен ўзи хотинмисан! – дея ўшқираркан эри. – Пишириб бер демаяпман-ку! Шу оддий тугмачани босиш шунчалик қийинми? Шуни ҳам қилиб бермасанг, сенга нега уйланганман, ўзи! Кўрдингизми ойи, шу арзимаган нарсага роса жикиллашишаркан. Сиз гугурт чақишга эринасанми, дейсиз.

– Ҳа, ўлма-я! Биз америколикмас, ўзбекмиз, болам. Қиз бола деган номинг бор, уят-а, уят. Ўшанақалардан худо асрасин! Шунинг учун америколик йигитлар ўзбек кизларга уйланаётганмиш, билсанг. Анов Пошшапанг бор-ку, шуниқига сап-сарик америколик йигит совчи бўл кеса, опангнинг юраги ёмон бўлиб қолибди. Америколик кизлар яхши бўлса, йигитлари хотин қилириб, Ўзбекистонгача келармиди, болам. Қўй-а, қаёқдаги гапларни гапирасан, – дердилар аччиқлари келиб.

Бева бошларига ҳам едириб, ҳам қийдириб, яна ҳам орттириб, менга сеп йиғаетгандилар. Бир сандик бўлиб қолиб кетди ҳаммаси.

Уйда ҳеч ким йўқ шекилли. Онам бирон жойга кетган бўлсалар керак. Уйда сиқилиб, ёлғиз ўтиргилари келмайдиди! У киши ҳам, ҳатто, марҳума бўлсам-да, келиб туришимга ўрганиб қолгандилар. Бир сафар Шаҳноза холам мени уйдан

қувганларидан кейин анчагача келмай юрдим. Хафа бўлганим рост. Шунда онам холамга йиғламосираб ҳасрат қилаётганларини эшитиб қолдим. Бу сўзлар қандайдир йўл билан менга етиб келганди.

– Жиянинг ҳеч тушимга кирмай кўйди-я! Соғиндим-э! Шунга ҳам овуниб ўтиргандим. Нима бўлдикин, биздан хафамикин?

– Нега хафа бўлади? Тинчдир-да! Марҳумлар безовталанса, тушга киради, дейишадди-ку!

– Э, Шахноз, қайда тинч бўлади-я, бегона жойда!

Холам шарақлаб кулиб қуборди.

– Вой, опа-ей! Бегона жойдамиз! Балки асл уйидир ўша ер. Бу дунёга меҳмонмиз ҳаммамиз.

– Барибир... Энди кўряпти-да у дунёни, ёки осмонга кетганимикин? – тусомладилар онам. У киши гўё мени кўриб-биллиб тургандай гапирардилар.

Холам ўнгайивизланди. Меннинг йўқ бўлиб кетганимга ўзи айбдор эканини сизди, чоғи. Юраги алланечук бўлиб тилга кирди.

– Марҳумлар 40 кунда осмонга кетади, деб эшитганим бор эди. Гулхуморнинг қирқи ўтмади-ку, ҳали.

– Кўнглим сезяпти, хафа бўлган унинг. Йўқса, кунда-кунора хабар олиб туради...

Онам йиғладилар, холам сукутда. Кейин хижолатпаз гап бошладилар.

– Гулхумор тушимга кириб эди, опа. Нохуш туш. Сизни олиб кетмоқчи бўлаётганмиш. Хонангизга кирмоқчи эди, йўлини тўсдим. Сен ўлгансан, дедим, опамни тинч кўй, дедим.

Бу сўзларни эшитиб, онам йиғлашга тушдилар.

– Нега увақа дейсан, Шахноза! Биздан бошқа кими бор унинг!

– У энди мархума, опа. У ўзгарган. Йўқса, сизни олиб кетмоқчи бўлармиди?! Индамасангиз олиб кетади ҳам-да!

– Майли эди, олиб кетса! Унинг ёнида бўлгим келяпти. Она бўлиб, унга нима бердим. Бу дунёга келиб нима кўрди болам бечора!

– Кўйинг, опа, шунақа гапларни. Худога хуш келмайди. Қўлимиздан нима ҳам келарди, ўлчаб берилган умри қисқа экан. Энди ўзингизни ўйланг. Бу нақа қилаверсангиз, у ҳам кетолмайди. Арсади бўлиб, дарбадара қилиб қолди. Яхшимми шу?!

· Онам индамай колдилар. Лабларини каттик тишлаганча унсиз йиғлардилар. Бу лавҳаларга гувоҳ бўлган мен эса безовгаланиб уча бошладим. Сездимки, қандайдир ипсиз рашта бизни ҳамон бир-биримизга боғлаб турарди. У кишини бу аҳволда ташлаб кетолмасдим. Назаримда ҳолатимдан атрофга учкундайин сочилиб кетдим. Чиндан ҳам Азаматжонни у кишига бериш фикри маъқул эди. Болага меҳр, онамга эса дилбанд керак. Менинг ҳам кўнглим тўк бўларди. Буёғига ўзим ҳақимда ўйлардим. Ахир мен ҳам катта имтиҳон қаршисида турибман-ку! Буёғи нима бўлади, билмайман.

Шу хаёллар билан музлатгични очганимни биламан, «ғув» этиб бир нарса устимга қуласа бўладими?! Латиф танамдан ўтиб, полга узала тушди. Кутилмаган воқеадан ҳушим бошимдан учиб, пориллаб шифтга қадар кутарилдим. У эса йўрғалаганча қайси бир хонага кириб йўк бўлди. «Барабашка!» Миямга келган биринчи фикр шу бўлди. Буёкка қаердан келиб қолдйкин?! Нега музлатгич ичида ўтирибди?! Изма-из мен ҳам хоналарга йўналдим. Ҳа, ана диваннинг тагига яширинди. Латиф танаси кичик бўлгани учун уни барабашка деб ўйлабман. Ёш болага ўхшайдими?! Болалигига борган-да! Пўлат сандик ичига яширингани тақдирда ҳам уни бемалол кўра олардим.

– Ҳой, чиқ буёкка! Сени кўриб турибман! – дедим. У мик этмай ётаверди. Кўлимни олдинга чўзиб, тортгандим, бола диван тагидан сирғалиб чиқди. Уни кўриб, ҳайратимни яширолмадим.

– Азамат?! Сен бу ерда нима қиляпсан?

Азамат айбдорона бош эгиб, мум тишлагандай мик этмай тураверди.

– Гапир деяпман! Бу ерда нима қиляпсан?

– Яшириниб олдим. Сиз бу ерга кўп келасиз-ку?

– Ҳа, бу ер менинг уйим! Кимдан яшириниб олдинг?

– Сиздан!

– Мендан?! Нега мендан яширинасан. болам?

Азамат ковогини уйиб, гўнгиллади.

– Сиз мени у ёкка қайтармоқчисиз-ку!

– Кетишинг керак-да, тойчоқ, – дедим меҳрим товланиб.

Юмшаганимни кўриб у ҳам ладилланди.

– Сиз ҳам кетасизми?

– ... боришинг керак. болам.

– Сиз-чи?

– Мен... мен кетолмайман. Аммо сен билан албатта куришамиз.

– Осмондами?

– Ҳа!

– Мен кетмайман. Сизсиз кетмайман! – яна инжиқланди Азамат.

– Азаматжон! Тойчоғим, – дедим мулојимлик билан унга тушунтиришга уриниб. – Бунинг ҳеч иложиси йўқ. Оқаётган дарёни тескари окизолмаймиз-ку! Кучимиз етмайди, бунга. Ўзинг аклли боласан-ку, ҳамма нарсани тушунасан.

– Сизсиз нима қиламан, ойи. Рустик мени уради. Бу ерда мазза... шамолда пириллаб учасан, дўстларим бор. Улар айтиш-яптики. яқинда осмонга кетар эканмиз! Мен ҳам кетаманми?

– Осмонга ҳамма ҳам кетолмайди.

– Нега? Мен ёмон боламанми?

– Сен асал боласан. Лекин... сен тириксан, тойчоғим. Одам фақат ўлганидан кейингина кетади. осмонга.

– Унда... қачон ўламан? Ўлгунимча шу ерда пойлаб тура қолай. Мени-чи. бу ердан ҳеч ким тополмайди. Ўртоқларим ҳам бор! – болаларча мактанди у.

– Улар ҳам шу ердами?

– ...

– Гапир...

– Қўшни квартирада... тўполон қилишяпти!

Мен хайрон бўлдим.

– Маҳмуд билан Маъруфни-чи, буйрагини ўғирлашган. Улар ўша дўхтирни қўрқитишяпти. Ойи-чи, мен музлатгични юрги-зишни биламан. Рудик амаки ўргатди.

– Ким у? Қанақа амаки? – Хайрон бўлдим мен.

– Рудик амаки-чи, арок ичган. Машина босиб кетган. Уни-чи, юрагини ўғирлашган. Шунга энди осмонга кетолмас экан. «Сенлар бориб, менга ҳам жой олиб турларинг», – деди.

Биз жим қолдик. Мен нима дейишни билмасдим. Икки дунё ўртасидаги фарқни манави гўдакка тушунтира олмаётгандим.

– Бўпти, – дедим суҳбатга яқун ясаб, – ўртоқларинг билан хайрлашгин, кетамиз!

У менга шубҳали назар ташлади.

– Сиз ҳамми? Бирга кетамизми?

– Ҳа-да, тойчок!

Бола хурсанд бўлиб кетди. Бўйинидан кучиб, деди:

– Унда юринг, сизни ҳам Рудик амаки билан таништириб кўяман. У-чи ликопчаларни отишга роса уста! Сизга ҳам ўргатади.

– Ўзинг бора кол, тойчок! Тез кайтгин, шошилишимиз керак.

Боланинг пойинтар-сойинтар гапларидан топган дўстлари бебош руҳлар эканини тушундим. Уйга кириб олиб тўполон чиқарадиган шулар-да! Улар жабр килган одамдан касдини олмагунча тинчимади. Бу дунёни ташлаб кетолмайди. Кейин бирдан орқа девор-хонадонда ким яшаши лоп этиб ёдимга тушди. Ахир бу уйда Козим Карбало яшайди-ку! Машҳур жарроҳ! У жарроҳлиги билан эмас, киши билмас қинғир ишлари билан ном чиқарган. Одамларни кўйдай сўяди, деб эшитганим бор. Лекин ҳеч тутишолмайди уни. «Таги бакуват» дейишади. Мана, нодонлигидан Аҳмаджон деган йигит «чув» тушиб ўтирибди. Ҳам пулидан айрилди, ҳам буйрагидан. Йўлга катнар, мол олиб келарди. Бойвачча! Пулига ишониб, кўричагини шунга олдирибли-да! Козим жарроҳ унга наркоз бериб, уйқудалигида битта солла-соғ буйрагини ҳам кесиб олган экан! Кейин маълум бўлди бу. Шу боис кўни-кўшнанинг бошига иш тушса икки дунёда ҳам Козим жарроҳдан ёрдам сўрашмайди. Кўркишади. Мана энди Аҳмаджон деганлари ярим жон бўлиб қолди. Аввалига тўполон қилди, кейин бирдан мушукдай юввош тортиб қолди. Козим акани кўрса, терс бурилиб кетадиган одам энди узокдан кўрса, чопқиллаб келиб кўришади.

Бу Карбалонинг икки-учта данғиллама иморати бор дейишади. У ёқда бошқа хотинлари билан турармиш. Катта хотинига шу тўрт хонали квартира теккан. Айтишларича, шу хотини балои азим эмиш. Чакаги бакуватлигидан эрини кўймаганмиш. «Пул топасан!» – деркан-да! Охири-окибат Козим ака пулни ҳам топибди, хотинни ҳам алмаштирибди! Ана окибат. Хотинини кўрсангиз, осмонда, унча-бунча одамни менсимади. Битта жазоси – эри хоҳлаганда келиб, хоҳлаганда кетади. Хотинлар унга ачинишади. Дарди ичида дейишади, сир бой бермас эмиш, каранг. Эрни эр қиладиган ҳам, балойи-қуйдирги қиладиган ҳам хотин, деб бекорга айтишмаган-да!

Кўп ўтмай Азаматжон қайтиб келди. Ўртоқлари «кетма» дейишибди. Ортидан улар ҳам сирғалиб биз томонга ўтишди. Азаматжон билан ҳайрлашдилар.

– Ў. мадам! – мен билан сўрашган бўлди Рудик деганлари. Кир-чир. «соқоллари ўсган». Агар одамнинг руҳияти юксак бўлмаса, унинг латиф танаси ҳам хира тортиб, кирланиб қолади. Аммо кўнгли оқ одамга ўхшаяпти.

– Хизматингизга тайёрман! – деди у сарой аъёнларидай мулозамат қилиб.

Азаматжоннинг орқасига яширинган болақайлар менга ботинмайгина қараб:

– У биз билан қолсин! – деб ялинишди.

Рудик амакиси болалар тилни биладиган кўринади. Шу боис унга мурожаат қилдим.

– Рудик амаки, – дедим унга юзланиб. – Бунга қайтиши кераклигини ҳеч тушунтиролмаяман. Унинг муддати тугамаган ҳали. У ёруғ дунёга қайтиши керак. Болажонга тушунтиринг, илтимос.

Азамат ковоғини уйиб, бошини эгди. Мен билан гаплашишни ҳам истамаетганди. Гуё мен уни ўртоқларидан айиряпман.

– Шоколад ейшни яхши кўрасанми? – сўради амакиси тўсатдан. – Музқаймоқни-чи?

Бола ялт этиб амакисига қаради-да:

– Жуда ҳам! – жавоб берди. Бола меҳрибонлик уйида бунақа нарсаларни тўйиб еган дейсизми?! Албатта, йўқ.

– Унда роса кўп шоколад, музқаймоқлар еганингдан кейин учрашамиз яна.

– Қанча ейман, бир мошинами?

– Ундан ҳам кўп, полвонтой!

– Ростданми, алдамаяпсизми?!

Рудик амаки «нега алдар эканман» дегандай қўлларини ёзиб, елкасини учирди.

– Ачомлаш, кейин кетасан!

Азаматжон ҳамма билан ачомлашди.

– Биз унганча ҳам учрашиб турамыз-а! – кўз қисди Рудик амаки. – Дўст бўламиз! Музқаймоқ билан бизни ҳам меҳмон қиласанми? Унда қўлни ташла!

Боланинг чиройи очилиб қолди. Аразлагани дарров ёдидан чиқди. Дўстлари кетишгач, улар нима деб ваъда беришганини айтиб вайсай бошлади.

– Улар доим менга ёрдамлашишар экан, нима воқеа бўлишини олдиндан айтиб турамыз дейишди. Ёмон болалар урса, айт, боппаймиз, деди Рудик амаки.

– Азаматжон, болам. Улардан умид қилма! Улар кетиши керак. Сен эса қолсан.

– Улар кетмаймиз дейишяпти-ку!

– Кетиш-кетмаслик марҳумларнинг қўлида эмас, болам.

– Кимнинг қўлида унда?

– Худонинг!

– Худо осмонда ўтирадими? Сиз ҳам уни кўрасизми?

– Қайдам, болам. Бу ҳаммага ҳам насиб этавермайди.

– Борсангиз, ундан рухсат сўранг, ойи. Маҳмуд билан Маъруф келишсин... Сўрайсиз-а?

– Сўрайман, болам... – болага меҳрим товланиб кетди. Гўдақлар учун икки дунё бир шекилли, бу албагга, бегуборликдан.

Азаматжон билан кетишга чоғланиб тургандик, онам келиб қолдилар. Яхши бўлди келганлари. Азаматни таништи-раман. Қўлларида тоғора, алпанг-талпанг юрганча, ошхонага ўтдилар-да, тоғорани стол устига қўйдилар. Сочлари оқариб кетибди, юзларидаги ажин кўпайган. Нонларни идишга солиб, пишириқларни ликобчага тахладилар. Конфетлари ҳам бор экан. Чой қўйдилар. Аммо ичишга келганда... кўзлари жикка ёшга тўлди. Ҳа, мени эслаяптилар. Ҳозир ёнимда бўлганида талашиб-тортишиб, ширинликларни паққос туширарди, деяётгандирлар. Доим тоғора келса, онам билан тортиша кетардим. Онам шўрлик иккитагина пишириқни ҳам «эшикли уй», дастурхонни безайди, деб олиб қўйишга уринардилар-да! Йўқчилик қурсин. Муаллималикдан оладиган маошлари нимага ҳам етарди, мен талаба бўлсам... Устига-устак, рўзғордан қисиб, менга сеп йиғардилар. Кунлардан бир кун худди шу бугунгидай тўйдан катга тоғора кўтариб келиб қолдилар.

– Ў, тоғорани зўр тугишибди-ю! – дедим мен кела солиб дастурхонни ечарканман. – Қаний, нималари бор экан?

Устидан нонларни олиб, ширинликларга кўз олайтирдим.

– Вой, «шафтоли»си бор экан! Ў, кремлни қаранг!

Ўша пайтда шафтолига ўхшатиб пиширилган ширинлик урф бўлганди. Хаамири оғизда эрийдиган бўлар, ичига крем тўлдирилар, усти эса бир томони сарик, иккинчи томони қизил

рангга бўялар, устидан шакар селиб қўйиларди.

– Ойи, ойижоним! Биттадан ейлик, – дедим қувлик билан. Чунки «йўк» дейишларини билардим-да! Онаминг кошлари чимирилди. «Кузим очлиги»дан номус килдилар. Мен эса азбаройи ушани егим келганидан эмас, онаминг соддаликларини кўриб, завкланиш учун атай жиғларига тегардим.

– Эшикли уй, меҳмонга турсин! – дедилар доимгидай.

– Меҳмон келмаса-чи?

– Унда еяверасан...

– Қотириб, моғор бостириб ейиш шартми! – дедим-да, битта шафтолини гарч этиб тишладим. Онам «вой-вой»лаганча колдилар.

– Э, она-я, шу одамдан азиз бўлибдимми?! Олинг енг, сиз ҳам.

Аммо онам емадилар. Унинг ҳузурини кўшнилар кўришди. Энди эса ачиняптилар, армон ҳаммаси. «Боламдан бир тишлам нонни қизғонганман!» деб эзиляптилар. Э, бири кам дунё. Бир-биримизни соғинганмиз, гаплашгимиз келади, лекин бунинг иложи йўк. Ҳозир ёнгиналарида турганимни билсалар, ичлари узиларди-ку қувончдан!

Шу пайт Азамат қўлимдан тортди:

– Кетайлик!

– Шомма, болам!

– У кампир ким? – сўради Азамат.

– Менинг ойимлар. Сенга эса буви буладилар.

– Буви... менинг бувим бормилар? – кўзлари каттариб деди у.

– Ҳа-да, тойчоқ! Меҳрибоннинг бор сенинг.

Бола хурсанд бўлиб кетди. Мени бўйнимдан қучди. Кўнглим ёришиб, икки ёрти бир бутун бўлиш насиб этсин, илоё деб ўйладим.

– Ўлганмилар? – сўради у.

– Тириклар. Буving билан таништирайми?

– Эшитмайдилар-ку! Хоҳлайсизми, битта фокус кўрсатаман.

Азамат латиф қўлларини билан стол четигаги пиёлани аста итарганди, у полга тушиб, «қарс» этиб синди. Онам чўчиб тушдилар. Бу қилиғи учун Азаматни уришиб бердим.

Онам энгашиб пиёла синиғини терарканлар:

– Жувормаг-э! – дедилар унинг қандок синганига тушунолмамай. Онам худди бир нимани сезгандай биз томонга қараб кўйилар. Одамнинг кўнгли сезаркан, қаранг. Хуфғини ўқий

бошладилар. Биз ҳам қабристонга қайтмадик.

Марҳумлар намозни. Қуръон ўқилишини интиқлик билан кутишади. Чунки бу пайтда улар Қонноз билан, азалий асдият билан боғланишади-да! Намоз ўқияпти, осмондан эса илоҳий мусика товуши келяпти. Мен ҳам, Азамат ҳам қараёт бўлиб қолдик. Шу пайт унгу сўлга салом бераётиб онамининг кўзлари менга тушди. Мени кўрдилару, анграйиб қолдилар.

– Туф-туф, астағфируллоҳ! – дедилар чўчиб. Намозни қайта ўқидилар. Мени кўриб яна кўркмасдилар деб, орқа томонларига ўтдим.

Азамат эса ҳамон хархаша қиларди кетамиз деб. У касалхонага боришини билмасди. Қабристонга бораман деб уйлаётганди. Мен эсам онамининг уйкуга толишларини, кутаётганим. Тезроқ ухлай қолсалар-чи! Қабристондаги илоҳий мусика оҳанглари намоз пайтига тўғри келади. Уйда туриб ҳам қабристонда нималар бўлаётганини кўриб турардим. Ана, марҳумлар қабр тепасига чиқиб, ибодатга ғарк бўлишди. Осмондан тушаётган ҳарир нур қабрлар шаҳрини тилда ранга белантирди. Бирам чиройлики бу манзара.

– Ойи, қаранг, чиройлилигини?!

Хайрат билан болага қарадим. Худонинг қудратидан, у ҳам кўраётган экан-да!

– Энди бунга кўролмаймаман... – деди Азамат хомуш. Худди катта одамлардай гапирди. Ўзида ўқиняпти, қаранг. Ўё мен унга ёмонлик қилаяман. Илоҳидан айиряпман. Аммо у ҳали яшаш керак-ку! ҳар кишининг ёруғ дунёда қиладиган вазифаси бор, ахир. Машинанинг бир мурвати бўлмаса, у ишламайди. Ё ишласа ҳам, ўша камчилиги биллиб туради. Шу сингари ҳар биримиз ҳаёт оламида бир мурватимиз. Азаматжон ҳам керак...

– Азаматжон, болам. Хафа бўлмагини. – уни юпатишга уриндим. – Бувингни ёлғиз ташлаб кетолмаймиз-ку! Сен бўлсанг, ўғил боласан, бувингга қарайсан, тойчок.

– Ўшанда йиғламайдиларми? Машинада олиб тораман-а, бувимни. Пакетда узум-олмалар олиб келаман. Бувим мени яхши кўрадилар-а?

– Жуда ҳам!

Онам жойнамозни йиғиштириб ётдилар. Ўйга толдилар: «Наҳотки уни кўрдим! Болагинамни кўрдим-а?! Ёки ҳаёлпараст бўлиб қолдиммикин? Хайрлангани келган бўлса-чи? Ёнида

болача ҳам бор эди, шекилли» Онам бугунги воқеадан ҳайрону лол эдилар. Уйқуларни беҳаловат бўлди. Бир ухлаб, бир уйғониб кийналдилар. Бир сония уйқуга толганларида тушларига кирдим.

– Ойи, сизни жуда соғиндим! – дедим қулиб.

– Болам, Гулхумор... келдингми? Келмаганингга роса хавотир олдим. Энди келмайсан, деб кўркқандим...

Онам йиғлаб юбордилар. Кейин бирдан саросимага тушиб:

– Энди кетиб қолмайсанми? – деб сурадилар.

– Қайдам... – хаёлчан дедим мен. Кейин Азаматни чақирдим.

– Бу менинг ўғлим. Азамат! – дедим ғурурланиб.

Онам ҳайрон бўлиб қолдилар.

– Ўғлинг?! Қанақасига?

– Ойим мени толиб олганлар. Ҳамма ўлгандан кейин ойисини топади, – гапга аралашди Азамат.

– Бу бола ўлганми? У ёқда учратдингми?

– У ўлмаган, ойи. У тирик! Уни тирик кўмиб кўйишган. Мен унга ёрдам қилдим. Тирикчилигини тўрқовга айтдим. Шундан кейин қабрни очиб, чиқариб олишди.

Онам:

– Астағфируллоҳ! – деб кўксиларига туфлаб қўйдилар.

– Ҳужжатларини 2-меҳрибонлик уйидан оласиз. Мамлакат-хон деган тарбиячисини топинг. Ундан илтимос қилинг. Болани ўғил қилиб олмақчиман дег. У жуда яхши бола. асал бола!

– Буви, сизни ҳечам йиғлатмайман. Аклли бола бўламан. Мени яхши кўрасиз-а? – сўради у мўлтираб.

Аmmo онам жавоб беролмадилар. Гапиролмай йиғлаб юбордилар. Ўз йиғиларидан ўзлари уйғониб кетдилар.

Гапимиз чала қолди. Кетишга чоғландим. Мени кўрмаётган бўлсалар-да, «хайр» дедим. Азаматжон ҳам кўл силкиб қолди.

Кейин юлдузлар гўжғон ўйнаган тим қора осмон остида парвоз қилдик.

Касалхонага етиб келдик. Азамат эса ҳайрон. Танаси шу ердалигини билмайди ҳали.

Одам каттик кома ҳолатига тушганда руҳ билан тана ўртасидаги ришта узилиб кетиши мумкин. Шунда руҳ танасини тополмай саргардон кезади. У танага қайтолмаслиги ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас. Баъзилар ўша алпоз ўлиб ҳам кетишади. Азамат ҳам яна бирор кун дайдиб юрса, танасига қайтолмаслиги мумкин. Мен эса буни исгамайман. Дахлизда навбатчи ҳамшира

столга бошини кўйганча ухлаб ётарди. У ердан утиб, Азаматжон ётган бўлмага кирдик. Беморнинг ётиши ўша аҳвол. Болатой хар хил найу, томчи дорилар улаб ташланган танасини куриб, саросимага тушиб колди.

– Кирмайман бу танага! Оғрийди! – жанжал қила кетди у.

– Оғримайди-е! Сира оғримайди. Уйғонганинда тушла-гузук бўласан. Ўғил боласан-ку, тойчоқ! Хеч нимадан кўркмайдиган ботир боласан-ку, ўзинг!

Боланинг латиф танаси ўзи ётган каравот ёнига келди. Менга ўқинч билан караб кўйди. Гўё энди учрашолмаймиз-ку, дегандай.

– Кўришиб турамиз, тойчоғим...

Шу сўзлардан кейин у дадилланди.

Латиф тана хираланиб, бемор танасига сингди. Шунда Азаматжоннинг кўзлари пирпираб кетди. У кўзларини очди. Аммо бурнида нафас олдиргич бўлгани бонс гаширолмади.

– Ойи, ойи... кетманг! – унинг фикрларини уқиб олдим мен. Унинг ўзига келганидан хурсанд, ҳамширани хонага киришга чорладим. Унинг ухлаётгани менга кўл келди. Бу ҳолатда мен у билан бемалол гаплаша оламан.

– 4-палатадаги бола ўзига келди, ундан хабар олинг! – дедим.

Кўп ўтмай чопа-чоп бошланди. Навбатчи шифокору ҳамширалар Азаматжоннинг бўлмасига кириб кетишди. Мен эса болажоним билан хайрлашиб, кабристон сари учдим.

УЗВИЙЛИК

Инсон зотиға мансуб одамлар бир-бирига ухшамайдилар. Уларнинг ухшати томони битта. У ҳам бўлса, барчанинг тировард мақсади – мукамаллик.

Иоганн Готтлиб Фихте

Бу уй гарчи кўримсиз, камбағалбоп эса-да, жуда шинам кўринади. Пастаккина, деворлари оқланган, ўртага хонтахта кўйилиб, ораста кўрпачалар тўшалган. Хона тўридаги жавон китоблар билан тўла. Шу бонс хонадан китоб исн келади. Эътибор қилганмисиз, унинг ҳам ўзига хос ифори бор, тафаккур.

допишмандлик исн десак тўғри бўлар балки. Бизгача асрлар тажрибаси-ю, ҳақиқатини ошкор этган китоблар десангиз-чи! Йиллар ўтиб, оддий китоб ҳам фалсафага айланади. Ҳа, хонанинг ўзгача бир шуқухи бор. Шогирдлар ҳам бу хонага ийманибгина киришади. Ибодат маҳали эса улар ҳатто эшик ҳам очинмайди. Чунки кори шогирдларига «Ибодат пардали» деб ўргатган. Шогирдлари билан ҳамсуҳбат бўлганида оддий ва ҳазилкаш кўринган устоз ибодат маҳали бошқа одамга айланади, гўё. Шунда шогирдлар агар унутган бўлишса, унинг чин олами қаер эканини яхши тушуниб олишади.

Рамазон ҳайити арафасида устоз шогирдлари билан Тошкандга тушди. Ҳайит намозини Тилла шайх масжидида ўқишни ният қилгандилар. Шу куни масжидга роса мухбир ёғилган экан. Қорининг чиройли сўзлашинга маҳлиё бўлиб, бир-иккита мухбир йигит ул зот билан суҳбат кургани ошқидилар.

Мустақилликнинг дастлабки йиллари, Ватан ҳақида савол бериш урф бўлган даврлар. Мухбир йигитлар албатта суҳбат асносида бу мавзуни четлаб ўтишолмади. Шунда кори:

– Мен ҳам Ватанимни севаман, – деди-ю, осмонга ишора қилди. Ўшанда йигитчалар мулзам бўлиб қолишганди.

Икромжон устози айтган малҳамни тайёрлаб, ичкари кирди. Бу пайтда Нуруллоҳ кори Қуръон мутолаа қиларди. У ўқишдан тўхтамади. Йигитча ҳам малҳамни хонтахта устига қўйиб, кўрпача четига омонатгина ўтирди. Унинг ҳам унча-бунчага ақли етадиган бўлиб қолган. Аммо корининг тайсаллаётгани уни ҳайронликда қолдирди. Ахир бемор жон таслим қилса-чи, кечикишса нима бўлади? Шогирд йигит бунга жавоб тополмас, корининг беморга нисбатан лоқайдлиги уни қарахт қилаётганди. Нуруллоҳ кори йигитнинг иштибоҳини сезиб, кулимсираб қўйди. Биргина шу имодан у ҳамма нарсани тушуниб олди. Ахир ҳазратга қўл нарса аён-ку!

– Келажакни қандай кўрасиз? Ўтмишни билиш мумкин дир, аммо келажак фақат Оллоҳга аён...

– Ботинимизда Оллоҳ муҳри борлигини унутманг!

– Уни ҳамма ҳам ўқиёлмайди-да!

– Анави хужрани кўряпсизми? – Ҳовли оёғидаги ўтинмиди, кўмирмиди, иш яроғлари турадиган уйчага ишора қилди. – Сиз ўша ерга кириб, «кўриш»ни ўрганинг.

– Кўришни? У ер коп-коронги-ку!

– Коронги зулматда кўрмоқликни, сукунатда эшигмоқликни ўрганинг, деган машойиҳлар. Фикрингизни чалғитувчи ёруғлик бўлмаса, сиз ботинга саёҳат қиласиз. Ботинингизнинг тили рамзий шаклларда намоён бўлади. Сиз хужрага киринг-да, сукунатга кулок тутинг, у сизга неларни ошкор этаркин...

Шогирд бир сўз демай ўрнидан кўзгалди. Зотан, бу ҳам бир имтиҳон каби эди.

Хужрага кириб, гарчи коронги бўлса-да, кўзларини юмди. Аввалига ҳеч нима кўринмади. Аммо дунё уйғунлигини, онийликни ҳис қилди. Қаердадир тоғ ёнбағрида трактор гариллади. Қушлар чиркиллашди, хўроз қичқирди. Вокелик товушларга жо бўлиб, тафаккуринга сингди. Ҳа, товушлар ҳам уни чалғитаётганди. Ботинга саёҳат қилиш шунчалик кийинмикин? Бир дам кўз ўнгиди барглари сарғайган азим дарахт зоҳир бўлди. Шамол туриб, дарахтнинг барглари тўкилиб тушди, шохларда бир нечта барггина илиниб қолди. У хаёлан шохдан узилган баргларни ортига қайтаришга, дарахт баргларини бутлашга уринди. Лекин барглар барибир тўкилиб тушаверди. Шу боис ўрнидан туриб уй томон йўналди.

– Нималарни кўрдингиз? – шогирдига синчков қараб сўради ҳазрат.

– Бир азим дарахтнинг япроқлари тўкилиб тушди. Мен япроқларни ортига қайтаришга қанчалик уринмай, буни уҳдалолмадим.

– Албатта, уҳдалолмайсиз. Хазон бўлган умрни тиклаб бўлмайди, бутам. Дарахт устида қанча барг қолди?

– Уч-тўрт япроқ бўлса бордир, анигини билолмадим...

– Бу беморнинг қолган умри бўлади. Тўққизта барг – тўққиз кун демак!

Шогирд ялт этиб устозига қаради. Унга ҳаваси ортди. Устози буларни аллақачон билиб бўлган, бу ерга келган қиз билан кўришгандаёқ.

– Ҳазрат, фақат бир нарсага тушунолмадим... Билишимча, бемор ёшгина аёл, нечун дарахт бу қадар азим эди, япроқлари ҳам қатта?

– Бу ўша аёлнинг ҳаётдан эрта кетаётганидан дарак. У ҳис-туйғуга берилиб, умрини жувормарг қилибди. У ана шундай

азим дарахт бўлиши мумкин эди. Япрокнинг катталиги эса умр мазмунли. Кам яшаган бўлса ҳам ҳаётини мазмунли ўтказибди. Аммо... бу дунёда ҳеч нимага суяниб бўлмайди. Сарзаминда боқий таянч йўқ. Боқий ҳолат ҳам. Ҳар қандай ҳолат ўткинчи. Зеро, хурсандчилик ғам-ташвиш билан, омад омадсизлик билан, бахт бахтсизлик билан алмашаверади. Шундай экан, фақат сабргагина суянинг! Мумин-муслмон сабрли бўлади. Эхтиросни деб умрни хазон этмоқлик нодонликдир. Аммо бемор аёл эканлигини унутмаслигимиз керак. Ундаги юрак – юрак эмас, муҳаббат булогидир. Она бўлолмаган калба меҳр қайнайди-ю, каерга тошишни билмай, ҳужайра-ю томирларга сингади. Бу қудрат танани ҳалок этади. Ана шунақа, бўтам. Бу дунёнинг қонуниятлари шафқатсиз эмас. Фақат бу қонуниятлар уни билмаганларгагина озор етказади. Ўзлигини билган одам ўз табиатини ўша қонуниятларга мослаштира билади. Зотан, инсонга шу ниятда заковат берилгандир. Заковат бизни пўртана-ю, довуллардан қутқарувчи халоскоримиз. Жавобдан қоникдингизми?

Муллавачча қулиб бош силкиди.

– Сизнинг ютуқларингиз мени қувонтиради. Ҳар қалай аёлнинг умр шоми етганини, умридан қанча қолганини била олдингиз. Фақат ботин тилини ўқиётганда зийракроқ бўлинг.

Нуруллоҳ қори отлана бошлади. Аслида у камдан-кам кўчага чиқарди. Шу хонада яққа ўзи китобларга кўмилиб ўтираверарди. Намоз ўқир, кейин эса тиловат қилишга киришарди. Аввал бошда Икромжон буни кўриб, юракларни сиқилиб кетарди. «Зерикиб кетмасмикин?» – деб ўйларди у. Қори эса, аксинча, ҳаммаша хуш қайфиятда буларди. Унда ҳаётга меҳр минг чандон зиёда эди. Хуллас, у шаҳарга кам чиқарди. Автобусларда юришни ҳам ёқтирмасди. Шу боис Икромжон доим енгил машина ахтариб қоларди.

Зиёуддин исмли қўшни йигит топармон-тутармон бўлиб, яқинда эски машинасини сотиб, янги «Нексия» олган, қори домлани ниҳоятда ҳурмат қилгани боис, «хизмат бўлса, айтинглар», дерди қўлини кўксига қўйиб.

– Сиз билан суҳбатлашишни яхши кўраман-да, тақсир, – дерди у. – Кўнглимнинг ғашлиги дарров ёзилади. Баъзида гуноҳ билан савобнинг фарқига бормай қоламиз. Сиз эса ҳаммасини жой-жойига қўйиб кўясиз. Бойликка, дунёвий ишларга ҳаддан

зиёд берилиб кетмаяпмизми, деб ўйлаб қоламан баъзан. Бу ҳам бир занжир эканки, бир халқга иккинчиси уланиб, чиқиб кетолмас экансиз. Айтинг-чи, бойлик орттириш гуноҳми?

– Эшитган бўлсангиз, Зиёуддинхон, бир ҳикмат бор. Бой кўп бўлса, камбағалга қайишади. Камбағал кўп бўлса, ким-кимга қайишади, дейишган. Сизнинг агар халққа ёрдамингиз тегса, катта савоб бу! Бир куни Жаноби Пайғамбардан (саллалоҳу ʼалайҳи вассаллам) сўрабдилар: «Сизнингча, мусулмонлар ичида энг яхшиси ким?». Пайғамбаримиз шунда элга фойдаси тегадигани, деб жавоб берган эканлар. Зиёуддинхон, яна шуни ёдда тутингки, яхши фарзанд ўстирган, яхши шогирдлар етиштирган инсоннинг ҳам умри беҳуда кетмаган бўлади. Чунки яхши фарзанднинг ҳам, шогирдларнинг ҳам элга фойдаси бисёр! ҳадисда шундай дейилган. Зеро, ҳадис бу – Ҳаёт китоби, ҳаёт сабоғи.

Қори домла зум ўтмай кийиниб чиқди. Бошида кўк духоба дўппи, костюм-шим, ичидан оппок охорли кўйлак кийиб олганди. Аввалига қори домланинг бу қадар ғалати, яъни замонавий кийинишидан ҳамқишлоқлар таажжубланишди. Кейин кўникиб кетдилар. Бу борада бир-икки кизикувчан кишилар унга савол ҳам бердилар.

– Домла, нечун бошқалар сингари исломий либос киймайсиз?

– Либос бу бир безак, холос. Қори домлалар қияётган либосларни исломий деб ким айтади? Зеро, илгариги замонда ҳамма шундай кийинган. Менимча, либос об-ҳавога ва замонга мос бўлиши керак. Гап бунда ҳам эмас. Мен учун либоснинг аҳамияти йўқ, борини кияман, холос. Исломий бўламан, деб алоҳида кийим тиктиргани вақт кайда. Асосийси, паймон либосингиз бўлсин. Ана у либосга эришиш муткул. Афсус, уни кўз-кўз ҳам қилолмайсиз-да! Уни кимгадир буюртириб, тиктириб ҳам бўлмайди. Яна ҳам Оллоҳ билгувчидир. Бир чеккаси Оллоҳга садоқатини ифода этиш ниятида саришта ва сипо кийиниш ҳам маъкул гап. Факат бир нарса хато – мен шунақаман, дея кибрга берилиш. Зеро, либос бунга сабабчи бўлиб қолмаслиги лозим. Шуни ёдда тутсангиз бўлди.

Чиндан ҳам қори домла ҳеч қачон «мен ундайман, мен бундайман!» деган эмас. Гарчи оддий кийимда бўлса ҳам, эл-улус доим иззат-икром қиларди уни. Мана шу кийимида ҳам хилмлиги намоён шундоқ. Бошқалардай сочини кирдириб, узун сокол ҳам кўймаган. Мўйлаби бор, холос. Унинг бўлакчаллигини ана шу

кўзлари-ю, хиллиги, донолиги ажратиб туради.

Ҳаммалари Зиёуддиннинг машинасида йўлга тушишди. Юз-икки юз кишига бошчилик қиладиган ишбилармон, шу салобатли йигит ҳам қори домланинг олдида ёш боладай бўлиб қолади. Ножўя гапириб қўйишдан чўчигандай, саволни ҳам ийманиб-ийманиб сўрайди. Икромжон бу ҳақда устозига айтиб эди, у кулимсираб:

– Зиёуддинхон иймонли йигит. Иймон кишини камтар, андишали қилиб қўяди. Оллоҳ бундай бандаларини суяди ва ёрлақайди, – деганди.

Ҳозир ҳам ўрганган суралари, арабча ҳарфларнинг ўқилиши ҳақида саволлар берапти. Аммо қори домланинг сўзлашишга ҳуши йўклиги кўриниб турарди. У атроф далаларни кузатганча ўйга чўмиб кетарди. Қора кўзларида эса бир маъно муҳрланган: дунё ўткинчи! Албатта, дунё ўткинчи деб, зоҳидликни ихтиёр айланиб ярамайди. Фақат инсон ҳою ҳавасга берилганда, шунинг эслаб қўйса бас. Бинобарин, Нуруллоҳ қорининг маъюслиги бундан эмасди.

– Аёлнинг касали оғир эканми? – туйқус сўради Зиёуддин.
– Ёши нечада экан?

– 35 ларда!

– Шўрлик ёш экан-да!

– Ўз жонига жабр қипти! Тугмаган жувон экан. Қайнота-қайнона ўғилларини ажратиб, бошқасига уйлашибди. Шунга қуйиб, бедаво дардга йўлиқибди. Бир нимага қаттиқ қуюниш беҳосият бўлади, Зиёуддинхон. Оллоҳнинг қаҳри келади. Фарзандга ҳам ортиқ меҳр бериш яхши эмас. Зеро, Оллоҳ учун ўлигимиз хайрлими, тиригимизми, буни фақат Угина билади. Кимнингдир ўлими бошқалар учун сабоқ-синов бўлади. Ўша қайнота-қайнона учун ҳам, бўш-баёв эр учун ҳам. Улар бир инсон тақдирини ҳал қилишаётганини англамаганлар. Уни кераксиз матоҳдай итқитишган. Ана энди Оллоҳ олдида жавоб беришади. Бу дунёда ҳеч ким фақат ўзинигина ўйлай олмайди. Чунки унинг тақдири бошқаларники билан занжирбанд этилган. Халқани узиб ташламоқчи бўлсангиз, табиийки, ўзингизники ҳам қўшилиб узилади. Бошқача қилиб айтганда, қайтар дунё шу бўлади. Биз ўз хатти-ҳаракатимизда эркинмиз, гўё дарё эркин оққанидай. Аммо унинг ҳаракати чекланган, ўзанидан чиқиб кетолмайди. Мабодо шундай бўлса, қанча талафот келтиради у. Одамлар эса уни

жазолаб, ўзанларни, тўғонларни яна ҳам мустаҳкамлайдилар. Бу билан у ўзига ўзи зиён қилади, холос. Анави ота-она ҳам шунинг ҳолатидалар. Ўзани бузганлари билан жазодан қутулиб қололмайдилар. Баттарроғига учрашади. Ҳатто ўша ўғилларидан қоладиган зурриёд ҳам кўзларига кўринмай қолади. Магар улар мусулмон бўлганларидами, Оллоҳнинг қонунларидан хабардор бўлганларидами, бир кун келиб, юзлари ёруғ бўларди охир. Э, нодон, одамлар-а!

Машина муюлишга етиб такка тўхтади. Чунки кўча бошида каттагина юк машинаси йўлни тўсиб қўйган, ҳамма унинг шофёрига ўдағайлар, шофёр эса ноилож елка қисишдан нарига ўтмасди.

Айнан шу ерда йўл четида азим бир чинор ўсган, сал нарироқда эса унча катта бўлмаган чойхона ҳам бор эди.

– Доим шу чинор олдида бир қорихол рўй беради, – норози оҳангда деди Зиёуддин. Кейин эшикни очиб пастга тушди. – Билиб келайчи, нима гап экан.

Кўп ўтмай қори домла ҳам машинадан тушди. Чинорни чамалаб борди-да, бироз туриб қолди.

– Машинани итармаса бўлмайди, – деди у боядан бери қапотни очиб, терлаб-пишиб, уни қавлаштираётган йигитларга. – Машина бузилмаган. Сал итарсанглар ўзи юриб кетади.

Аввалига йигитлар унинг сўзларини писанд қилишмади. Бесамар ишни давом эттираверишди.

– Йигит, – унга юзланди қори домла. – Бир ой илгари ҳам шу ерда тўхтаб эдингиз. Машинангизни шатакка олишган экан-ку!

Шофёр бошини кўтариб, қапот ортидан домлага қаради. Ҳайронликдан лаблари сўлжайиб қолди.

– Қаердан билдингиз? Сиз ҳам бормидингиз ўшанда?

– Доим чинорга такаб юраркансиз. Йўл тор, машинангиз эса баҳайбат. Шу ерга келганда мотори гўлдираб ўчиб қолади. Нега бунақа бўлади, деб ўйламагансиз ҳам. Ўтган сафар умуман рулни буриб юборгансиз.

Шофёр яна ҳайрон.

– Моторнинг ўчиши рост, – деди у гудраниб. Шофёр етти ёт бегона одам унинг машинасида ўтиргандай, ҳамма воқеани аниқ тавсифлаётганидан саросимага тушиб қолди. Аммо қори домла унга сир бой бермай сўзида давом этди.

– Бу ерда ахир сағана бор-ку! Чинор тагига бир авлиё кўмилган экан.

Буни эшитиб, ҳамма жим бўлиб қолди.

– Братан, сиз шу ерликмисиз? – қорининг сўзларига ишон-кирамай сўради гудайган шофёр йигит.

Домла кулимсиради. Бу пайтда Икромжон ҳам машинадан тушган, устозига бир қорхол бўлмасин деб, дарров бунда ҳозир бўлганди.

– Бу ерлик эмасман, лекин биламан! – деди домла йигитнинг бетакаллуфлигига эътибор қилмай.

– Икромжон, болам, чойхонада ўтирган кексалардан сўранг-чи, сағана бўлганмикин?!

Йигитлар замонавий кийинган, кўринишидан на чолга ва на йигитга ўхшайдиган бу ғалати одамга савол назари билан қараб туришарди. Шунда Зиёуддин йигитларнинг қулоғига бир нима деб шилшиди. Улар домлага яна ҳайратланиб қарашди-ю, машинани итаришга чоғландилар. Афтидан, Зиёуддин уларга бу кишининг азайимхон, қори домла эканини айтгандир. Чиндан ҳам домланинг гаплари тўғри чиқди. Машинани сал силжитишганди, мотори ишлаб кетди.

Бу пайтда Икромжон ҳам етиб келди. Аммо унинг билиб келганлари ҳеч кимни қизиқтирмади.

Ҳамма машинасига ўтириб кетиб юборди. Факат юк маши-насининг шофёригина Икромжонга юзланди.

– Ҳа, сағана бўлган эканми? – сўради у жиддий. – Шу ерга келганда хит бўлиб кетаман-а! Доим бир ишкал чиқади. Сағана бўлса, ажратиб қўйишмайдимми-а? – асабий оҳангда деди шофёр.

– Бўлган экан! – унинг сўзларини тасдиқлади йигит. – Кексалар йўл тушгани боис сағана кишлоқ қабристонига кўчирилган, дейишяпти. Лекин шунга қарамай, доим шу ерда авария бўлармиш...

– Э, букрини гўр тузатади, дейишган. – деди Нуриллоҳ қори хафа бўлиб. – Шўролар даврида хўб бемаъни ишлар бўлган. Сағанани ҳам кўчирадими? Ана оқибат. Икромжон, айтинг уларга, чинор остига белги қилиб қўйишсин. Шояд фалокат-лар қамайса! Атрофини ўраб, гул экиб қуйишса яна ҳам яхши. Қуръон ўқиб туриш керак.

Учовлон чинор остига чўккалашди. Қори домла тиловат

кила бошлади. Унинг овози муснақадай янгар, Куръон оятларидаги илоҳийлик вужуд-вужудга сингар, этларни жимирлатиб юборарди. Домланинг тиловати титрок калбларга кўчиб, атрофга одам йиғилди. Жума намозидаги каби атроф сукунатга чўмди-ю, факат бутун маҳобати ила тиловат янграй кетди. У макон ва замон чегараларини бузиб, одамларга охиратдан хабар берди, калб пардаларини ланго-ланг очиб, хонага мусаффо ҳаво киргани янглиғ, чехраларни нурафшон айлади. Тиловатни сармаст тинглаган қариялар дуога кўл очдилар. Кейин домлани алқаб, у билан қўшқўллашиб кўришдилар. Юк машинаси шофёри эса унга тикилганча аянграйиб қолди. Умрида бу қадар такводор одамни кўрмагани шекилли. Кексалар қори домланинг суҳбатидан баҳраманд бўлиб турган бир пайтда шофёр Икромжонни имлаб чақирди:

– Бу одам авлиёми. дейман, – деди у кўзлари каттариб.

Икромжон индамади. «Шунга ўхшаш...» дегандай қулимсираб кўя қолди:

– Сиз ўгилларимисиз?– сўради у яна.

– Шогирдлариман, – камтарона деди у.

Шофёр яна ҳам ҳайрон қолди.

– Оиласи борми бу одамнинг?

– У кишининг оиласи – биз. Биз сингари шогирдлари кўп.

– Оила ҳам қилмаганми? Вой, бечора-ей... – унга ачинган бўлди шофёр.

Икромжон эса буни эшитиб, кулиб юборай деди.

Йўл бўйи суҳбатга ҳам мавзу топилди. Авлиёлар сағанаси ҳақида сўзлашиб кетишди. Манзилга етиб келгач, Зиёуддин уларни қолдириб, ўз юмушлари билан кетди ва бир соатлардан кейин уларни ола кетишини тайинлади.

Икромжон ҳам яқин ўртадаги масжидга киришини айтиб хайрлашди.

Оила аъзолари қори домлани илиқ кутиб олишди.

Она ҳам, ота ҳам изтиробда. Аёл дастрўмолини лабига босиб йиғлаб олди. Ота бошини ҳам қилганча чуқур хўрсинди.

– Наргиза! Чой-пой обке! – буюрди Карим ака.

Оиланинг кичиги чаккон-чаккон юриб дастурхон тузади. Афтидан, келди-кетди кўп бўлгани учун бунақа юмушларга кўникиб кетган чоғи.

– Куёвимиз нобоп чикди, – деди у маънос. – Ўшани деб шу дардга чалиниб утирибди.

– Ундай деманг, отахон. Энди буни такдир дейдилар. Кимнинг нима бўлишини ҳеч ким билмайди. Оллоҳ ишини ўнгласа ажаб эмас...

Озода ая шу ерга келганда баралла йиглаб юборди. Чунки буни, неча ойлардан бери интик бўлиб кутиб ётган ўша нажоткор сўзларни – оддий одам эмас, салкам авлиё деб донг таратган қори домла айтаётганди. Чўкаётган хасга ёпишади, деганларидай ая унинг кўлларидаги ўпиб, чўкка тушиб тиланишга ҳам тайёр эди.

Нуруллоҳ қори буни бир қарашда илғаб олди-да, бироз хи-жолат чекди. Сўз амалнинг сояси, дейдилар. Хонадон эгалари ундан мўъжиза кутишяпти шекилли.

– Оллоҳнинг иродасисиз кўлга тикан ҳам кирмайди, дейдилар. Вақти қазоси етган одам, бир кун ҳам ортик яшолмайди. Мабодо ажали етмаган бўлса, қабрдан ҳам қайтганлар бор. Мен беморни бир кўрайин... – дея ўрнидан кузгалди у.

Шинамгина ёруғ хона. Беморнинг бош томонига қўйилган жавон дори-дармонга, шиша-ю қутичаларга тўлиб кетган. Жу-воннинг тўғрисида телевизор қўйилган. Нуруллоҳ қори хонага кириши билан беморга қараётган қизни дарров таниди. Ўша кунни хузурига келган шаддодгина киз шу эди-да!

Барно домлага стул келтирди. У бемор аёл билан енгилги-на саломлашди. «Чиндан ҳам лобар экан, – хаёлидан ўтказди домла. – Яратганнинг мўъжизаси. У бундайларни ўзи учун яратади, дейдилар». Бемор анча вазмин, хотиржам кўринарди. Хотиржам эмас, лоқайд деса тўғрирок бўлар. Бир нима деб, уни хайрон қолдириш, сўзларига инонтириш мушкул. У обдон укубаг чекиб бўлган, бу ёғига энди курашмоқ учун унда на бир илтиж, на бир истак қолганди. Таассуфки, у касалга енгилиб кўйганди. Энг ёмони шу. Бундай беморга на сўз, на дори-дармон қор қилади.

– Умрдаг бир кун қолган бўлсаям умид билан яшамок керак. – деди у жилмайиб. – Бунда кўп ҳикмат бор, қизим. Сиздаги умид ота-онангизга, сингилларингизга ҳаёт бағишлашини билармин-дингиз? Болаликдаги мушукчангизни эсланг. Уни даволашга туриб, ўзингиз ҳам ўлиб тирилгандингиз. У-ку, бир мушукча эди, сиз эса фарзанди аржумандсиз...

Буларни эшитиб, Раъно «Ота-онам домлага бовалиқданги

ғалати одатларимни эринмай айтиб беришибди-да!» деб ўйлади. Бундан норозиланди, лекин билдирмади. Нуруллоҳ қорига эса буларни гапириб ўтиришнинг ҳожати ҳам йўқ эди.

Чинданам мушукчалар билан бир нохуш ҳодиса рўй берганди. Она мушук ўлиб, болалари етим қолган, онасини излаб «миёв»лаб чиққан мушукчаларни болалар топиб олиб, роса кийнашган, охир-окибат, уларни симга тортиб осмоқчи бўлиб турганларида Раъно келиб қолганди. Болаларнинг кулоқларидан чўзиб, ҳаммасини тум-тарақай қилганди ўшанда. Ахир, жоҳиллик жониворларни кийнашдан бошланади-ку! Раъно уларни бир ҳафта парваришлаб, аранг оёққа қўйди. Шуларни деб бир тупканинг тагига, азда-базда эчки сути учун борарди. Уларни катта қилиб, қўни-қўшни, қариндош-уруғларга улашиб юборди. Касал эчки боласини боккани-чи?! Ёдида, бир куни буваси унга ширингина улоқча олиб берди. Онасидан эрта айрилгани бонс жонивор тезда касалланиб қолди. Дадаси сўйиб юбормоқчи эди, Раъно «Сўйманг!» деб роса тавалло қилди. Карим ака ҳам кизининг кўнглига қаради. Аммо орадан бир кун ўтиб, улоқчанинг аҳволи яна ҳам оғирлашди. У ҳеч нима емас, маърамас, фақат ётарди. Ўшанда улоқчасининг аҳволини айтиб ҳар соатда онасининг ишхонасига сим қоқарди. Охири улоқчасининг ўлганини ҳам телефонда айтиб, роса йиғлади. Бола экан, ўшанда улоқчасига икки ҳафта аза тутганди ўзиям. Жониворларни суйгани учун у ветеринарликни танлади. Институт тажриба хонасида амалиёт дарслари учун каламуш, қуёну сичқонлар боқиларди. Талабалик йиллари Раъно шу ерга ишга кириб олганди. У эса каламушларини ҳам суяр, ҳар бирининг хулқ-атворини ўрганган, уларни соатлаб томоша қилиб чарчамасди. У жониворларни аъло парваришлар, аммо... тажриба ўтказиш учун ундан қуён ёки каламуш сўраб олиш жуда мушкул кечарди. Ёмон томони, синов учун бериладиган дориларни яшириб қўя қоларди. Ёш экан, содда экан, бир кун келиб ишим ошкор бўлади, деб ҳам ўйламабди. Ахийри тажрибахонадан уни бўшатиб қутилишди. Шунга қарамай, ундан яхши ветеринар чиқди. Энг аламзада кучук ҳам, ер депсинган бука ҳам унинг олдида юввош тортиб қоларди. Бахтиёр акаси билан доим маслаҳатлашиб иш қиларди. «Сен жониворларнинг ҳам тилини тушунасан», дерди у хотинига ҳавас қилиб. Мана энди ҳаммаси ўтиб кетди. Унга энди ҳеч ким

ёрдам беролмайди. Ҳатто манави авлиёсифат одам ҳам. Аммо қори домланинг қироат билан тиловат қилаётганини эшитиб бўшашди. Ёсин суралари ёкимли оҳанг мисол борлиғини жи-мирлатиб, уни ўз оғушига ола бошлади ва охир-оқибат уни забт этди. Албатта, Раъно илгари ҳам казо-казо домлалар қилган тиловатни эшитган. лекин бунчалик дилига тушмаганди, бунчалик ҳаловат топмаганди. У бир муддат бутун дунёни унутди, Раъно учун икки дунё бир кадам бўлиб қолди. Қанийди тинмасайди бу овоз, қанийди доим шундай ҳузур туйсайди қалби. Афсус, тиловат тугади. Нуруллоҳ қори жилмайганча беморга кўз ташлади. Унинг руҳияти кўтарилганини кўриб, каноатланди.

— Фаришталарига раво кўрмаган муҳаббатни худойим инсонларга ато этган. Дунёвий ошиқликни тотимай туриб, ишқи илохий таъминни қаердан ҳам билардик. Оллоҳ сизга катта бахт ато этибдики, дилингиз ўшандай муҳаббатни туйибди. Бу ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Сиз жуфтингиз билан албатта топишгайсиз, тоабат бирга бўлгайсиз! Чунки худои таоло сизларни бир-бирингиз учун яратибди. Илохийдан берилган бахтни бандаси бузиб юборолмас ҳаргиз. Бу ҳолат ўткинчи! Сизни жуфти ҳалолингиздан вақтгина ажратиб турибди, ишонинг. Бир кун келиб, шу сўзларни эсларсиз, кизим. Омон бўлинг!

Қори домла муҳаббат ҳақида гапираётганида Раъно тўлиқиб кетиб, дастрўмолини юзига босди. Домла хонадан чиққанида ҳам бемор ўша алпоз ётарди.

Қори домла даҳлизга чиқиши билан яна ўша умидли кўзларга нишон бўлди. Уларга нима дейди?

Алдасинми ёки ростини айтиб, шундок ҳам куйиб ётган юракларни чилпарчин қилсинми, нима қилсин? Бундай мушкулотга илк марта дуч келаётгани йўқ-ку-я, лекин... барибир қийин. Тийрон кўзларга тик қараб, ҳукмни айтиш азоб. Шу боис инсон тақдири ўз соҳибидан ниҳон қилинган. Эртасига, келажакка ишониб яшасин, дея умр интиҳоси парда ортига яширилгандир балки.

Ўша пардани кўтаришга унинг ҳақи бормикан? Умуман, уни ҳақ деб ким айтади. Оллоҳнинг мўъжизасига ишонмоқ керак.

— Ноумидлик шайтондан! — деди у кизнинг ота-онасига қараб.
— Ҳар не бўлганда ҳам умидингизни сўндирманг.

Кейин уларга ушбу ривоятни ҳикоя қилиб берди.

— Бир йигитнинг умридан атиги бир кун қолган экан. Хас-

та, устига-устак, жуда камбағал бўлган бу йигит пайғамбарни йўқлатибди. «Бир илинжим бор. Бу дунёдан армонда кетмайин, – дебди у пайғамбаримизга. – Уйланмоқчиман!» Пайғамбар Муҳаммад саллаллоҳу ʔалайҳи вассаллам саҳобалари билан маслаҳатлашиб йигитни бир ночор кизга уйлантиришибди. Уларнинг ейишга ҳатто овқати ҳам йўқ экан. Шу бонс, пайғамбаримиз ўзларига келтирилган неъматларни шу ёш келин-куёвга бердириб юборибдилар. Ёш рафиқлар ундан беҳад шод бўлиб, энди овқатланай, деб турсалар, эшик тақиллаб қолибди. Очиб карасалар, остонада жулдур кийинган бир чол турганмиш. «Бугун егулик олиб бормасам, болаларим очдан ўлади. Бир бурда нон бўлса ҳам беринглар», дея ёлворибди у. Келин-куёв пайғамбар юборган неъматларни қандок бўлса, ўшандайлигича ўраб, қарияга бериб юборишибди.

Орадан бир кун ўтиб пайғамбаримиз ҳалиги йигитни эслабдилар. «Шўрлик бандаликни ҳам бажо келтиргандир. Бориб бир хабар олиш керак», дебдилар.

Келиб карасалар, келин ўйнаб-қулиб хизмат қилиб юрганмиш, йигит эса соғая бошлаганмиш. Бу ҳолатдан ҳайрон бўлиб, Жабройил ʔалайҳиссаломдан: «Бу не синоат?» деб сўрабдилар. Шунда ул зот йигитнинг бир бечорага қилган яхшилиги учун Оллоҳ унга умр қўшиб берганини айтибдилар.

Ривоят мухтасар бўлгач, Нуруллоҳ қори қизнинг ота-онасига юзланди:

– Ажаб эмас, қайси бир амалингиз ёкиб, ҳудойим қизнинг умрига умр қўшиб берса... – кейин қори домла бироз тайсалланиб тургач, деди: – Беморнинг истаги вожиб. Уни кўп қийнаманглар! – шундай дея у куёвлари билан бўлаётган можароларга ишора қилганди. Буни эшитиб, эр-хотин бош эгишди.

Кўп ўтмай Зиёуддин ҳам келди. Нуруллоҳ қори улар билан хайр-хўшланиб, манзилига йўл олди. Бемор жувон эса кўзлари жилваланиб, олам-жаҳон орзулари билан қолди. Наҳотки, қори домланинг сўзлари рост бўлса?! Қанийди...

Ўнда кетаётиб Зиёуддин қори домлага юзланди:

– Беморнинг аҳволи қалай? Умид бор эканми?

Қори домла ўйга толди. Зеро, у бутунлай бошқа нарсалар ҳақида ўйлаётганди.

Умид ҳамиша бор, – деди у ўйчан. – Ёш экан, армони кўп.

Бу дунёдан умидини узолмай ётибди. Кунлардан бир кун кайси бир билим юртида ўқийдиган кизлар дугоналари оғир аҳволда ётганини айтиб келиб қолишди. Онаси ёшлигида ўлиб кетган, отаси бошқа аёлга уйланиб, уни етимхонага топшириб юборган экан. Борсам, ўн саккиз яшар гулдай киз жон талашиб ётибди. Оққон касалига чалинган, бир йилдан бери даволаниб тузалмабди. Уни кўриб хайрон қолгандим ўшанда. Тана аъзолари ишламаётганди. Факат юраги базур уриб турибди. Қон босим ҳам жуда паст. Аранг нафас оляпти. Манткан у ўлиб бўлган, кайси бир илинж, жон таслим қилишга қўймапти-да! Жуда кийналиб кетибди шўрлик. Атрофини фаришталар ўраб олишибди. Қаҳратон киш, совук. Акс ҳол – киш ҳам қаттиқ келганди ўша йили.

Ёсинни ўқиб булгач: «Нима тилагингиз бор?» – дедим мулоҳимлик билан. – Уялмай айтаверинг, кизим. Бирон нима егингиз келяптими? Ёки кимнидир кўрмоқчидирсиз?!» «Таксир. – деди у базур. Бу орада йўтали тутиб аранг ўзига келди. – Памилдори егим келяпти, кип-кизил!» деди у. Пул бериб, дугоналарини памилдори олиб келишга юбордим. «Сиз борадиган жойда сархил памилдорилар бор. Истаганингизча еяверасиз!» тушунтирдим унга. Бу сўзлардан кизнинг кўзлари ярақлаб очилиб кетди. «У ерда памилдорилар кўп, денг...» У тамшанди. Кейин тепасида турган фаришталарни кўраётгандай: «Ана, ана улар. Памилдори олиб келишяпти. Ойи, ойижон! – деди ютоқиб нафас оларкан. – Памилдорилар кип-кизил!» деди у менга караб. Мен сергакландим. «Калима қайтаринг-да, биттасини олиб енг... Ла илаҳа иллаллоҳ, – дедим мен. Қиз менга қўшилиб калима қайтарди. – Муҳаммадун расуллуллоҳ...»

Кейин тепасида турган фаришталарга караб жилмайди. Табассум қилаётиб, бир «уф» деди-ю, жон чиқарди. Фаришталар қуршовида жаннат меваларига маҳлиё бўлганча кетди...

Дугоналари памилдори келтирганида у қайтиш қилиб бўлганди. Кўрдингизми, бу дунёдан кўнгил узолмай ётган экан. Армон шунақа нарса, у одам ўлгандан кейин ҳам руҳни бу дунёга боғлаб қўяди. Шу боис ҳар кимга армонсиз кетиш насиб этсин экан.

– Аслида биз ўлмаймиз, – хотиржам сўзида давом этди қори. – Ҳаётнинг бошқа шаклига ўтамиз, холос. Кўпчилик ўлимни «йўқ бўлиб кетиш» деб тушунгани учун ҳам ундан қўрқади. У дунёдан

ҳеч ким қайтолмаган-ку! Нечун одамлар ўзлари билмайдиган нарсадан бу қадар кўркадилар? Охирагга ишонмоқ, фалакнинг ишоратларини англамоқ лозим.

– Одамлар ўлимдан фақат йўқ бўлиб кетиш деб кўркмайдилар. Улар номаълумликдан кўпроқ чўчишади. У дунёда ўзларини нималар кутаётганини билимайдилар-да! Ўлим тирикликнинг якуни бўлгани учун ҳам одамни тушкунликка тушириб қўяди. – деди Зиёуддин.

Қори домла кулиб қўйди. Кейин оғир вазминлик билан бир ривоятни сўзлашга киришди.

– Хитой донишманди Чжуан-цзи бир куни Чу ўлкаси томон кетаётиб, йўлда бош чаноғига дуч келади. У номаълум киши тақдирига ачиниб бундай дейди: «Сени ким бу аҳволга солди? Яшашга бўлган иштиёқингми ёки кундами? Балки ота-онанг, хотин, бола-чақангни шарманда этган ножўя ишларинг ёки қаҳратон кишу очлик азоби сени шу аҳволга солгандир? – Чжуан-цзи сўзида давом этиб: – Хоҳлайсанми, мен Яратгандан сенга жон ва руҳ ато этиб, ота-онанг, хотин, бола-чақанг, дўсту ёрларинг бағрига қайтаришни илтижо қиламан», дейди. Шунда бош чанок донишмандга истехзоли қарайди-да, бундай деб жавоб қилади: «Марҳумнинг тепасида ҳукмдори, қуйида эса хизматкори бўлмайди. Унинг учун вақт ҳам йўқ, замон ҳам. Фалак остида у мутлақо эркин. Ҳатто бундайин бахт шоҳларга ҳам насиб этмаган. Демакки, шоҳона фароғатни инсоний азоб-укубатларга алмаштиришни истамайман!»

– Ҳа, – деди қори домла маъноли кулиб. – Ўлим ким учундир азоб, ким учундир фароғатдир. Бунга фоний дунёда қилган яхши-ёмон амалларимиз сабабкор бўлади. Гўёки биз бу дунёга меҳмонга келганмиз. Меҳмондан иззат-икром билан қайтиш ҳар кишининг ўз қўлида. Бу дунёда тасодиф йўқ, Зиёуддинхон. Ҳар бир амалимизда ўзлигимиз намоён бўлади. Иймонли одам янглишмайди. Ўлимни ҳар он эсламоқ жонз. Чунки у бизни эзгу ишлар қилишга чорлайди, бу дунёга нима учун келганимизни, муваққат ҳолатимизни эслатиб қўяди. Бунинг ҳам ўзига яраша тарбиявий аҳамияти бор.

Улар кишлоққа шом қоронғисида кириб келдилар. Ҳаммалари жим қолишган, азим тоғлару дов-дарахтларга тикилганча ўйга толгандилар. Бугунги суҳбат Зиёуддин учун ҳам

сермазмун бўлди. Чинданам ҳадеб дунёвий ташвишларга берилавермай, охираат ҳақида ҳам ўйлаб куйиш керак. Баъзилар эса «Тирик эканмиз, ўлимнинг бизга дахли йўқ. Вафот этгач эса биз уни ҳис қилмаймиз», дейдилар. Бу дунёнинг борлигини идрок этган ҳолда у дунёнинг мавжудлигини мантиқан исботлаш мумкин. Чунки агар охираат бўлмаса, фано дунёси нега керак?! Бунда маъно йўқ. Зеро, бу дунёда ҳар нарсада, ҳар бир ҳаракатда илоҳий узвийлик мавжуд. Буни фақат ақл эгаларигина ҳис эта оладилар.

ҚИСМАТ

*Ёмонлик жазосиз қолмайди.
Ҳолбуки, бу иллатга эга булишнинг
ўзиёқ – энг биринчи жазо.*

Бозций

Бошингга қандай иш тушмасин ҳаммаси аввалдан тақдирингга ёзиб қуйилган. Зеро, чигая сабаблар ибтидоданоқ сенинг мавжудлигингни шу ишларга боғлаб туради.

Марк Аврелий Антонин

Бахтиёр Раънонинг ўша кунги гапларини ҳамон эслайди. Кўксига бошини қўйиб чунон йиғлагандики... Кейинчалик бу аҳвол тушига киравериб, уни далли девона қилди.

... Раънонинг ўзи йиғлаб, ўзи уни юпатганлари. Юзларига юзларини босиб, бахтли бўлинг деганлари... Чидаб бўладими шунга, унутиб бўладими шуни! Ўртада фарзанд бўлганида-ку, Бахтиёр икки дунёда ҳам Раъносини ташламасди, ожизгина вужудини қон қакшатмасди. Таассуфки, ўшанда енгил ўйлаган экан...

Мана бошқасига уйланибдики, ичинни ит таталайди. Юрагини ёриб чиққан данакдай яра оғрийдики, бнрам оғрийдики...

Уйингиздаги кераксиз матоҳни олиб чиқиб ташлайсиз – қутуласиз. Аммо ўшанинг ҳам ўрни бўлаб қолади. Кўнгил уйдаги инсонни-чи? Уни чиқариб ташлолмайсиз-ку! Буни не-таган тақдирингизда ҳам! У бармоққа кирган нашта бўлсаки, олиб ташлаб қутулсангиз...

Томирларигача сингиб кетган одамдан у кандок халос бўлсин! Томирларини кесиб ташласинми, ё... Раъноси ҳамиша хаёлларида яшашини билмабди. Виждон амри уни ҳар лаҳзада қиймалагичдан ўтказишини англамабди. Э, осий банда-я! Наҳотки, наҳотки у йўлларига бир кора кўз интизор бўлиб ётганини била туриб, ёшгинаси билан хотиржам янаёла олса?! Виждони чидармиди бунга!

Ота-онаси-чи! Улар нимани ўйлашди? Раънонинг ўзи шўриешона эмиш... Шундай дебгина кутулишди. Бахтиёр-чи, пешонасига ёзилганига нега у кўнмади? Ота-она, бурч, орзу-ҳавас, деган тушунчалар қани энди қалбини исита олса...

Раънонинг «тоабад сизни дейман!» деганлари, унинг ёкимли овози, унинг ислари... Ҳеч қачон тинчлик бермайди! Токи тирик экан, таъқиб этаверади уни. Бу аслида энг оғир жазо. Бахтиёр учун энг катта мусибат! Танда жони борича Раънони йўқотмасликка интилди, хўрликларга чидади, аммо...

Иккинчи хотини Холидага ота-она қистови билан уйлангани рост. Лекин ўша қадамни у босди-ку, биров эмас! Агар ўзи рози бўлмаганида ота-онаси оёғига кишан солиб тортармиди?! Ҳа, ўзини ўйлади у ҳам! Ўз болам бўлсин деди! Аммо қийин экан. Қўшгани билан қўша қари, деб бекорга айтилмас экан-да! Қўшгани Раъно эди. Холидани Раънога ҳеч ўхшатолмаяпти.

Тўй кезлари Раъно нималарни ҳис қилганини энди тушуняпти шекилли. Кўзлари жикқа ёш бўлсаям, жилмайган эди-я! Унга бахт тилаган эди-я. шўрлик! Ўшанда, ўшанда бошланган бу касали, ичлари ёниб кетган... Бахтиёр эркак эмасми, эр бермоқ – жон бермоқ эканини тушунмабди. Энди армон ҳаммаси. Вақтни орқага кайтариб бўлармиди...

Шу хунук хабарни эшитгандан бери Бахтиёр ўзини кўярга жой тополмаяпти. Ҳамма кўзига балодай кўринарди. Қорни анча билиниб қолган Холида ҳам, доим унинг устидан қандайдир қарорлар қабул қилгувчи ота-онаси ҳам яна меҳрибончилик қилишлари ортикча. Раъно бедаво дардга чалинганини эшитиб, мулзам бўлиб қолишди ўзлари ҳам.

Кейинги пайтларда Бахтиёр сал нарсага ловуллаб кетадиган одат чиқарди. Холидага-ку қун йўқ.

– Ўзи ивирсиқ бўлса, айб мендами? – деб ўдағайлади онасига. – Уйга кириб кўринг, ана! Юрадиган жой қолмаган. Ўғри киргандай. ағдар-тўнтар ҳаммаёқ.

– Ҳай-ҳай, болам? Бунақа пайтда хотии кишининг кўнглига қараш керак! Асаби-йлашса, болага таъсир қилади.

Бола тилга олиниси билан Бахтиёр индолмай қоларди. Қулт этиб ютинарди-ю, жаҳл билан ўрнидан туриб кетарди... Нима ҳам дерди, гўдакда нима айб, ҳали туғилиб улгурмасидан шунча машмаша... Туғилса нима қаромат кўрсатади, худо билади. Бир балони бошламаса гўрга эди.

Аввал-бошда фарзандлик бўлишини эшитиб, юраги гупиллаб уриб кетгани ёлғонми Бахтиёрнинг?! Ахир буни ўн йил кутди, ўн йил-а! Ҳазилакам гапми?!

Холиданинг ҳам умиди шундан эди. Бахтиёр акаси ҳали турмуш қурмай туриб, шарт қўйган: «Биринчи хотинимни ташламайман!» Ўшанда ичи чирт узилганди. Бирок ёш бўлсаям, пишиқкина чиқди. Ҳомиладорлигидан фойдаланди. Ҳали уни, ҳали буни важ-қарсон қилиб, эрини кундошиникига юбормади, бир амаллаб ўзига ўргатиб олди. Нозланса, Бахтиёр жилмаядиган бўлди. Холида бундан хурсанд, «ҳар тугул-а» деб қўярди ичида.

Барибир унга ишонмасди. Муносабатлари омонатдек туюларди. Бахтиёрнинг кетиб қолишидан қўрқарди. Ҳамма умиди боладан эди. Агар анави бетобланиб қолмаганида, ҳаммаси ҳамирдан қил суғургандай кетаётганди. Холида эрини дўхтиргача судраб чиқаётганди ва Бахтиёр шунга кўнганди.

Яқинда концертга ҳам тушиб келишганди. Бурундан булок бўлди ҳаммаси. Омонат иморат бир кун келиб қулаганидай ҳаракатлари бежиз кетди. Холиданинг вақтинчалик бахти тугади. Эри яна илгариги тунд Бахтиёрга айланди-қўйди. Бир чеккаси Холидага ҳам алам қиларди. Ўзи-ку унга уйланган! Унга қолса, шундай бўлсин, дебдими? У ҳам не умидлар билан келди бу хонадонга.

Бир куни Бахтиёр акаси уни:

– Ювиниб юрсанг бўлмайдимми?! – деб қойиганди, у ҳам уввос солиб йиғлаб берди:

– Эртаю кеч тиним билмасам, ювинишга қўлим тегармиди?! Қачон қараманг қойийверасиз. Айбим нима меннинг! Сиз ҳалиям ўшани дейсиз! Сабаби шу! Кўра-била туриб, сизга теккан ўзим аҳмоқман!

– Ўчир! – Бахтиёр уни юлатиш ўрнига шундай деб бақириб берди.

– Ўтирсам ўпок, турсам сўпокман! Ўшанингизни олиб келинг, мен кетаман! Жонимга тегиб кетди ҳаммаси...

– Ўчир дедим!

– Ўлар бўлсам, ўлиб бўлдим! – бозорчи хотинлардай сонларига шапатилаб уриб, додлади Холида. Бахтиёр уни қандай уриб юборганлини ўзи сезмай қолди.

Шу пайт эшик очилиб хонага биров кирди.

– Огироёк аёлни урмай кўлинг синсин! – деди остонада пайдо бўлган онаси.

Шундагина у ўзига келди.

– Бола кўр қилсин сени! Бугинада нима айб! Раънонинг касал бўлса, аламини шу боёқишдан оласанми, ер ютқур! Сенга оталик хайф! Худо ўзи билиб фарзанд бермаган, сенга!

Онаси шундай дея, пик-пик йиғлаётган келинини бағрига босганча олиб чиқиб кетди.

Бахтиёр эса уст-уст сигарет чекди. Хонада чекмаётганди. Чекишни ташламоқчи эди ҳатто. Раънони эшитиб, яна бошлаб юборди.

Кайфияти йўқлигига сабаб бугун ишхонасига Раънонинг синглиси Барно келган ва у опаси йўқлаётганини айтганди.

Барно илгаригидай кесатиқ гаплар қилмади, таъна-дашном ёғдирмади. Опасининг оғир ётганини, икки-уч кунлик умри қолганини айтиб, йиғлай-йиғлай кетди.

Бахтиёрнинг кайфияти тушди, оёқлари йўқ бўлиб қолди. Қўллари қалтираб, Барнога бир сўз деёлмади. Оғир «уф» тортди. Аввалига:

– Бугуноқ бораман! – деди. Кейин уйдагиларнинг чакагидан безиллаб:

– Ёки эрталарга ўтиб қоларман! – деди.

Поччасининг чайналгани Барнога алам қилди. «Одам ўляпти-ку, у бўлса...». Унинг кўзлари жикқа ёшга тўлди. Бахтиёрга таънали нигоҳ ташлади.

– Эсиз опам! Эсиз-е! – деди. Йиғидан бўғилиб, овози чиқмай қолди. У поччасининг «эрталарга» деганига чидолмади. Демак, эртага ҳам ўтмас экан-да!

Барно:

– Ўзингиз биласиз... – деди-ю, эшикни қарсиллатиб ёлиб чиқиб кетди. «Опам шу сўтакнинг нимасини севган экан!» –

деб ўйлади ичида. Бахтиёр қайинсинглисининг бу фикрини ҳам укиб олди. Унга ана шуниси оғир ботди. Бахтиёрнинг уйидаги қор-қолни ёшгина қиз кайдан билсин, кайдан тушунсин! Раъно тушунарди...

Кейинги пайтларда Бахтиёр бир нарсани тан олди: муҳаббатнинг боқийлигини, никоҳ осмондан тушишини! Авваллари турмуш қурғач, киши ёри васлига етишгач, муҳаббат сўнади, деб ўйларди. Аммо ундай эмас экан. Раъно билан турмуш қурганларидан кейин ҳам қалбида муҳаббат ловуллади, сўнмади. Кундан кунга уни яхши кўриб кетаверди... Бу худога хуш келмади шекилли, фарзанддан қисди.

Иккинчи хотинига уйланганида ҳам у Раънони деди. Холидага нисбатан аввал-бошдан душманона кайфиятда бўлди. Аслида ҳам унда нима айб! У ҳам алданди! Қайси бир ёзилмаган қонунларнинг қурбони бўлди. Бир файласуф айтган экан: «Айбдорлар йўқ орамингда. Ҳаммамиз ҳам вазиятнинг қурбонимиз», деб. Уша вазият – тақдир битиги эмасмикин?! Ким билади яна.

Раънонинг олдига қачон эди охирги марта боргани. Ўзи-ку, қанот чиқариб турарди-я, аммо бу ёқда ота-онасининг дашноми, Холиданинг-ку чакаги очиларди. Отасидан албатта, сўкиш эшитарди:

– Бу кишимга икки хотинликни ким кўйибди! – деб кесатарди.

Иккинчи томондан Раънонинг уйидагилари ҳам уни хушламайгина кутиб олишарди. Яхши гапиришарди, аммо гап орасида бир чимчилаб ўтишни унутмасдилар.

Бир сафар ҳатто қайнонаси:

– Қизимизнинг олдини тўсманг. Унга ҳам бола-чақали, бир яхши одамдан совчи чиқиб қолар, – деди. – Раънога сизнинг бундайин онда-сонда келиб-кетишингиз сира муносиб эмас. Шукр, Раъномиз – ҳаёли, иболи қиз. Сўзга киради!

Бунга эшитиб Бахтиёр ҳайрону лол қолди. Уларнинг бунақа нияти борлигини билмабди. Чунки Раъно ҳар сафар, сиздан бошқаси керак эмас, уйланган бўлсангиз нима бўпти, фарзанд учун-ку, деяверарди. Шу боис қайнонаси «қизимизга ҳам муносиб куёв чиқиб қолар!» деганида ёниб кетди. Раънога куёв, унинг хотинига-я! Ҳеч қачон ундай бўлмади. Раънони бировга бериб қўядиган анойи йўқ! Шу топда ўзига ҳам қалай бўларкан,

дейдиган одам топилмасди. Пичокни ўзингга ур, огримаса бировга! Оғрирканми?! Оғриш ҳам гапми. хонумони ўртаниб кетди-ю... Кундошли ошни ит ичмас, деб шунга айтишади-да! Раъно шўрлик ичаётганди. Қанчалар азобли бўлмасин. қанчалар хўрлик туймасин, ичаётганди.

Бахтиёр Раъно билан бўлган сўнги учрашувни эслади. Маош олганди. Шу боис Раъно суядиган нарсалардан харид қилди. Ҳомиладор хотинини ўйламади ҳам. Пулни чўнтаги коклангунча сарфлади. Билади. Раънонинг уйдагилари бундан хурсанд бўлишмайди, ортиқча иззат ҳам қилмайдилар. Гарчи Бахтиёрни тушунсалар-да, кечиролмайдилар. Ахир, қора икра ёки пишлок билан Раънонинг бахти очилмайди-ку!

Бахтиёр кейинги пайтда бир тўхтамга келиб қўйганди. Ишлари юришиб кетса, Раънога уй олиб беради. Кейин бемалол яшайверишади. Ҳеч ким уларнинг турмушига бурун тикмайди. Керак бўлса, Раънога меҳрибонлик уйдан бола ҳам олиб беради. Бирга-бирга катта қилишади. Албатта, Бахтиёрнинг умидлари бўлакча эди. У режасини Раънога айтган, унга ҳам маъқул бўлганди бу фикр.

Бу уйга Раънони деб келарди. Анавилар кош-қовоғини уйса, уяверсин... Раънонинг биттагина табассумига арзитмайди бу камситишларни. У чидайди, Раънони деб. Билади, хотини йўлларига кўз тикиб ўтиради, кун санайди. У эса Раънонинг шўртанг юзларидан бўса олади-ю, ундан келган ўша кадрдон исдан бошлари айланиб кетади. Дунёларни унутиб юборади шунда... Шу тотли дамлар ҳамма таъна-дашномларга чидашига арзийди-ку! Буёкка келса, кетгиси келмайди, аранг кетади. Раънонинг ўзи жилмайганча шоширади:

– Ишга кеч қоляпсиз-ку! – ёш боладай лабларини чўччайтириб эрига танбەҳ беради у.

Хуллас, ўша сафар Бахтиёр енг шимариб, ер чопишга тушди. Раъно гул-гул очилиб овқат қилди. Орада:

– Кўйлагингизни ювиб қўяман! – деди жилмайиб. Бахтиёр чайналди:

– Кетгунимча қуримайди-да!

– Қолмайсизми? – бўшашибгина деди Раъно. – Кейинги сафар қоламан дегандингиз-ку!

– Қололмайман... Холида касал, – топган баҳонасидан хурсанд бўлиб кетди Бахтиёр.

Раъно хомуш тортиб қолди. Аёл эмасми, кундошининг ҳийлаларини кўнгли сезди чоғи. Бахтиёр акасини уйга боғлаб кўйяпти у! Хўп ўзига пухта эканми?!

– Дазмоллаб қуритиб бераман. Бунақа юрманг! – деди Раъно кўйлакнинг яғир ёқасини кўрсатиб. У ҳам кундошини киши билмас бир чимчилаб ўтди.

Кейинги пайтларда Холида боши қоронғилигини баҳона қилиб, кўп ётадиган одат чиқарганди. Аслида ҳам ўзи ивирсиқ. энди ундан баттар бўлди. Ҳафталаб уй тозалламайди. Ҳовликўчани супуриб кўли тегмаётганини баҳона қилади. Қир ювса, очилмайди, овқат қилса, тагига олиб кетади. Ҳатто тунов куни онасига ҳам шанғиллаб берди. Ўзинг пиширган ошни айланиб ҳам ичасан, ўргилиб ҳам ичасан, деганларидай, онаси индамали. Фақат шундай пайтда покиза, тил-забонсиз келини Раънони эслайди. «Туғмади-да, боякми!» деб чуқур сўлиш олади. «Ўзингдан чиққан балога, қайга борасан давога!».

Шу куни ҳаммалари гурунглашиб овқатланишди. Раъно Бахтиёрнинг кўйлагини ювиб берди. Фақат қайнонасининг чиройи очилмади. Юзидан заҳар томчилаб ўтирди. Раъно идиш-товоқларни йиғиштириб кетиши билан қизларини телевизор кўргани жўнатди-да, тиканли нигоҳини куёвига қадади:

– Энди гап бундоқ, куёвтўра, – истехзо билан деди у. – Раънонинг бахтини ўйласангиз, бошқа келманг! Синган кўзани чегалаб бўлмайди. У барибир ўша еридан синиб тушади. Бўлар иш бўлди, бўёғи синди. Ўтган ишга салавот, дейдилар. Раънонинг ақли йўқ. Ҳис-туйғуга инониб, иморат солиб бўлармиди?! Бу оҳ-воҳлар бир кун ўтиб кетади. Раъно туғмади, деб бошқа уйландингиз, биз монелик қилмадик. Яна ҳам ўн йил кутдингиз, шунисига ҳам раҳмат. Энди олдини боғламанг, умидвор қилманг. Хотинингиз хомиладор экан, эшитдик...

Бахтиёр қаердан билдингиз дегандай қошларини кериб кўйди, кейин айбдорона бош эгди.

– Бола туғилса, буни ташлаб қўясиз, биламан. Бу жуда оғир ботади, болам. Фарзанд шундай ширинки, уни деб ҳамма нарсасдан воз кечиб юборасиз. Нарса-ку, майли-я. Раъно буюм эмас, чидолмайди! Чимчиласангиз оғрийдимиз?! – қайнонаси қоп-қора кўзларини ундан узмай қаттиқ-қаттиқ гапирди.

– Ҳозир қийналаса, кейин ўтиб кетади. Бир кун йиғлар, икки

кун йиғлар, боринги, бир ой йиғлар, кейин тамом қутулади. Сиз билан колса, бир умр йиғлаб ўтадимиз?! Кундош – бошингда тош, кўзингда ёш деганлар, куёв. Сизга ҳам маслаҳатим шу. Бир кинна икки пичок сизмас, болам! Ўйлаб иш қилинг. Кейинги нафиса келишингиз ҳам камайиб кетди. Қизгинамни кўриб, эшииб кетаман. Келмасангиз сўлиб қолади. Бизга жилмаяди-ю, кўзингизга кил ҳам сизмайди. Дарвозадан кўз узмайди, боякиш. Ўшик очилса, чопиб чиқади. Онаман, боламга ичим ачийди-да! Тушунаман, ўзингиздан ортмай колгансиз. Икки уйни эплаш осонмас. Ҳамманинг ҳам кўлидан келавермайди бу! Агар Раънони бахтли бўлсин десангиз, айтганларимни бир танангизга ўйланг. хўйми?! Кўзимиз тириклигида бундан ҳам хотиржам бўлайлик, дейман. Қайда бўлсангиз омон бўлинг. Биз ҳам шундай бўлсин, дебмизми?! Бизни тўғри тушунинг. Аммо... – кайнонаси бироз тайсалланди, – Раънога индамнинг! Билмагани яхши!

Буни эшитиб, Бахтиёр кайнаб кетди. Ичидан айкириб келган норизолчқни «култ» этиб ютди. Булар ҳам уни нишон қилишмоқчимиз?! Кейин кизларига «эринг ташлаб кетди!» деб бутун айбони унга ағдаришадими?! Бедодлик ҳам шунчалик бўлар! Раъно бошқасига тегса, бахтли бўлармиш! Балки олтин қафас бўлар бошқа уй, гўристон бўлар... йўқ булар... севги-муҳаббатни тушунишмайди. Ҳамма нарсани ҳисоб-китоб қилиб, совуққонлик билан ҳал қилиб қўйишган. Унақа ҳаёт туссиз, маъносиз бўлар унинг ҳозирги ҳаёти каби. Зўрлаб севдириш, муз устига бино қурдириш эмасмикин? «Соф севги сотилмас, ё кесакдек отилмас», деганлар. Қайси бир файласуф айтган экан: «Муҳаббатдан ўзга ҳеч бир туйғу йўқки, бирваракайига кишининг ақлини, хаёлини, қалбини – бутун борлигини банд этса», – деб. Бу шундай дардқи, унга висолдан ўзга даво йўқ. Афсуски, ундан қутулиб ҳам, уни олиб ташлаб ҳам бўлмайди. Унинг ўз интихоси бордир, балки, бу ҳам номаълум. Мана, Раъно билан турмуш қуришганига ўн икки йил бўлибди. Ўртадаги муҳаббатга йиллар ҳам, ёш хотин ҳам ва хаттоки, фарзанд ҳам завол етказолмади-ку, у нимадан кўрсин, энди. Нега анавилар шуни тушунишмайди. Раъно билан унинг устидан ҳукм чиқаришади. Бу уларнинг ҳаёти-ку! Иккисигина ҳал қилади буни! Раъно кундошга рози бўлибдими, демак, Бахтиёрга ишонади, ўзининг ҳам муҳаббатига ишонади! У ҳаким-ноҳаким, келажак кўрсатади буни! Бахтиёр Раънони

ташлаб қўймайди, ундан юз ўгириб кетолмайди ҳам. Унинг чарос кўзларига қарай туриб, қандай алдайди. Индамай кетиши керакмиш. Қаранг-а! Энг пасткаш, субутсиз одамнинг иши-ку, бу! Раънонинг бахтини уйлаб, чидаши керакмиш...

Шу пайт хонага Раъно кириб келди. Қайнонаси ўрнидан кўзгалди.

– Бўпти бўлмаса! – деди у куёвига маъноли қараб, гапим-гап дегандай. Бахтиёр индамади. Дастурхоннинг гулидан кўз узмади.

– Тинчликми? – деди Раъно эрининг кайфияти бирдан чаппасига ўзгарганини кўриб. – Ойим... бир нима дедиларми?

Бахтиёр қўли билан гулни ўйнади.

– Ҳеч... – деди у лоқайдланиб. Кейин ўрнидан кўзгалди. «Уларнинг гапи бир тийин» хаёлидан ўтказди Бахтиёр. – Кетишим керак!

Раъно жилмайганча эрининг қўлидан тортиб, уйга сулради. Унга ювиб, дазмолланган қўйлакни кийдираётдиб, бағрига сипиғиб кетгудай бўлди, лекин ўзини тийди.

Бахтиёр мамнун жилмайди, хотинининг юзидан чимчилаб кўйди.

Қоронғи тушиб қолганди. Раъно эрини кузатиб эшиккача чикди. Хайрлашаётди у хотинининг юзларидан ўлиб кўйди.

Карим аканинг севишганларга кўзи тушди-ю:

– Уларни икки дунёда ҳам ажратиб бўлмайди! – деди жаҳли чиқиб. – Қизинг ҳам аҳмоқ! – хотинига юзланди у. – Эри келса, эсини йўкотади...

Озода ая индамади. Боя куёвини узиб-узиб олганини айтмади.

– Эси кириб қолар ҳали! – деб қўйди сир бой бермай.

Бахтиёрнинг Раъно билан бўлган сўнгги учрашуви шундай тугаганди. Аммо унда на Раъно, на Бахтиёр бу охириги учрашув эканини билишмаганди.

Аввалига Бахтиёр қайнонасидан инжиб, уларникига бормаи юрди. Менсиз қизига қанчалар қийин бўлишини тушунсин, деганди. У Раънонинг ишхонасига қўнгироқ қилиб турди. Аммо охириги сафар айтишиб қолишди. Раъно ундан хафа эди. Унинг келмай қўйгани аёлга оғир ботарди. Ўн икки йил ардоқлаган хотини ўшанда унга қўпол муомала қилди. У шунга куларолмади. Тўғри, Раънонинг бўлиб ўтган гаплардан хабари йўқ эди. Лекин

барибир... «Келсанг кел, келмасанг даф бўл!» қабилда ай гилган сўзлар Бахтиёрнинг юрагига наштардай кадалди. У мени севмай кўйибди, деб ўйлади саросимага тушиб. Бахтиёр шундан кўркарди. Аччикка аччик қилиб, унинг олдига яна бормади, атай бормади. Ундан ажралолмаслигини билса-да, хотинининг муомаласи нафсониятига тегди. Унинг ҳам ўзига яраша эркаклик гурури бор, ахир... Кейин эса... кейин... Раъно ишга келмади, анча келмади. Уйига телефон килди. Қайнонасининг:

– Сиз унинг бошига етдингиз! – деганини эшитиб жони ҳалкумига келди.

– Тинчликми, ойи? Раъно соғ-саломатми, ишкилиб? – кўркиб кетди у.

Қайнонаси йиғлашга тушди.

– Сени деб бўлди, ифлос. Болам, болам бояқиш... сени касофатинг уриб, бедаво дардга йўлиқибди. У рақ бўлиб қолди! Худога солдим сени, эшитдингми? Ўша ёш хотинчанг билан кўшмазор бўл, илойим...

Қайнонаси шундай деб ўшқирганча телефонни кўйиб қўйди. Бу гаплари билан у Бахтиёрни тириклайин кўмди.

Ана ўшандан бери тинчи йўқ Бахтиёрнинг. Ўйлагани Раъно, тушида кўргани Раъно... У доим йиғлаётган бўлади. Унга кўшилиб ўзи ҳам йиғлайди. Бир куни тунда Холида буни сезиб қолди:

– Вой, Бахтиёр ака! – эрини туртиб уйғотди у. – Йиғлаяпсизми, хой! Уйғонсангизчи!!!

Бахтиёр ўрnidан туриб ўтирди. Кўз ёшларини артиб, сигарет чекишга тутинди.

– Яна ўшани ўйлаяпсизми? Ёнгинамда ётиб-а?! Уялмайсизми? Виждон борми ўзи сизда? – Холиданинг дийдиёси бошланди.

– Ўчир овозингни! – бақриб берди у.

– У суюкоёқ сизни бир бало қилиб қўйган шекилли.

– Уни тинч қўй дедим! – ғазаби қайнаб деди Бахтиёр.

Аммо Холида жим бўлмади. Кундошини не-не сўзлар билан ҳақорат қилаверди. Охир-оқибат жазавага тушган Бахтиёр хотинининг ёқасига ёпишди. Аччик алам устида уни бўғиб қўяёзди. Хотинининг кўзлари ола-кула бўлиб кетганини кўрибгина ўзига келди. Холида ўхчиб, йўталиб юборди. Кейин ёстикка юзини босганча йиғлашга тушди. Бахтиёр жаҳлдан тушмаган. Холд-

дага ачинмас, бу кунингдан баттар бул дегиси келарди. «Шу ҳам ҳаётми, -- ўйларди у. -- Ит ётиш, мурза туриш... Бу турмуш эмас, азоб. Ёнингда бир қоп гўшт ётса, кандок кўнгил илисин?! Севгисиз турмуш... Жаҳаннам экан... Сув излаган саҳроғига ўхшайди. Излайди, излайверади, аммо тополмайди. Оғзилари какраб, лаблари ёрилиб кетади. Сувсиз ҳаёт йўқ, муҳаббатсиз турмуш – мушт деганлар. Ортик чидолмайди, тоқати тоқ бўлди. Ҳаммасига тупуради-ю, кетворади...

У Раънога бир-икки кўнғирок килди, лекин умрида эшитмаган ҳақоратларни эшитиб, хафсаласи пир бўлди. Биларди, Раъно унга илҳақ ётганини, лекин боролмади. Шунча пўписалардан кейин қайси юз билан боради. Ахир унинг ҳам орияти бор-ку! Орият эмиш... Орият ҳақида у гапирмаса ҳам бўларди... Қилган иши ориятли одамнинг ишими?!

Тунд кайфиятда, юраги ғаш булсаям, амал-тақал қилиб, иш билан овуниб юрганди. Аммо Барнонинг келиб, йиғлаб кетгани ўлганнинг устига тепгандай бўлди. Энди бориши керак. Энди буни тайсаллаб бўлмайди.

Ишдан уйга қайтди. Холида келтирган мошхўрдага қарагиси ҳам келмади. Хотини шундан ҳам қийик топди.

– Ҳа, у ер-бу ерда қорнингизни тўйгазиб келдингизми? Анави меҳмон қилиб юбордимми? – жириллади у.

– Яна бошляпсанми? Ўлгинг келяптими! – жини қуришди Бахтиёрнинг. Кейин сўкинганча уйга кириб кетди.

– Бировнинг эрига кўз олайтирмасин! Тугмаган хотин хотинми! – эрининг ортидан бақирди Холида. – Эпламадимми, қисийб ўтирсин энди!

Зум ўтмай Бахтиёр кийиниб чикди. Лаблари қаттиқ кимтилган, қовоғи солиқ.

Холида билдики, у кундошиникига бормаган. У ёққа борса, ипақдай эшилиб келарди. Бир қор-қол рўй берган-ов...

– Ҳа, ҳозир келиб, яна қаяққа отландингиз? – қўлини белига тираб сўради Холида.

– Ишим бор... – қисқагина жавоб қилди Бахтиёр.

Ичкаридан онаси чиқиб келди:

– Ҳа! Хуфтон бўлиб қолди-ю, қаяққа кетяпсан шу бемаҳалда! – орага суқилди Салима ая.

«Оббо» – хуноб бўлди Бахтиёр.

– Ўз ҳолимга қўясизларми-йўқми? Ишим бор дедим-ку! – охири бакириб берди у. – Ҳар бир кадамим ҳақида отчўт берайми? Нафас олсам майлими, ойи!!!

– Керак бўлса, ҳар кадамингни санайман! Яна ўшакка югуряпсанми, бетамиз? Эшитдик касалини... Намунча ўша бир бурда хотинингга аза тутмасанг...

– Билган бўлсангиз бўпти. Бир бечоранинг бошига етдингиз, ахир...

– Вой, вой, вой! – ёкасини ушлади онаси. – Астафируллоҳ! Уни мен касал қилибманми? Ўзи нозиккина эди-ю, кечгача юмуш килиб, чўзилиб қоларди, гап гапирсанг меровсираб эшитмасди. Энди менми айбдор?! Яхши ҳам мен борман. Мен бўлмасам, кимга тўнкардинг, яшшамагур!

– Ҳаммангиз айбдорсиз! Гўрга кирса, бориб тепкилаб келишдан ҳам тоймайсиз... Бу дунёга келиб нима кўрди у шўрлик. Бошламасига туғмас, кисир деб ҳақоратладингиз. Индамади! Кейин суюкоёкка чикардингиз. Ҳаммасига чидади у бечора! Агар сиз гапиравериб, қулоғимни емаганнингизда, уйланмасдим манавинга! Бу кўргилик ҳам йўк эди менга!

– Оғзингга караб гапир! Ҳали ҳам эсинг кирмабди, сен боланинг! Фарзандсиз оила оила бўлармиди? Унда ҳам менга ёпишардинг... Яна менгина ўлгур айбдор бўлардим. Оналарнинг шўри курсин-а! Сени туғмай мен ўлай-а!!! – изиллади Салима ая.

– Ойи!!! Нега бакирасиз? Қўшнилар нима дейди. Сизларни деб ўлим тўшагида ётган одамни кўриб келолмайманми?!!

– Ўлим тўшагида ётганмиш! – бурнини жийирди Холида. – Бу ҳам бир ҳийла-да! Бормай қўйганингизга шунака йўлга ўтган у суюкоёк! Ҳеч курса, ўзини ҳурмат қилса бўларди...

Бахтиёр важоҳат билан хотини томон юрди. Аммо онасига кўзи тушиб тўхтади.

– Сизлардан ўлиб ҳам қутулмайди шекилли! ҳе, онасини... – Бахтиёр сўкинганча эшикни карсиллатиб ёпиб чикиб кетди.

Шу аҳволда бормаса ҳам бўларди. Ёкавайрон, дарғазаб! Холидага уйланибдики, аҳвол шу, жанжал-тўполон. Қачон қутулади булардан. Фарзанд дардида қандок балога йўлиқди-я! Бир бегуноҳ ҳам шуларнинг қарғишига қолди. Қайнонаси тўғри айтди, касофатинг урди деб! ҳеч ким уни тушунмайди, ҳеч ким! Уни тушунадиган ягона инсон эса бу дунёни тарк этиб кетяпти!

«Раъно, мени шуларга ташлаб кетяпсанми? Қандок кўзинг қияди! Сенсиз нима қиламан энди, сенсиз қандай яшайман!». Бахтиёрнинг томоғига бир нарса қадалгандай бўғилди. Кўзларига ёш сизиб чиқди. Автобусда кетаётиб, йўловчилар унга ажабланиб қарашаётганини сезмади. Фикри-зикри унга илҳак ётган Раънода эди. У худди етиб боролмайдигандай шошарди. Аммо... Раъноларнинг кўчасига бурилганида биров уни туртди:

– Ие, куёвтўра! Хуш келибсиз! – масхаралади йўғон овоз эгаси. – Қайси шамоллар учирди биз томонга!

Бахтиёр ортига ўгирилди-ю, Раънонинг басавлат тоғасини кўриб, юраги шув этиб кетди. Бир балони бошламаса эди...

– Итдек хор килиб. энди кўргани келяптиларми? Сенга Раънонинг тирногини ҳам кўрсатмайман, сўтак, хайвон!!!

Раънонинг бироз чапанирок бўлган Мурод тоғаси Бахтиёрнинг ёқасига ёпишди:

– Мишики! Эсингни киритиб қўяман, сени! Қани яна бир кадам босиб кўр-чи?!

Бахтиёрнинг ҳам жаҳли чиқиб кетди.

– Мана, мана! Ўн кадам босаман, керак бўлса!!! – деди у ғазаб билан. Аммо худди шуни кутиб тургандай Раънонинг тоғаси Бахтиёрнинг кулок чаккасига «қарс» этиб туширди. Бир зумда қаёқдандир икки-уч йигит пайдо бўлди.

– Урларинг уни! – буюрди тоға. Шундан кейин касира-кусур муштлашув бошланиб кетди. Орага кексалар аралашмагунча Бахтиёрни роса дўппослашди. Унинг ёқалари йиртилиб, конга беланди, олд тишлари синиб, лаби ёрилди. Пешонасидан ҳам кон оқаётганди. Бир ёк қўли жонсиздай осилиб қолди. Чиқди. ё синди!!! Бахтиёр ўша аҳвол аранг уйига етиб олди.

Уйда ҳам эшитадиганини эшитди. У ким билан муштлашганини айтмади. Айбни безориларга тўнкаб қўя қолди.

– Бемаҳалда юрма, дедим-а, сенга! Айтдим!!! Ҳе. улмай ўлсин, ўша мегажин!

– Ойи, янами?!

– Агар яна ўшаққа борадиган бўлсанг. энди оёгингни ўзим уриб синдираман!

Бахтиёр бир ҳафтача ётиб қолди. Ётган жойида: «Эй, Худо! Кечикмай-да, ишқилиб...» дея ёлворди. Бу орада Барнога телефон килиб, хотинининг аҳволини суриштирди. Муштлашувдан

беҳабар Барно Бахтиёр билан энсаси котибгина гаплашди. Бунча мнжгов бўлмаса поччаси...

– Тезроқ келмайсизми? Нега пайсалга соласиз... Кутавериб опамнинг ичи узилди-ю... Унга ачинмайсизми? Бечора шу ҳолига ҳар куни ювиниб, атир сепиб ўтирибди. – деди Барно.

Буни эшитиб, Бахтиёр ўспириндай шошиб қолди. «У мени ҳалиям севар экан!» деган фикрдан юракларини хаприкиб, ўрнидан туриб кетди.

– Сал тузалиб олай, учиб бораман!

– Почча... тобингиз йўқми?

– Ҳа, сал... шамоллабман! – дудмал жавоб қилди у нима дейишини билмай.

– Э, шамоллаган бўлсангиз, келавермайсизми? Шу ҳам касал бўлтимми?!

Аммо Бахтиёр ўша аҳвол кўчага, чиқолмаслигини, ёрилган пешонаси-ю, дўрдайган лабларини кўрса. Раънонинг ўтакаси ёрилишини кайроқ тушунтирсин, бу кайсар қизга!

– Бораман дедим-ку! – ўзини оқлаган бўлди Бахтиёр.

– Такси юбориш керакмасми, ишқилиб?! Керак бўлса юбортираман уни ҳам!!!

– Барно, кесатмасангиз-чи! Бораман дедим-ку! Аллў...

Барно бир нимага чалғиди, шекилли, жавоб қилмади, кейин:

– Опам билан телефонда гаплашасизми? – деб қолди туйқус. Кутилмаган таклифдан у шошиб қолди. Раъно билан биринчи марта учрашаётгандай Бахтиёрнинг юраги шуввиллаб кетди.

– Майли... – деди у ҳаяжонини босолмай.

Ҳали гаплашмай туриб, ҳали Раънонинг овозини эшитмай туриб, юракларини биров пичок билан ўйди мисоли...

– Мана... гўшакни бераман... – деди Барно.

– Аллў... аллў... Раъно, тузукмисиз! – Бахтиёр тўлиқиб гапиролмай қолди. У томонда ҳеч ким индамади.

– Раъно... гапиринг! Овозингизни эштай ҳеч бўлмаса... Аллў...

У томон жимжит.

– Раъно... Раънойим! Нега индамайсиз? Аллў...

– Аллў... – деди Раъно заифгина.

Ҳа, бу унинг овози эди. Ҳеч кимникига ўхшамайдиган, мулойимлиги-ю, маъсумалиги фақат унгагина хос бўлган Раъ-

нонинг овози эди бу. Аммо севгилиси бундан ортиқ сўз айтмади.

Гушак яна жим қолди. Бахтиёр мижжаларидан оқиб тушган кўз ёшларини тез-тез артиб олди.

– Аллў... – бу сафар гўшакдан Барнонинг овози эшитилди.

– Опам... У гапиролмаяпти. У йиғлаяпти... – деди.

– Унга салом денг. Эртагаёқ боришимни айтинг...

Шу пайт Барно негадир:

– Раъно опа, опа... – деди бақириб. Кейин хайрни ҳам насия қилиб, гўшакни кўйиб кўйди. Бахтиёр қайта қўнғирок қилишга қанчалик уринмасин, улар билан боғланолмади. Барно шошиб, гўшакни нотўғри кўйган, шекилли, доим қисқа-қисқа тутутлаган товуш эшитилди. Бахтиёрнинг кўнгли ғаш бўлиб қолди.

Эрталабгача мижжа қокмади. Кўз олдига йиғлаётган Раъно келаверди. Хаёлидами, тушидами, ажратолмасди.

Бир пайт қараса, Раъно унинг тўшагида оппоқ тўй кўйлақда ўтирганмиш. Чиройли бўлиб кетганмиш.

– Юринг, ЗАГСдан ўтишимиз керак. Ғафлат босиб ётишнингизни қаранг! Шундай кунда-я?! – дермиш.

– ЗАГС? – Ҳайрон бўлармиш Бахтиёр. – Биз ЗАГСдан ўтмаганмизми?

Раъно эркаланиб, таънали нигоҳ ташлабди.

– Кейин... ажрашган эдик-ку! Энди бошқатдан ўтишимиз керак! Юринг... кутиб қолишди, – дермиш.

Раъно оқ кўйлақда, у эса тунги кийим – чолворда кетаётганмиш:

– Тўхтанг, кийиниб олмайманми? – дебди у.

– Мен боравераман. Ортимдан етиб оларсиз! – дебди Раъно хотиржам ёруғлик томон кетиб бораркан.

Бахтиёр ортига қайтиб, роса кийим излабди. Ювилган кийимлар хона ўртасида тоғдай уюлиб ётганмиш. Аксига олиб костюмини ҳеч тополмасмиш. Раъно кетиб қолади, деб шошармиш-э...

Шу пайт каёқдандир Холида пайдо бўлди.

– Қайси гўрга йўқолди костюмим! Бу уйда ҳеч нима жойида турадимиз ўзи! – хотинига ўшқирди у.

– Яна ўшанинг кетидан кетмоқчимисиз? Бориб бўлсиз, – дермиш Холида.

– Сендан сўрамайман! – дебди у жаҳл билан. Кейин қўлига

илинган нарсани устига кияр-киймас Раънонинг ортидан чопибди.

– Раъно, Раъно, тўхтасангиз-чи!

Аммо Раъно кетиб бўлганмиш. Унинг ҳатто шарпаси ҳам кўринмасмиш. У эса Раънолаб чолаверибди... Ахийри ўз овозидан ўзи уйғониб кетди. Яхшиямки, Холнда ухлаётган экан. Эшитмади.

Бахтиёр туриб ўтирди. Юрагида бир нохушлик туйди. Соат гурт бўлганди. Ҳеч тонг отмади шу бугун! Соат олти бўлишини кўтди. Аранг сабр килди. Кейин кийиниб йўлга тушди. Намозга гурган онасига бир сўз демади...

Худди аввалгидай Раъноларнинг кўчасига бурилганида соат саккизлар бўлиб қолганди. Э, талабалик даврида бу кўчалардан юравериб товонлари тешилган.

Шу пайт Раъноларнинг кўчасидан чиқиб келаётган эркекларга кўзи тушди-ю. юраги орқасига тортиб кетди. Бошларида дўппи, паст оғозда сўзлашишарди.

– Тунда жони узилганмиш... Пешинга чиқарамиз дейишяпти. Бугун жума, яхши кун! Жумага келган аҳли мўмин, ҳамма уни дуо қилади.

Бахтиёр келаётган жойида таққа тўхтади. Нима юз берганини англаб олмакчи бўлди шекилли. Бошига тушган мусибат залворини аниқламоқчимиди ё? Балки ўзига келиб олмакчи бўлгандир...

Яна ҳам дилида «Бошқадир...» деган умид бор эди. Унинг ҳамма эътимоди шундан. Аммо оёқлари занжирбанд этилгандай аранг кадам босди. Боши қарахт, оёқларида мадор йўқ. Ҳарчанд уринмасин, ўзини қўлга ололмади. Бу не кулфатки, Раъноларнинг дарвозаси тагида уч-тўрт бел боғлаган одам турарди. Ана, қайноғасими, қўлида дастрўмол, кўзларига босиб йиғлаяпти... Буни кўриб, юраги тушиб кетадигандай эгилиб қолди. Бир зум еру осмон туташиб, айкаш-уйқаш бўлиб кетди. Худди Қиёмат кунидай, Ер ўз ўкидан чиққандай... Осмон унинг бошига қуладими, ё?

– Раъно!!! – бакириб юборди у. Армонда қолди, алданди!!! Раънонинг сўнгги нафасини эслади. Заифгина «аллў» дегани кулоқларида акс-сало берди. Шугина эдимиз висол??? Шуми?!

Унда қаердан куч пайдо бўлди. ўзи билмайди. «Раънолаб» «ув» торганча ҳовли ичкарасига отилди. Ҳеч ким билан

сўрашмади ҳам. Одамлар бу телбавор йиғлаётган йиғитга «ким экан?» деб ҳайрон қарашди. Аммо таниганлар таниб олганди. Зотан, Раънонинг тоғаси важоҳат билан чиқиб келиб, унинг йўлини тўсди.

– Ҳақоратлагани келдингми, ит! – ўшқирди у. Кимдан аламини олишни билмай турган тоға Бахтиёрнинг юзи-кўзи аралаш бир мушт туширди. Унга яна икки-учта йиғит қўшилди.

– Қоч йўлдан! Энди ўлигини ҳам кўрсатмайсанми? – ғазабдан вишиллаб деди Бахтиёр. – Ўлиги меники билдингми. меники! Қоч дедим йўлдан! – Бахтиёр унинг ёқасига ёпишиди. – Армонда кетди сени деб! Одамхўр... қўлингдан келса, ўлдир!

Бахтиёрнинг ҳам эси кетган эмасми, важоҳат билан тоғага ташланди. Жанжалга ичкаридан хотин-халаж чиқиб келди.

– Ҳой, ажратинглар! Ким бор! Уят-а, азали уйда!

Қайнотаси муштлашувнинг устига келди.

– Қўйиб юборинглар уни! – бақирди Карим ака. – Видолаш-син!!!

Шундоқ ҳам дарддан адоийи тамом бўлган Бахтиёр ўз аҳволидан хўрлиги келди. Ёқавайрон, калтакланган, шу ашпоз ичкари кириб борди.

Марҳуманинг юзига оқ чит рўмол тортилган, тепасида киз-жувонлар йиғларди.

Бахтиёр ҳам «Раънолаб» бўзлади. Шу пайт марҳуманинг тепасида ўтирган Барно:

– Почча! – деди-ю, унга пешвоз чиқиб, Бахтиёрнинг бўйинига осияганча хўнграб юборди.

– Интизор бўлди-я сизга! Ҳар куни кутди, ҳар куни! Нега келмадингиз, нега умидвор қилдингиз? Опажоним!!! Армонда кетдингизми-я?!

– Кўролмай колдим! Дийдорингга гўёлмадим. Раъно! – шу сўзларни пичирлаганча марҳуманинг пойига тиз чўқди Бахтиёр. – Сенсиз кандоқ яшайман энди!

– Ўзингни юбормайман! Бирга кетамиз! Доим бирга бўламиз. Энди бизни ажратишолмайди! Тиригимизда уларга хўбам таландик, ўлигимизга тегишолмайди. – Бахтиёр тек қолди. Кейин яна хўрлиги келиб кетди: – Ўлибгина қутулдинг-а, ўлиб қутулдинг... – дея ёзғирди у.

Марҳумани ювгани олиб кетишганида ичкарига олам кири-

гиб. куёв гашкарига чиксин, юз-кўллини ювиб, эшикда турсин, дейишди. Кимлардир Бахтиёр учун дўппи-қийикча олиб келди, ювиштиришди. Унга эса барибир эди ҳаммаси. Бахтиёр уйдан бир кадам ҳам чиқмайман деб туриб олди.

То майит тобутга солиниб, жанозага олиб кетилмагунча у марҳуманинг тепасидан жилмади.

Бахтиёрнинг кўзлари шишиб кизариб кетган, кават-кават кўрналарга ўраб, тобутга солинган майитдан кўз узолмасди. Наҳотки шу Раъно бўлса?! Унинг Раъноси... Кечаю кундуз кўрнини орзу қилган, биргина табассумига зор бўлган Раъноси, энди тобутда ётибди, каранг. Бир оғиз гаплашолмади, тирик рух-сорини кўролмади-я! Одамлар бунча тошбағир бўлмаса! Улар бир-бирисиз яшолмасди! Шунга билишса ҳам, атайлаб қилишди. Қасд қилиб, дили оғрисин деб-а! Такдирнинг муштлари етмасмишди?! Ҳеч ким уларни тушунмади, ҳеч ким!

Ишхоят, марҳумани олиб кетишди. Ҳамма йиғлади. Шундаям куёвнинг гапларига ҳамма ғалати қараб кўярди:

– Ортингдан бораман! Тез орада учрашамиз! Ҳеч ким бизни ажратолмайди, энди! – деярди. Унинг алмойи-алжойи гапларидан, куёвнинг эси оғиб қолибди шекилли, дегувчилар ҳам бўлди. У тобутга ёпишиб олган, ҳеч қўйиб юбормасди.

– Ҳой, куёв! Ўзингизни қўлга олинг! Эркак одамсиз! – танбех беришарди унга.

Шунда ҳам қайнонасининг энсаси котарди. «Ёшгинасига уганиб олиб, артислик қилишини...»

Аммо унинг «артислик» қилмаётгани девонавор тусидан шундок ҳам англашилиб турарди. Унга қайнотаси ҳам ачинди, ҳатто:

– Эсидан айрилмаса эди! – хўрсинганча деди у ўз-ўзига. – Ҳа, қайтар дунё дейдилар...

Майит қабрга қўйилгач, ҳамма кетди. Атрофга сукунат чўкди. Фақат янгигина дўмпайган қабр тепасида бир одам чўнқайиб ўтирарди. Аммо ҳеч ким унга эътибор қилмасди. Орасира кимлардир қабристонга келиб, яқинларига Қуръон тиловат қилиб кетишлари одатий ҳол. Бунга гўрковлар ҳам кўнникиб кетишган. Шу боис Бахтиёрга ҳеч ким «ҳой!» демади, унинг нега бу ҳол ўтирганини суриштирмади. Зотан, эртасига ҳам шу аҳвол давом этди. Қарасалар, кечаги йиғит қабр тепасида ҳеч тусини ўзгартирмай ўтирибди.

– Дада, қаранг, анов кишини! Кечаям ўтирганди... – деди гўрковнинг ўғли ҳайрон.

Унинг ҳам кўнглига бир иштибоҳ оралади.

– Эси жойидамикин? Соғмикин? – кўнгли ғашланиб Бахтиёр томон юрди гўрков.

– Ука, ҳой, ука! Қабристонда қолишнинг хосияти бўлмайди. Уйингизга боринг!

Аммо йигит лоақал кимир этмади. Ўша алпоз ўтираверди.

– Ухлаб қолганми, нима бало? – гўрков йигитга яқинрок бориб, елкасидан туртиб уйғотмоқчи бўлди:

– Ука!? – аммо йигит бу ҳаракатдан ёнига оғиб йиқилиб тушди.

– Ука!!! Вой!!!

Қабристонга кечагидай яна одам ёгилди. Милиция-ю, «Тез ёрдам»... Чунки кеча келиб, тонггача қабристонда ўтириб чиққан йигит ўша алпоз жон таслим қилган экан. Шунга тўполон бошланганди:

– Вой, бечора-ей, ўша ўтирганча ўлиб қолибдими-я!? – дейишарди одамлар.

Майитни кўтариб, «Тез ёрдам»га ортишганида, қабр пастига бармоқ ботириб ёзилган жумлага кўзлари тушди.

– Сенсиз яшолмайман! – деб ёзилганди.

Йигитни билмаган-танимаган кишилар ҳам нима воқеа юз берганини англаб етдилар, унга ачиниб йиғладилар...

УРУЖ

Баҳор охирлаяпти. Саратоннинг ҳовури сезилиб қолди. Жумла жаҳон рўзғор ташвишига чўмган. Уй олди, равон айвонга уя курган қалдирғочлар кун бўйи полапонларига емиш ташийди. Қори домла уларни завқланиб кузатади.

– Ҳа, жонивор-а! – деб қўяди ичида. – Жингиртдек жонига шунча азоб. Нима зарил-а! – бунда ҳам бир ҳикмат бордек туюлади унга. Ҳаётнинг абадийлиги, даврийлиги зоҳир. Ҳеч ўзгаришсиз... Нега табиату жониворлар бир хилликни сақлаб қолади, фақат одамзодгина ўзгараверади. Магар у ўзгармаганида эдими. ҳаётни анча равон кечарди! Мана қалдирғоч. Ўша лойсувок

уя, ўша уч-тўртта полапон. бир хилда чириллайди. Забти ҳам ўзгармайди буларнинг. Ҳа, энди, чигиртка бўлмаса. каноат килсак, пашшам, чивинми, ермиз. демайди. Излайди, топади. Топмаса болалари оч қолади. Жонсарак, жуда жонсарак.

Шогирди Икромжон кўчадан ҳовликиб кирди. Нонга кетаётиб эди шекилли. Нимадан ҳовликади шунча.

– Устоз, устоз! – чақирди у.

– Ҳа, бўтам, нима гап! – вазминлик билан деди кори домла.

– Эшитдингизми? Анави аёлни...

– Қайси аёл?

– Касал ётган-чи! Уйига бориб эдик-ку...

– Хўш?

– Шу бандаликни бажо келтирибди. Тўққиз кун ичида ҳазрат...

Кори домлада ўзгариш сезилмади. Топшабағир эканидан эмас, шунчаки у ўлимни бошқача тушунарди.

Нуруллоҳ кори юзига фотиҳа тортди.

Икромжон шошиб қолганидан устозини ҳазрат деб юборди. Аслида домла шогирдларига бундай деб аташга рухсат бермасди. Бу риё, дейди. У шогирдига савол назари билан қаради. Йигит шунга айтмоқчимиди унга. Нуруллоҳ кори шогирдига тўққизта барг – бу тўққиз кун, деб айтганини эслади.

– Устоз... – бироз сукутдан кейин деди Икромжон. – Куёв ҳам ўлибди!

Нуруллоҳ кори шогирдига ҳайронлик билан қаради.

– Қайси куёв, бўтам...

– Ўша аёлнинг эри. Қабристонда қайтиш қилибди. Эрталаб гўрков кўриб қолганмиш... Зиёуддин акам ўша маҳаллага иш билан ўтган эканлар. Ҳамма ёқда шу гапмиш...

– Субҳонллоҳ! – деб юборди кори. – Йигит ҳам жонига жабр қилибди-да! Ўлганнинг кетидан ўлиб бўлмайди, дейдилар. На илож...

– Қайтар дунё дегандингиз, қаранг. Йигитнинг ота-онасини худо урибди!

– Бераман деса бало йўқ, ураман деса, даво йўқ деганлар. – домла ўйга толди. – Шундан хавотирда эдим. Кўрдингизми, Икромжон. ҳеч бир адолатсизлик Оллоҳнинг назаридан четда қолмайди. Ўзи жазолайди. У – олий ҳакам. Унинг қудратидан

кўрмоқ, меҳрдан қонмоқ керак. Меҳр берган меҳр кўради, иншооллоҳ. Ҳар ким қилса, ўзига қилибди. Яхшилик ҳам қайтади, ёмонлик ҳам! Зеро, бунда ҳам ёмонликни кўрмаслик керак. Бу бир қонуният. Оллоҳ асли уларни бир-бири учун яратганди. Бир кунда беради, бир кунда олади. Ўзгаришлар оламида бу одатий ҳол. Тасаввур қилинг-а, сарзамин доимо ўзгаришда бўлса, бандасига қанчалар қийин. Оёқда муқим қолиш мушкул ҳатто. Шунда одамзодга уч нарса мурувват қилгай. Бирин асо, бири зиё, яна бири таянч. Булар нималар?

– Бу оддият-ку, устоз, – кулди Икромжон. – Одам иймонга таянади. У инсон қўлидаги асо. Сабрагина суянади, бу унинг таянчи. Зиё – бу илм, инсон қўлидаги шам. Маърифат унинг йўлини ёритгай. Иймонини басаломат қилгай...

Қори домла шогирдининг бийрон жавобларидан хурсанд бўлди.

– Баракалло! – деб уни алқади. Икромжон қип-қизариб кетди. Негадир ҳаяжонланса, шундай бўлади. Ҳамон туйғуларини идора этолмайди. Лекин зукко. Бир нарсани дарров илғаб олади. Мана, бир-икки ойдирки, у фикр ўқийдиган бўлиб қолди. Оддий юмушларни домла айтиб ўтирмайди, Икромжоннинг ўзи билиб қилади. Баъзида домланинг ўйларини айнан қайтаради. Шунда кулиб юборай дейди. Шогирд йигит айтганларини юракдан қилаётганини кўриб тўлиқиб кетади. Устоз ҳам отадай меҳр кўяркан шогирдига, ҳаётда қокилмасин, деб қаттиққўллик қилишга тўғри келаркан баъзида... Лекин қайтишига оз фурсат қолганини унга айтолмаяпти. Гарчи шогирди илмли, эътиқодли эса-да, ундан айрилишни истамайди. Ота-боладай бўлиб қолишган. Бир-бирларига қарайдилару, асосий бир гап айтилмаётганини иккови ҳам сезади. Икромжоннинг ботини мустаҳкам. Баъзида хомушланиб қолишидан бу сирни билса керак, деб ўйлайди домла. Охирги синов қолди, сўнгги имтиҳон. У Икромжонни ишончли қўлларга топшириши керак... Йўқса, хотиржам кетолмайди

Бу кеча у шогирди билан ботинан суҳбат қуради.

Икромжон ҳам устозига анчадан буён зеҳн ташлаб юрибди. Билаяпти, тайёргарлик қилаётганини... қандай билмасин... Бола отасига эргашиб йиғмаганидай:

– Кетманг! – деб кўз ёши қиллолмайди. У тушунади

хаммасини. Бу оддий конуният. Ақли тушунса-да, лекин дили... Етимгина эмасми, ўзи. Шу бонс устози билан бошқача кадрдон улар. Юракдан сезишади бир-бирларини. Эргашолмайди, ҳа! Аммо билмайди, устозисиз қандай яшаш мумкинлигини, тасаввур ҳам қилолмайди буни... Ота-онаси-ку эрта ташлаб кетишган, лекин домла-чи?! Энди топдим деганда... Гоҳо нигоҳларида «Нима учун, нега бунча шошилинч!» деган савол зухрланади. Ҳақиқатга етишган жонлар бу дунёни ўзлари хоҳлаган пайтда тарк этишлари мумкин-ку! Домласи ҳали ёш! Одамларга фойдаси тегиши мумкин, ахир. Балки устозининг у дунёда ҳам қиладиган вазифалари бордир, буни Икромжон кайдан ҳам билсин. Қачонки, руҳият сарҳадларида эндигина тетапоя қилиб юра бошлаган бўлса... Уни ўша дунёда тумонат кутаётгандир, балки ўшаларнинг биргина васлидан уни Икромжонгина мосуво айла-япти. Билади, устози ҳам уни кўзи қиймайди. Лекин... Нуруллоҳ қори пок иймон эгаси, бунақалар ҳозир кам. Магар одам бироз хасталанса, дарров бўшашиб тушади. Ҳамма ишини қўйиб, гушкунликка берилади. Гўё уни мудҳиш бир нима кутаётгандай. Устози эса... доимгидай тетик, хуш кайфиятда. Гўё фалон жойга, фалон ишни қилиш учун кетаётгандай... Бир зумгагина! Қанийди шундай бўлса!? Баъзида шуни ўйласа, Икромжоннинг кўзлари ёшланадиган бўлиб қолди. Хилват жойда ҳеч кимга билдирмай артиб олади. Барибир, устози билади буни. Нуруллоҳ корининг тийрак кўзлари тўсиқ оша ҳам кўраверади. Шундай экан, яширишга на ҳожат. Асли йигитлик ғурури йўл қўймайди-да бунга. Қори домла шогирдининг дилгирлигини сезиб, мийиғида қулиб қўяди. Ҳар қалай ўғил бола, эр кишидай бўлиб ўсгани маъқул... Бўйнида қиёмат қарз маъсулияти бор. Келгусида у оила боқади, фарзанд ўстиради. Балки унинг каби шогирдлар етиштирар... Э, бола-я, бола!

Икромжон қўшни олиб чиққан оқ шўрвани устози олдига қўяркан, унинг кўзларига қаради. Бу нигоҳда беларволик ва қандайдир мунгни кўрди. «Ўтиринг-чи, бўтам!» деётгандай туюлди унга.

Нуруллоҳ қори шўрвага бир қараб қўйди-ю, истамайгина қошиқ ботирди. Ҳозир овқат ейшни ўйлармиди у. Лекин Икромжонни ташвишга қўйгиси келмади. Ўзи шундоқ ҳам ичидан эзилиб юрибди. Устози овқат емай қўйганини билса,

баттар куёнади. У кайтиш килса, бола бунга қандай чидайди?! Мулла йиғитнинг кўзларида зоҳир бўлган меҳрни кўриб домла ҳам майинлашди. Бу дунёнинг ишлари шунақа ўзи. Ибтидоси бўлган ишларнинг интиҳоси ҳам бўлади-да! Бунга куникмок керак. Оллоҳнинг иродаси вожиб. Нима ҳам келарди кўлидан.

Нуруллоҳ кори шогирдига меҳрли тикилганча ўйга толди. Шогирди дилидан ўтганларни англай оладими-йўкми, билмасди. Аммо бир кун келиб, ботиндан суҳбат қуришни кўнглига тугиб қўйганди. Устозлар шогирдларни доим шундай имтиҳон қилишган.

Яъни овоз чиқариб гапиришмаган. Улар фикр ўқишган.

«Кўп ғалат туш кўрибман», – деди Нуриллоҳ кори овоз чиқармай. – Ўз руҳим билан баҳс бойлашибман. У кўз ўнгимда зоҳир бўлиши билан ҳаммасини эслабман. У дунёдаги ҳаётимни! Бирам соғинган эмишманки, чин уйимни! Соғинч ҳиссидан бағрим ўртаниб кетди. Руҳим қафасга тушган кабутар янглиғ, қанотларини потирлатиб ўзини панжарага уради. «Кетгим келяпти, кетгим!» дейди. Мен эса уни тўхтатишга уринаман «бироз шошма, шошмамасанг-чи! – дейман. – Бу дунёда қиладиган ишларим бор ҳали! – дейман, пича сабр кил!» У эса кетиш илинжида, жонсарак:

– Эй, нодон-а! – дейди у. – У дунё жамолини унутгансан. Пайсалга солишинг шундан! Акс ҳол бу дунёнинг ишлари қачон битган?! – дейди дакки бергандай. Унга жавоб тополмай мулзам бўлиб қоламан. Аслида Икромжон, болам, сизни кўзим қиймайди... Ишончли қўлларга топширсам эди, дейман!»

Назарида устози унинг учун қолаётгандай, буткул қолгандай бўлиб туюлди. Дилида қувонч туйди.

«Шошилишга на ҳожат, устоз! Қанча одам суҳбатингиздан баҳраманд, амалингиздан саодат топяпти», – деди у ҳам овоз чиқармай.

«Шундайдир... лекин бу менга боғлиқ эмас. бўтам, яна бир нарсани айтай... Озодлик арафасида турган руҳ учун бу дунёда бир кун ушланиб қолиш асрлар қадар узок вақтдай туюлади. Унинг ҳар сонияси азоб беради. Чунки ҳеч ким яшаб бўлган ҳаётини қайтадан яшагани келмайди. Ўтмиш қулга айланган ҳисоб. Қулни титкилашдан қандай маъно бор?!»

«Ўлимда-чи. ўлимда ҳам маъно бормикин?»

«Бор албатта, аммо унинг маъноси биздан яширин бўлса, не ажаб? Фикр қиламанки, рух умргузаронлик қилар экан. ҳар хил ҳаёт шакллари бопидан кечиради. Рухнинг она қорнига тушгунига қадар кечган ҳаёти, бу – бир босқич. Қаерларда юради, нималарни кўради? Эркин рухнинг она қорнига тушиши, қоронғуликка банди этилиши ҳам ўлимдай гап эмасми?! Инсоннинг туғилиши ҳам бир ҳаёт шаклидан бошқасига ўтиш демакдир. Фикри ожизимча, гўдак улғайиб, кексайгунига қадар яна бир туғилиш они учун этилиб боради. Бу тананинг ўлиши, рухнинг эса туғилишидир.

У ёғи эса биздан сир тутилган.

Кўрган тушим – бу пардани хиял кўтаргандай бўлди ва мен охират нафасини туйдим. Бутун борлигим ила унга интилдим. Бу бежиз эмас, бунда ҳам бир ҳикмат бўлиши керак. Ўша манзилimgа тезроқ етсам, дейман... »

«Йўловчини манзилидан қолдириш хайрли бўлмайди, устоз, мени ўйлама:т. Дилингиз буюрганини қилинг. Бу жудолик қанчалар оғир бўлмасин, берган ўғитларингиз унинг залворини енгиллатади. ҳаётда йўл кўрсатади. Худо хоҳласа, йўлимдан адашмасман», – деди у.

Шогирдининг фикрларини ўқиб, қори домла хурсанд бўлди.

Икромжоннинг зеҳни баланд, шу кетишда юқори мақоматларга эришса ажаб эмас. «Сизга бир юмуш айтмоқчиман, бўтам, – фикран деди қори домла. – Фарғонадаги бош масжидга бориб мени кутинг! Ҳозир шу масжидни таъмирлаш ишлари кетяпти. Шогирд йигитлар учун махсус дарсхоналар ҳам қуриляётган экан.

Эртага эрта билан йўлга тушамиз. Мен кетаётиб, бир дўстимниқига, Андижонга ҳам кириб ўтаман. Шу ваддан сиздан эртарок кетмоқчиман. Бўтам, сиз бу ерларни йигиб-териби, қалитни эгасига топшириб қайтасиз. Кейинчалик балки бу гўшага яна келарсиз? Қайдам, Оллоҳ билгувчироқдир?!»

Устоз-шогирд соат тунги бирларгача суҳбат қуриб, нафл намазини ўқиб ётдилар. Қори домла эрта азондан йўл тадоригини кўриб, манзилига жўнаб кетди. Аммо унинг дилгир кўнглида бир ғашлик бор эди. Икромжон унинг айтганларини тушундимикин?

Ахир у овоз чиқариб гапирмади-ку! Улар ботиндан суҳбатлашдилар. Насиб этса, шогирди бу имтиҳондан ҳам яхши ўтади. Бўладиган бола бопидан маълум, ахир!

Икромжон устозини йўлга қузатгач, хоналарни, равои ай-
вон, ҳовли-ю кичкина боғни бир-бир кўздан кечирди. Хувиллаб
қолди-я, ҳаммаёк... Одам ҳам жойга жон киритар экан-да, фа-
риштали одам деб бекорга айтмайдилар. Ўша фаришталар ҳам
тарк этишди бу ошённи. Шу боис сукунат ютаман, дейди. Аммо
устозининг пойқадамлари теккан бу ерларга! Ҳар бурчак уни
эслатади, эшик туткичларида, зиналарда унинг зуҳри қолган.
Бу уйда икковлон ота-боладай яхши яшашди. Қадрдонларни
бир-бирига яқинлаштирган жой ҳам қадрдон бўлиб қолди улар
учун! Қўни-қўшни овқат олиб чиқар, бирон маслаҳатли ишлари
бўлса, юлдузлар чиккунича ҳам суҳбатлашиб ўтираверишарди.
Боғдаги олмани айтмайсизми?! Бошини еб қилганки... кунда
тўкилганини териб улгурмасди. Ярми кизил, ярми оқ, жоноқи
олма, еб тўймайди киши. Бола-бақра, бутун маҳалла еди бу
олмадан! Ҳатто домла кимки шаҳар тушадиган бўлса, «ҳой, ола
кетинглар олмадан! Шаҳарда танқис пемат, ҳеч курса, болаларга
улашиб юборасиз», дерди. Одамлар кулишарди, э, у замонлар
ўтиб кетган, деб. Олмани текинга берсангиз ҳам одамларнинг
иши қолади. Нега текин деб сўрашади, ҳеч бўлмаса?! Илгариги
замонда «нон бўлса текин, саявер секин» дейишарди. Эндиги
ёшлар эса «Текин пишлок фақат қопконда бўлади!» дейишади.

Устоз-шоғирд табиблик қилишар, ҳақ олишмасди. Бирда
қозон қайнар, бирда қайнамас... Шунда устоз шоғирд тиловат
қилишга тушишарди.

– Очлик иймонни басаломат қилади, иродани тоблайти, –
дерди устози ва ҳар сафар пайғамбарларнинг «Кўп овқат ейиш
бирла қалбларингизни ўлдирмангиз. Экинларни ортиқча сув
ҳалок этиши каби, албатта, ортиқча емак ҳам қалбни маҳв этур»,
деган ўғитларини эсларди жилмайиб.

Суҳбат кизигандан кизирди:

– Қадимда бир авлиё ўтган экан, – деб ҳикоя қилганди қори
домла. – Ўзини овқатдан қайтариш учун, доим аччиқ бодом ши-
миб юраркан. Бир кун шу одамни худойинга айтишибди. «Бир
мазза қилиб овқатланарқаяман-да!», – деб ўйлабди у. Шу аснода
худойи бўладиган уйга кириб, меҳмонлар каторидан жой олиб
ўтирибди. Неча хил овқат тортилишига қарамай, биронтаси
унга тегмабди. Овқат тортаётган мезбонлар уни кўрмай ўтиб
кетишармиш-да! Шу кун ҳам ўша авлиё қулбасига оч-наҳор

қайтиб келибди! Худонинг амри вожиб, деганлари шу-да! Насиб қилган бўлса ейсиз, насиб этмаган бўлса, базми-жамшиддан ҳам оч қайтаркан одам!

– Устоз, кани энди бир коса палов бўлса! Аччиқ-чучук қилиб, ёғларини окизиб есак, – деди Икромжон.

– Устига қатиғу мурч солинган чучвара бўлса ҳам ёмон бўлмасди, – кулди домла.

Кейин яна ўқишга мук тушишди. Шу пайт эшик тақиллаб, кўшни аёлнинг овози келди:

– Икромжон-у, ҳой Икромжон! Буёкка каранг!

Икромжон чолиб бориб дарвозани очди. Қараса, остонада кўшни аёл бир коса чучвара кўтариб турибди. Устига мурч, катик солинган! Икромжон буни кутмаганидан жувонга ҳайратланиб бокди.

– Домла билан ерсизлар! Тугун оши қилгандим. Акангизнинг ишлари юришсин, деб. Домлага айтинг, бир дуо қилсинлар, – деди аёл илтижоли.

Аёлнинг эри корхона очиб эди. «Ичимлик суви» ишлаб чиқарарди. Айни ёз чиллада текширувчилар босибди. Хужжатида чатоғи бормиш. Буни кишлоқ аҳли эшитиб, тоза дарғазаб бўлиб юрганди. Одамлар ишга чиқишаётганди, шу ердан маош олиб, оила боқаётганди. Бу қанақа нағма бўлди. Хужжат чаток эмас, жигилдон чатокдир, дейишарди кулиб. Абдумўмин ака эса аччиққа аччиқ қилиб ётиб олди. Бир ойдан бери шу аҳвол. Чучвара олиб чиққан шунинг хотини эди.

Икромжон чучварани даст кўтарганча ҳам шод, ҳам ҳайратда устози ўтирган айвонга югурди.

– Устоз буни кўринг... чучвара! – деди у маъноли қилиб. – Айтганингиздай, мурч-катик солинган!

– Шундайми? – кулди домла. Кейин косадаги овқатни кўриб «субҳоноллох!» деб юборди. – Ўзингга шукр! Берган неъматларингга беадад шукр!

Бунақа воқеа кўп бўлган. Домланинг кўнгли тусаган нарса ўша кунийек муҳайё бўларди. Икромжон кўп синаган буни. Шу сингари устозининг дуолари ҳам ижобат бўлмай қолмасди. Мана, Абдумўмин аканинг ишлари ҳам юришиб кетди-ку! Текширувчилар ноҳақ бўлиб чиқди. Ўшаларнинг иши энди текширувдамиш...

Ҳа, домла билан бу уйда кўп яхши кунларни ўтказишди. Дунё

таюгўпларидан ҳоли, моддий муаммолар тазйиқ қилмаган маъ-
сумгина, покиза гўша эди. Балки чинданам қайтиб келар бу ерга!
Устози сингари табиблик қилиб, одам даволар, элнинг корига
ярар, ахир! Ҳеч курса, дурадгорчилик ҳам кўлидан келади-ку!

Икромжон эшикни кулфлаётиб кўзлари ёшланиб кетди. Гўе
бу ўша машъум жудоликнинг бошланиши эди... Уй соҳибига
калитларни тутказар экан, кўп раҳматлар айтди.

– Мен қайтаман! Албатта қайтаман! – деб ҳам ишонтирди.
Асосийси бунга ўзининг ҳам ишонгиси келарди. Кейин йўлга
гушди.

Қош қорайиб қолганига карамай, шаҳар чеккасига қатновчи
машиналар тирбанд. Йўловчидан шофёр кўп. Кўли кўксиди:

– Қаёққа борасиз! – деб машинага таклиф қилишади.

– Фарғонага битта жой қолди! – деди шопмўйлов йигит.

– Ҳе, бўлмайсанми? Шошяпбиз дедик-ку! Оласан пулингни!

– «Нексия» машинаси ичидан бақирди бир барзанги. У йўл четига
чирт этиб тупурди-ю, «педараз» деб сўқинди. Майкачан, кўлу
кўкракларини жун босган, сочлари елка қадар узун... Терлаган
баданига чиппа ёпишиб ётибди. Ўша аҳвол бўйинда занжир, би-
лакда занжир, бир ёк қулоғида зираги ҳам борми-ей... Икромжон
буларни кўриб «Ё, астағфируллоҳ!» деб кўйди, ичида. Ваҷоҳати
кўзингни ўяман, дерди.

– Брат, сал шошманг! Мана, укамиз ҳам Фарғонага кетар
эканлар.

– Одам олма, демадимми?! – яна бақирди у. – Ўзбекча гапир-
дим, шекилли... Ғалчамисан-а!

– Нега шунча бензин ёқиб, иккита одам билан кетарканман?
Ёкмаса, ана бошқа машинага ўтиринг! Пулини тўлармиш... Ҳиҳ!
Ҳаётда тўламайсан!

– Кетарканми? – барзанги машина ичидан Икромжонга имо
қилди: – Ўв, сапляр, давай, чик машинага! Тез-тез! – шоширди
у. – Вакт йўк...

– Ука, кета қолинг биз билан! – ялинди шофёр ҳам. – Ёнимда
ўтирасиз...

Икромжон машинага чиқди. Қараса, салон ичида анави бар-
зангидан яна биттаси ўтирибди. Улар икки киши экан. Сочлари
узун, қора кўзойнак таққан, соқоллари чақиртикандай ўсиқ. Бу-
нисининг исми Салим экан. Қора кўзойнак таққан, сал босикроғи

Ўзини Махмуд деб таништирди. Икромжон уларни ёктирмади, лекин шунга қарамай улар томон йўналди.

– Ёнимга чиқинг! – таклиф қилди шофёр.

Икромжон шофёр нега унга ёпишиб олганини энди тушунди. Ҳар қалай, анавилардан чўчияпти, шекилли. Шунақаларни машинага олиб нима қилади, йўл узок бўлса?! Мулла йигит ён томонга ўгирилиб, орқадагиларга разм солди. Сездики, оёқ остида турган йўл сумкасида пул бор. Сумканинг ичи тўла пул! Бирон 5-6 миллион бордир... Унинг кўнгли ғашланди. Ҳаромдан келган пулга ўхшаяпти. Яхшилик келтирмайди бу.

Шофёр билан Икромжон киши билмас кўз уриштириб олишди. Шофёр йигит Олимжон уларни машинага таклиф қилмаган кўринади. Уларнинг ўзи зўрлик қилиб чиқиб олишган, чоғи. Шу вайдан Олимжон ҳам асабий, ўзига қолса-ку, қувиб соларди-я! Буларнинг ахлат анқиётган шалок оғзига чидаб ўтирмасди.

Машина кўзғалиши билан Икромжон дуо ўқиб, юзига фотиҳа тортди. Анавиларнинг энсаси қотди.

– Мулла эканми?! – қора кўзойнакнинг биқинига туртди барзанги. Кейин қиҳ-қиҳлаб кулди.

– Дуо ўқийдимми-ўқимайдими, барибир биззи айтганимиз бўлади! – деди униси қатъий қилиб.

Икромжон индамади. Атрофни томоша қилиб, тасбеҳ ўгириб кетди. Қоронғида тоғу тошлар, дов-дарахтлар бошқача сирли кўринади-да! Илоҳиёт пардаси гўё тунда кўтарилди. Дунёнинг оддий эмаслиги ойдай равшан бўлади. Мана, йўлда ястаниб ётган тош. Унда ҳеч бир маъно йўқ. Лекин бундоқ ўйлаб қаралса, бу тош дунё ибтидосига гувоҳ бўлган. Олам яралганда яралган, ахир. Ўшандан буён қанча воқеаларга тилсиз томошабин, денг. Ҳамон томошабин! Аммо унинг тилини билсангиз, сўзлашади. Нафсиламрини айтганда, шу тошнинг ҳам жони бордай, ўзига яраша хулқ-атвори ҳам бор. Одамникига қараб ўзгарди. Хуш кайфиятда бўлсангиз, шу тош кўхна тарих ифорини келтиради, асрларни туташтирувчи бир занжир ўрнида. Кайфият тунд бўлганида дилга ботади. Юрак тошга қиёсланади. Яъни дарду аламларингизга лоқайд безрайиб тураверади, чунки унда ҳаёт йўқ. Ўзи қанчалар қаттиқ бўлса, туйгулари ҳам заранг, сизни тушунмайди.

Атрофга қоронғилик чўкди. Орқадаги йўловчиларнинг

қоринлари очди, шекилли, бир шиша арок очиб, уни уриштириб ичиб, тамадди килишга тушишди. Кайф ошгани сайин уларнинг қилиғи ҳам қуюшқондан чиқа бошлади. Икромжон ҳижолатда, азон айтиб, хуфтонни ўқиб олиши керак. Шундай қилса, анавилар билан ўчакишгандай бўлади, қилмаса гуноҳи ўзига!

Икромжон таяммум қилиб, азонни пичирлаб айтди-да, ўтирган жойида хуфтонни ўқишга киришди. Анавиларнинг эса кайфи тарок.

– Ўв, муллавачча! Юзта-юзта қуяйликми? – қиҳ-қиҳлаб қулди улардан бири. – Яшаб қолмайсанми, аҳмоқ! Гўрга киришга улгурасан ҳали!

Икромжон индамади, намозини ўқишда давом этди.

– Сурбет чиқиб қолди-ку бу мишики! – мулла йигитнинг чурк этмагани барзангининг нафсониятига тегди. У бир пиёлага арок қўйиб, Икромжонни туртди:

– Ич бунини!!!

Икромжон қайрилиб ҳам қарамади.

Шофёр ўртага тушди:

– Йигит, бу билан ўчакишиб нима қиласан! Заҳарингга ичиб ўтиравермайсанми, индамагандан кейин!!!

– Ўв, лох, оғзингга қараб гапир!!! Нақ кекирдагингни суғуриб олмайин яна!

– Кучинг етадимми? Қўлингдан келадими? – жаҳли чиқиб кетди шофёрнинг.

Барзанги рулга ёпишди. Иккинчиси унинг сочидан тортиб, ўтказиб қўйди.

– Тек ўтир, ит! Авария қилмоқчимисан!

Барзанги шеригининг шаштидан кўрқди, мушукдай юввош тортиб қолди. Қора кўзойнакли одам, каттаси шекилли, яна унга ўшқира кетди.

– Ишқал чиқарма, демабмидим, ҳайвон! Ҳали бир соат кимга вайсадим...

Орага ноқулай жимлик чўқди. Кўп ўтмай, орқадан жанжалкашнинг хурраги эшитилди. Асаби метин-а буларнинг, одам қанчалик безбет бўлса, асаблари ҳам шунчалик мустақкам бўлади шекилли.

Икромжон эса хуфтонни тугатган, тасбеҳ ўгириб ўтирар. лаблари қаттиқ қимтилган, кўзларида норизолик аломати бор эди.

«Нима, энди тақводорман деб бировларнинг ҳақоратига чидаб ўтириши керакми?!» Йигит эмасми, қони қайнади унинг ҳам. Навоий ҳазратлари бежиз айтмаганлар: «Ит бўлур, эшак бўлур, асло бўлмас одамий» деб. Эй худойим, ҳайвонфеъл одамлар қайдап пайдо бўлади-я, ўзинг кечир! Ўзлари қолиб, бошқаларни ҳам гуноҳ қилишга мажбур этадилар. Оллоҳдан ўзганинг бандаси айбини айтишга ҳақи йўқ, асли. Чунки бу бефойда. Қорадори билан шуғулланадиган кўринади булар. Ўшаларнинг лайчалари... пул йиғиштириб кетяпти шекилли. Бундайларни худойим бошқаларга ўрнак бўлсин, деб шу кўйга солиб қўяди шекилли. Охиратни ўйламайдими?! Бунакалар охиратга ишонармиди?! Ишонса, шу ишларни қилармиди?

Қамчи довонига анча яқинлашиб қолгандилар ҳам. ДАН постида текширув бошланди.

Қора кўзойнак бесаранжом бўлиб қолди. Шеригини туртиб уйғотди.

– Тур-э, хўк:из! Текширишяпти!

У ҳам кўзларини ишқалаб, атрофга бокди. Улар ўзаро бир нималар деб пичирлаб келишиб олишди. Кейин машина ойнасини тушириб, чека бошлашди.

– Энсани қотиради бу ментлар! Ҳар қадамда текширув! – пўнғиллади қора кўзойнак. – Бир ишни қойиллатса экан! Ана портлатиб ётишибди!

Икромжон ҳам, шофёр ҳам индамади. Унинг фикрини ҳеч ким маъқулламагач, у ҳам жиим бўлди. Ароқ ҳидини кетказиш учун сакич олиб чайнай бошлади. Барзангининг парвойи палак, ёнидан қизми-жувонми ўтиб қолса бўлди, чакаги ёпилмасди.

– Ў, зўр нарса эканми? Анавини қара! Ух! Жонни оладигани шу-да! Фарғонага етиб олайлик! – дерди кўзлари чакнаб.

– Ўчир чакагингни! Сенга нима дегандим? Олдин етиб ол! – танбех берарди унга қора кўзойнак.

Маҳмуд ўйга толди. Ўшанда ҳам шунақа «шилта» ишга бир жононни деб кўл уришганди. Шунини эслаб кўнгли зил кетди. Охири бахайр бўлсин, ишқилиб...

У ҳеч қачон бу тўғри, униси нотўғри деб бош қотирмасди. Виждони ҳам қийналмаган. Ўзини жони ичига сиғмайдиган бўз йигит ҳисобларди. ҳолос. Онаси Зарина бева эди, кўл ичарди. Шимолий вокзал атрофидаги каталакдай уйларнинг бирида аранг

кун ўтказишарди. Заринанинг кўшнилари ҳам, «улфатлари» ҳам ўзига ўхшаган ичкиликбоз, оғзи шалок одамлар эди. Маҳмуднинг асли исми Мамед бўлиб, кўпчилик уни Мамука деб атарди. Бир куни кўшнилари йўғида уларникидан онаси учун вино ўғирлаб чиқди. Ўшанда онаси бошини силаб:

– Меҳрибоним! – дея эркалаб, ўғлининг иркит юзларидан ўпиб кўйганди.

– Аҳмаклиғимда яхшиям туғган экенмен!

Ҳар қалай, она-бола бир-бирини ялашиб-юлкашиб кун кечиришарди.

Кўп ўтмай, онаси билан уни ажратиб юборишди. Заринани оналик ҳуқуқидан маҳрум этиб, Маҳмудни меҳрибонлик уйига топширдилар. Шу кундан эътиборан бўйинбоғ тақиб, папка кўтарганлар ва сўкмай гапирадиган амакилар тошбағирлик ва иккиюзламачилик рамзига айланди унинг учун. Онаси ичса, нима бўпти! Барибир у онаси эди, тукқани! Боласига ичи ачирди. Баъзида:

– Мини кешир, балам! – деб туни билан йиғлаб чиқарди.

Уни меҳрибонлик уйига олиб кетишаётган куни онаси ёнига ўтказиб олиб, узок гапирди:

– Мин синга нима ҳам бира алардим, Мамука! – деди у йиғлаб. – Миндайн пянчуга бўласен, халас. У йирда девлет сини ўғитади. Компьютер ўргансин! Мин сини кўргани бариб турем. Ҳар куни борем! Факат яхши ўқиғин! Адам бўл. Мамука! Мин гордитса итиб юрем, балакайим!

Чинданам, онаси ҳар куни келарди. Ва ҳар куни ҳайдаларди. Бу ерда маст ҳолда болаларни кўргани келиш маън этилганди. Онаси эса ҳар куни маст бўларди. Айниқса, уни олиб кетишгандан кейин онаси кунига ичадиган бўлиб қолди. Ахлатхоналардан овқат излаб юрарди.

Бир куни Маҳмуд панжара ортидан онасини итариб ҳайдашаётганини кўриб қолди.

– Мини шу йирда уғлим бар! – деди онаси. – Баламой! Мамед! – бақириб чақирди у.

– Сендай исқиртнинг қанака боласи бўлиши мумкин, – деди қоровул йигит уни масхаралаб. – Ахлатхонага ташлаб кетган болангни айтяпсанми?

Онаси бу гапга чидолмай йигитнинг ёқасига ёпишди:

– Нига оскорбит итасин, сволиш! Мини балам, ўзим катта қилганман! – деди у йиғламсираб ва йигитнинг юзига шапалоқ тортиб юборди. Йигит кутилмаган ҳаракатдан ўзини йўқотиб қўйди. Кейин алам билан аёлга бир мушт туширди...

Машинада кетаркан. Маҳмуд ўкинч билан ўтмишини эслади. Ўшанда бола экан. нима қилаётганини ўзи билмай қолди. Қоровул йигит билан муштлашди. Аммо кучи етмади. Алами ичида! Пойлаб юриб, кунлардан бир кун унинг қорнига пичоқ тикиб олди. Шундан кейин болалар колониясига тушди. У ёғи эса уланиб кетди. Хулласи калом, феълинг қанақа бўлса, ҳаёт шунақасига ўйнатаркан-да! Энди у ўйламайди гуноҳ қилаётганини, виждони ҳам қийналмайди. Улар уни онасидан жудо этишган. Бундай яшаш тарзи нитикомга айланган гўё. Аслида бу бир баҳона эди. Ўзини тклаш учун... Чегарани бир буздингми, у ёғи халқадай уланавераркан. Жозибадор аёллар, ресторанлар, ичкиликбозлик... Асосийси, ўзингни ҳокимдай хис қиласан, одамлар тақдири сенинг қўлингга гўё... бунинг нашидаси бошқача бўларкан-да! Қачонлардир уни оёқости қилганлар, асосийси, ўша бўйинбоғ таккан олифталар унга тиз чўкиб ёлборишади. Оёғини ўпишади, керак бўлса! Инсон қадри бир чакага қимматлигини ўшанда кўрасиз... Одам ҳам, чувалчанг ҳам бир: оғриқдан бир хилда буралади. Жонзот дегани шу-да!

Сут билан кирган... деганларидай умр бўйи бўйинбоғ такканларни ёқтирмай келди. Биринчи марта шуларни деб одам ўлдирди. Бу тасодиф эди, лекин барибир ўлдирди.

Наварни ювиб, ресторанда ўтиришганди, шекилли. Бир олифта жонони билан келди папқасини қўлтиқлаб. Тилла халли кўзойнак, бўйинбоғ, ёнидагиси эса, бай-бай! Бунақа хурлиқони умрида кўрмаганди. Ҳаммасининг сўлаги окди. Маҳмуд таниш официантга бир имо қилганди, аёлга шампан виноси билан қимматбаҳо шоколад олиб борди. Бўйинбоғ таккан бир ёғинди. Аммо қўлидан нима ҳам келарди. Шампанни иткитиб, аёлга ўшқириш учун унинг одоби халал берарди. Етмаганига Маҳмуд безбетларча аёлга тикилиб ўтираверди.

– Думини йўқотларинг! – буюрди у шерикларига.

– Бир мазза қилайлик! Шундоқ жонон анави хезмга увол эмасми? – улар ких-киҳлаб кулишди.

– Машинада кетармикин?

– Билмайсанми, бунақалар метрода юради-ку! – улар яна кулишди.

Аёл-эркак ресторанны тарк этишди. Махмуд ҳам дарров кўзгалди. Машинага ўтириб, шу икки калтарчани шатакка олишди. Кўлмак сувни атайлаб бошигача сачратиб ўтиб кетишди. У кезлари ёш, бўз йигит эди-да!

– Ҳой, кўз борми? – уларнинг ортидан бакирди бўйинбоғ таққан. – Одам эмас экансан!

Худди шуни кутгандай машина ғийк этиб тўхтади. Сақич чайнаб, занжирини айлантирганча машинадан Махмуд тушиб келди.

– Таксир, бир нима дедиларми? – истехзо билан гап котди у. Зиёлинамо одам Махмуддан қилча ҳам чўчимади. Унга газаб билан тикилганча:

– Молхонада ўсганмисан, нима бало! – деди.

– Ҳа, молхонада ўсганман! – тасдиқлади Махмуд киноя билан. – Аниқроғи товукнинг катагида. Чунки эркалатиб кўядиган дадачамиз йўқ эди! – шундай дея Махмуд уни зарб билан урди. Шу заҳоти шериклари ёрдамга келди. Эркакни обдон дуппослашди. Уни ўлдириб кўйишганидан беҳабар аёлни машинага босиб олиб кетишди... Ўшанда Махмуд 15 йилга қамок жазосига маҳкум этилди. Аммо «Ҳотамтой» лақабли бир одам ишга «аралашиб», уни муддатидан анча илгари қамокдан чиқариб олди. Жиноятчиларга «ғамхўрлик» қилдиган шунақанги «ҳотамтойлар» бўларкан, қаранг. Қамокдан чиқканидан кейин шунга югурдак бўлди. Аввал-бошда югурдак бўлиш нафсониятига тегди. Кейин эса Ҳотамтойни отасидай кўриб, унга ўрганиб ҳам қолди. Кейинчалик ўзини «Буни ҳам эплаган эплайди» деб оклайдиган бўлди.

Албатта, бу ишни Ҳотамтой буюрмаганди. Қамокда бирга ётган ошнаси Салим бошлади. Ҳотамтой бунақанги шилта ишларга аралашмайди. Билса ҳам, соғ кўймайди.

– Навар бор, Мамука! – деди Салим. – Удаласак, яхшигина пул ишлаб оламиз. Бир бойваччанинг ўғлига буйрак керак экан!

– Керак бўлса, бозорга тушиб олавермайдимми?

– Одамнинг буйраги бозорда сотилмайди-да!

Махмуд унга ялт этиб қаради.

– Айтаяпман-ку, ўғлининг буйраги касал экан деб! Буйрак кўйдиргани чет элга олиб бораркан ўғлини. Донор топган кунимиз самолётида учиб кетаркан. Ўқимишли «кассоби» бормиш.

Биз бола топсак бўлди экан. У ёғини ўзлари тинчитар эмиш. Бир чамадон доллар кўрсатди, Мамука! Оҳ, омадимиз келди!

Маҳмуд ўйланиб қолди.

– Ҳм, ўтириб қўйган боладай мўлайиб қолдинг! Гапир...

– Ҳотамтой ўлдирди мени! Соғ қўймайди. Шу ишингга аралаштирма, оғайни! Шилтаси чиқади! Ўзи анавиндан сотиб, тинч юрибман! Керак бўлса, носвой сотишга ўтаман...

– Жиннимисан! Ўша Ҳотамтойинг эшак килиб миниб олган сени. Арзимаган пул бериб... Ит ялоғимисан унинг!

– Ўчирр! – бақирди Маҳмуд.

Салим индамади.

– Ўзинг биласан. Бу ишга талабгорлар кўп. Ҳатто бир болани кўз остимга олиб қўйганман. Онаси алқаш. Боласини бир шиша ароққа алмашиб юборади. Қон гуруҳи тўғри келса бўлди!

Маҳмуднинг юраги зирк этди.

– Детдомдан олсак-чи болани! Тарбиячилар ҳам арзон-гаров бола сотишармиш-ку!

– Э, бўлмайди. Уларнинг ҳаммаси касал. Текшириб оламиз дейишяпти. Иш чиста бўлса, кейин пулини бераркан!

Ўша Салим назарига олган бола билан танишиб олишди. Тамарани авраш кийин бўлмади. Болани докторга кўрсатамиз деб, қон гуруҳини ҳам текширтириб келишди.

Бир кун тайинланди. Тўрт яшар бола нимага ҳам тушунарди. Операция столига ҳам ўз оёғи билан чикди. Фақат оқ халатли докторни кўриши билан:

– Мен укол олишни ёмон кўраман! – деб йиғлаб юборса бўладими!

Шунда Салим:

– Нимани яхши кўрасан, тойчоқ! Сникерсни яхши кўрасанми? – деб сўради.

Йиғлаб турган болакай амакига қараб жавдиради.

– Ма, ол, сникерс!

Бола хурсанд бўлиб кетди. Шоколаднинг бир учидан очиб тишлади. Шунга овуниб, докторга эътибор бермай қўйди.

– Ҳозир йиғламасанг, сенга бир талай сникерс олиб бераман! – деди Салим.

Бола наркоз ниқобига кўрка-писа қаради-ю, аммо йиғламади. Сникерсдан қурук қоламан деб ўйлади, чоғи. Аммо орадан кўп ўтмай кўлидаги бир учи тишланган шоколад полга тушди.

Унинг буйраклари олиниб, формалинга солинди ва зудлик билан аэропортга олиб кетилди. Бола ўлган бўлса-да, унинг буйраклари тирик эди! Чинданам Маҳмуд ҳамтовоғи билан бир чамадон пул ишлаб олди. Лекин... Кунларнинг бирида навбатдаги зиёфатдан гирт маст қайтаётганди. йўл четида йиғлаб ўтирган болага кузи тушди.

– Ҳой, тойчоқ, нега йиғлаяпсан! – чайкалганча унга юзланди Маҳмуд.

– Буйрагим, буйрагимни қайтариб беринг! – деди бола уввос солганча.

Маҳмуд болага тикилганча, котиб қолди. Бу ўша бола эди. Гарчи унинг юзларига кислота сешиб, ёкиб юборилган бўлса-да, чехраси ўзгармаган... Юзлари оппок эди.

Кўркиб кетганидан Маҳмуд қочишга тушди. Бола эса кичкина қўлчалари билан унга тирмашди:

– Буйрагим!

Бу васвасадан у аранг қутулди. Аммо бу қайси бир нохуш воқеанинг бошланиши эканини Маҳмуд ўшанда яхши англаб олганди. Кўнглини қандайдир бўшлиқ камраб олди.

Мана, ҳозир тоғ йўлида кетиб бораркан шуларни ўйларди. Юраги ғаш эди. Ментларнинг текширув бошлагани чаток бўлди-да! Уч-тўрт сўмга кўнадиганга ўхшамайди булар.

Бунақа пайтда кутишдан ёмони йўқ. Маҳмуд деганлари пак ёрилай дейди. Анави бемаъни эса хотинларни ўйлапти, хўқиз! Шу пайтда хотин кўнгилга сиғадими?!

Ниҳоят, милиционерлар уларга рўпара бўлишди. Олимжон пастга тушиб, хужжатларини кўрсатди. Уларга бир нималар деб тушунтира кетди. Аммо ДАН ходимлари уни менсимайгина тинглашди. Бу иш роса меъдасига ургандай орада биттаси чўзик хомуза тортди. Бошқа бири машина ичидагиларни текширди.

– Сумка ичида нима бор?

– Кийим-кечак... – жиддий киёфада деди қора кўзойнак.

– Пастга олиб тушинг, текширамиз! – буюрди милиционер.

– Э, нимасини текширасиз, братан! – ялтоқланди барзанги.

Милиционер унга ўқрайиб қараб қўйди.

Бу орада Олимжон қайтди.

Барзанги эса Олимжоннинг рулга ўтираётганини кўриб, хурсанд бўлиб кетди.

– Кетамизми, брат! – деди у.

– Э, каёқда... машинани четга олиб куй деяпти!

Шу пайт қора кўзойнак чаққонлик билан унинг елкасига тўппонча тиради:

– Газни бос! – деди у тишлари орасидан вишиллаб. – Имил-лама, бос газни!

Шофёр нима қилишини билмай каловланиб қолди.

– Барибир бефойда! Узилиб кетолмайсиэ! Бир зумда етиб олишади!

– Буёғини менга қўйиб бер! Айтганимни қил!

Милиционерлар эса қора кўзойнак сумкани пастга олиб тушишини кутишаётганди. Олимжон газни босиши билан улар ҳам сергакланиб қолишди. Аммо машина ўт олмади, бир кучаниб ғинғиллади-ю, ўчди.

– Ўйин қияпсанми, бос! – овози борича бақирди қора кўзойнак. Икромжон унга нафрат билан қараб қўйди-ю, тасбиҳ ўгиришда давом этди. Бундан Олимжоннинг ҳам жаҳли чикди. «Шундай пайтда тасбиҳ ўгириб ўтирибди! – хаёлидан ўтказди шофёр. – Чинданам иродаси бўшлар динга берилар экан-да! Кўрқок...». Мулла йигит унинг фикрини зумда уқиб мийиғида қулиб қўйди. Мотор нега ўт олмаётганини тушунмаяпти, чоғи.

Шу пайт қутилмаган ҳодиса юз берди. Қора кўзойнак сумкани олиб пастга тушди. Милиционерга юзланган бўлди. Аммо... чапдастлик билан Олимжонни рулдан иткитди-ю, сумкани ичкарига отиб, чаққонлик билан машинага ўтирди. Аммо машина яна панд берди. Мотор ўт олмади.

Қоракўзойнак пастга тушиб, милиционерга тўппонча ўқталганча, ерда ётган Олимжонни бўйнидан бўғиб олди:

– Қимирласаларинг отилади! – деди у.

– Шух, тез бўл! Анави машинага ўтир!

Улар яқин орада турган Жипга югуриб кетишди. Икромжон эса қилт этмай ўтирар, кўзлари бир нуктага қадалганча, қотиб қолганди. У тасбиҳ ўгираётганди. Аммо Жип ҳам жойидан жилмади. Жиноятчилар ундан тушиб, шоша-пиша қоча бошлашди. Олимжонни гаровга олиб, ўзларини пана қилдилар.

– Яқинлашмаларинг, отаман! – дағдаға қиларди қора кўзойнак. Шунча одам, шунча милиционер ноилож жойидан жилолмади.

Шу пайт Икромжон тасбиҳини ўйнаганча, машинадан тушди. Бир милиционер унинг йўлини тўсиб:

– Жойингга бор! – деб ўдагайлади. – Қимирлама!

Икромжон индамади. Милиционерга каттик тикилганди, у юввош тортиб қолди. Бошқалари унинг йўлини тўсиш ўрнига анграйишди. Бошлари карахт, нима бўлаётганини тушунмаётгандай эдилар.

Икромжон шу машинага ўтиргандан, манавиларга ошно бўлгандан ҳижолатда эди. Жиноятга нисбатан лоқайдлик, уларга шерик бўлишдай гап-да! Ёвузликни жазолаш керак. Қўлидан кела туриб, ёмонликни жазоламаган одамнинг ўзи ҳам ёмондир, деб ўйларди у. Билиб турибди, фақат угина анавиларга бас кела олади. Бировнинг ҳисобига яшашни кўзлаганлар ҳаёти албатта, фожиаги тугайди. Ё уларники, инчунун! Қўрқоклик – мағлубиятдан дарак! Анавилар эса оёқ-қўли қалтираб қочяпти! Яна қаёққа денг – тоғу тошга!

У бошини азот кўтариб, қўлида тасбиҳини ўйнаганча, улар томон кета бошлади. Юзида масрурлик, ғолиблик аломати бор. Зеро, инсон ўзи устидан қилган ҳар қандай ғалаба унга қудрат ато этади. Айни чоғда, Икромжон ҳам ўзини енгганди. Иккиланишдан қутулганди. Мўминлик билан лоқайдлик чегарасини ажратиб олганди.

Жиноятчилар ўзларини ҳимоялаш учун Олимжонни олдинга ўтказиб, унинг панасида кетиб борардилар.

Қора кўзойнак йўл буйи ибодатда бўлиб, чурк этиб оғиз очмаган мўмингина муллаваччани бу сийратда кўриб, шошиб қолди. Гавдаси залворидан аста қадам ташлаб келаётган йўлбарсни эслатарди у. Махмуд қўрққанидан қўллари қалтираб, бир-икки отди. Аммо ўқ тегмади. Мулла йигит буни олдиндан билгандай, ҳатто бошини эгмади ҳам. Икромжон тўппончада бор-йўғи учта ўқ борлигини биларди. Албатта, барзанги уни ўқлаб олиши мумкин эди, лекин бунга вақт кетарди. Мулла йигит бу ерларни илк марта кўриб турган бўлса-да, ботинида чор-атроф харитаси чизилди. Илон изи йўлларни аниқ-тиник кўрди. Шу боис жиноятчиларни жарлик томон ҳайдаб бораверди. Ортига ўгирилиб, милиционерларга «келаверинглар!» дегандай ишора қилди.

Яна битта ўқ узилиши керак. Битта ўқни улар Олимжонга агаб кўйишди, шекилли. Ҳар эҳтимолга қарши!

– Яқинлашма, отаман! – деди қора кўзойнак.

– Шофёрни отиб ташлайман!

Икромжон «отавер» дегандай кулди. Йигит эмасми, унинг оҳангида масхаралаш аломати бор эди.

Жиноятчи гаровдаги одамни эмас, йигитни кўркитиш ниятида отмоқчи бўлди. Аммо тўппонча отилмади. У куролининг у ёк-бу ёғини кўриб яна отишга чоғланди. Бу сафар унинг нишонидо Олимжон турарди. Не ажабки, тўппонча яна отилмади. Қора кўзойнак куролига алағда бўлиб жар ёқасига келиб колганини билмади. Оёғи тойиб йиқилди. Шунда ҳам жон ҳалпида ўша атрофдаги ўт-ўланларга ёпишди. Тўппончаси тушиб кетди. Аммо сумкани ҳеч қўйиб юбормасди. Оёғи билан ер искаб типирчилар, аммо сумкасини қўймасди.

Икромжон у томон чопди. Қўлидан ушлаб, тепага тортиб олди. Чаён барибир чаёнлигини қилади деганларидай, қора кўзойнак Икромжонни бир зарб билан кулатиб қочмоқчи бўлди. Бироқ кечикканди. Милиционерлар уни аллақачон қуршаб олишганди. Бир зумда улар қора кўзойнакнинг ҳам, барзангининг ҳам қўлини кишанлаб, йўргаклагандай қилиб, юзтубан ётқизиб қўйишди.

Ҳамма Икромжонни қутларди. Унинг елкасига қоқиб, қўлини кисишарди.

– Балосан-ку, йигит! Шу ерликмисан? – сўрашарди ундан.

– Йўлни билармидинг?

Йигит бу қутловларга қулиб қўя коларди.

Икромжон нигоҳи билан шофёрни излаб топди. Унга ҳамширалар дори ичиришаётган экан. Бир зумда «Тез ёрдам» ҳам етиб келибди. Йигит ҳамширалар томон юрди. Шофёр ҳам Икромжонни кўриб ўрnidан турди ва уни маҳкам бағрига босди:

– Раҳмат, ука, бир умр унутмайман! – унинг кўзларида ёш йилтиради. Юзини терс буриб артиб олди. – Сизга ёпишганим бежиз эмас экан! Шулар машинамга чикканидан бери кўнглим гаш эди. Азамат экансиз-ку, йигит!

– Оллоҳ қудратли, мен эса ихтиёримни унга топширганман, – Икромжон мўминлик билан жилмайиб қўйди. – Оллоҳ ўзи суйган бандаларини ҳивзи ҳимоясига олади.

– Фалокатим ариди, иним. Уч болам билан касалманд онаминг бахтига омон қолдим, шекилли.

Шу пайт милиционерлардан бири уни штабга чақиришаётганини айтишди.

Икромжон ДАН назорати хонасига кирди-ю, жиноятчиларга кўзи тушди. Майор Зоҳидовнинг столи устида қора сумка турар, унинг ичи тўла пул эди. Бели бойланган бир даста долларлар! Йигитни кўриши билан барзанги тиши орасидан:

– Педараз! – деди-ю, чирт этиб тупурди. – Соткин! – деб бўкирганча, хезланиб ўрнидан тураётганди, милиционерлар жойига қайта ўтказиб қўйишди.

– Ҳажи киз! – ғазаб билан деди кўзойнак.

Майор Зоҳидов:

– Ҳамма ҳажи кизлар ҳам шунга ўхшасин экан! – деганди ҳамма шарақлаб кулиб юборди. Икромжон Фарғонадаги манзилни айтди.

– Терговга чақириб қолишимиз мумкин! – огоҳлантирди майор. Икромжон «тайёрмиз» дегандай кўлини кўксига қўйди-ю, хонадан чиқди.

Улар Олимжоннинг ҳам манзилини ёзиб олишибди.

Бу сафар икки киши машинага ўтирдилар.

Олимжон бир нохуш нарсани эслагандай, ҳафсаласи пир бўлиб рулни шапатлади:

– Эҳ, аттанг! Мотор ўт олмаётганди-ку! Энди нима қилдик?

Икромжон кулди:

– Сиз газни босиб кўринг! – муғомбирона деди йигит.

Шофёр газни босиши билан машина енгил ўт олди. Олимжон мулла йигитга ҳайратланиб қараб қўйди. Йигит завқланиб кулди.

– Бу... бу... сизнинг ишингизмиди... қойилман! – деди у. – Қаердан ўргангансиз?

– Устозим ўргатганлар!

– Ҳайронман, қандай қилиб ахир, моторни тўхтатиб қўйиш мумкин.

– Иймон кучи билан! – деди Икромжон жиддий.

Машина ўрнидан кўзгалди. Уларни ДАН ходимлари ҳам кўл силкиб кузатиб қолишди...

* * *

Нуруллоҳ қори Икромжоннинг ҳаяллаб қолганидан хавотирда эди. Ўшанда у кун иссик, тунда йўлга чиқаман деб эди. Агар

шундай бўлса, у аллақачон Фарғонага кириб келиши керак эди. Аммо уни кутиб олишга чиққан йигитлар ёлғиз қайтишди. Шундагина қори ўйланиб қолди. Вазифасини тўғри англаганмикин? Адашиб бошқа ёққа кетган бўлса-чи? Ахир суҳбат ботиний эди. Овоз чиқариб ҳеч ким гапиргани йўқ! Наҳот, наҳот у янглишган бўлса?!

Бу фикрдан қори бироз ғамгинлашди. Намозини ўқиб, шогирд йигитларга оятларни ўргатиб юраверди. Унинг суҳбатини тинглаган одам қорининг васлига ошиқарди, яна бир суҳанбозлик қилсам дерди. Аммо унинг нима юмуш билан келганини ҳеч ким билмасди. Фақат дўсти, шу масжиднинг имоми Асадулла ҳожигина тахмин қиларди. Улар Икромжон ҳақида узок суҳбатлашишди.

– Мен бир зоҳид одамман. Энди ухравий бурчим ҳақида қайғурмасам бўлмайди. Икромжон бамаъни, жиддий йигит. Унга ғамхўрлик қилсангиз, савоб бўлади. Етимликда ўсган, менга жуда ўрганиб қолганди. Кетишга шунини кўзим киймайди...

– Ҳажга отланган кўринасиз? – киши билмас қилиб сўради хожи.

Домла аввалига нима деб жавоб беришни билмади. Кейин:

– Ҳа, бу ҳам бир ҳаж... ундан-да олисроққа! – деди у мужмал қилиб. «Вақти қазойинг етгач, ҳеч ким сендан сўраб ўтирмайди. Зарур юмушинг борми-йўқми, ҳаммасини ташлайсану кетасан. Супра ёзуғлик бўлса, йигиб ҳам улгурмайсан. Ўша аҳвол ташлаб кетасан. Йигиб ола қол, дегувчи топилмас... Ҳа!»

– Дўсту ёрлар чорлашяпти денг! – Нуруллоҳ қорининг обрў-эътиборини билган Асадулла хожи унга ҳавасланиб боқди. – Яхши ўйлапсиз – меҳр меҳрдан қонади, илм илмдан, дейдиларку!

Домла «шундай» дегандай бошини эгиб жилмайди. Кейин кўшимча қилди:

– Икромжон яхши дурадгор. Масжид қурилишига ҳам қарашиб юборади. Кейин янаги йилга ўқишга кирса деб эдим.

– Зехни баланд деяпсиз-ку! Ҳозир шулар ўқияпти! Ислон университетини кўп макташяпти. Ҳали замон доврўғи бутун дунёга кетгай, хориж давлатларидан ҳам келиб ўқияпти экан.

Шу пайт шогирд йигитлар дастурхонга овқат келтиришди. Жарқоб устига кўкатлар тўғраб, шигаҳали қилиб сузилганди.

Аммо Нуруллоҳ қорининг егиси келмади. Овқатга қошиқ ҳам ботирмади. Ўйга толганча нон тишлаб, чойдан хўплади. Шу дам кўз ўнгида кўзичоғи томон алпанг-талпанг туриб интилаётган она қўй гавдаланди. Уни қўйхонадан олиб чиқишди. Қўзичоқ онасининг кетидан баралла маъраганча қолди. Иложсизлигини тушунгандай она қўй бошини солинтириб, қассобга эргашиди. Кўзларидан бир томчи ёш юмалаб тушди. Боласига ўгирилиб:

– Им! – деб қўйди юпатгандай бўлиб. Ўзи ўляпти-ю, фикри-зикри боласида! Она-я, она!

Нуруллоҳ кори ўзига келди.

– Эсиз-э! – деди у. – Совлиқни сўйибсизлар. Қўзичоғи бўзлаб қолибди.

Ҳожи «қаердан билдингиз» дегандай домлага ҳайратланиб қаради, кейин айбдорона бош эгди.

– Тунов кун меҳмонга кетиб эдик. Болалар она қўйга кўп ем бериб қўйишибди. Олиб қолишга роса уриндик, бўлмади. Она-боланинг бир-бирига интилиб баъраши юрагимни эзиб юборди. Қассобга бериб билганингизни қилинг, жонивор ҳаром ўлмасин, дедим. Этини бева-бечораларга улашинг дегандим. Улашибди. Ўшалар қатори бизга ҳам чиқарибди. Нима қилай ахир, ташламайман-ку! Усталар бор, бу ёқда мулла йигитлар овқат қилиб ейишди. Шундан бизга ҳам келтиришибди-да!

– Хиҷолат чекманг, ҳожи. Худонинг ишлари бу. Вақти қазоси етган-да жониворнинг! – Қори шундай дедику-я, лекин тотинмади. Домлагаги овқат шундок қолди. Ҳожи қилмишидан мулзам эди. Домланинг сезгирлигини биларди-я, лекин... Муллаваччаларга айтиб эди, бу гўштдан овқат қилманглар деб. Акс-да, акс.

– Шоқосим! – чақирди у шогирдлардан бирини.

– Манавиларни олиб кет, болам!

Йигит қўлини кўксига қўйиб, мулоғим жилмайганча, хонага кирди-да, қосаларни йиғди.

– Домлага бошқа бирон нима олиб келинглар. Эт қўшманглар, маъқулми?

– Овора бўлмангиз, – деди кори домла. – Мен ўзи кам томоқман. Зеро жаноби Пайғамбаримиз «Озуқанинг буғи фахму заковатга пардадир» деганлар. Икромжон иккимиз икки-уч кунда бир овқат еб қаноатланардик. Шунга қўниққанман, ҳожи. Ҳеч хиҷолат бўлманг. Фақат... Ҳали замон Икромжон келиб қолар, буша...

– Эт емайдиларми у киши ҳам? – сўради шогирд йигит.

– Бунака гўштни ермиди? Ана ўрганинг домладан. Такводор одам парҳиз тутади. Жониворларга ситам қилмайди. Сиз эса ўйламай-нетмай ҳар балони еяверасиз... Аनावи ривоятни сўзлаб беринг бунга ҳам, қори. – Асадулла ҳожи унга юзланди. Шогирд йигит ҳам қизиксиниб «қандай ривоят экан» дегандай косаларни тиззасига кўйганча чўккалаб ўтирди.

– Бир одам айтиб эди буни, асли ривоят эмас. У одам эт эмас эканлар. Шунга доим одамлардан дакки эшитарканлар. Кунлардан бир кун меҳмонга айтишибди. Шўрвани ичибдилару гўштини емабдилар. Одамлар ҳайрон бўлишибди. Ҳайвонларга касд қилиб, этини еёлмайман, – дебди у киши. Кўй жаннатдан чиққан-ку, еявермайсизми? – насиҳат қилишибди улар. Шунда ҳалиги одам бундай жавоб қилган экан: «Ия, қизик экансизлар-ку?! Жаннатга кириш билан жаннатдан чиқишнинг фарқи бор-ку, ахир!» деб.

Ҳожи ҳам, шогирд ҳам қулиб юборишди.

– Албатта, кириш билан чиқишнинг фарқи бор! – кула туриб деди ҳожи.

– Ғалат нарсаларни топиб юрасиз-да, домла!

Шогирд йигит қикиб кетаётди:

– Икромжонга ҳам тушлик тайёрлаб кўямиз. Бу гўштан ишлатмаймиз! – деди ҳижолатпаз жилмайиб.

Нуруллоҳ қори пешин намозини ўқиб, хушуъга берилиб тасбиҳ ўгираётган дам дарвозадан биров кирганини ва ховлида юрганлардан бир нимани сўраганини сизди. Бошқа пайт бўлганда-ку, писанд ҳам этмасди-я... Уйқудан уйғонгандай хушуъдан қикиб, илкис кўнгли ёришиб кетди. Икромжоннинг овози-ку бу! Ҳартугул! Ўзингга шукр! Келибди, соғ экан...

Икромжон ҳузурига шамолдайин елиб кирди. Хушбахт, таассуротлардан тўлиқиб кетган. Уни бағрига босди. Биринчи қувончи омонликдан, иккинчи қувончи буюрилган вазифани удда қилганидан, учинчиси... эса соғинганидан.

Йигит йўлда кўрганларини, қилган ишларини ёшларга хос ғурур билан сўзлаб берди. Қори домла ҳам йўлда нимадир бўлганини сезганди-я! У шогирдининг ҳикоясини қулибгина тинглади. Ҳали болалиги бор бунинг... Аввалига «яхши-яхши» деб шогирдини алқаган бўлди. Кейин узоқдан гап бошлади.

– Дунёнинг ишлари жуда чигал асли, – деди у. – Унда адолат ўрнатмоқлик ниҳоят мубҳам масала. Нисбий дунёда ҳамма нарса нисбий бўлади-да, бўтам. Шунча йил яшаб, одамлар орасида юриб, дунё ишларига аралашолмадим. Дунёда шундай жиноятчилар борки, уларни кўз билан кўролмастиз. Ақл орқали иш юритгани боис биз уларни пайқамай ҳам қоламиз, йўригига юрамиз. Аклингизга кириб, ичдан бузади улар. Бир жиноят содир бўлдими, унда битта ёки иккита одам айбдор бўлмайди. Унга имконият яратганлар-чи?! Умуман, ўзи имтиҳон топшираётган бир талаба бошка талабани қайдан ҳам имтиҳон қилсин. Айтмоқчиманки, жиноят ва жазо сиз ўйлаганингиздай оддий масала эмас.

Бир одам авлиё ҳузурига бориб: «Эй, пири муршид, менга сихат ато эт!» деб илтижо қилибди. Пир ҳайрон бўлиб унга юзланибди:

– Соғлом бўлиш, саломатлик – у нима дегани? Уни менга тасвирлаб бер! – дебди у.

– Соғлом бўлганимда танамга қувват киради, ўзимни ёшдай ҳис қиламан. – дебди хаста.

– Мен бунга тушунмадим, – ҳайрон бўлибди пири муршид.

– Фақат ибодат қилмасамгина ўзимни хаста ҳис қиламан. Мен учун шу икки ҳолатгина бор, холос. Бошка ҳолатларни тушунмайман ва улар мен учун дахлсиздир, – дея жавоб қилибди пир. Шунинг сингари бўтам, вужуд оламида икки ҳолатгина бор, холос. Қолганлари ўткинчи. Залолатга юз тутгувчи воқеотларга нисбатан бепарво бўлинг.

Устоз-шогирд соғинч ила суҳбатлашиб ўтирган бир пайтда Икромжонга таом олиб киришди.

– Бу деганимки, ҳаётингиздаги ҳодисаларнинг бари синов. Шошқалоқ талабадай мулоҳаза қилмай, жавоб қилсангиз янглишиб қолишингиз мумкин. Дунёнинг ўзи-да катта жумбок. Чунки бир дарахтни икки одам икки хил нигоҳ билан кўради, бир воқеадан икки хил хулоса чиқаради. Ажабки, уларнинг иккови ҳам ҳақ бўлиб чиқиши мумкин. Киши бир иш қилганда охиратни ўйлаб қилмоғи керак. Охират қонуниятлари дунёвий қонуниятлар ила доим ҳам муштарак келган эмас.

Икромжон бош эгди. Бўлган воқеалар таъсирида қанчалар ҳаволалиб кетган бўлса, шундайин тез тушди.

– Ҳали ёшсиз, кези келиб айтганларимнинг мағзини чақарсиз... Умуман, жоҳил кишилар билан тенглашмоқлик мўмин одамга ярашмайди. Зўравонликка қарши зўравонлик ишлатиб, дилларга эзгулик уруғини сочолмасиз. Одамлар ҳам мусулмон кишидан қаттиқроқ талаб қилишади. Тасбиҳ кўтариб, қилган ишини кўринг, дейдилар.

– Унда жинойтчилар бемалол оғусини сотсин, одам ўлдирсин экан-да!

– Мен ундай деганим йўқ. Уларга қарши курашинг. Маърифат билан курашинг. Шундоғ илм олиб, ҳақиқатни кўндаланг кўйингки, уларнинг фикрлаши ўзгарсин. Акс ҳол, жинойтнинг илдизи тугаб битмайди. Бири қилмаса, бошқаси қўл уради ўша ишга. Пул ва ҳокимият эгалари ундайларни кўғирчоқдай ўйнатади. Субҳоноллоҳ, ўзи ҳам тақдир қўлида бир кўғирчоқ эканини билмас. Фикр! Ҳамма нарса фикрдан бошланади. Энг аввало ўшаларнинг фикрини ўзгартиринг. Фикри ўзгарган одамнинг ҳаёт тарзи ҳам ўзгаради. Ўшанда маҳкумларга жабр қилувчилар виждон азобидан қийналмайдилар. Ҳаммамиз ҳам худонинг бандасимиз...

Икромжон машинага бирга ўтирган, сочлари баданларига ёпишган икки барзангини ёдга олди. Миршаблар уларнинг қўлларини қайириб кишанлашганини, турта-турта ДАН хонасига судраб кетишганини эслади. Илқис уларга ачинди. Кўнглига ғашлик оралади. Ёшлиқ қилибди, шошибди. Энди охиратда жавобини беради.

– Ҳай, майли, бўлган иш бўлибди. Ҳали сизга мукофот ҳам беришар, жасурлиги учун деб. Оллоҳ шу ишларга сизни сабабчи қилган бўлсин, илойим. Муҳими, бу воқеотлардан қандай хулоса чиқарганингиздир. Чунки ана шу хулосалар моҳиятингизга таъсир этади ва сизга боқийликда йўлдош бўлади.

Шогирдининг ўйга толганини кўриб, меҳр билан унинг кифтига қоқиб қўйди. Икромжон маъюсликка чўмган, қилган ишлари ҳақида ўйлаётганди. Анавиларнинг бошлаб таъзирини бердим деганди. Ўша дам охират ҳақида ўйламаган экан-да! Бу қадар чалқаш ҳаммаси. Шу боис пири муршид ҳаётдаги икки ҳолатни танлаб ниҳоят тўғри иш қилган. Бир чекқаси отасидай бўлиб қолган, доно устозига ҳаваси ортди. Бу зот учун чигаллик йўқ. Илми зиёда. Айтадиларки, от ўрнини той босади, деб. Аммо...

бу ҳайвонот оламига тақрибан айтилгандир, балки. Даҳолар, пиру комиллар ўрнини босганлар ҳам бормикин... Улар дунёга бир марта келадилар... бир мартагина. Гўё одамларга унинг нималарга қодирлигини, унинг аслиятини намойиш этадилар. Ана аслиятингиз қандай, кўринг, ҳавас қилинг, ортидан боринг дегандай худди. Икромжон ҳам шуни истайди, лекин қўлидан келармикин?! Гап мана шунда.

Шу пайт ташқарида ғала-ғовур бошланиб қолди. Икромжон ўрнидан даст туриб, деразадан қаради. Бақир-чақир авжига чиқди.

– Билинг-чи, нима гап экан. Субҳоноллоҳ, бунча бақирмасалар!

Икромжон ташқарига чиқди. Ҳожи устага қараб норози оҳангда бир нималар дедиганди. Бир зумда ҳовлига одам тўпланди.

– Инсоф билан-да, уста! Бу тўсиннинг қанчага тушганини биласизми?! Келиб-келиб бир қарич қалта кесасизми? Бир қарич-а! Ўзимнинг ақчамга келган бўлса ҳам, майлига эди. Эл-улуснинг устига-ку харажати. Хайр-эхсон ҳисобига қуриляпти. Яна нима деб улардан пул сўрайман. Шартта кесиб ташлаганингизни қаранг. Ўлчаб кўрмайсизми аввал?

Уста бошини эгганча мулзам турарди. Ноиложликдан йиғларди.

– Қирқ йил устачилик қилиб, ҳеч бунақа бўлмаган, – дерди у ёш боладай ҳикиллаб.

– Шу билан ўзингизни окламоқчимисиз?! Тўсин узайиб қоладими шу сўзлардан. Суф-э, сиздай устага.

Одамлар ҳам устани сўкишга тушишди.

– Э, кўзга қарамайсизми, уста!

– Ўлчашга эриндингизми, нима бало!

– Шу ҳам иш бўпти-ю... олдингизда ёрдамчиларингиз бор, ҳеч курса шуларга айтмайсизми, ўлчаб кўрмайдими, буларингиз...

– Отамнинг ўлишини билсам, бозорга олиб чиқиб сотар эдим, деганлар. Билмаган-да, шўрлик! Атай қилмаган-ку, нега ҳаммангиз бир одамга ёпишасиз, бўлди-да энди. – Ўша ерда турган Усмон чол устанинг ёнини олди.

– Хўп... сиздайин юмшоқлик қилдик ҳам дейлик. Тўсинни ўзингиз олиб берасизми? – деди хожи қулиб, жонингни оламан, дегандай.

Буни эшитиб Усмон чол жим бўлиб қолди. Йиртиқ кавушини алмаштиролмайдими-ю, тўсин олиб берармишми...

– Ана кўрдингизми? Ҳаммаям шу. Ҳозир яна тўсин десам, улусга ҳам малол келади!

– Чатоғини чиқарибдими, ўзи тузатсин! Товон тўласин! – деди кимдир дарғазаб.

Уста яна йиғлашга тушди. Юсуф уста деганлари қўли гул бўлса ҳам, одамлардан оғзини тўлдириб пул сўраёлмасди. Камбағалга, қарияларга қайишадиган ҳилмгина одам эди. Аммо баъзи-баъзида шунақа ишқал чиқариб қўярди-да! Шу боис уни бойлар устачиликка айттиришмасди. Бой икки харажат қилмагани учун ҳам бой-да! Қўнгли бўш одамдан бой чиққанмикин, дерсиз! Устанинг эғни бут, қора қозони қайнаб ётибди, аммо тўсинга етарли пул қайда, дейсиз. Устига устак хотинига худо беради, энди. «Ана сизга одамларнинг раҳмати, ана яхшшлик қилишнинг оқибати, гапирсам сўкиб ташлайсиз, ана энди болаларнинг насибасидан қийиб олиб борасиз... Тўсинга етгулик пул бўлса, томингизни ямамасмидингиз» ва ҳоказо.

Устанинг йиғлашига ҳожининг ғаши келди.

– Э, нега йиғлайсиз, кап-катта одам! Бўлар иш бўпти, бир йўриғи чиқиб қолар... Ишингизга боринг! – Ҳожи шундай деб турганида ичкаридан жилмайганча Қори домла чиқиб келди. Ҳамма жим бўлиб қолди.

– Нечук гап бўляпти, ҳожи. Овозингиз қаттиқ чиқяпти!

Шугина сўзнинг ўзи ҳожини хушёр торттирди.

– Э, нимасини айтасиз. Устаси тушмагур, устунни бир қарич қалта арралаб, нес-нобуд қилибди, – деди ўзини оқлагандай.

Қори домла «шунга шунчамми?» дегандай қошларини керди. «Субҳоноллоҳ!» деб қўйди ичида.

– Арзимаган ишни деб, устани ўкситиб ётибсизми? Бу бир тўсин экан-ку! Бирини берган Оллоҳ бошқасини ҳам беради.

Ҳожига домланинг гаплари малол келди. Зоҳид одам учун биргина тўсин нима деган гап. Гугурт чўпи нима-ю, тўсин нима! Тўсин бўлсаям ўтади қуни, бўлмасаям.

– Арзимаган иш эмас-да, қори. Менга ҳам зарилми, бировни қойиб, хунобим чиқиб. Муни кўринг арралаб расво қилибди. Бир қур қўз ташламайдими, аввал! – норизо гапирди у.

– Хафа бўлманг, ҳожи, бир иложи чиқиб қолар... – қўлини

кўксига кўйиб деди у. – Бу дунёда битмаган иш борми? Худонинг синовиди бу ҳам. Тўсин бир баҳона... Йўкса шундайин кўли гул уста тўсинни калта кесадими-я? Қани, кўрай-чи, дейди худойим, раҳмдиллиги канча тураркин? Воқеотларга холислик билан қаранг-да мундоқ, жаҳл отига минмай! Бу тўсин эмас асли, бизнинг бир-биримизга кўрсатажак оқибатимиз! Икромжон, юринг-чи, болам, – шогирдини чақирди Нуруллоҳ қори. Кейин устага юзланди. – Сиз ҳам юринг...

Қори домла тўсинларни бирма-бир кўздан кечириб, кўлларини коқди. Чакқон ҳаракатлари, салобатли товушига, до-нишманднамо киёфасига унчалик ҳам мос келмасди. Шу одам шундайин эпчил ҳаракат кила оларканми, деб ўйлаб қолардингиз. Бошига мушкулот тушганида ҳам юзи андак ўзгарган эмас. Ҳа, у биледи. булар билмаган кўт зарсани биледи.

Қори домла гиштмиди, кипиқмиди, ёғоч уюмлари-ю, яна алламбалолар ивирсиб ётган жойни Икромжонга тозалаттирди. Кейин тўсинлардан бирини олиб, унга тикилиб қолди. Бу пайтга келиб, халойиқ тарқала бошлаган, кимлардир, аллабир бекорчилар қизиқсиниб, нима қилар экан-а, дегандай қорининг тепасига келишди.

Қори домла «бисмиллоҳу раҳмону роҳийм» деганча тўсинни қафтлари билан ишқалади, кейин хамир ёйгандай қилиб юмалатди. Ҳамма қизиқсиниб қараб турибди. У эса бепарво. Беш-ўн дақиқа тўсинни шу тахлит юмалатди-да, устага юзланди:

– Қаранг-чи, нечук бўлибди экан?

Уста тўсинни ўлчаб кўрди. Кўзларига ишонмай қайта ўлчади. Барибир ишонмади. Ўлчагичга бир бало бўлганми, деб ёрдамчилари билан тўсинни кўтаришиб, жойига кўйиб кўришди. Ҳеч қарич калта эмас-да, лоп-лойиқ. Уста кўзлари каттариб, домлага бақрайди:

– Нима қилдингиз! Муни кўринг, лоппа-лойиқ! Ё Оллоҳ кудратингдан! Таксир, тўсинни ўстирдингизми?!

Ҳамма хайрон, тўсинни келиб кўришди. Улар орасида қори домлага ҳадик билан қаровчилар ҳам бўлди.

– Ўстирса бўлар эканми, муни? Ё тавба-ей...

Домла кулди.

– Худонинг ишлари бу, уста Юсуф. Ҳаммамиз ҳам Оллоҳ нуридан яралганмиз. Ўзидан яралганмиз ва ўзига кайтурмиз.

Қодир эгам номукаммалликдан холи. Факат подон бандасигина ўзининг кимлигини билмайди. Бу ҳам бир зарранинг фазлу камалида! Учқундан минг баробар кичик, уни руҳ деб атайдилар. Вужудимизга сингган руҳ. Унга гомон йўл топсангиз бўлди экан, ҳаммасига шу сабаб. Сиз ҳам буни удда қиласиз, уста!

Уста «йўғ-э» дегандай қулиб бош эгди. Гўё чатоғи битганига энди ишонгандай, устанинг чиройи очилди.

Қишлоқ жойда бунақа янгиликлар тез таркайди. Дарров атрофга одам ёғилади...

Ёш-яланг тўсин қолиб, домлага кизиксиниб қараётганди. Қалта қирқилган тўсин аслига қайтганини кўрганлар ҳайрону лол. Бутун қишлоққа овоза бўлди. нақ. Кейинчалик ҳам шовур-шувур босилмади.

Қори домла Икромжонни имлаб чақирди.

– Буёғини ўзингиз давом қилдилинг. Эртага бир... тайёргарчилигим бор... – деди-да, шогирдига оталарча меҳр билан қараб қўйди.

– Жума намозигами? – сўради Икромжон.

Домла бош қимирлатиб тасдиқлади. Аммо кета туриб, бир муҳим гап ёдига тушгандай ўгирилди:

– Ҳа, айтганча, Икромжон болам, соат тўртларда бир хабар оларсиз, – деди одатича.

Йигит қўлини кўксига қўйиб, таъзим бажо айлади. У бунга ўрганиб кетган. Қори домла одатда соат уч-тўртларда туради. Таҳорат олиб, ибодат қилади. Куръон ўқийди. Икромжон ювенишга сув тайёрлайди, бомдодни бирга-бирга ўқишади. Шундан кейин домла ухламайди. Уйқусираб юрганини ҳам Икромжон ҳеч билган эмас. Шунча кучни қаердан олади, ҳайрон. Чунки Икромжоннинг ўзи толиқиб қолади-да! Ўзидан ўзи уялиб юради кейин. Бомдоддан кейин пича ухлаласа, мазаси қочади.

Иш охирида қолди. Шунча маломат чиқарган тўсинлар ҳам ўрнатиб бўлинди. Усталар қўл-бетларини ювишга тушинишди. Икромжон ҳам.

– Сизни қийнаб қўймадикми, меҳмон? – деди шогирд йигитлардан бири уни дастурхонга таклиф қиларкан. – Овқат тайёр...

Ёш-яланг, муллаваччалар ўзаро гурунг қилиб, овқатланишди. Оққўнгил, дилкаш йигитлар экан. Икромжон ҳам дарров уларга илақиша қолди. Кейин «бомдодга туриш» учун ҳаммалари тарқалишди.

Икромжон ўринга ётаркан, негадир устозини эслади. Синчков, меҳрли нигоҳида маҳзунлик, бир маъюслик бор эди. Нега? Соғинганиданми? Чарчаганиданми? Баъзида «яшаб чарчадим» деяро эди-да, кейин:

– Хом сут эмган бандамиз. Баъзида ношукурлик қилиб кўямиз, – дерди. – Оллоҳнинг қудратидан кўркмок керак. Буюклик ҳам юракка ғул-ғула солади. Негаки, ожиз тасаввуримиз ила уни камраб ололмаймиз. Акл етмаган нарса бандасига ваҳимали туюлади. субҳоноллоҳ...

Шуларни ўйлаб Икромжон ўрнидан туриб кетди. Кўз ўнгида устозининг нигоҳи муҳрланиб қолди. Худди уни чорлаётгандай...

* * *

Эртасига бомдод тугамей ҳам ҳовлига одам ёғилса, денг. «Эмишки, бир қори домла келиб, калта кесилган тўсинларни ўстирганмиш. Авлиё азим, пири муршид эмиш. Қўлини бир теккизса, мажруҳлар оёқланиб, кўр кўзлар очилиб кетаётганмиш... Фақат ул зоти шариф буни улусдан яшириб юрганмиш... Содда одамлар-а, агар шундай соҳирлик қўлидан келса, элидан яшириб нима қилади?!

«Нима гап?» деб хожи чикди ташқарига. Одамлар музейга келгандай, ўстирилган устунни томоша қилишяпти экан. Оддий устунлардан фаркланса гўрга эди, нимасини кўришади буни. Фарғоналиклар, болами-каттами, касалларни замбилда, аравада олиб келишганди. Кўпи майиб туғилганлар, фалаж ётганлар экан.

Нуруллоҳ қори ҳам элга рўбарў келди.

– Тўғри. табиблик отамдан қолган ҳунар. Аммо сеҳргарлик қилолмайман. Оллоҳнинг амрини бузолмайман, – деди у. – Устунлар... улар бошқа гап. Буларнинг жони бормиди?! Худонинг олдида савол-сўроғи ҳам йўқ.

Бир ҳафтача одам аримади ҳовлидан. Тузалган тузалди, тузалмаган гап қилди: «Қори бўла туриб, алдаганини қаранг! Қўлингдан келмас экан, одам йиғиб нима қилардинг! Ё тавба-ей! Яна денг нозланишини-чи, пул олмайман эмиш. Борган-келган наमतнинг тагига ташлаб чикқанмиш назрини. Назр-ниёз олмай-диган домла борми ҳозир. Нимаси авлиё бунинг, тушунмадим...»

Нуруллоҳ қори бундайин шовур-шувурини эшитиб, жилма-

йибгина кўя қоларди: «Эл оғзига элак тутиб булармишми, асли?». Шу куни ёшгина келинчак икки-уч ёшли боласини кутариб келди. Бола бошини ҳам тутолмас, оғзи очик, сўлагини оқиб ётарди. Ойдаккина келин бир йиғлади, бир йиғлади.

«Элнинг ҳам кўнгли қолмасин. Шунини тузатайин!» – ўйлади кори домла.

Икромжон малҳам тайёрлашга тушди. Қори домла Қуръондан Исми Аъзам сурасини ўқиди, узоқ ўқиди. Ичида эса шу боланинг дард-гуноҳини ўзига сўраб олди. Шогирд йигит малҳамни узата туриб деди:

– Тушунтирайми мунини ишлатишни?

Домла «ҳожати йуқ» дегандай малҳамни нари сурди. Келининг икки кўзи дорида қолди.

– Назрига... шафтоли олиб чиққандим. Уйда... пул йуқ эди. – ийманибгина деди келин. Гўё пули бўлмагани учун булар дорини бермагандай.

– Ҳеч хижолат чекманг. Шафтолими? Жаннатнинг меваси-ку! – деди домла гўдакнинг кифтлари, оёқларини силаб туриб.

– Дори... керакмасми? – сўради аёл жавдираб.

– Бу ўзи тузалади. Болага дори нимаси! Исминини бунинг? Баҳодиржонми? Бир полвон йигит бўлсинки ҳали... Баҳодир полвон!

Муолажа тугагач, келин «рахмат» айтиб, боласини даст кўтарди. Кўтарди-ю оғзини очилганча қолди. Ҳозиргина боши осилиб, сўлагини оқиб ётган бола тикка турсами?! Кўрққанидан «вой!» деб юборди. Яхши ҳамки, Икромжон тутиб қолди, йўкса, болани каловланиб ташлаворадиган эди.

– Кўрқманг, келин, ҳали замон юриб ҳам кетади! Шу гапларинини уқиб олинг. Худо бунингизни қайтариб берди. Ундан тилаб олдик бу болани. Катта бўлса, яхши, зиёли, мўмин инсон бўлсин, иншооллоҳ...

Келин ҳаяжонда дам йиғлар, дам кулар, дам кори домлага раҳматлар айтар, қўлларини олиб кўзига суртгудай бўларди...

Икромжон келинни кўчагача кузатиб чиқди.

– Кўрдингизми, Икромжон, – деди кори шогирдига. – Ўзи-ку, майиб боласини тузатиш учун келди. Тузалганини кўриб, эс-хотинини ишқиб кетди. Бандани бечора-я, умиди бўлса-ям, ишончи

бўлмаган тузалишига. Аниқроғи, умуман ишонмаган! Ишончсизлик кўп ёмон иллат, болам. Кўп нарсани бузади. Дўстликни, муҳаббатни, иймонни... ниҳояти саломатликни ҳам...

– Энди бу келин ҳамма нарсага ишониб қолса керак. Ўта ишонувчанлик лақмалик эмасмикин?

– Лақма деб ишонувчанларга эмас, ақли йўқларга айтилади. Фикр қилмаслик оқибати бу. Мен эсам бошқа ишонч ҳақида гапиряпман. Яхшиликка ишонч, Оллоҳга ишонч, ёрга ишончни айтаяпман... Ишонч бўлмаса, яшаш қийин. У одамни лоқайд қилиб қўяди. Аслида лоқайдлик ҳам жиноят, бадахлоқлик демакдир.

Нуруллоҳ қори пешин намозига тадорик кўра бошлади. Икромжон эса шу ердан мулла йигитларга қўшилиб, қурилиш ишларига қарашгани чиқиб кетди.

Қори домла қайтишга ҳам ҳозирлик кўраётганди. Бу ерга келишдан нияти шогирди Икромжонни ишончли қўлларга топшириб, хотиржам бўлиш эди. Ана у тенгқурларига қўшилиб ишляпти, эпчилгина йигит. Дарров ўзи каби мулла йигитлар билан апок-чапок бўлиб кетди. Бир карасангиз қорилардай мук тушиб Қуръон ўқишади, ёзиб чизишади, бир карасангиз, боладай бир-бирини қувлаб қолади. Баъзида намоз ҳам бузилади, субҳоноллоҳ...

Насиб этса, келиб-кетувчилар камайса, қайтарман, деб кўнгилга тугиб юрган қори эртасига ховлини яна одам босганини кўриб, «Ё. Оллоҳ!» деди қулиб. Супраси ёзуғлиқ қолади чоғи. Келиннинг боласи тузалганини эшитиб, одам яна ёғилса, денг.

– Ҳай, майли, улгурганимча кўрарман! – деди у Икромжонга. Шогирди ҳам қарашиб турди. Фақат лўмбоз қилинган қуни қўли тегмади-да!

Икромжон кирса, устози ҳоргингина ўтирибди.

– Одам кўп бўлди! – деди қори стол устидаги гиёҳларни йиғиб тоқчага қўяра экан.

– Ҳаммасининг ёзуви бор. Шунга қараб ишлатаверасиз, Икромжон, болам! Манови, дафтар. Бу ерда касалларга тавсияномалар бор. Билмасангиз қараб оласиз. Исми Аъзам касалларга, иши юришмаганларга кўп шифо бўлади. Иши юришмаслик ҳам касаллик асли. Касалдан баттар қилади...

Қори домла гап орасида нарсаларини ҳам йиғди. Икки-

учта кўйлагини тахлаб, рўмолчага тугиб кўнди. Яна бир атлас қийиқчага сочиқинди, дўппимиди, дастрўмол, шунга ўхшаш яп-янги нарсаларни тугди-да:

– Бунисини сизга қолдираман! – деди.

– Кетганимдан кейин очарсиз... Ҳай, бир эсдалик-да мендан!

Бошқаларга ҳам улашинг.

Тўрда яна бир каттагина тугун турарди.

– Буниси нима? – сўради Икромжон.

– Э, буми? – қулди қори домла. – У дунёга олиб кетадиганим!

Шундан бошқа нима бор яна...

Икромжон унга ҳайратланиб боқди. «У дунёга ҳам нарса олиб кетиларкан-да!», – деб ўйлади соддадиллик билан домланинг гапига паққос ишониб.

Лўмбоз қилиб, чарчаган эмасми, эрталаб туrolмай қолди. Уят бўлди-да! Ўзи ҳам тура солиб домласининг ҳужрасига бош суқди. Қарасаки, домла намоз ўқияпти экан.

Апил-тапил ювиниб ёнига чўқди. Қойиш эшитмас-ку, лекин чатоқ бўлди-да. Устозига сув тайёрлаб улгурмади. савобдан курук қолди.

Икромжон намозни ўқиб тугатди ҳамки, устози қилт этмади. Хафамикин ундан?

Кўлида тасбиҳ, кўзлари юмук. Деворга суянибгина ўтирибди. Ҳар бомдод шундай қиларди. Жойнамозда ўтириб, узоқ тасбиҳ айтарди. Баъзида кўзларидан ёш окканини ҳам кўрган, хавас қилган. Нималарни армон қилиб йиғларкин... фақат худони дебми? Болалик қилиб, шундоғми, деб сўраб қолса, домласи қулиб:

– Буни ҳали тушунмайсиз, – деярди.

Икромжон жойнамозни йиғиб, секин чиқиб кетди. Ҳеч курса, нонушта тайёрлаб берар...

Ҳар тонг шогирдлар дастурхон тузар, домла таммадди хонага тушмагунча, ҳеч ким нонушта қилмасди.

Соат еттидан ошиб, саккизга етиб борди, домланинг дараги бўлмади. Олдига «қасал-пасал чиққанмикин? – хаёлидан утказди Икромжон. – Баъзида бир елимшак қасаллар келадикки, ҳайдаб кетказолмайсиз...» Шунда Икромжон аралашади. Акс ҳол, устози одамларга каттиқ гапиролмайди. Қўйиб берса, кечгача ҳам туз тотмай ўтираверади.

Икромжон тепага чикди. Қараса, устозининг ўша ҳолат

Ўтириши, телада тугунлари... Шундагина эътибор қилибди, устида шапалокдай қоғоз хат. Ҳаммаси ёзиб чизилган: «Икромжон, болам! – деб ёзилганди улардан бирига. – Сиз буни ўқиётганингизда мен узоқда бўламан. Ўғитларимни унутманг. Яхши инсон бўлиб, эл қорига ярасангиз, руҳим шод бўлади! Биладан, ақлли-хушли йигитсиз, қайтишимни биллиб, кўпам қайғурманг. Доим ёнингизда, мадақкор бўламан. Сизни худога топширдим, деб Нуруллоҳ қори домлангиз.

Буюмларимни хат-ёзувга қараб таксимланг. Бир-иккита янги охорди кўйлагимни ният қилиб ўзингиз кийинг.

Ота-боболарим Тошкентдаги Сағбон қабристонига қўйилган. Лекин сизларни ҳеч қойитгим йўқ. Шу боис яқин ўртадаги бирон қабристонга қўярсиз. Сизга яқин бўлсам, дейман, Қуръон ўқиб турасиз... »

Икромжоннинг қўлларидан қоғоз учиб тушди, кўзлари жикка ёшга тўлди, ортига ўгирилиб:

– Устоз! – деганча ўкраб йиғлаб юборди. Нуруллоҳ қори эса ҳамон кўзлари юмук тасбиҳ ўгираётган бир ҳолатда қотиб қолган эди. У шу кўйи қайтиш қилиб бўлганди. Тугунлари ёнида... Икромжон болалигига бориб тушунмабди. Устози кетаман деса, Тошкентгами, деб ўйлабди. Қори домласи ҳам шу соддалигини суярди асли.

Марҳумнинг таниш-билишлари, қариндошлари чиқди. Улар жасадни Фарғонада қолдиришни истамадилар. Тошкентга олиб кетишди. Бир чеккаси Икромжон ҳам бундан ранжимасди. Кейинги йили ўқишга кирса, Тошкентга келади у ҳам. Устознига яқин бўлади, зеро, устоз-шоғирд икки дунё вакиллари эсалар-да, сўзлаша олардилар. Лекин барибир Икромжон кўз ёшларини тиёлмасди... Ахир отасининг рухсоридан жудо бўлди-ку!

Нуруллоҳ қорининг Сағбон қабристонига қўйилиши, бу ерда уни марҳумлар азизу муқаррам этиб кутиб олишлари ҳақида илгариги бобларда ҳикоя қилган эдик. Буёғига ҳам ҳикоямиз усиз яқун топмагай.

ЁНДОШ ОЛАМ – САРГАРДОНЛАР МАКОНИ

«... Ҳар бир руҳ ўзи тарк этган макон-манзилига қайтади ва бирор руҳ жисмдан ажралгандан кейин ўз мақомини қўйиб, бошқа юқорироқ мақомга кўтарила олмайди. Аммо кимки бу жисмда иймон мақомини қозонмаган бўлса, у қайси даражада бўлмасин, осмонга қайтмайди»

**Азизуддин Насафий,
«Зубдат-ул ҳақойиқ»**

ХАЁЛИЙ ОЛАММИ БУ?

Бугун бирем хурсандманки, той боламни топдим-а! У энди яшайди! Боламни онамга топширганим ҳам яхши бўлди. Дардлари кесилади. Мен эса... озод бўламан, ҳеч қурса безовталикдан кутуларман.

Қабристон тортаётганди. Барча марҳумларда бўладиган галат ҳолат бу. Кечки ибодат бошланди чоғи. Қизик бу ердаги ибодатлар намоз вақти билан бир хил-а! Ё, тавба илгари бунга эътибор бермаганимни қаранг. Фикру ҳушим Азаматда бўлганда! Яна ҳам ўлимдан кейинги ҳаётга кўникиш осон кечмади. Азаматни соғиняпман. Унга жуда ўрганиб қолган эканман. Энди билиняпти. Яхши ҳам ибодат маҳалига етиб келдим. Дилим куйяптики... Ҳаёт шунақа экан-да, энди овунчоқ топганингда... айриласан. Сен эса бунга кўникишга мажбурсан. Эътироз ҳам билдирилмайсан. Ҳаммаси тўғри, шундай бўлиши кераклигини англаб, ҳис қилиб турасан. Мана яқинда бир ёш жувонни олиб келишди. Менга ўхшаб саратондан ўлибди. Исмини Раъно дедилар. Эр-хотин бир-бирини қаттиқ севган экан. Оқибат, эри аёлнинг қабри тепасида қайтиш қилибди. Ё раббий. Дунёнинг ишларига ҳайрон қоласан. У дунёда бирга бўламиз деб ўйлаганлар чоғи. Афсуски, ана энди аёлнинг ўзи мунғайиб ўтирибди. Э, буларнинг тақдири жудаям чигал... Ихтиёр ўзингда-ку-я, лекин иложсизсан... Ана инон-ихтиёрсиз қабрга тортиляпман. Бу не синоат,

дерсиз? Қайдам... мозористонда (бу мен учун Эски жўва, Чорсу сингари оддий атама) ибодатдан ҳеч ким бўйин товламайди. Лекин ҳеч ким ҳеч зотни мажбур ҳам киллолмайди. Назаримда биз келган дунёдаги ўлимдан кейинги муваққат ҳолат (чин дунёга ўтиш тайёргарлигимиз, билмайман), ҳаётнинг моҳияти шу ва бунда мен англамайдиган ва балки англолмайдиган аллабир сир бор. Ҳар қалай қабрлар шаҳридаги ҳамма – сотувчи утганми, ишчи-хизматчими, ишбилармон додаҳўжами. – барибир ибодат бошланган маҳал мушукдай мулойим бўлиб қолади. Ҳатто манави жаҳл отига минган Моҳигул ҳам. Қабри тепасида туриб, самовий мусикага сингиб кетади. Шундай бўлиши кераклигини ҳамма тушунади, аммо «нега шундай?» деб ҳеч ким сўрамайди. Бу бир қонуният...

Аммо ибодат маҳали мен бу ҳақда ўйлолмайман. Бутун маҳобати ила дунёни қамраб олган шу мусика пардаларида дарёда оққандай оқиб кетаман. Ҳад-худудсиз осмон! У энди... энди... аввалгидай мен билган бўшлиқ, газлар уюми эмас... У... мени кутаётган, англаб бўлмас тилсим бир даргоҳ. Мени у ерда яхшилик кутяптими, ёмонликми, барибир қалбим унга томон талпинади, ҳад-худудсиз кенглик, ҳад-худудсиз эркинликни ваъда этаётгандай. Шамолда парпираб учган япроқдай... Ўйлаб кўринг-а, осмондай кенглик, қалбим ҳам осмон қадар кенгаяди. Қанчалар фарахбахш бу!

Ибодатдан кейин одам сархуш тортиб қолади. Бир ниманинг мазасини туйсангиз, унинг узокрок давом этишини истайсиз. Ибодат дилимга олиб кирган ўша хушудан сармаст, осмоний туйғулар исқанжасида ётгандим, юқорида биров гапиргандай бўлди. Кимгадир ниманидир тушунтирмоқда эдилар. Овоз Моҳигулники шекилли... Бирдан сергак тортидим албатта, марҳумлар товуш чиқариб гапирмайдилар. Улар фикрий мулоқот қилишади. Аммо фикрда ҳам тебранувчи товуш тўлкинлари бор. Мени ташвишга солган нарса Моҳигул эмас, кейинги пайтда унинг ўзгариб қолгани эди. Мана ҳозир ҳам... овози галати чиқяптими?

Кимгадир гап уқтираман, деб уриниб ётибди. Чакаги тинма-япти. Бир кулади, бир дағдаға қилади.

– Ҳой, анқаймай... қавланг деяпман. Ҳой, қаёққа. Манави қабрни дедим-ку... қалла борми! Тоштемир акам ҳам шу меровга ўйлашиб, тоза бўлган экан! – Моҳигул ҳуноб.

«Нимани кавляпти?» Ҳайрон бўлдим мен. Қабрни кавлаб нима қилади? Вой, Тоштемир акам, дедими? Ахир эри-ку бу! Қабр бошига тирикларни бошлаб келган чоғи... жинни бўлибди! Вой аҳмог-ей! Сирғалиб тепага чикдим. Чикдиму, манзарани кўриб, анграйиб қолибман. Моҳигул шаффоф қулларини белига тираб олган, нариги томонда бир бегона аёл тупрок сиқимлаб, не қиларини билмай турибди. Уйқуда, ич кўйлақда. Жаҳлим чиқиб кетди.

– Моҳигул!!! – бакириб юбордим мен.

Тоштемир акасининг хотини шекилли, устидан кулмоқчими?

– Эсингиз жойидами, Моҳигул! Бу нима қилиқ?!

Моҳигул ёнимга париллаб учиб келди-да, пичирлаб деди:

– Уни жинни қиламан! – Ҳиринглади у. – Ҳозир ўзига келиб, юраги тарс ёрилади!

Моҳигулга бошдан-оёқ ҳайратланиб кўз ташладим.

Ишлар чатоқ, шекилли. Буни жинни қиламан, деб ўзи жинни бўлибди. Кўрганман... марҳумларнинг ҳам телбаси бўлади. Мурдахонада ҳар хиллари бор эди. Бирови оёғини қидирган, бирови бошини қидирган... Тавба-ей! Астағфируллоҳ!

– Гўрни очамиз! – бир сирни айтгандай деди у, кўзлари чақчайди.

– Эсингизни ебсиз, ҳозирок бас қилинг майнавозчиликни! Бундан кўраси охиратингизни ўйласангиз-чи! Бу ҳам бир кун келар, ўлар... шошмасангиз.

– Ушанда ҳам тинч кўймайман. Қасдимни оламан. Ит кунини соламан бошига!

– Сиз ўлган бўлсангиз, бунда нима айб? Пешонадагини кўрдингиз, ахир.

– Тоштемир акамни мендан айирган шу эмасми? Ҳеч курса, Қуръон ўқиётганди ҳақимга. Энди эсламайди ҳам. Ер ютқур, кўйлақларимни кийиб, тақинчоқларимни тақиб олиб, эрка хотин бўп ўтирибди, – Моҳигул аёлга юзланди. – Ташинг, ташийверинг. Сизга тегишли гап бўлмапти. – шанғилларди у.

Аёл кўрқа-писа тупрок ташишга тушди. Сал эҳтиётсизлик қилинса, уйғониб кетадиган. Уйғонса, юраги ёрилади. Анови аҳмоқ эса савқига берилиб, дўзахий бўлиб кетади. Аллақачон дўзахийдир-ку, барибир-да...

Аста учиб, аёлнинг ёнига кўндим. Библиб турибман, Моҳигулнинг кўзлари баканикидай чақчайиб кетди.

– Ҳой, барака топгур, кавламанг-а буни! – дедим майинлик билан. – Юринг, уйингизга олиб бориб кўяман, – оҳистагина аёлнинг кўлидан тутдим.

Моҳигул эса ғазабдан пароканда бўлди, ғувиллаб келиб менга даф қилса бўладими?! Кутилмаган ҳаракатдан пуфакдай учиб кетибман. Ерга қайта кўнганимда, яна Моҳигулга рўбарў келдим:

– Нега аралашасиз! – хириллади у. – Бу менинг ҳаётим, истаганимни қиламан, билдингизми?! Дўзахга тушаманми, ундан наригами, менга барибир. Кўрдим кароматини! Агар яна аралашсангиз...

Моҳигул у ёғини гапиролмади. «Ўлдираман!» демоқчи эди шекилли. Дағдағасидан шундоғам тушунарли бўлди. Ерда тирик юрганимда «балки ишдан ҳайдаб юборишар, ўлдиришмас, ахир» дер эдик, энди-чи! Ўлдиришга-ку, ўлдиролмайти, чунки ўлиб бўлганман. Унда нима қилади?

Индамадим. Аёлнинг кўлидан етаклаб, йўлга тушганимни биламан, Моҳигул яна даф қилса бўладими?! Шунда унинг шаффоф кўзларига қаттиқ тикилганча кўлларимни олдинга чўздим. Нега шундай қилдим, ўзим ҳам ҳайронман. Аммо қарангики, у гўё тахтакачлагандай қотди-қолди. Уни шу кўйи тўхтатган эдим. Кўлимдан келди, қаранг. Эзгулик йўлида юрганларга худонинг ўзи мадақкор бўлади, дейдилар. Менга ҳам ғойибдан куч келганди. Йўқса, мендайин нозикойим билан етимхонада тепишиб катта бўлган Моҳигулни солиштириб бўладими?!

У хурпайиб ортда қолди. Ҳамма ўйлаганларини чиппака чиқардим. Энди кечирмайти мени. Зотан, бу билан икки бегуноҳни қутқардим, ахир. Манави аёлни муқаррар ҳалокатдан, Моҳигулни эса осийликдан... ишқилиб, қилганларим хайрли келсин!

Олдигинамда не киларини билмай, атрофга ҳам кўрқув, ҳам бегонасираб боқётган аёлга раҳмим келди.

– Мен қабристондаманми? – сўради у илкис ҳайратланиб. – Шунақаям ноҳуш туш бўладими? Лекин таъбирномада тушида қабристонни кўрса, ўнгида дўстларини кўради, деб ёзилган.

Аёл уйғонвётганди. Чунки уйғонишига яқин одам туш кўраётганини англай бошлайди. Ҳозир уйғониб қолса борми?!

– Лекин... – деди у тусмоллаб. – Қабристон таниш кўриняпти. Тоштемир акам билан келгандик. Мархума хотинлари шу ерга

кўйилган экан, супириб-сидириб тозалаган эдим. Раҳматли рўшнолик кўрмай кетди, деб эслардилар. Менга билдирмай йиғлаган пайтлари ҳам бўлган. Ҳа, йиғлаганлар...

«Ана! – ўйладим мен. – У аҳмоқ бўлса! Ўлганда ҳам бандаси ношукур бўлиб колаверар экан-да!»

– Тўхтаг... – бир нимани эслагандай деди аёл. – Менга кесак ташиган ўша эмасмиди?! Суратини кўрганман... Ҳа бу ўша, худди ўзи! Нега бунақа килади? Нега муомаласи совук...

– Уни ҳам тушунинг. – дедим мулойим. – Яқинда... кетамиз. У сизни бошка безовта қилмайди!

Аёлни уйига, ётоғига олиб кириб кўйдим. Жуда ночор туришаркан, қора лойсувок уй, шифтга фанер ҳам кокилмаган. Бир уй, бир даҳлиз. Кийишга кўйлаги ҳам йўқ шекилли, шўрликнинг. марҳуманинг либосларини берибди эри. Эрка хотинмиш! Балки эри Моҳигулни эслатиб турсин, деб унинг либосини бергандир. Бу калтафаҳм эса...

Аёл хомиладор экан. Уни ўзи ҳам билмайди чоғи.

– Қиз кўрасиз! – дедим унга меҳрла бокиб. – Исмини Моҳигул кўйинг! Марҳумларнинг руҳи шод бўлади! Зора, шундан кейин Моҳигул ҳам тинчиса... Аммо биз бу пайтда билмадим қайси қозонда қувурилайтган бўларканмиз.

Бу фикрдан дилим пароканда бўлди. Ёруғ оламда одам келажакдан яхшиликни кутали, бу ерда эса... нима бўлишини билмайсан. Ё Оллоҳ, ўзинг асра! Шундай кезлари агар онам Қуръон ўқиётган бўлсалар, айниқса, худодан гуноҳларимни сўраб илтижо қилсалар, дилим оройиш топади. Нохуш ўйлар қайгадир даф бўлади. Тириклик чоғимдай умид уйғонади. Дилим юксалади.

Қабристонга қайтдим. Моҳигул билан учрашувдан юрагим зириллайтганди. (Юрак аллақачон қуртларга ем бўлганку-я, лекин бу ҳам бир ўрганишда. йўқса ҳозирги ҳолатимни қандай тушунтираман). Келсам, йўқ жойида. Афтодаҳол жасадига қараб кўнглим ағдарилди. У ер-бу ерга ёпиштиргандай моғор босган этни айтмаса, суяк-саёғи қолибди. Ўзи шу аҳвол-ку, яна эр талашганига қуясизми. бунинг?!

Орада онамдан хабар олиб келдим. Шаҳноза холам билан ошхонамизда чой ичиб ўтиришган экан. Холамга кўрган гушларини тушунтирияттилар, чоғи...

– Бир болани бошлаб келди. Ойи, бу сизнинг неварангиз!

– дейди. – Ўғлимиш... тавба. Биб-бинойдай бола. Чамаси 4-5 ёшларда бўлса керак-ов...

– Ўлган боланинг руҳимикин? – сўрадилар Шаҳноза холам.

– Вой, йўғ-а, Шаҳноз, бола ўлмаганмиш. Тирик кўмилганмиш, астафируллоҳ. Қазиб чиқариб олишибди. Касалхонада ётганмиш ҳозир. Муни кўр, – онам бир парча қоғозни Шаҳноза холамга тутдилар. – Адреси бу. Мана палатасигача ёзилган. Эсим борми менинг. Уйғонган заҳотим ёзиб кўйдим. Шу болани ўғил қилиб олинг. Хужжатлари 2-мехрибонлик уйида. – деди. Опасининг оти Маликамиди, Марҳаматми... Ана, эсимдан чикипти. Ҳаҳ, ўлсин-а!

– Опа-ей, кизиксиз-да, кўрганингиз бир туш бўлса, шунга ишониб ўтирибсизми энди...

– Тушмас бу... – онам ўзиникини маъқуллади. Холам кулдилар. – Тўйдан келдим, – гапни узокдан бошладилар онам. – Тоғорани бўшатиб, намоз ўқидим. Шу пайт Гули кўзимга кўринсами?! Сени кўргандай кўрдим, ишонсанг. Ёнида болатой ҳам бор эди. Намоз ўқиб бўлиб, пича кўзим илинибди. Шунда худди ўша кўринишда тушимга кирди. Шу энди тушми, Шаҳноз!

Холам онамга тикилганча маъюсландилар. Опамнинг эси оғиб қолибди, деб ўйлаяптилар. Фарзанд доғи ёмон. Аммо онамга ҳеч нима дематдилар.

– Энди Шаҳноз, шу адресга бориб... текшириб кўрайлик, – ялиндилар онам, холамнинг «йўқ» деб жеркиб ташлашидан чўчиб. – Шу ерда «шунақа-шунақа» исмли бола борми, деб сўраймизу қайтамиз. Вактинг ҳам кетмайди. Шу баҳона бир кўчаларни айланиб келардик-да! Бир ўзим уйда ўтиравериб, зерикаман. Э... кун ўтмайди, билсанг! Гулийим бўлганида бошқа гап эди. Шунга деб гимирлаб юрарканман. Кун кеч бўлганини билмасдим, – онамнинг кўзлари ёшланди.

Холам бош эгдилар.

– Ўзим бориб кела қолай... Иссиқ кунда қийналиб, зарилми сизга?! ҳаммасини ўзим билиб келаман, а?

– Манам борай. Болани танийману, ўшами-ўшамасми, дарров биламан, – ёш боладай эргашдилар онам.

Улар касалхонага қачон боришни келишиб олишди. Кейин суҳбат бошқа мавзуга кўчди. Маълум бўлишича, келгуси йили тоғам тўй қилмоқчи эканлар. Шунга маслаҳати бўлди шекилли.

Фотимани узатишмоқчи экан.

Қабристонга қайтишим керак эди. Бу ёкка бирровгина келгандим. Ҳар қалай, бўлган воқеалардан кейин онамдан бир хабар олай дедим-да!

Келсам, Моҳигул яна йўқ. Қайтмабди. Ибодат маҳали ҳам келмади. Бундай пайтда дунёнинг чеккасидаги марҳумлар ҳам қайтишади. Бошқа илож йўқ. Унга бир нима бўлган! Бу фикрдан юрагим «шув» этиб кетди. Жаҳл устида бир балони бошлаган бўлса-я?! Вой худо, энди шу ҳам бормиди менга. Кетар чоғи тинч ўтирса нима қиларкин?!

Безовта учиб, қабристон оёғига бордим. Анави Раъно исмли аёл шу томонларда юради. Ниманидир излагандай, бир нимадан чўчигандай мунғайиб ўтиради. Нимани изларкин? Бутасимон дарахтлар экилган, ўт-ўлан ўсиб ётибди. Шу пайт бир аёл олти ёшлар чамаси бир болани етаклаб ўтиб қолди. Зиёратга келган, шекилли. Хаёлим бўлинди.

– Ойи, ойи, – онасини чақирди бола, – бу ерга одамларни экиб қўйишганми?

Аёл хайратланиб боласига қаради. Уни биринчи бўлиб кўраётгандай. Бунақа саволни кутмаган чоғи, нима дейишни билмай каловланди. Жўяли бир жавоб тополмади. Бола ширин тиллари билан онасини яна саволга тутди.

– Кейин улар одам бўлиб ўсиб чиқишадими? – Бу фикр онани ҳам танг қолдирди.

– Ҳа, тойчоғим, – болага ўлимни қандай тушунтиришни билмаган она шу билан гапга яқун ясади. Аслини олганда эса бола мантиқан ҳақ! Экилган нарса униб чиқиши керак. Одамни кўмиш уруғ экишга ўхшаши етти ухлаб тушимга кирмаган экан. Болалар хўб галати нарсаларни топиб юришади-да! Шу тоб Азаматимни эслаб жилмайдим. Бу болани унга ўхшатдим негадир.

Бир муддат шуларга алаҳсиб хаёлим қочибди. Ўзим билан бўлиб ўша атрофда юрган одамни ҳам пайкамабман.

– Болани топдингизми? – туйқус саволга тутди мени. Хайрон бўлдим. «Қайси болани айтяпти? Бу боланинг менга нима алоқаси бор?» Хаёлим ҳозир олдимдан ўтган болага кетганди.

Савол назари билан суҳбатдошимга қарадим, уни дарров танидим. Бундан бир-икки кун аввал Азаматжонни излаб шу томонларга келган, ёндош оламга ўтмоқчи бўлгандим. Бу ўша-ку, мени у ёкка олиб ўтмоқчи бўлган...

– Доим кимнидир йўқотиб юраман, – дедим хижолатли жилмайиб. – Бола топилди! Лекин... энди Моҳигул йўқ. Мендан хафа бўлиб қолдим, билмайман. Қаёқларда нима қилиб юрганини... Ўша томонга ўтганмикин деган хавотирим бор. Одамлар, йўғ-е, марҳумлар бу дунёда ҳам тинч ўтиришмас экан-да?

У сўзларни диққат билан тинглади. Жиддий мулоҳазакор, яна ҳам ибодатгўй... Факат кўзлари... қоп-қора кичкина, золдирга ўхшайди. Оғир ва беҳис. Қараганида кўнгилда ғашлик уйғонади. Тушунарсиз...

– Юринг-чи... – йўл бошлади у. Инон-ихтиёрсиз эргашдим унга. Нега бундай қилдим, билмайман. Орқасидан боши чўзинчок, оёқлари калтадай туюлди. Умуман ғалаги одам. Одамми, махлукми?

– Қўрқяписизми? Ўшанда ҳам кўрққан эдингиз... Қўлингизни беринг, бирга ўтамиз, бироз сукутдан сўнг таклиф қилди у. Унга шаффоф кўлларимни тутганимни биламан, дириллаб ток ургандай бўлди. Кейин чор атроф, дов-дарахтлар сув сингари бир чайқалди-ю, менга таниш манзара ўрнини бегона сайхонлик эгаллади. Илкис ажабланганим, атрофнинг қўнғир тусда эканидан эди. Қуюқ хинаранг хавода пастда ўсиб ётган ўт-ўланлар ҳам қорайиб кўринарди. У, бояги одам нимадандир хавотирда, мени тепага парвоз қилишга ундарди. Кейинроқ синчиклаб қарасам, пастда ўсиб ётган ўт-ўлан эмас экан. Бу қора-қура, аллабир ғалат жонзотлар, пастда уймалашиб, ғагиллашиб ётарди.

– У ёкка қаранг, кучингиз борича тепага парвоз қилинг! – буюрди у.

Буни қарангки, киши юқорилагани сайин ранглар ўзгара борарди. Қора, қизил, хинаранг, сарик, яшил, мовий, уёғи яна қанақа, билмайман. Лолман. Бунақа рангларни умрим бино бўлиб кўрган эмасман, номини ҳам билмайман. Яна денг, атрофда нуртўнлар учади, электр туташувидай бир нималар чарсиллаб атрофга учкун сачратади. Ора-сера оловли снмлар пайдо бўлиб, яна йўқолади. Ё тавба, бунча чиройли бўлмаса-я!

Шеригим билан яна юқориладик. Буёғини айтсам, оғзингиз очилиб қолади. Осмон кўчаларни дейиш мумкин бу ерни. Чунки ўртада йўл, икки тарафга эса «ниморатлар» қурилганди худди маҳаллалардаги каби. Аммо бу... бошқача уй, кўнгил уйи деса мумкин... Чунки у юмшук, ҳаёл қувватидан яралган, ҳаёлий

олам. Бирининг уйи гуллардан қурилган, бошқасиники яшил пальма дарахти-ю, ўт-ўланлар ичида қўмилиб ётибди, яна бир уй узумзор экан. ларзон-ларзон осилиб ётган узумларни кўриб кўз қувнайди. Қанийди, бир донасини оғзимга солсам... Аммо шу пайт... қандай қилиб? Сергак тортдим. Оғзимда (латиф танадаги оғзим) узум карсиллаб, ёрилиб шарбати окди-ю, бутун танамни яйратиб юборди. Мен бояги одамга яна таажжубланиб қарадим. У нима ҳодиса рўй берганини тушуниб жилмайди.

– Бу ерда нимани хаёл қилсангиз, вожиб бўлаверади? Бу уйлар ҳам шундай қурилган. Сиз ҳам ўз уйингизни «қуринг-да» яшайверинг, ана!

– Вой... Марҳумлар осмонга кетмайдими?

– Истасангиз у ерда, истасангиз бу ерда... Нима фарқи бор. Бу ер ҳам осмон бўлгандан кейин.

– Осмон? Ҳа, осмон! Аммо бу ер бошқа осмон-ку?

– Бошқа деганингиз нимаси? Ҳамма осмон бир осмон!

Ўйланиб қолдим, у нега бунақа гапиряпти... индамадим. Ўзим тушунмаган билмаган нарса ҳақида фикр айтолмайман. ахир.

Пастладикми, юқориладикми, англолмадим. қарасам, яна бир бошқа «кўча»дан чиқибмиз. Бу ердаги бинолар оддий, ерданинг кўчирмасига ўхшарди. Ҳатто бир уйнинг мўриси кўриб кулворай дедим. Бу ерда мўрига бало борми? Кўмир ёқармиди?!

Икки қаватли, шишадан қурилганга ўхшаш бино ёнида тўхтадик. Шиша эмас, кишда сув атрофида пайдо бўладиган, муз маржонларига ўхшайди чамаси. Устунлари ҳам шунақа. нақшинкор маҳобатли бурама-бурама сумалаклардан ясалган. атрофни эса оппоқ қор босган... Бу манзарага қарасангиз, аёз роса пишқирибди дейсиз, этларингиз жунжикиб кетади ҳатто. лекин совуғини сезмайсиз.

– Бу ер... каминаи камтариннинг уйи. – деди бояги одам.

– Ие! Музхонада яшайсизми? – деб юборибман. У бошини солинтирди.

– Бу унақа муз эмас, – деди секин, ўзини оқлагандек.

– Қанақа муз бўлмаса? Бошқача уй ҳам қуришингиз мумкин эди-ку! Ахир одам нималарни хаёл қилмайди тағин ҳам. Кишининг хаёли афсонавий оламларни яратиш ташламайдими?!

– Ҳим, – мийнгида қулиб қўйди у. – Қанийди шунақа бўлса...

Ҳозир та қурбим дегани шу!

У мени ичкарига бошладн. Йўлакларн ҳам маржон-маржон муз... юраётиб тўхтадим. «Нега бу ерга келдим узи? У мндан нима истаиди. Бу ернинг Моҳигулга нима алоқаси бор?» Тўхтаб қолганимни кўриб, у ортига ўгирилди.

– Ҳайрон бўляпсизми, нега бу ерга келдим, деб. Шунақа, хаёлий олам ҳам борлигини билиб қўйинг, демоқчийдим! Моҳигулингиз ҳам шу атрофда, кўнгил уйини ясаб олгандир, деб ўйлабман. Яна билмадим... Қидириб кўрарсиз... – у шундай дея ичкари шўнғиди. Мндан хафа бўлди шекилли. Бу ёкка узи бошлаб келиб, ташлаб кетгани қизик.

– Ҳой, бу ёкка чиқинг! – бақирдим мен. Бу жойларни билмайман-ку!

Ичкаридан садо чикмади. Ана, ана... этларим жимирлаб кетди. Энди совук забтига олди шекилли. Бутун дунёда ёлғиз қолдим-а... дунёми, қонотми, узим билмаган бегона жойларда. Совуқни ҳис қилиш кишининг кайфиятига боғлиқ экан-да! Атрофга алангладим. Уй устида уйларми-ей... Чангалзорлар ҳам бор! Саванна-ю, тоғлар... Аллаканақа, тажрибахонага ўхшаган иморатлар. Осмонда зинапояларнинг осилиб ётганини кўрсангиз... Олам ичра оламлар, бирдан бирига ўтилади. Атрофнинг ўзгариб кетаётганини энди пайқабман! Бир сония ичида-я! Вой, ана музлар оқиб тушди, ўрнида яшил майсалар унаяпти? Паркудай, момик булутлар устидаги яйловларни, биноларни ким кўрган? Бирпасда талмовсираб, кўрқиб кетганимдан бақирворай дедим.

– Ёрдам беринглар, хой ким бор! «Адашдим, адашиб қолдим...» деган фикр дилимни емириб юборди.

Чириллаб, безовта учишга ҳам қўрқардим. Жойимдан жилмаганимга қарамай, атроф буткул бошқа эди. Умуман бегона! Уй, кўчалар булутлардай учиб юрса-ми агар? Минг йилда ҳам ўзимни тополмасман. Балки Моҳигул ҳам аҳмоқлик қилиб, шунақанги адашиб юргандир. Мен ҳам тентакман, ибодатимни қилиб, ўтирмайманми жойимда! Манавинга ишониб, мен ҳам, тоза ҳаго қилибман.

– Қасрдасиз, ҳой! Нега бунақа қиласиз?

Шундайин кўнглим потинч эди-ки, бир лаҳзада олам ютиб юборди мени, қонот ютди. Ўзимни дунёга қиёсан қум заррасининг миллиондан бир улушига ўхшатдим. Бунча кичик бўлмасам-а, эй қодир худо!

Ўша ерда турганимча, Раббимга илтижолар қилдим. Балки ибодат маҳали бўлгандир ҳозир. Балки минг йил ўтиб кетгандир орадан. Мен эса бу ерда... Михлангандай турибман. Энди нима бўлади?

– Ҳой! Ким бор? Ёрдам беринглар!

– Намунча ваҳима қилдингиз? Нега бакирасиз? Хаёлимни буздингиз... – зарда қилди у. – Бир нималардан шубҳа қиласизми-ей, нукул суриштирасиз. Нима энди, дугонангизни ялиниб топиб берайми? Истамас экансиз, боринг ўзингиз изланг...

Индамадим. Нима ҳам дейман. Боядан бери кимлигини билиш учун ижиклаётганимни билибди-ю! Шунга кириб кетган экан-да мени ўсал қилиб...

– Ҳеч курса, жойимга элтиб қўйинг... – мулойимлик билан дедим мен. – Қандай кетишни билмасам...

– Худога ишонган одам бунақа кўркмайди. Коинотнинг у буржида бўлсангиз ҳам топасиз манзилингизни! – у «суф-э. сизга!» дегандай таънали нигоҳ ташлади. – Ҳали шу аҳвол бўла туриб, дугонамни излаяпман, денг!

Мен индамай бош эгдим.

– Мен сизга намоз ўқийдиган гўшамиз – Самои нурафшонни ҳам кўрсатмоқчи эдим. Бесабр экансиз. Ибодатингиз кам. Ҳамиша худони ўйласангиз, бунақа бўлмайди. Ҳали ҳам у ёк бу ёкка изғийвермай ибодат қилинг! – шундай дея у жим қолди.

Мен ўйлаётгандим. Шундоғам бир умр ўзимдан кўнглим тўлмаган. У эса камчиликларимни айтиб, мени баттар чуқтириб қўйди. Йўколса йўколар ўша Моҳигул. Боламмиди у! Кетиб юбораман. У ҳолда... Моҳигул анави аёлни калака қилган кунни ҳам мум тишлаб ўтириш керак эди аралашмай, гўёки адолат пешвосидай. Ўз-ўзимга қарши чиқдим мен. Меннинг адолатим, қарангки, ярим йўлдаёқ даф бўла қолди. Шу тупкага келгунча экан бу адолат кургур...

– Ҳа, нега жимсиз? – сўради у. – Излайсизми дугонангизни ёки кетасизми?

– Шуни ўйлаяпман, – дедим мен.

Унинг яна энсаси қотгандай бўлди.

– Ўйлайверинг, унғача тасбиҳ ўгириб тураман, – у беписанд ичкарига йўрғалади.

– Тўхтанг, ҳой! – Унинг ортидан бақириб юбораёздим, яна ёлғиз қолишдан кўрктю. – Излай қолайлик...

– Ҳм, – мийиғида кулди у. – Ғалати киз экансиз... Ҳозиргина кетаман деяётгандингиз-ку... Сиз кўнгил уйингизни қуролмас ҳам экансиз. Уйларнинг ўзгариб ётганини кўрдингизми? Хаёл ва кайфиятнинг муқим эмаслигидан бу.

– Фақат... – дедим мен чайналиб. – Йўқолиб қолманг-да!

Осмоний кўчалардан, жимирлаб ўзгариб турувчи оламлардан ўтиб парвоз қиларканмиз, у бир оғиз ҳам гапирмади, тасбиҳ ўгирди. Тасбиҳ ҳам хаёлий шекилли, алламбало, мунчоклари ҳар турли рангда товланарди. У эса ўзига чўмган, масрур бир кайфиятда сел бўлиб қайси бир сурани куйлаяпти, ҳа куйлаяпти... Унга ҳавасим ортди. Нуруллоҳ корига ўхшаб тақводорми, дейман. Бунақа бўлиш қийин. Тақводор бўлса ҳам мақоми кориникидан паст, шекилли. Мен эсам... фақат ибодат маҳалигина худони ёдга оламан. Яна... ўзимни ожиз ҳис қилганимда! Бошқа пайт... Худо ҳақида ўйлашга ҳаракат қиламану, бошқа нарсаларга чалғиб кетаман. Яна буни уят бўлса ҳам, айб бўлса ҳам тан олишим керак, зерикиб қоламан. Бу ёмон, лекин нима қилай, одам ўзини мажбурлолмас экан-да! Ўзликни англашни, ўзни идора қилишни зоти олий руҳоний қўл билан бўронни тўсишга қиёслаган экан. Бу эса мантқан бажариб бўлмайдиган иш. Шундай эса-да, мен ҳам... сақиллаб юрмай ибодатга чўмишим керак. Ҳеч қурса гуноҳларимдан қутулсам, дейман... Қанийди шунақа бўлса! Шу дам мен ҳам хаёлан худони ўйлашга, билган сураларимни эслаб айтишга чоғландим. Мана, йўлда юриб ҳам вақт бесамар кетмас экан-ку! «Аузубиллаҳи минаш шайтониррожийм... Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм.» Қанақа жойлардан учиб боряпмиз, тасаввурга сиғдириш қийин. Ҳам тасбиҳ ўқиб, ҳам бу аҳвол юриш. Моҳигулнинг буёқларга кела олишига ишоналмай қолдим. Илк танишган пайтларимизни эсладим. Ташқарига чиқманг, бегона жойда юрманг, деб қулоғимга қуйгани қуйган эди. Инс-жинсу ҳар хил маҳлуқотлардан бирам кўрқарди. Шу даража ўзгардимми-а? Нега бунча жунуни кўзийди. Эрини қизганибми? Хотинининг йили ўтмай уйланиб олгани учунми? Йил, йингирма-ю, қирк деган нарсалар бехорга эмас экан-да! Ўлдинг – ўчдинг эмиш. Ўчса шу қадар қийналармиди?! Умуман, бу девонаворликнинг бошқа сабаби ҳам бўлиши мумкин. Вой-ей, хаёл қочганини кўрдингизми? Ахир мен «алҳамду»ни айтаётгандим-ку! Бўлган-турганим шу, нима қилсам бўлади-а ўзимни! Эй, худойим шу Моҳигул ҳам тезроқ топила қолсини. мен ҳам одамга ўхшаб ибодат қилай...

– Унинг кайфияти қанақа эди? – Кутилмаганда сўради ҳамроҳим тасбиҳ ўгираётиб.

– Кимни айтаяпсиз? – саволни дабдурустдан илғаб ололмагандим.

– Кимни бўларди... кимни излаётгандингиз ўзи?

– Ҳа, Моҳигулми? Расво эди кайфияти. Эри уйланиб, жинни бўлаёзди бу. Ҳаммадан хафа! Бутун дунёдан хафа... эди.

– Сиздан ҳамми?

– Биринчи ўринда! Келсам «ўлдиради» деб ўйлагандим, келгунимча қай бир гўрга даф бўлибди. Кечгача ҳам келмади...

– Бирор можаро бўлганмиди орангизда?

Ҳамроҳимга ҳадиксираб қарадим. Жа суриштириб қолди?!

– Можаро бўлмаса, тинч ётмасмиди гўрида! Ўшани деб бўлди.

– Ким, «ўша» деганингиз? Эримми?!

– Эри-да, ким бўларди! Тоштемир акаси...

– Энди... суриштираётганимга ҳайрон бўлманг. Топишимизга ёрдам қилади бу. Чунки одам ҳаммадан қочса ҳам, ўзидан қочмайди. Кўнгил уйи ҳам кайфиятига монанд қурилади. Ҳозир ўзингиз кўрасиз буни...

– Сизнинг кайфиятингиз... муз каби эдими? – унинг муздан қурилган уйини эслаб сўрадим. Аммо у, жавоб қилмади. Бошқаларни сўраб-суриштиришга уста экану, гал ўзига келганда гунг-соков бўлиб олар экан-да! Сукут аломати ризо эмаслигини аллақачон тушунганман. Икки хил ҳолатда одам саволингизга жавоб бермас экан. Биринчиси, агар у сизга душман бўлса, иккинчиси, агар у сизнинг фикрингизга қўшилмаса! Ҳамроҳим қайси брига мансуб экан, ҳайронман. Фақат чўкиб ўлганидан хабарим бор, у ҳақда бошқа ҳеч нарса билмайман. Яна бир чеккаси, бу дунёда ҳеч ким ўзининг ҳақиқий кифасини яширолмайди. Шу биле унга ишонган томоним ҳам бор.

Биз пастлай бошладик. Пастлаганимиз сайин очиқ ранглар ҳам ўзгарди. Биз кулранг ва қора тусли оламга кириб бораётгандик.

– Энди эҳтиёт бўласиз! Бу олам жарликларида ёмон маҳлуқлар яшайди. Улар сизга даф қилиб қолиши мумкин, – огоҳлантирди у. – Қувватингизни олишади. Рухнинг қуввати камайса, у юқори мақомларга кўтарила олмайди. Булар ёмон

фикрлардан яралган нимарсалар, саргардон арвоҳлар! Улар жонталаб бўлишади... Бу ёкка якка кела кўрманг ҳеч!

Бир пастлаб, бир тепага учиб «улар» орасидан Моҳигулни ахтардик. Мушак отилгандай нур чакинлар, олов симлар орасидан ўтиб юриш мушкул эди.

Пастда эса кулранг тусли нимарсалар кўлларини чўзиб бизга ёпишишарди. Яна ҳам ғалат ҳолат. Туйқус пастда булут одам пайдо бўлди-ю, ўша заҳотиёқ магнит темирни тортгани каби ўз тўпига тортилиб қўя қолди. Бу шу қадар тез юз бердики, нима бўлганига тушунолмади қолибман. Кейин эътибор бериб қарасам, пастда бу ҳолат мунтазам, давомий бўлар экан. Агар заррабин орқали хужайраларни кузатган бўлсангиз, бир-бирига тортилаётган атомларни кўрасиз, яна бу ҳаракатлар тезлаштирилган кинолавҳаларга ўхшайди. Ҳаммаси бир-бирига тортилиб ётибди. Шунингдек, тепадаги, пастдаги латиф таналарга ҳужум қилишади. Латиф тана кичрайиб кетишини энди кўрибман.

– Кичрайиб кетди! – деб юбордим ҳайрат ва кўрқувдан.

– Кичрайгани ҳам майли, унинг кўриниши ҳам ўзгариб кетади.

Бу янгиликдан яна ҳам саросимага тушиб кетдим. Қиёфаси ваҳшатли тусга кирган отин аёлни эслабман. Унга ҳам ўша нимарсалар ёпишиб олишганди. Шунга унинг юзлари кўпчиб тушган экан-да! Тавба-ей, ўзинг асра! Астағфируллоҳ!

– Унда... Моҳигулни қандай топамиз? Ўзгариб кетганмикин у ҳам? – сўрадим мен.

У индамади. «Билмайман!» дегандай норози қиёфада қараб кўйди.

Кейин кутилмаганда шахд билан йўналишни ўзгартирди.

– Унинг каердалигини биламан! – деди вужудига келган фикрдан қувониб.

Мен ҳам хурсанд бўлиб кетдим. Бояги нимарсалар ғимирлаб ётган сайхонликни тарк этиб, яна хаёлий оламларга қайтдик чоғи. Аммо бу кулранг-қора тусдаги бир харобазор эди. Ағдарилиб ётган бетон девору хилват жойдаги қоп-қоронғи йўлаклардан ўтдик. Яна ҳам нураб ётган зинапоялардан пастга йўргаладик. Бу ер совуқ эди, роса ҳам совуқ... Боя муздан қурилган иморатни кўриб совқотмаган одам, бир зумда латиф танам хиралашди. Совуқдан пароканда бўлмасам эди... Ана шундай, гўё, иморат

қурилиши бошлангану. аммо биг казилмай ташлаб кетилган чоғи. Бетон устунлари уй шаклида қилиб ўрнатилган. девор қўйилиши лозим бўлган темирлари ҳам чиқиб турибди. Аммо ўша бетон девор ўртада қабрдай бир уюм бўлиб ётибди. нариги чеккада қурилмаган зинапоя... Атроф көп-көрөңги, кишдаги каби қил-яланғоч дарахтлар ингичка, чангак мисол ёкимен з шохлари ила қурилмаган. хароб бу уйни исканжасига олгандай гўё...

Моҳигулнинг шу ердалигини аниқ хис қилдим. Қўнғил уйи вайрон бўлди унинг. Қурилмади ҳам.

Изиллаб учганча хилватлардан уни ахтардим.

... У қуюк дарахтзор ичида. тахтаси чириб, тичирлаб ётган курсида ўтирган экан. Атроф булут босгандай зимистон. япроксиз, кокшол қариядай қакқайган дарахтлар безрайиб турибди. Моҳигулдан ниманидир истогандай, ингичка. чивик қўлларини ёзиб, оч кўзларини унга ботирганча, кутишяпти. Жони бордай, нимадандир умидвор улар. Балки буларнинг бариин Моҳигулнинг ўзи яратиб қўйган бўлса. не ажаб... Улар безрайиб эмас, норози бўлиб туршигандир. Ана бизнинг оламмиз, продаммиз, фикр-уйларимиз шу қадар абгор, бечорахол. Ана сенинг ўзлигинг. Бундан ҳам тонасанми. эй, норасо вужуд. Шундан кейин ҳам ўзгармоқчи эмасмикин? Ўзи ўзини банди этган, ўзини қўнғил қамоғига қамаган оламини қурганмисиз. Ана у... шох-шаббалар орасидан Моҳигулнинг маҳзун чеҳраси кўрибди. Мотамсаро. тўё кўзлари бир нуктага қалалгану ўша ахвол қотиб қолган. Атрофда нималар бўляпти, ким бору ким йук. қаерда ўтирибди, ҳаммасига мутлақо бефарқ.

– Уни бу ҳолатдан чиқариш кийини бўлади. Чикмаса, бу ердан кетолмайди! – Тушунтирди ҳамроҳим. – Бу ихтиёрини қамок дегани!

– Бизнинг муддатимиз тугаяпти. Яқин кунларда олиб кетишса керак. Моҳигул мендан ҳам олдин кетади.

– Қаёққа кетасиз-а! Юравермайсизми яшаб! У ёк орзу қиладиган жойи деб ўйлаяпсизми?

– Ундай эмас-ку. лекин... Ҳар қалай дунёда бир тартиб бор. Унга бўйсуниниш керак.

У илдамди. «Билганингиз» деб қўшиб қўйди ичида. Айни чоғда унинг қолишига ундаёгани менга ажаб туюлди. Умуман олганда, ҳозир буни музоҳаза қилиб ўтиришдан найт эмас.

Моҳигулга яқинлашдим. У хатто бошини кўтариб қарамади ҳам. Ўша кўйи ўтириш.

– Моҳигул... Моҳигул! Мени танияпсизми?

– Бу менман! Мен – Гулхуморман! Кечирим сўрагани келдим!

У яна жим. Бундан кўраси даф килса ҳам майлига эди. Нега у бунақа бўлади. Нега? Нега тушунмаяпти? Ўзини қатл этаётганини тушунмайдими? Моҳигул ўз руҳининг қотили бўлишини истамайман. У кесакдай бир аҳвол ўтирган бўлса-да, ёлвордим:

– Енгилманг, Моҳигул! Енгилиб кўйманг. Шунча дардни кўтарган полвон вужудингиз шугина ҳақиқатни кўтаролмайдими? Ҳаётнинг, тирикликнинг шунча залворини енгиб, руҳингиз энди ором топганида нега ожизалик киласиз? Нега аламга бериласиз...

Моҳигул жим ўтирарди. Гўё сўзларим кулогига кирмаётганди. Факат шаффоф кўзларидаги мунг, ҳозиргина зоҳир бўлган аллабир сизам мени эшитаётганидан дарак берарди. Бундан умидланиб, фикрларим жўшиб кетди:

– Сўрадим-сориштирдим. Уйларигача бордим. «хеч ким Моҳигулдай бўлолмайди энди!» – дебди эрингиз. У барибир сизни севади. Нега ишонмайсиз. Келиб қабрингизни суяб, тозалаб кетиб чи-ку! Буларни билмайсиз. Вужудингиз биргина алам билан ёнади. Биргина фикрга ёпишиб олгансиз. У эмас, асли сиз уни ташлаб кетдингиз... Дунёми бевафо, пешонами, билмайман. Уни ҳам тушунинг, демокчман. Севсангиз, нега ўртанган дилни хис килолмайсиз. Хотини тушунбди, нега сиз тушунмайсиз...

Моҳигул бошини кўтарди. Кўзлари ўйинчокникидай бе-маъно...

– Менга энди барибир ҳаммаси! – деди у оғир. – Ўз ҳолимга кўйинглар! Кетинг! Йўқолинг! Эшитапсизми, даф бўлинг! Сиз... мени тушунмагансиз ҳеч қачон, – аччиқ алам билан деди у. Мен эса унинг тилга кирганини кўриб, қувона бошлагандим. Аммо марҳуманинг кейинги сўзлари мени танг қолдирди. – Акалли, қанчалар азоб бераётганингизни билинг! Эй, худо, – нола килди у. – Йўқ бўлиб кетсам эди! – шундай дея Моҳигул хўнграганга ўхшаш овоз чиқарди. Ҳали ҳамон қалқайиб турганимни кўриб, мени итариб кетказмоққа чоғланди. Факат шугина бўлса майли, сочларини ёйиб... телбавор... увиллади.

Ҳамроҳим мени кетишга ундади:

– Бефойда! Кетамиз!

Тевага учиб чиқдик. Дилим вайрон эди, энди Моҳигул шундайлигича қоладими, деган фикр, қандайдир айбдорлик ҳисси мени чўктириб қўйганди. Айни дам, фақат бир нарсани – кетишни истардим. Жойимда хотиржам ўйлаб оламан ҳаммасини.

– Мени оламимга кузатиб кўйинг, – дедим маъюслик билан. Ҳамроҳим негадир гапирмок илинжида оғиз жуфтлади-ю, аҳволимни кўриб, индамай йўл бошлади.

Яна пастда уймалашиб ётган нимарсалар устидан учиб, сайҳонликка келдик. Энди олов симларга ҳам, мушакдай отилаётган ёғдуларга ҳам эътибор қилмай кўйгандим. Буёкка ҳам бирга ўтдик. У билан хайрлашар чоғида у тўсатдан:

– Исми Ботирали, – деди жилмайиб. – Ҳеч қурса исмимизни билиб олайлик.

– Меники Гулҳумор! Энди борай... – дедим секингина.

– Ҳа, учрашармиз... – деди у ҳам шошган кўйи. – Эртага, шу маҳалда!

Индамадим. Йўлимга кетдим. У ҳам манзилига равона бўлди.

Ҳеч нима кўнглимга сиғмасди. Энди нима бўлади? Нима қилиб кўйдим ўзи? Аралашиб нима қилардим шунинг ишига. Ахир тириклар дунёсида ҳам кўнгил ишига аралашиб бўлмайди, айбдор бўлиб қоласиз, дейишади-ку! Адолат қилгим кепти, қаранг! Қўлимдан келса экан... Энди бир бечора мени деб ўша ертўлада абгор ўтирадими? Мен қилдимми шуни? Хатойимни қандай тузатай?

Бу ерга илк келган кунларимиз Моҳигул менга далда бўлган эди. Бир-биримизга суянчик эдик. Буёғига ҳам умид қилардим ундан. Ҳар қалай, икки ёрти бир бутун бўлиб, амаллардик қаерга борсак ҳам. У менинг виждоним, мен ҳам унинг виждони эдим. Эрининг уйланишини туш кўрибманми?! Яна ҳам Моҳигул қолиб, эрининг ёнини олибман. Ҳаётда тажрибам йўқлиги билиниб қолди. «Сиз мени ҳеч қачон тушунмайсиз» дедими? Тўппа-тўғри, ахир мен эрга тегмаганман-ку! Жилла қурса йигитим ҳам бўлган эмас. Бир сафар ҳам шуни писанда қилганди. Пешонам шунақа бўлса, айб мендами?! Агар унинг ишига аралашмасам, ўзим қийналардим яна. Дўстнинг ишини қилмадим, деб ўйлардим.

Моҳигул ўтирган жойни эсладим. Ингичка, сершоҳ дарахт-

лару бетон деворлар уюми. Устунларнинг тикка чиққан, занг босган темирлари ёдимда қолибди. Бу унинг афкор олами энди. Қизик, менинг оламим қанақа бўларкин?

Шу пайт тепада ғала-ғовур бошланиб қолди. Эрта саҳардан нега шовқин солишади-я! Одамларми? Э, бу ер истироҳат боғи эмас-ку, секинроқ гапиришса нима қиларкин?

Аста сирғалиб тепага чикдим. Тумонат одам. Ҳайит на-мозга ўхшайди. Тинчликмикин? Ҳамма марҳумлар ҳам безовта ташқарига чиқиб олишибди.

– Нима гап экан? – қабри тепасида турган марҳумлардан бирини саволга тутдим.

– Жаноза шекилли? Янги «меҳмон» келяптимикин?

– «Меҳмон эмас, меҳмонлар» деи! – сўзимизга қўшилди автохалокатга учраган аёл. Бу аёлни мен тез-тез кўриб тураман. Жуда кизиқувчан, ҳар балони билади.

– Анавилардан эмиш. Афюнпараст. Бир-бирига укол килиб ўлганмиш... Икки киши дейишяпти.

Марҳумлардан ҳеч зот уларни қарши олгани бормади. Ҳаммалари четланиб туришди. Фақат Нуруллоҳ қоригина уларга пешвоз чикди.

– Чин уйингиз муборак! У ёқда кўрган-кечирганларингиз охират учун сабоқ бўлсин, илойим, – деди.

Икки йигит – янги марҳумлар бошлари карахт, нима бўлганига тушунар-тушунмай туришарди. Тириклар орасида эса нақ киёмат бўлаётганди. Бир оиланинг болаларига ўхшашяпти! Ота қабр ичига тушиб олганча ётиб йиғляпти, тортиб ҳам чикаришолмаяпти. Ёши элликлардами-олтмишми, билиш қийин.

– Вой болам, гуноҳкор отангни кечир, болам! – деб ҳўнграйди.

Анавилар эса ҳайрон. Отасини қандай овутишни билмаяпти. Мана шунақа ситамагарлар ҳам бор дунёда. Ана, отанинг ҳам ҳаёти увол бўлди. Буларни кўриб, онамдан хабар олгим келиб қолди. Моҳигул ҳақидаги ноҳуш ўйларим ҳам бир муддат мени тарк этди. Бораману келаман.

Уйга борсам, онам йўқ эканлар. Уйлар тартибли, саранжом-сарошга. Ивирситадиган одам ҳам йўқ. Фақат каравотим билан жавончани жойида қолдиришибди. Маърака кезлари йиғиштириб қўйнибганди. Яна ўз ҳолидай ясатишибди. Мен ётган хона ҳеч ўзгармабди. Онам атай йиғиштирмаганлар. Ҳагто қўйлақларимни

ҳам бермабдилар шекилли, ҳаммаси ишқопда турибди. Ана Ни-
лунинг туйига тиктирган гулли кўйлагим, стипендиямни йиғиб,
фалон пулга олган костюмим... асраб нима қиладилар. Бари-
бир русуми эскириб қолади-ку! Кейин биров киярмиди, денг.
Ҳозирги ҳолатимда истаган либосимни кийишим мумкин. Бирон
либосни ҳаёл қилишим билан у эғнимда пайдо бўлади, тавба?!
Айниқса, Моҳигул, тирикликда кийим кийиб яйрамагани учун
ҳар куни уч-тўрт бор «либос»ини ўзгарттирарди. Энди эса қорага
бурканиб ўтирибди. Аза тутяпти. Севгилисидан айрилганига!
Марҳумлар ҳам аза тутишар экан. қаранг! Қачонгача чўзиларкин
бу азаси... Ишқилиб кимматга тушмасин-да!

Ошхонамизга чиқиб ўтирдим. Шу жойни яхши кўрардим.
Радио қўйиб олиб, қўшиқ тинглаб тамадди қилар, баъзида шошар,
баъзида чўзилиб, яйраб овқатланардим. Ўша кезлари ўлишни
ўйламабман... Яқинда кетаман бу ерлардан. Айтишларича,
кейин туғилган, ўлган кунларимиз, йилда икки марта ерга тушар
эканмиз. Яна қариндошларимиз бошига мусибат тушганда келар
эмишмиз. У ёқда туриб ҳам, ерда нималар бўлаётганидан огоҳ
бўлар экан рух. Қариндош-уруғлар ўртасидаги ришта узилмас
экан-да, тоабад! Қизик, ажаб дунё! Афқор этганинг билан, бу
сир тубига етмассан...

Ие, онам... Азамат билан ўтирибдиларми? Қаранг, уйда
туриб ҳам кўряпман ҳаммасини... Айни дамда Моҳигулни ҳам
кўряпман, анави галати танишимни ҳам. Бир пайтда ҳамма нар-
сани кўриш кийин. Яна фақат сизга тақдири туташ одамларни
кўрасиз. Улар бирам кўп экан-ки! Қариндошлардан ташқари,
бир сўз билан айтганда, сиз билан «борди-келдиси» бўлган
ҳамма тақдирингизда иштирок этади ва уларнинг ҳаммасини
кўриб, кузатасиз. Керак бўлса, ҳаётига аралашасиз... Ҳа, тирик-
ларга мададқормиз. Акс ҳолда онам йўқ ердан ўгил неварали
бўлармидилар?!

Азаматим анча соғайиб қолибди. Танаси анча вақт захда
ётгани учун зотилжам бўлган экан. Бугун ҳарорати тушди.

Онам Азаматга меҳр билан термулганча унинг бошнини
силадилар. «Туш эмас экан кўрганларим!» – деб ўйляптилар.
Азамат топилдими, демак, мен ҳам каердадир борман. Онам
ҳаётнинг бошқа шаклида бўлса-да яшаётганимдан ва улардан
огоҳ эканимдан хурсандлар. Ниҳоят онам менинг «тирик» эка-

нимни тушундилар. Жисмим ўлган бўлса ҳам, ўзим ҳаётман ахир. Худди ўша Гулхумордай фикрляпман. Фақат илгаригидан хотиржамман ва улғайиб қолгандек ҳис қиляпман ўзимни, яна... қандайдир аввал билмаган кўп нарсаларни биламан.

Азамат кўзларини очди-ю, тепасида ўтирган онамни кўриб, хайрон бўлди. Онамга синчиклаб қаради. Бегона аёл нима қилиб тепамда ўтирибди, деб ўйляпти, чоғи.

– Тузалиб қолдингми, той бола! – дедилар онам кулиб. Азамат «тузукман» деди секингина, овози хир-хираб чиқди. Нафас йўллари ҳам шамоллаб кетган бўлса керак. Кейин яна онамга қараб, кутилмаганда деди:

– Мен сизни танийман! Бувиммисиз...

Онам боланинг гапидан хайрон қолдилар. Кейин бош силкиб тасдиқладилар, кўзлари ёшлариб кетди. Бир чеккаси юраклари орзиқиб, жилмайиб кўйдилар.

– Ойим ҳам келганмилар?

– Ойинг келмайди!

– Келаман деганлар-ку! Нега келмаяптилар? Ҳар куни пойлайман. Қоронғи тушиб кетса ҳам пойлайвераман...

– Ишлари бордир-да! Келаман деган бўлса, албатта келади.

– Буви, кеча Мамлакат опам келдилар! Тузалсанг, олиб кетаман деяптилар. Мени энди бувим бор. Ойим бувингга қараб тур, деганлар дедим. Буви, мен кетиб қолсам, сизга ким қарайди? – деди Азамат катта одамдай. Унинг бунақа меҳрибончилигидан қийиб кетдилар, меҳрлари товланиб:

– Бирам ақлли бола экан-ки бу! – дедилар.

– Яхши бола бўлгим келяпти-да, буви! – деди у яна вазминлик билан. Онам кулдилар. Унинг юзларидан чимчилаб ўпиб кўйдилар. «Бола бор уйда ҳам чекинади», деб шунга айтишар экан-да! – ўйладилар онам.

Болагинамни четдан кузатар эканман, ачиниб кетдим. У менга зор бўлиб ётибди, бир кўрай ҳам демабман. Анави мендан безор Моҳигулнинг кетида овораи сарсонман ҳар кун. Бола мени кўрса яраси тирналади, дейман-да! Яна мендан узилолмайди. Майли, кечқурун бораман, тушига кираман.

Онам уйга қайтдилар. Ҳорғин, қўлларидида каттакон ўйинчок машина, кайфиятлари кўтаринки! Чой куйиб ичиб олдилар. Кейин ҳужжат кидирдилар. Кўзойнак таккалча ари қамчи, бир

нарсалар ёздилар. Болани ўз номларига расмийлаштириптилар, менимча.

Шу пайт телефон жиринглаб қолди. Шаҳноза холам шекилли. Демак, онамга ишонмаганлар, касалхонага бормаганлар.

– Вой, Шаҳноз! – онам биринчи бўлиб янгиликни топширдилар. – Болани топдим! Исми раҳматли кизим айтгандай Азамат экан. Ҳамширага учрашиб, «шунақа-шунақа» деса, у ҳам ҳайрон қолди. Ҳаммаси тўғри чиқди. Боланинг ақли бало экан. Шаҳноз! Менга «бувиммисиз» деса, ёка ушлабман. Битта кўришда таниб олди-я! Фақат сенгина ишонмайсан... Бўпти, Шаҳноз, келсанг гаплашармиз! – дедилар онам шошган кўйи, ишлари қолиб кетаётгандай. Чиндан ҳам касалхонага олиб боргани овқат қилдилар. Ўйинчоқ машинани менинг хонамга олиб кириб қўйдилар. Хонани йиғиштириб, супуриб-сидирдилар.

Онам ўзлари билан ўзлари овора бўлиб қолганларини кўриб хурсанд бўлдим. Саломатликлари ҳам яхшиланади энди. Армонда кетмайдиган бўптилар. Анави отин аёлга ўхшаб! Ёки Моҳигулдай тарқ қилиб юборармидилар дунёни!

Уйдан чиқиб, Азаматжон билан кўришгани касалхонага учдим. Энди ухлаган, латиф танаси хонадан чиқмабди ҳали. Мени кўриб бўйнимдан ачомлаб йиғласа борми?! Болатой-а, менга шунчалар боғланиб қолганмидинг?! У билан осмонга парвоз қилдик. Дарахтлар шохига кўниб, электр симларига осилиб ўйнадик. Кейин уни касалхонага элитдим-да, ўзим қабрга қайтдим. Қарасам, қабрим тепасида бир одам турибди. Шундагина анави одам мени кутиб туриши лоп этиб ёдимга тушибди. Лекин унга ўхшамайди. Яқинроқ бориб қарадим. Ҳа, бегона, шекилли. Уни таниёлмадим. Бўғик товушда бир нарсалар деб йиғляпти. Гулим, деса ҳайрон қолибман. Мени айтаяптими?

– Менга қолса, шундай бўлсин дебманми? – деди у йиғлаб. – Нега қийнайсан мени? Нега кета қолмайсан? Юрагим адо бўлди-ку! Бу бечорада нима айб? Уям бир камбағалнинг боласи... Охират умиди билан яшаяпман, билсанг! Умрида намоз ўқимаган одам, ибодатни қанда қилмаяпман. Қуръон тиловат қиламан ҳар сафар. Сени деб-ку ҳаммаси! Марҳума учун яна нима қилса бўлади? Ўқиган Қуръонларим нахотки сенгача етиб бормаяпти? Айт, яна нима қилай? Хотиржам бўлишнинг учун нима қилай?

У йиғлай-йиғлай нари кетди. Мен эсам гаажжубда қолдим.

Нега бунақа деяпти? Камбағалнинг боласи деб кимни айтяпти? Азаматними? Уни онамга қолдириб нотўғри қилибманми? Нимаси нотўғри...

* * *

Унинг бунақанги нолишларига чидай олмай, сирғалиб тепага чикдим. Кўриб, дарров танидим – Моҳигулнинг эри-ку бу! Гулим эмиш... ўлгандан кейин. Охират умиди билан яшаётганмиш, қаранг, уйланиб олиб. Аслида-ку ҳаммани тўзитган шу. Моҳигулнинг арвоҳини чирқиратиб. Вой, қаранг-а, ибодат қилаётганмиш, ҳаммасини сени деб қиялман эмиш. Ёлғонниям сув қилиб ичарканми?! Бир шоир айтган экан, тириклар-ку, азага келиб ёлғондан йиғлашлари мумкиндир, лекин ўликлар ёлғондан ўлиб ётмайдилар деб. Нега кета қолмайсан эмиш. Қаёққа кетади, олиб кетишса кетади-да! Ана, кетди шундоғам... Бунинг қилиғига жаҳлим чиқиб, бақириб ташладим.

– Эркакмисиз, ҳой! Шўрликнинг йилини ўтказиб уйлансангиз асақангиз кетармиди?! Ана энди марҳумангиз ўтирибди, кўзи кўр, қулоғи қар бўлиб. Эшитса экан гапингизни! Буёққа келиб тавалло қиласиз! Моҳигул йўқ бу ерда! Чириган жасади қолган.

Менинг бунақанги бақириб-чақириман марҳумларга эриш туюлди. Менга ғалат қараб қўйдилар. Кейин ўзимга ҳам таъсир қилди. Қизишиб кетганимни кўринг, ахир «жонвор» эшитмайди-ку гапимни! Мен эсам бақириб ётибман. Қўлимдан бир иш келса экан. Ана, кетворди! Буёқда мен сарсон-саргардон қаёқларга бориб келмадим-а! Барибир кўнглим нотинч. Ботирали билан Моҳигулнинг олдига боришга келишиб қўйганман, лекин... ўзим бунга ишоналмайман. «Юр» деб чақирганга кўнганида ўша алпоз ўтирмасди-ку, бечора.

Узоқдан Ботиралининг ғамбода сиёҳи кўринди. Мени роса кутгандир. Шунда ҳам кетиб юбормабди. Умуман бу марҳум йигитнинг кетимда овораи-сарсон юргани ғалати-да! ҳарқалай, бир сири борга ўхшайди шунинг! Кўзлари... бир хилда қотиб туради доим, хурсандми, хафами, билолмайсиз. Туссиз, бемаъно кўзларини жилмайиб, боодоблиги билан яширади. Аммо менда нима юмуши бор унинг? Фақат менда эмас, умуман, доим шу ёқда, қабристон оёғида изғиб юрганини кўраман. Қабри шу ердамикин? Унда мен бунга билган бўлардим. Ботирали бошқа қабристонга қўйилган бўлса керак?! Унда нега қабр бошига

бормайди. Муздан уй қуриб ўтирибди. Умуман, нега у осмонда яшайди? Осмонда эмас, осмон остида... Ҳа, умуман бу ерда мен тушунмайдиган нарсалар кўп ҳали...

Ботиралига пешвоз чиқдим. Мени кўриб у ҳам хурсанд бўлиб кетди.

– Жуда ҳаялладингиз? – марҳумларга хос кўз юмиб саломлашган бўлди у.

– Анави кепти-ку, Моҳигулнинг эри... Ўшанга алағда бўлиб. Одам эмас экан, туркинг кургур. Ёлғонлаб бир тавалло қилсами?! Тўлиб турган эканман, шекилли, ҳасратим очилиб кетди.

Ботирали кулиб кўйди. Унинг бунақа кулганини энди кўришим.

– Ёш болага ўхшайсиз... Бундан баттарини кўрмагансиз-да! Кўяверинг... Алдайверсин, буёкка ўтганида уни ҳам бошлашди!

– Кўйинг-э, нафасингиз курсин. Моҳигулнинг умиди борку акасида. Ҳеч курса, охиратда бирга бўларман, дейди. Сиз бўлсангиз...

– Ёлғонларини эшитиб ҳам шундай дермикин? Одам жуда тез ўзгаради. Марҳумлар умуман бошқача бўлиб қолишади. Мана, Моҳигулингиз... ўтиришини кўринг... нима аҳвол!

Биз аввалги сафаргидай кўкка парвоз қилиб, осмоний кўчаларга шўнғидик...

Мевалари ларзон осилиб ётган боғу роғлардан, пальма дарахтлари-ю, денгизлар устидан учиб боряпмиз. Мен ҳаяжонда, кўзларим қувнаб кетяпти. У эса огир-вазмин, бепарво. Бу хаёлий олам менга ёқаётганидан хурсанд бир чеккаси.

Бошқа томондан яна ҳам ўша саволни ўйлардим. Ботиралининг қабри қаерда? Умуман, манави хаёлий уй эгалари кимлар?

Йигит кўксимда гужғон ўйнаган саволлардан беҳабар ёнгинамда парвоз қиялпти.

Моҳигулнинг «қароргоҳи»ни бу сафар тез топдик. Самовий «маҳаллалар»дан ўтиб пастладик. Ўша сафаргидай ранглар ўзгарди, ҳаво булут бўлгани каби. кулранг тус ҳам тўқариб борди. Охир қора рангга айланди. Тўғри ўша чакалакзор устидан чиқибмиз. Сайхонликда осилиб қолган зинапоя энди узилиб тушибди. Биз ўтирган курси ҳам синиб ётибди. Чакалакзор қалинлашган. Чигал сочдай, ичкари кириш маҳол. Буталарнинг чивик шохлари бир-бирини ўраб, бураб ўсиб ётибди.

Зир югуриб Моҳигулни ахтардим. Йўқ, ҳеч ерда йўқ! Ғалати, тушуниб бўлмайдиган ҳеч. Хаёлий оламида ўзи бўлмасан... Ботирали ҳам роса излади уни. Унга юқиниб боқдим.

– Кетганмикин?! – у хавотирли кўзларимга қаролмай бошини эгди.

– У шу ерда! – деди вазмин. – Аҳволи оғир... Чакалакзор орасида бўлиши керак. Ҳа!

Албатта, деворлар орасидан сирғалиб ўтгувчи одам учун чакалакзор нима бўлибди. Аммо афкорий чакалаклар бошқа гап экан, фикрлар тузоғи бу. Шундай эса-да, бута шохларини қарсиллатиб синдириб ичкари ораладик. Чакалак оралаб юрганмиз сайин, буталар қалинлашаверди. Ё алҳазар, одам ҳам ўз-ўзини шунчалик ўраб ташлайдими, совуғи-чи бунинг! Буталарнинг тиконини кўринг! Ботиқ али олдинда, шохларни синдириб йўл очиб кетяпти. Қардан ўрганибди экан. Менга, латиф танамга шохлар санчилади-ю, ҳаракатим ҳеч қор қилмайди уларга. Фикр билан фикрни кесишнинг ўзи бўладими?! Шу пайт кимдир ихраб юборди. Ботирали шаҳд ўгирилиб менга қаради. Яна ингради кимдир. Иккимиз шошганча олдинга чопдик. У ерда, чакалаклар орасида Моҳигулни каламушсифат нимарсалар талаётганини кўриб, хайратдан кўзларим каттариб кетди.

– Анавиларни қаранг! Вой, Моҳигулни еб ташлашяпти... – бақириб юбордим мен.

Биз келишимиз билан қора-қура нимарсалар гурра қочиб кетишди. Моҳигул ҳамма ери тирналган, чивик шохлар билан чирмаб ташланган бир аҳволда ётарди.

– Вой-бўў, роса ўралибди-ку! – деди Ботирали Моҳигулни кўздан кечираркан. – Кўрдингизми? Фикр-хаёлга ҳеч эрк берманг! Айниқса, тушқун фикрлар одамни ёмон қилади.

– Анавилар нима эди? – мен ҳамон ўзимга келмагандим, кўрка-писа сўрадим йигитдан бояғи каламушсифат жонзотларга нима қилиб. Улар ҳамон шу ерда эди. Шох-шаббалар орасига биқиниб, митти кўзларини пирпиратиб пайт пойларди.

– Улар шу Гул опангизнинг фикрлари!!! Ёруғ дунёда уларни кўрмайсиз. Латиф оламда улар ҳар турли шаклга эврилади. Масалан, кўргангиздай, каламушларга! Фақат бу каламушлар дингизни кемиради. Кўп кўрганмиз бунақаларни. Аксарияти, ўз фикрига ем бўлиб, қатлиомга учрашади. Бошқа йўли йўқ бунинг.

– Астағфируллоҳ! – деёлдим факат. Моҳигулни чакалакзордан аранг тортиб чиқибмиз. Сайхонликка ўтказиб, дуои-фотиҳа ўқиб, вужудига сингдирдик. Тиловат ҳам марҳумлар учун ғидо, озуқа экан. У тетиклашди. Лекин... шу аҳвол ҳам кўргулиги ёдига тушиб, бемадор йиғласа-да!

– Кўргим келмаяпти ҳеч кимни! – хир-хираб деди у. – Кетинглар...

Ботирали яна тиловат қилди.

– Бизни танигани – бу яхшилик аломати. Баъзилари, жунуни кўзиб, ҳеч кимни танимайди. Аммо Моҳигул яна ингради.

– Кетинглар... – бизни ҳайдаб солди у.

Менинг эса юрагим ғашланди. Унинг овозидаги тушкунлик ва мазкур ҳолатни у чин ҳақиқат деб қабул қилаётгани ачинарли ҳол эди. Бирон умид, илинжга ҳам у ўрин қолдирмаганди. Каловланиб қолдим. Ботирали эса... кетмоқчи. Ғалати-да шу йигит. Бир савоб ишлар қилиб юради, бир манавинақа, бировга зигирча ачинмайди. Буни шу аҳволда ташлаб кетиб бўладими?! Анавилар еб ташлашади-ку!

– Бекорга уриняпсиз, – фикримни уққандай деди йигит. – Аксинча, у сизни ҳам ўз кўйига солади.

– Нима бўлгандаям, уни ташлаб кетолмайман... Чунки бунда менинг ҳам айбим бор.

– Хато фикр. Сизда айб йўқ. Виждонли одамнинг ишини қилгансиз. У эса тушунмаяпти. Нотўғри фикрляпти. Етимликда ўсгани ҳам сабаб бунга. Дили ўксик унинг... Ўзимдан қиёс...

Мен унга ялт этиб қараб қўйдим. «У ҳам етимликда катта бўлган, шекилли» деб ўйладим. Мен уни нимани назарда тутаётганини тушунмагандим.

Ботирали кетди. Уни қолади, деб ўйлаган эканман. У шу қадар олижаноб эдики, мени ёлғиз ташлаб кетмас, дебман. Шу боис бироз хафа бўлдим, ҳамма эркаклар бир гўр дейшади-ку, бу ерда ҳам шундайдир-да! Моҳигул билан чакалакзорда ёлғиз қолдим. Атроф қоп-коронги, яна ҳам совуқ. Шамол гувиллайди устига-устак. Мен ҳам Моҳигулнинг ёнида тиловат қилганча мижжа қоқмадим. Шох-шаббалар орасига биқиниб олган қаламушсифатларни айтинг. Жинғиртдай кўзларини узмай пойлайди. Вой-ей, бирам бадрўйки... Ер ютсин... фикр бўлсаям, бало бўлсаям. Туни билан бир хаёлга толиб, бир тиловат қилиб

чикдим. Дам олганим йўк. Ҳамиша фикрни бир нарсага жамлаш, яна денг атрофни назорат қилиб туриш қийин экан. Бир чеккаси, зарурми менга, деб ўйлаб қоламан. «Зарурга зарур, нозарурга нима зарур» деган гап бор. Барибир қабр бошида ҳам тинч ўтиролмасдим. билсангиз. Юрагим ҳапқириб кетади буни ўйлаб. Бунга ҳам ачинадиган кимдир бўлиши керак-ку! Ахир қабрга қўйилганимдан бери бирга эдим у билан. Энди ташлабгина кетаманми?! Йўк! Ҳаракат қилиб кўрсам, биров мени жазолармиди?!

Ботирали ҳақида ўйладим. У ҳам кетди мана. Бизни шу аҳвол ташлаб кетиш учун одам қанчалик тошбағир бўлиши керак-а... Энди эсладим. Шу йигит ҳақида эшитганим бор эди. Доим қабристон оёғида юриб, ҳаммага ёрдам берармиш. Нега бунака қилишини ҳеч ким билмайди. Тушунарсиз. Энди бўлса, мана, кетди-ворди.

Шу пайт чакалакзорда бир нима шитирлагандай бўлди. Қарасам, Ботирали, келяпти. Ичимда хурсанд бўлиб кетдим.

– Ҳа, ўтирибсизми, ҳалиям опангизнинг пашшасини кўриб! – деди у ачитиб. – Ўтираверинг-чи, бу ёқда минг йил ўтиб кетади. – буни эшитиб ўрнимдан туриб кетаёзим.

– Ростданми? Минг йил дейсизми? – саросимага тушиб қолдим. Бу дунёда вақт ўлчови йўқда. Тун билан кун алмашган билан у сизга даҳл қилмайди. Юзлаб йиллар бир нафасда ўтаркан-кетаркан...

– Ҳали қолиб ҳам кетарсиз шу ерда. Унда... менга яхши бўлади. Ўз оламларимизни қуриб, яшаб юраверамиз. Онангизнинг олдига борамиз...

У менинг фойдамни кўзлаб гапиргани билан фикри ёкмади. Нукул шу ерда қолишни гапираверди... Ботирали Моҳигулни кўриб, хайрагдан бакириб юборди:

– Вой, қаранг! Сиз ечингизми буни! Яшаворинг-э!

Қарасам, Моҳигул ўралиб ётган чивикларидан ҳалос бўлибди. Кўрмабман. Аниги, эътибор қилмаганман, қоронғида кўриш ҳам қийин. Хурсандлигимдан тўлиқиб, йиғлагудай бўлдим. Бориб, қўлларини юзларини сийпаладим.

– Моҳигул, Моҳигул! Мен сизни ташлаб кетмайман. Керак бўлса, қолавераман шу ерда. Қабр тортмаса бўлди...

Гарчи у бандиянқдан озод эса-да, ҳушсиз ётарди. Афтидан ички олингув зарбидан атият чеккан... Ором олсин лича, унганча

қараб тураман.

– Ишларингиз бўлса, кетаверинг. Мен анча кўникдим, ўзим.
– дедим Ботиралига.

У менга қараб жилмайди.

– Хафа бўлдингизми, дейман. Ибодатга бориб келдим. Бор-
масам бўлмасди.

Индамадим, мен бормасам бўлаверади, у эса... Умуман ол-
ганда мен «қол» ҳам деганим йўқ.

– Кўп яхшилик қилдингиз шундоғам. Мен сизга ҳеч ким
эмасман-ку! – дедим, гўё уни оклагандай бўлиб. Бировнинг ба-
дига тегиб, осилиб олишни ёмон кўраман.

– Моҳигул-чи, у ҳам сизга бегона-ку! Жон койитишингизни
қаранг. Мен ҳам шу ибодатга бормасам бўлмасди. Ҳаёт-мамотим
шунга боғлиқ, сиз билмайсиз... – маъноли қилиб деди у. Кейин
туссиз, мунгли кўзларини ерга қалади.

– Мен, умуман, кўп нарсаларни билмайман, – дедим унга тик
қараб. – Масалан... Ҳатто сизнинг қабрингиз қаердалигиниям
билмайман. Қаерда ибодат қилишингизниям, умуман, қимли-
гингизниям билмайман. Нега бизга ёрдам қилаётганингиз ҳам
жумбоқ. Одам ўзига бир манфаат бўлмаса, кўлини совуқ сувга
ҳам урмайди. Сиз бўлсангиз...

– Тўппа-тўғри, бу ерда ҳам шунақа... Демак, манфаатим
бор. Яхшилик қилиб, савоб йиғишда кўп манфаат борлигини
билмасангиз керак-да!

– Лекин ҳаммаям шунақа қилмайди-ку!

– Кўлидан келмайди! Бунинг учун менга ўхшаб уч юз йил
сарсон бўлиш керак, уч юз йил, тушунапсизми?!

– Уч юз йил!!! – эсхонам чиқиб кетди. Уни энди кўраётгандай
ҳайратланиб қарадим. Уч юз йил шу аҳвол юриш осонми экан!
Даҳшат-ку, бу!

У жим қолди. Бир нуқтага тикилганча тасбиҳ ўгириб ётарди.
Кейин мен томон ўгирилиб деди:

– Дунёда... қабрга қўйилмаган марҳумлар ҳам борлигини
биласизми?!

Буни эшитиб шундай ўсал бўлдимки, илгарилари бу ҳақда
ўйламаган эканман. У яна тасбиҳ ўгирганча сўзида давом этди:

– Ўз жонига қасд қилганлар... жасади топилмаганлар...
Ҳалокатга учраганлар... Умуман... бунақалар кўп. Қаерга бош

уришни билмай, осмон остида кўним топишган. Кўрдингиз буларнинг оламини! Баъзилари ҳалигача моддий оламдаги оспаси, аллақачон бузилиб кетган уйи атрофида саргардон. Кетиб-кетолмайди, қолиб-қололмайди... Ёмони шу. Баъзида Аросат деган жой шу ермикин, деб ўйлаб қоламан, яна билмадим. Бизга «у ёққа» йўл берк, охиратимиз нима бўлади. номаълум. Ҳамма умидимиз ибодатдан, билсангиз. Иродангиз етса, дўзахда ҳам Худога ҳамдлар айтиш мумкин-ку! Лекин бу аҳвол қанча яшаймиз, ҳайронман. Балки минг йил, балки миллион йил. Сизларни осмонга ўзлари олиб кетишади. Биз эса... ибодат қилганимиз сайин ўзимиз юкорилаб бораверамиз. Айтишларича, биздан тепаларда ҳам марҳумлар бормиш. Фақат... баъзида бир хиллик бадга уради. Шунданми, марҳумлар ҳаёлий уйларини ўзгартириб ётишади. Энди... Моҳигулингиз ҳам шунақа оламга тушиб қолди. Яна ҳам губанда у... ана сизга бор ҳақиқат. Сиз эса унга шерик бўлмақчисиз...

Ботирали жим тасбиҳ ўгиришга тушди. Мен ҳам дилгир ўйга толдим. «Шундайлар ҳам бор экан-да! Худога шукр қилсам бўларкан. Моҳигулни эса дўзахдан қутқариб, аросатга дохил қилибман. Аросат... Уни дўзахдан ёмон деб эшитганим бор... Энди нима бўлади? – Моҳигулга қараб ачиндим. Хафалигим баттар ортди. Ёмон қилибман. Дўзахга тушса-ку, бир кун покизаланиб чикарди. Бу ердан-чи, қачон чиқади?

Ёнимда гўжмайиб ўтирганча тасбиҳ айтаётган Ботиралига зимдан назар солдим. «Қайси қилган гуноҳига «бу ёқларда» юрганийкин?» У фикримни уккандай мен томон ўгирилди.

– Ҳайронмисиз? – мийиғида кулди у. – Сувга чўкканман, деб ёлғон гапиргандим. Дунё тор кўриниб, сувга ташлаганман ўзимни. Ўртаҳол одамман ўша кезлари. Кабир этикдўзнинг кизига кўзим тушиб, севиб қолганман. Шундай сулув эдики... Кейин билсам, кўплар унинг ишқида гирён экан. Уйланиш эса менга насиб қилибди. Соҳибжамол аёл ҳам эркакнинг бошига балолар ёғдиришини билмабман. Билсам, ўлимимга уланган эканман. Бир кунни Қойилбой йўлга юриб, савдогарчилик қилишни таклиф қилиб қолди. Янги уланган кезларим, Саврихоннинг биргина табассумига жонимни тикишга тайёр пайтим, ўйлаб ўтирмай рози бўлдим. Унинг ниятидан беҳабар. Ўрусиядан мол келтирамиз, кимматбаҳо мўйналарни кўрсангиз... Бирпасда кўкрагимга шабада тегди. Олти ой деганда пулга ўрганиб, катта-кичикни

менсимай, босар-тусаримни билмай қолдим. Аммо бу бойлик менга канчалар қимматга тушаётганидан беҳабарман денг

Тўғон бўзчи ўглини уйлантираётганди. Бўза ичиб, роса маст бўлибман-да! Ўрнимдан туролмайдиган даражада. Яна тахтимдан тушмасмишман. Бўзчининг ўглига, куёв болага пул бериб, махсимни ечтирмоқчи бўлибман. У ялангоёқ бўйин эгмади. Жаҳлимни чиқарди.

– Ҳой гадойвачча, – дедим хезланиб. – Хоҳласам, гўшангага киритмай, авахтага тикаман! – Буни еч-да, пулни ол! Хотинингга ширинлик олиб берасан, – дедим масхаралаб кулиб. Унинг кўзлари ёниб кетди.

– Ҳаром пулларинг ўзингга сийлов! – деди у ғазаб билан. – Сен ўзи ким бўлибсан! Хотинини ўйнашларига ташлаб кетиб, пул топадиган бир даюссан-да! – деди шартта. Кайфим учиб, қандай ўрнимдан турганимни билмай қолибман. Шармисорликдан дилим куйиб, нафасим ичимга тушиб кетди. Юрагим бошимгача чикди-ёв, гурсиллаб уришидан томирларим ёрилгудай бўлди. Йигит кишининг уялгани ўлгани дейдилар. Қойилбой мени Ўрусияга юбориб, хотиним билан шакаргуфторлик қиларканда! Яна денг... пулга шерик. Дастмоя берганмиз, деб ҳар сафар фоизидан олишади. Саври... шунча гап бўлибди-ю, чурк этмабди менга. Гапирсанг ўласан дегандир-да. Жон шунчалик ширинмикан. Уятдан ҳам-а! Талоғини бердим ўша заҳотиёк. Гумонаси бор эди, индамадим. Қойилбойнинг уйини ёқдим. Ёнднки, гуриллаб... ўшанда ўзимни сувга отганман. Жасадимни ҳам топишолмаган.

Унинг ҳикояси менга ҳам қаттиқ таъсир қилганди.

– Астағфируллоҳ! Сиз-а! Шундоғ ақлли-ҳушли одам, шунака қилганмисиз?

– Ақл кетса, шу экан ҳолингиз. Шайтон йўлдан урмасин экан. Эсим энди кирди. Уч юз йил деганда эсимни йиғдим. Қойилбой ҳам, хотиним ҳам ўтиб кетдилар. Ўшанда Қойилбойнинг бешикдаги боласи ҳам ёнган. Тўловини тўлади у. Мен тўламадим. Хотинимнинг гумонаси бор эди. Гуноҳидан кечдилар. Бу ёқда ҳам жаннат – оналар оёғи остида деб шунга айтишади-да? Фалакнинг гардишини кўрингки, улар билан учрашдим ҳам, лекин... индамадим. Улар ҳам терс бурилиб кетишди. Энди... лардим ичимда! Улар-ку, амаллаб тушар дўзахга, мен эсам... куним нима бўлишини билмайман... бу дунё шунака дунё. юмшатув-

чи далиллар бўлмайди, ҳукм ўқилмайди, аммо жазо муқаррар ижро қилинади. Шу боис ҳар гапингиз, ҳар ҳаракатингизга эҳтиёт бўлинг. Мендан ўпкалашингиз ҳам тўғри эмас. Мен нима дардда-ю, сиз нима дардда. Шу сабаб, қабристонга бориб, ёрдамга муҳтожларни излайман. Қўлимдан келса, кўмак бериб, енгил тортаман. Гуноҳим оғир, зилдай бўлиб эзиб ётибди. Ана, ҳаммасини билиб олдингиз энди.

Унинг ҳикоялари залвори босиб, оғирлашиб қолдим мен ҳам. Буни сезиб. Ботирали гап қотди:

– Билмаганингиз яхши эди. Лекин сиз сўрадингиз, мен жавоб бердим. Ҳар қалай, сабоқ бўлсин сизга ҳам. Ҳамма ўз жазосини олади, эҳканини ўради. Ёруғ дунёда эҳканларимизни охирадда ўрар эҳканмиз. Унинг ажр-савобларидан ҳам баҳраманд бўлиш насиб қилсин, илоийм.

Орага оғир жимлик чўқди. Ботиралининг латиф танаси тўклашган, гўё воқеалар уч юз йил илгари эмас, ҳозиргина содир бўлгандай қийналарди. Уч юз йиллик асоратнинг залвори шундок бўлса-я!

– Сиз бораверинг! – деди у орадаги ноқулай жимликни бузиб. – Опангизга ўзим қараб тураман. Жойингиздан хабар ола келинг ҳеч курса...

– Ибодат-чи... – унинг ибодатга бориши кераклигини эслаб дедим мен.

– Э, кўяверинг ибодатни! Бир гап бўлар... – деди у лоқайд. – Шунча воқеалар наздида у бир ибодат эҳкан-ку! Опангизнинг аҳволи меникидан мушкулроқ. Ажаб эмас, ёрдамим тегса...

Шу пайт осмон томон чақин чаққандай ёришиб кетди. Фақат у бинафшаранг тусда бўлиб, само тўла юлдузларни яна ҳам ярақлатиб юборди. «Вой» деганча савол назари билан Ботиралига қарадим. У мулойимгина жилмайди, бу яхшилик аломати демокчи эди, шекилли. Кейин «бораверинг» дегандай имо қилди... Мен ҳам бунинг нималигини фаҳмлагандим. Ҳаяжондан вужудимда титроқ турди. Бугун осмон очилиб, фаришталар тушадиган кунмикин?! Мен ҳам кетсам-а!! Шу тоб ҳамма нарсани унутаёздим. Вужудим-да аллабир, тушуниб бўлмас қувонч порлади. Қабрим томон учдим. Бу ерга етиб келганимда осмондан ҳумо қушлари ҳамроҳлигида фаришталару неча юз йиллик марҳумлар тушиб келаётганди. Бундай пайтда қабристонда байрам бўлаётганга ўхшайди. Дийдорлашув... Ҳамма ҳаяжонда қолди.

Қабрим тепасида биров турганини кўриб, юрагим яна ҳам ҳаприкиб кетсами. «Менга келишибди!» деган фикрдан вужудларим яйради. Қабримга аста кўндиму, турган одамларга синчиклаб назар солдим. Бир аёл билан бир эркак, яна ёш йигит ҳам бор. Йигитларнинг бу қадар кўркем бўлишини тасаввур ҳам қилмаган эканман. Рангги тиник оқ, тим қора қошлари мавж уриб турибди, катта-катта шахло кўзларидан нур таралади, лаблари қизил тошга йўниб ишлангандай чиройли. Аммо келганларнинг биронтасини ҳам таний олмадим. Бувим кейинги сафар сени ўзимиз билан олиб кетамиз деган эдилар. У кишини таниган бўлардим... Нега бувим келмабдилар? Энг ҳайратланарлиси, бу марҳумлар менга қайрилиб ҳам бокишмади. Олдиларига бориб, осмоний марҳумлар билан таъзим айлаб саломлашдим.

– Мени кутмаяпсизларми? – дедим ҳаяжондан овозим титраб.

– Ким бўласизлар?

Марҳумлар мен томон ўгирилиб жилмайиб қўйишди.

– Моҳигулга келгандик. Унинг кетар пайти бўлди! – дейишди. Буни эшитиб юрагим шув этиб кетди.

– Тополмаяпмиз... нечук бунча ҳаяллади у.

Мен айбдорона бош эгдим. Ичимдаги талотўпларни сиртимга чиқармадим. Энди нима бўлади? Булар нима қилишади энди. Хаёлга толиб, каловланиб турганимни кўриб тушунтирдилар:

– Биз... қариндошларимиз... бу йигит унинг ўғли – Шорасул бўлади!

Йигитга қараб оғзим очилиб қолди. Чақалоклигида ўлиб кетган эди шекилли. Рухлар ҳам катта бўларканми?! Бунинг хушсуратлигини кўринг. Иркит сўргичларни сўрган бола наҳот шу бўлса?! Фариштага ўхшайди-ку бу! Чехрасига қарагани ийманасан, киши. Шу қадар гўзал. Унга ҳавасларим ортдики... Ана, чала, нимжон тугилиб, она меҳрига қонмаган эса-да, олиб кетгани келибди-ку! «Барибир она бўлган аёллар бошқача бўлишади. – ҳаёлимдан ўтказдим мен. – Она бўлгани гуноҳларига кафоратдир балки... »

– Илгариги сафар келганимизда волидаи мухтарамам шу ерда эдилар! – деди йигит назокат билан. – У кишини тополмай ҳайронликда қолдик.

Қаранг, илгариги сафар ҳам келган экан. Бир оғиз айтмаганди. «Делегация бўп кетишди!» деб кесатган эди.

Мен сўзлашга оғиз жуфтладиму ерга қарадим. «Нима дейман? Онанг аросатда қолди, дейманми? Эрини рашқ қилиб, чакалакзорда банди бўлиб ётибди деб айтайинми?»

Улар иккиланаётганимни кўриб далда беришди.

– Билсангиз айтинг... балки ёрдам керакдир, – кўзларини жовдиратиб деди йигит.

Уни тинглар эканман, марҳумлар аросат жойни кўролмас эканлар-да, деган фикр туғилди. Йўкса, рухлар учун масофа йўк-ку! Шу ердан туриб, коинот чеккасида нималар бўлаётганини билишади.

Уларнинг умид билан мендан жавоб кутаётганларини кўриб дедим:

– Моҳигул бу ердан кетиб қолган. Эри... уйланганидан кейин руҳи жуда тушиб кетди. Яшириб нима қилдим, аҳволи ёмон. Аросат жойга бориб қолган. Қанча уринмайлик, ўша ердан чиқаролмадик уни... Нима қилишимни билмайман. Ҳозир бир одам унга қараб турибди... Буларни уятдан ўлаёзиб, аранг айтдим.

Лекин негадир айтганларим йигитга заррача ҳам қор қилмади. Кайфияти тушмади. «Нима бало, бу қадар тошбағирми осмоний рухлар», деб ўйладим йигитнинг очик чехрасига ҳайрон қараганча. «Кўрмади-да аҳволини, кўрсами, ачинарди!» Аммо бу хушнудлик руҳиятининг собитлигидан эканини билмасдим. Бу унинг учун муаммо эмасдир балки.

– Анча бўлдими бунга? – сўради йигит юмшоқлик билан.

– Ҳа, шу бизнинг ҳисобимиз бўйича уч-тўрт кун бўлди-ёв... Ҳозир вақтдан адашиб кетадиган бўлиб қолганман...

Йигит жилмайди.

– Ҳаммадаям бошида шунақа бўлади. Кейин эса... вақт деган тушунчадан умуман қутуласиз. Фақат ерга тушганингиздагина эслайсиз уни, – йигит жим қолди. Кейин қариндошларига қараб, маслаҳат солган бўлди.

– Нима қиламиз энди...

Улар ҳам жим.

– Бунақа мушкулотга ҳеч дуч келмаганман, – деди аёл.

Сукут сақлаб ўтиришдан фойда йўк эди. Ахир коинот қонуниятини шу кунгача ҳеч ким бузган эмас-да!

– Мен онамнинг олдиларига бораман! – деб қолди йигит кутилмаганда. – Бирга бора оласизми? – менга юзланди у.

Осмондан тушган рухларнинг қаерлардадир, кимларнидир излаб юришганини мен ҳам кўрмагандим ҳеч. Келишарди-кетишарди қариндошларини олиб. Шу боис иккиланибгина жавоб кайтардим:

– Ҳа, йўлни анча билиб қолдим, лекин... қолиб кетмайсизми?

– Қолсам қоларман-да онам учун! Кейинги сафар кетамиз. Барибир онамсиз қайтмасдим-ку! – бу сўзларда мени хайрон қолдирар даражада хотиржамлик, осудалик бор эди.

Унинг ҳамроҳлари ҳам йигитнинг сўзларини маъқуллашди. Бизни қабристон оёғигача кузатиб хайрлашдилар.

Йигитдан нур таралиб турарди. Тушунарсиз, аллабир тилсими бир эдики унинг, салобати босар, унинг олдида қандайдир ўзимни ноқулай ҳис қилардим. Лекин бир нарсага ишончим қомил эди. У онасини қайтара олади! Йигит пастда увалашиб ётган каламушсифат жонзотлардан ҳам, сим чакину, олов шарлардан ҳам зиғирча чўчимасди. Ишонч билан парвоз қилди. Шунданми, Моҳигулнинг маконига, зулмат кўйнига шўнғиганимизда ҳам ундан таралган ёғду атрофни машъаладай ёритиб турди. У ёнаётган гулханчадай пастга тушиб борарди. Пастлагани сайин бир нарсалар шитирлар, чарсиллар ва гуриллаб ёна кетарди.

Кўп ўтмай, узоқдан Моҳигулнинг хираланган латиф танаси билан унинг ёнида тасбиҳ айтаётган Ботирали кўринди. Бирдан атроф ёришдики... Саросимага тушиб, ортимга ўгирилдим. Қарасам... Моҳигулнинг чакалакзори гуриллаб ёнаётганди. Аммо бу ёлқин биз билган оловга ўхшамасди. Танани куйдирмасида, кизил, яшил тусда ёғдуланиб, харобазорни ютмоқда эди. Ёнғиндан кейин одатда қоп-қорайиб куйган, хунук бир манзара қолади. Бунда эса ўт олган жойлардан гуллар унаётганди. Кўз ўнгимда мени лол қолдирганча, харобазор ювилиб, ўрнида боғи Эрам зоҳир бўлаётганди. Бу ёнғин хароб эггувчи эмас, яратгувчи олов эди. Ботирали ҳам бизга қараганча, хайрону лол қолганди. Аслида у мандан кўра кўпроқ нарсани тушунарди. Балки уч юз йил ичида бунақа воқеаларни кўргандир неча бор... Барибир лол эди!

Шорасул Ботиралининг пойига келиб, унинг оёқларига йиқилса бўладими?! Раҳматлар айтиб, пойини кўзларига суртсамми?! Ботирали ҳам бу ҳаракатдан шошиб қолди. Йигитни кўлидан олиб турғизди.

– Онаизоримни қутқарганингиз учун қарздорман, тоабад. Қиёматда ҳам узолмасман бу қарзни! – деди Шорасул майсадай майин киприкларини пир-пиратиб.

– Шундай фарзандлар ҳам бўлар экан-ку! – деб юборди Бо-тирали. – Сиз фарзанд эмас, худонинг раҳмати экансиз-ку, иним. Бир бечоранинг бошига раҳматлар ёғилгани шудир. Яратган эгам шундайин раҳмдилки, бандасини ташлаб қўймайди! – У тўлиқиб гапиролмай қолди. Балки аросатдаги дарбадарлик, сарсонликлардан безган дилига бир умид бахш этгандир бу ҳолат. Унинг ҳам ҳаракатлари, оиласига, улусга қилган яхшиликлари, бу дунёга келиб ҳам тинчимгани, Оллоҳга-да садоқати бир кун келиб самара берар... Қалбида гулдай умид кўз очиб, муаттар ҳид таратган баргларида тонг шабнами кўринди. Бу кўнгил ёшлари эди. У Шорасулнинг ҳаракатидан, миннатдорлигидан очилган бир гул эди. Сувга данакдайин тош отсангиз, у сувни ўзгартиради. Атрофида доира тўлқинчалар ҳосил қилиб умонни ўзгартиради. Инсон ҳам шундай. Кимгадир арзимас яхшилик қилса-да, бу билан у неча қалбларни ўзгартиради, ниҳояти Коинотни ўзгартиради.

Шорасул ички бир ҳаяжонда онасининг бошига борди. Она-сига интизор термулганча:

– Мен келдим, – деди аста. Унинг овози эшитилмади ҳатто. Аммо ўша заҳотиёк Моҳигулнинг кўзлари очилиб кетди. Тепа-сида бош эгиб турган фаришгадай йигитга қаради-ю, вужудла-ригача зиркиради:

– Болам!!! – у шундай дейиши билан атроф ўзгарди-қолди. Она она-да, барибир. Йигитлик чеҳрасида ҳам чақалогини таниди-я!? Ҳамма алам шунга экан-да! Ундан чақалогини. жони-нинг парчасини қизғонган дунёга экан-да! Моҳигул... у бир со-ния ичида буткул бошка инсонга эврилди. Юзидаги кишанчалар ечилиб жилмайди, кўзларида меҳр, раҳимдиллик ва дард омухта бир ҳаяжон зоҳир бўлди ва шу киёфада унга томон талпинган боласининг бағрига сингди.

Кейин бемадор ўрнидан кўзғалиб, оналарга хос бир гурур билан «кўрдингларми, бу менинг ўғлим!» дегандай бизларга мамнун қараб қўйди.

У илгари бўлган, бўлиб ўтган воқеаларни эсламасди гўё.

– Гулхумор, ўғлимни кўрдингизми? Бу ўша Шорасулим... гапириб бергандим-ку сизга! Кагта бўлиб кетганини кўринг...

– меҳр билан йигитга термулганча деди у. – Мени олиб кетгани келибди!

– Ўзингиз... тузукмисиз? – дедим унинг сўзини бўлиб. Бир оз сукутланиб тургач. – Кетар экансиз-да! – дедим армон билан.

– Ҳа, кетаман энди!

– Ахир... бирга кетмоқчи эдик-ку!

У жилмайиб мени бағрига босди.

– Дунёнинг ишлари шунақа экан-да, сингилжоним. Биласиз-ку, у ёқда барибир учрашамиз! – шундагина у тинимсиз тасбиҳ айтаётган Ботиралига эътибор қилди. Уни энди кўраётгандай:

– Бу одам ким? – деб сўради.

– Ботирали... сизга анча ёрдам қилдилар.

Мохигул яна унга ҳайрон қаради.

– ... Мен... касалмидим?! Марҳумлар ҳам касал бўларканми?

– Бўларкан-да, опагон. Тоштемир акангизга кўп куйдингиз...

Ботирали тасбиҳ ўгиришдан тўхтаб, менга таънали нигоҳ ташлади. «Айгиб, эслатиб нима қилардингиз шуни!» дегандай. Мен индамадим.

– Сиз буни билишингиз керак эди. Тоштемир акангиз уйланганидан кейин...

– Биламан... – менинг гапимни чўрт кесди Моҳигул. – Биламан, лекин... энди бунинг аҳамияти йўқ. Ўғлим бор! – деди у мағрур. – Сизни ҳам анча кийнаб қўйдим. Худо кўриб турибди, қилган яхшиликларингиз охиратда қайтсин, илойим...

Она-бола кетишга чоғланишди. Мен эса хаёлга толдим. Хуллас, у дунё конун-қоидаларини билиш қийин. Ҳар не қилганда ҳам бу худонинг марҳамати. Йўқса, шўрлик дугонам аросатда қолиб кетар эди. Моҳигулнинг хушҳол чехрасига қарай туриб енгил тортдим. Ўзимни айблаб, эзилиб ётгандим мен ҳам. Мархума эканимни ҳам унутиб юбораёздим. Яхши бўлди. Кейинги сафар мен кетсам керак. Ботирали эса қолади...

Улар билан қучоқлашиб видолашдик. Қайдам, у ёқларда кўришиш насиб этадими-йўқми, ким қандай жойга тушади, билиб бўлармиди?! Нима бўлганда ҳам бу ёқда бир-биримизга далда бўлдик, ёрдам қилдик имкон қадар, ёмон бўлмади. Унга анча ўрганиб қолган эканман. Бахтиёр чехрасига қараб, ўртанаман. Наҳотки, охирги марта кўраётган бўлсам уни. Наҳот, энди учрашмасак тоабад.

Яна узоқ-узоқлардан бинафшаранг нур устунни кўринди. Унинг ичра хумо қушлари, олтин ҳалли самовий аробалар кўкка парвоз этди. Она-бола ҳам бир-бирининг бағрига синганча, нур устунни томон талпинди...

Биз Ботирали иккимиз, самоватга интизор термулганча колдик, худди бошқа марҳумлар каби...

ТУТҚУНЛИКДА

*... Эй дарвеш, туз қопига тушган
нарса тузга айланади, ифлосликка туш-
ган ифлос бўлади, зеро нопок ва палид-
дан нопок ва палид тугилади, сафодан
сафо ҳосил бўлади. Сендан тугилган
нарса соф бўлиши учун аввал ўзингни
пок этишинг керак...*

**Азизиддин Насафий,
«Зубдат ул ҳақойиқ»**

Рисолат отин энди қизидан ҳам нажот кутолмайди. Қўғирчок ясаб қабрга кўмилгандан кейин хафсаласи «пир» бўлди. Жони йўқ экан-ку бунинг! Тукқан боланг ҳам ёрдам беролмас экан-да, деб ўйлади. Уларнинг измига бўйсунушга мажбурлигини тан олди. Улар жуда ғалати жонзотлар. Нималигини ҳам, кимлигини ҳам тушунмайсан. Энг ёмони ўзлигини унутаётгани. Тобора онги хиралашиб боряпти. Алоғ-чалоғ туш кўраётган каби баъзи маълумотларгина бор миясида. Насиба унинг қизилигини билди. Лекин у ёмон, нега ёмон... Балки унга ёрдам бермагани учундир, аниқ билмайди. Анави марҳумлар ҳам ёмон, ҳа, ёмон... уни ҳайдашади. Одамлар ҳам. Манавилар ундан кучли, улардан кўрқади. Шунинг учун улар нима дейишса, бажо қилишга тайёр. Аммо уларни ҳам жини суймайди. Ўқиган қуръонлари, ояти карималари-чи, дерсиз... «Ло илоҳа» ёдида қолган, холос. Калиманинг давоми борлигини билди, лекин... қанча тиришиб эсламасин, бўлмаёпти, охири чидолмай жазавага тушиб кетяпти. «Ло илоҳа» деяверади, ёйиқ сочларини серкиллаптиб. Ҳа, ўзи ўзига ўхшамай қоляпти. Вақти келиб, ким бўлганини ҳам унутиб

юборар... Онгининг қай бир тубида ўчмаган учкун бор, ҳали. Шунини ўт олдираман, деб хуноби чикяпти-да!

Турар ерлари шу сайҳонлик. Бу ерда баднамо нимарсалар уймалашиб, бир-бирини еб ётади. Арвоҳлар ҳам бор. Улар ўз жонига қасд қилганлар, аросатда қолганлар эмиш. Рўйи одам эмас буларнинг...

Кундузлари сайҳонликда булутсимон, қора-қура ғалат шакллар пайдо бўлади. Тишли-тирноқли... Улар моддий оламдан тутундай ўрлаб чиқади. Бадбўй фикрлар уммони. Албатта, Рисолат отин буларнинг афкори омма эканини қайдан ҳам билсин?! Фиски-фужур, кин-адоват, тухмат, ғайирлик ва ҳасад оқибатида оёқланган бадбин ўйлар, сайҳонликка карбалодай ёпириллар, ёқимсиз тусга кириб, ҳар бири ўз тўпига тортиларди. Залолатдан озиқланган нимарсалар семириб, болаларди, яна гуруҳларга бўлиларди. Гўёки аскарлар сафидай бу тўдани, ундаги ҳаракатларни биров атай бошқараётгандай, ҳар сафар ҳеч хатосиз такрорланарди бу ҳол. Ҳар сонияда залолатнинг ерни босгудай урчиётгани ваҳимага соларди кишини. Аммо сайҳонликдаги жонзот борки, чакмоқдан кўрқарди. У қуёш нурида балкиган шамширдай ногаҳон пайдо бўларди-ю, жимир-жимир ҳавода тортилган олов симлар уларни куйдириб юборарди. Қора-қура маҳлуқотлар ғувиллаб ўзларини четга отишларини кўринг ўшанда! Аччикни аччик кесади, фикрни фикр. Буни қарангки, одамзод дилидан чиққан ҳалимдай ўйлар, дилдор фикрлар, ояти қарималар, чақинга айланиб буларнинг хонумонини куйдирар экан. Нафис фикрларда илоҳий қудрат борлигини бунда кўринг.

Ҳар сафар сайҳонликда чақинлар авж олиб, олов симлар басма-бас тортилиши ҳамано анави бадбуруш маҳлуқлар бурчак-бурчакка биқиниб олади. Энг ёмони моддий оламдан ўзига паноҳ излаб қочади булар. У ёқдаги томошани кўринг кейин. Оллоҳ яратганми уларни ҳам? Инсу жинсми, алвастими, нима булар? Англаш мушкул оддий кишига. Лекин улар бор, фақат кўзга кўринмайди-да!

Ўлжа бўлмади бугун. Бунақа пайтда анавилар, роса қутуради-да! Мушуклар баҳорда вағиллашгани каби, ёқимсиз овозлар чиқаришади. Қизиғи, жаҳли чикса ҳам, хурсанд бўлса ҳам бир хил, юз ифодаси ўзгармайди. Чилдирмани баданглатиб, чийиллашадики, «гурр» этиб у ер-бу ерда олов ёниб қолади. Бу

махлукотлар асли оловдан кўрқишади. Олов ёнишига сабаб ўша чакин симлар бўлади. Биз эса баногоҳ гулхан чиққан жойда жин, алвасти бор, деб ўйлаймиз. Асли улар оловдан қочишади.

Ўлжа тушмаган куни отинга кийин. «Ўзларидан бўлмагани учун» кийнашади уни, оғрик юборишади... Ана яна бошландими?! Дод, дастингдан дод! Жисми бўлмаса, дўзахда қандай азоб чекади одам, деб ўйларди. Шунақа бўларкан-да азоб! Имм... Их... У албатта фикр қилмайди, қандайдир вужуди билан ҳис қилади буни. Шу пайт ўртада олов ёлқин пайдо бўлди-ю, қарсиллаб нимарсаларни тум-тарақай қилди. У ҳам ҳалигилар билан бирга «гувв» этиб учди. Ростакам аркон билан боғлангандай, ажралолмайди-я, ҳеч... Жилла курса, шунақа пайтда айро бўламан дейди-ю, қаранг. Бу «аркон»ни на узиб бўлади, на ғажиб ва на ёндириб. Ўзидан чиққан бало-да бу! Яъники, фикр-ўйлари макомати шунақа экан-да, ўзига ўхшаганларга шерик қилиб кўйяпти. Ўргилиб ҳам, айланиб ҳам ичяпти бу балони. Вужудида унган боласи ҳам уни қутқаролмади бу таъвиялардан. Э, афсус! Эси йўқ экан ўша маҳал!

Улар ғувиллаб учиб, латиф сарҳаддан моддий оламга кўчишди. Аслида буларга шу ер тинчроқку-я, лекин одамлар яшатмайди, ҳали босиб олар, ҳали қарғар, ҳали дуо ўқиб қувар, камчи билан савалайдиганлари ҳам бор. Бу махлуклар сезарми-ди, дерсиз! Дуонинг кучи билан чунонам нимталанадики, вох, чийиллаб қолишади. Отинга ҳам неча бора тушди ўша камчи. Ўзи ҳам бир пайтлар шундай қилган эди-я! Қайтишини кўринг энди, тавба, шу ҳам қайтибди!

Мардон кираверишга тўқиб қўйилган, қум-шағални босиб, аранг оёқ ташлади. Аммо қаддини тутолмай йиқилди-ю, вадан-глатиб сўкинди. Яна... ўша ҳид келиб кетди. Уфф...

– Д.. Дили! Дили ддедим! Ччиқ ббуёкка! – бақирди у. Анавилар эса унинг кўйнига кириб, гиж-гижлай бошлашди. «Қаттиқрок сўкин, яна, яна! Ур уни, ур!».

Аёл хонадонда қандай жанжал чиқишини энди тушунди. Айниқса, уйда қурилиш кетаётган бўлса, яна ёмон. «Уй эгалари» сарсон бўлиб қолади. Сарсон бўлгач, жаҳли чиқиб, тўполон кўтаришади. Қай бири гишт тагида қолар, лойга чапланиб кетар, тўсин тагида қанчаси мажақланади... умуман ҳар бало бўлиши мумкин. Энди бу аламзадаларга манавилар ҳам кўшилишди.

«Уй эгалари» билан бу алвастилар жангини кўрсангиз... Жўжахўроздай чийиллаб, тепишиб, бир-бирига чанг сола кетди. Отин бир бурчакка биқиниб олганча қора-қура алвастига ўхшап сарик сочли ғалати нимарсаларнинг жангини томоша қилди. Ҳа, урғочисининг кўзлари кийик. бурни узун буларкан. Тулкига ўхшайди... каеридир. Эркаги қора жунли, тавба-ей... «Уй эгалари» қора каламушгами, мушукками ўхшайди. Роса вағиллашишди. Лекин... акли балойи азим. Мастни шунақаям гиж-гижлашдики... Азал-азал Мардон хотинини ҳар кимдан кизганиб юрарди. «Хотининг йўқлигиндан фойдаланиб, ўйнашини обкелган. Эрталаб телефон гўшагини кўтардинг. Ҳеч ким гапирмади. Бу ўша эди. ўша! Қидириб топ уни! Ижковиниям сўйиб ташла! Сўуўй!». Улар гапирмасдилар. Бу фикрни арокхўрнинг миясига қуйишарди. У эса шағал устида ағанаб ётганча хотинини ёмон сўзлар билан сўкарди:

– Ддилли! – бақирди у аранг тили айланиб. – Ўйнашнинг ббилан ёо... ётибсанми! Ннамунча нимилладинг... ччик. ттез! Ихх, ввой-ей! Ббунга эр ккеракмас ээнди!

Остонада Дилнора пайдо бўлди. Эрининг ўласи ичиб олганини кўриб, ичидан зил кетди. Ичмай ҳар бало бўлгур. қатган чикди-я бунақа қилик.

– Шунчалик ичасизми?! – жаҳли чиқиб деди у. Эрининг кўлидан тортиб тургазаркан, деди:

– Уят ҳам қолмабди ўзи? Ким билан ичдингиз, ҳой! Пулни қатган олдингиз бу зормандага, а?

Эри унинг таъна-дашномларини эшитмади ҳам. Гандираклаганча уйга кириб кетди. Ортидан хотини кирди. Хўрлиги келди.

– Турғунингиз бугун йиртиқ шиппақда кетди мактабга. Папкаси ҳам йўқ. Елим халтага солди дафтарларини! Отанинг аҳволи бу! Худога нима ёзган эканман-а! Шу захарга пул топган, нега болангизга топмайсиз! – Дилнора йиғлаб юборди.

– Ўччирр! Ҳоззир топмаман уни! – Мардон гандираклаб, хонада солиғлик кўрпачаларга қокилиб йикилгудай ниманидир изларди.

– Ҳой, нимани қидиряпсиз? Арок ўлгурними?

Нимарсалар эса Мардонга уқтиришарди: «Жазманини топ. Ишқоп ичини кара. Унинг кўйлагини хотининг ўшоққа яширган. Бола меники эмас, де!» – сарик соч, тулки кўз алвасти Мардонга тикилганча шуларни миясига қуярди.

Мардон ишкоп ичини титкилади. Токчадаги ораста тахланган кирларни олиб олди.

– Мана! – деди у ниҳоят бир кўйлакни олиб кўлларнда гижимлар экан. – Бу кимники?! Айт ҳҳоззир! Моччағарр! Сў.. яман!

Шу пайтгача кўркувдан кўзлари каттариб воқеани кузатаётган Турғун ичкаридан отилиб чиқди-ю, дадасининг оёқларига ёпишиб олди.

– Ойимни урманг, ада! Жон ада! – Мардон болани ёкасидан олди-ю, мушук боладай иргитиб юборди:

– Ҳарроми!!!

Боланинг полга гурсиллаб йиқилганини кўриб Дилноранинг жон-пони чиқиб кетди.

– Болада нима айб! Нега урасиз уни! – аёл йиғлаганча болани ўрнидан тургазмокка чоғланди. Мардон эса, қаёқдан куч келганини билмайди, хотинини даст кўтариб ўзига қаратди-ю, бўйнидан қисиб олди.

– Аайт!!! Ккимни ккўйлаги ббуу!

– Кимники бўларди! Ўзингизники-ку! – Дилнора кўркиб кетди. Томоғи бўғилиб, хир-хираб аранг гапирди.

– Ўйнашингники... ббилдингми! Шшу ерга яшширгансан!!! – Мардон кўзлари кинидан чиқаёзиб хотинини каттиқроқ бўғди. Бола не киларини билмай ўзини йўқотиб эсанкираб турарди.

Дилнора хир-хираб, жимиб қолганини кўриб, йиғлаб юборди. Эмаклаб келиб отасининг оёғидан ғарчча тишлади.

– Ихх! Войй, итг!

Бола шу алпоз онасини қутқариб қолди.

– Ойижон тузукмисиз! – у онасининг юзларидан силаб ўпди. Сув берди. Отаси эса ғирт маст, болаҳонадор қилиб сўкинар, «тар» этиб кўйлакни йиртарди.

– Ҳарроминг билан ббиррга дафф бўлларинг! Йўўқоолл!

Дилноранинг гапиришга мажоли келмади. Фақат кўзларидан катта-катта ёш томчилари оқиб тушди.

– Кетамиз! Кетайлик! – бола онасининг қўлидан тортиб тургазди.

Дилнора ўртада бир уюм бўлиб ётган кирлар орасидан зарурини олиб, катта сумкасига жойлади-да, боласини етаклаб чиқиб кетди.

Отин аёл хайрону лол колди манавиларнинг ишига. Ажаб дунё! Инсон зоти буларни кўрмайди-да! Ўртага адоват солиб, ундан колган «заҳарни» сипқориншларини каранг! Хонада пайдо бўлган қора, бадбўй қувватни ютиб, ғалат қийшанглашяпти. Аёл ҳам уларга кўшилди, истамайгина. Ёмон ҳодисотдан яхши нарса қолармиди?! Ўша қора афюндан ютди у ҳам. Ичи зириллаб, кийёфаси ўзгарганини, ёмонлашганини ҳис қилди. Ўзини билмай колди... Нимарсаларнинг тўлига кўшилиб кетди...

Мардон бугина жанжал билан тинчимади. Ҳамшишаларини чақириб денг, аламига ичди яна. Бир ҳафта шу аҳвол давом этди. Ҳар куни «бош оғриғи», ҳар куни байрам! Уй отхонага айланди. Бу гиламу, кўрпачалар расвойи раддибало бўлди...

Дилнора ишхонасига бир ҳужжат керак бўлиб, уйга кирди-ю, аҳволни кўриб, ҳуши учаёзди. Эри эса ичкари уйда думалаб ётарди. Хуррагидан деразалар зириллаб кетаётганди. Ўша куни ўртага итқитилган бир уюм кирни пойабзал билан босиб ташлагандилар. Кўрпачаларни эса... буни энди ювиб ҳам бўлмас. Дилнора ўша кунгидан ҳам баттар йиғлаб юборди. Онажониси ўз кўллари билан тиккан кўрпачалари-я! Эссиз-а! Нима колди онасидан ёдгорлик! Ўзида ҳам айб бор, ҳаммасини йиғиб, хонани қулфлаб кетмайдими? Бу бечора эрим эпга келар деб у ёқда тўрт кўзлаб кутиб ётибди-ю, у бўлса ҳали ҳам маст! Йўқ, бунга хотин керакмас, бола ҳам увол бунга! Куйиб қўйгандай ўзига ўхшайдиган боласини ҳароми деб ўтирибди-ю! Ким чидайди бунга! Бу сонга кирадиган эмас... Уруғ-аймоғини бошлаб келиб, ҳамма нарсасини хатлаб, қулф-калит солиб қўяди. Бошқа гап йўқ!

Дилнора уй-жойига ачиниб, йиғлаб чиқиб кетди. Бориб отасига айтди ҳаммасини. Отаси аммасини чақиртирди.

– Хатлаб ўтирманглар! Юқини йиғиб, машинага ортиб келаверинглар. Дилмурод ҳам боради сизлар билан.

Аммаси жим ерга қаради. Албатта, акаси алам устида шундай деяпти. Шунча келин-кеват бугинани чиқиштирадими? Бугун-ку, майли, отанинг кўзи тирик. Эртага нима бўлади?!

– Ака, бунақа ишда шошма-шошарлик ярамайди, – деди у салмоқланиб. – Анави Эркин аканинг қизи бор эди-ку, Қундуз, ўша қаттиқ қистов қилиб, эри билан ажрашган эди. Энди униси ҳам йиғлармиш, буниси ҳам. Куёв боламини соғиндим деб кунда шунда эмиш. Сал нарсага қиз жизиллармиш. Э, охири икки

тентакни яраштириб кутулишди. Дилнорангизни биламан-ку, эри сал яхши гапирса, эриб кетади. Шуни ажрашади, деяпсизми?

– Ажрашади! Бир кун ҳам турмайди ўша уйда! Ичиб келиб, қалтисроқ урса, доғида куйиб ўтираманми, а?! Онасига куйганим етмайдами?

Аммаси Дилнорага қаради. Шўрликкина кўзини ердан узолмасди. Боласи бикинида, онасини ишонмай, ундан бир кадам ҳам жилмаётганиди.

– Иримини қилиб кўрайлик... ўқитвориш керакмикин?! Мардон бунақа йигит эмасди-ку! Нима жин уриб ичибди-а?! – аммаси Дилнорага қаради. У елка қисди.

– Бу иккинчи ичишлари... Асли ичмасдилар. Энди... қаёқдандир «алкаш»ларни илакиштириб олибдилар. Уйни кўрсангиз... – Дилнора ҳиқ-ҳиқ йиғлашга тушди. Унга сари боласи уни қаттикроқ кучоқлади.

– Вой, йиғлама-я! Садқайи кўз ёшинг кетсин! Мол топиладиган нарса! Ишқилиб... эрингга куймаяпсанми?!

Дилнора баттар хўнграб юборди. Чопганча қўшни хонага кириб кетди. Ака-сингил ҳайронликда тек қотдилар.

– Бунингиз эрини яхши кўради! Ажратаман, деб гуноҳга қолманг, яна!

– Э-э-э! – жаҳл билан кўл силтади Сафар ота. – Хотинга ишонмаган эр эрми? Боласини ҳароми дебди, баччағар! Ўзи айтмовди, Тургун айтди болалик қилиб.

– Вой, тавба-я, бунақа тухмати ҳам бор эканми? Қуйиб қўйган адаси-ку бу! Вой, ифлос-ей!

– Бир кун ҳам яшатмайман! Йиғласа йиғлайверсин. Шундоғ афифани булғабди бу ярамас! Сал қолса, бўғиб кўяёзибди. Бунинг ҳам Тургун айтди.

Амма жим қолди.

– Энди, ака, гап мундоғ! Дилнор шу ерда тураверсин! Бир иримини ҳам қилиб кўрайлик. Ажратиш қочмас. Истасангиз юқини ҳам обкелиб олинг!

Ота индамади, бироз юмшаб:

– Билганингни қил! Аммо чатоғи чикса, ўзинг жувоб қиласан! – деб юзини терс бурди чол.

Амма индамади. Туришга чоғланди.

– Дилнор! – жиянини чақирди у. – Эртага барвактроқ отланиб тур! Бир жойга бориб келамиз...

Уй сохибаси йўқ. булар тоза яйрашяпти. Бир чеккаси Мардон алкашларни эргаштириб келса, манавиларга ўхшаган пашшахўрдалар кўпаяверар экан... Яна денг, бу кети кўринмаётган «от-от»лардан кейин албатта бир муштлашувми, жанжалми бўлади. Нимарсалар бу заҳарни ютиб, семиргани семирган. Отин аёл ҳам шуларга кўшилиб, жазавага тушяптими?! Тавба-ей, ким эди-ю, ким бўлди?! Шундай кезлари ўзига келиб, бир бурчакка бикинади. кул босган онгини титкилайди. Ўтмишидан бирон калима колганмикин?! «Ло илоҳа, ло илоҳа...» Буни илгари ҳам эсларди, яхшиямки шуни бўлса-да унутмайди. Мананиндай вазиятда бу кам эмас. Албатта, у булардан узилиб кетишчи истайди. Қутулиб кетишнинг бирон йўли бормикин? Бўлиши керак. Қандайдир қонун бордир... Қонунлар фақат дунёвий оламда булишини у қайдан ҳам бўлсин. Яшашни ўша ерда ўрганиш керак эди, асли. Одам бу ёққа ўтгач, ўзига ўзи ёрдам бера олади ва бошқа ҳеч ким... Булар... суврати қаери биландир одамни эслатса-да, одам эмас улар. Аёл нимаси биландир улардан устунлигини англарди. Ўша... бебаҳо бойлиги ўзи билан...

Чакин таъсирида бу маҳлуқлар парчаланиб кетганини кўрди неча бор. Лекин у ўзгармади. Ҳатто бир сафар олов шар уюрмашига тушди-ю, вужуди «лоп» этиб ёнди. Ўшанда донм айтиб юрган калимани эслади: «Ло илоҳа». Ўша уюрмага яна тупсамми, бошқа марҳумларга ўхшаб, гуноҳу савоб ишлари ажрини олиб ётарди, ҳаммадай...

Негадир бугун анавилар безовта. Гарчи ичкиликбозлик авжида эса-да, нимарсалар яйраш ўрнига бурчакда биқиниб ётишибди. Баъзилари ҳатто ғувва учиб кетди-я! Бир нима бўладиган бўлса, булар сезгирки, дарров билади.

Ярим тунда ёки тонгга яқинмикин... Тулликўз алвасти бошқаларни илаштириб, ташқарига чикди. Буларнинг кайфиятини билиб бўлмасди. Ҳаракатлари кескин, мушуклардай вағиллашади. Кўзлари ва қўллари билан таъсир ўтказишади. Нигоҳлари ўткир, қараб қўрқасиз...

Ташқарига чикдилару, лекин учишмади. Бир пайт қандайдир бегона уй ичида пайдо бўлиб қолишди. Уларга кўшилиб, аёл ҳам ўша уйда кўрди ўзини. Бу ёққа қандай келишганини тушунолмасди ҳеч. «Анави уй жонга тегиб, бунисига кўчдик, шекилли... – деб ўйларди у, – энди яна жанжал бўлармикин?»

Аmmo ўйлаганидай бўлиб чиқмади. Улар астагина сирғалиб, бир кекса аёл ётган хонага киришди. Иккитаси эшик ёнида, бошқалари хонага шарпадай учиб ўтишди-да, бир нимани кутгандай кунгишиб ўтирдилар. Отин аёл эса хайронликда воқеалар нима билан тугашини кутарди.

Диванда кўрпаларга ўраниб олган амма ухлаётган бўлса ҳам, кўнгли ниманидир сезиб, кўзларини очди ва эшик тагида серрайиб турган ғалати махлукларни кўриб, кўркиб кетди. Кўркувдан тиллари танглайига ёпишиб, ўша ётишда қотди. Юраги томоғига тикилиб урганидан нафас етишмай қолди. У умри бино бўлиб бундайин бадрўй махлукларни кўрган эмас. Бўйлари эшикдай, бири сарик соч, кийик кўз, бурни узун. иккинчиси қоп-қора жундор, қоронғида уни ажратиш қийин эди. Улар жаҳлдор, нигоҳларида таҳдид бор эди. Нимадандир норози... Улар очиқ-ойдин аёлдан ниманидир талаб этмоқда эдилар. Ҳа, ана... тулки- кўз қўлларини олдинга чўзиб, «вағ» этди. Шунда аёл кўкрагига ларзондай тош келиб тушгани каби қаттиқ зарб сезди-ю, нафаси қисди. Анавиларга даҳшат ила бақрайиб, жон ҳалпида айтиш лозим бўлган калимани эсламоққа тиришди. Кўксида юрак потирлар, устидаги тош эса нафас олишга қўймас. Оҳ! Нима эди, нима эди? «Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм!» – зўр-базўр калима қайтарди у.

Билъакс... анавилар йўқолмади. Нигоҳи ўткир, бегона дунё вакиллари... У эса ожиз... кўлидан ҳеч нима келмаслиги ҳам аён бўлди. Бир муддат бир-бирларига сассиз тикилиб туришди... Кейин анавилар хираланиб йўқолди, худди туш каби. Кўкрагини босган «тош» ҳам қўйиб юборди. У енгил нафас олди ва илк марта ўлиш осон экан деб ўйлади. Очиғи, улар кимлигини, ундан нима истаётганларини тахминан биларди. Жияни Дилнора туфайли... Уй эгаларими ёки ўша уйга ин қурган алвастиларми, ишқилиб, бир бало булар... Бекор аралашди шу ишга, ақли етмаган нарсага бурун суқиб нима қиларди? Дуо қор қилмаса, қандай офат экан-а булар?! Кўркуви ҳали босилмаган, шу боис илкис эртанги режаларидан воз кечиб юборгиси келди... Болаларига иш орттириб нима қилади. Унга бир нарса бўлса, шулар куяди-да! Бошқа томондан, анавилар бекорга келишмади уникага... Бекорга таҳдид қилишмади! Демак, кўркишаркан-да! Шуни фикр қилди-ю, амманинг дили ёришиб кетди. Албатта-да, худонинг

олдида ким булар? Худога ишонган одам улардан чўчимаслиги керак... Шунини ўйлаб дадилланди ва йўлга отланди...

* * *

Уч киши – дуоғўй олим йигит билан амма-жиян хонадонга етиб келишганида дарвоза ланг очилиб ётарди. Мардон бу пайтда уч-тўртта ҳамшишаларни билан гузар бошидаги чойхонада ўтирарди. Хуши ўзида бўлмаганми, ишқилиб, шундоқкина дарвоза тепасида турган калитни олиб, уни қулфлашга ҳам эринганди.

Гарчи уйда ҳеч зоғ бўлмаса-да, дарпардалар шамол бўлгандай силкиниб, ишқопнинг эшиги «ғиййқ» этиб очилиб кетди. Муҳаммаджон сергак тортди. Калима қайтарган кўйи сиздан эгиб ясалган биорамка асбобини олди. Одам «уларни» оддий кўзлари билан кўролмайдди. Лекин манави асбоб «хис қилади». Номаълум қувват бор жойда у чирил таб айланиб кетади. Учта уйни шу кўйи бирма-бир текшириб чиқди. Асли Муҳаммаджон уларни асбобсиз ҳам сезарди. Бунақа воқеаларга дуч келавериб, кўзлари пишиб кетган.

Дилнора дуо ўқиб, уйга пуркаш учун сув тайёрлади, ертўласидан исирик олиб чиқди. Ўқиладиган нарсаларни йигитнинг олдига тахт қилиб чиқаётган эди, меҳмонхонадаги чинни идишлар зилзила бўлгандай туйқус шакирлаб кетди.

Муҳаммаджон:

– Эҳтиёт бўлинг! – деб огоҳлантириб ҳам улгурмади. Ишқоп ичидан учиб чиққан пиёла нақ Дилноранинг оёғи остига келиб тушди-ю, қарс этиб синди.

Пиёланинг нақ иккига ажралганини кўриб Дилнора тоза кўрқди. Додлаганча хонадан қочиб чиқди. Аммаси унга дарров сув берди. Ўзи кўркаётган бўлса-да, жиянининг кўнглини кўтарди:

– Барибир тегмадику-я, лекин... сен қилаётганингни сезганига доғман-да! Нима булар, ким булар, билолмайсан!

Аммо «жияним кўрқади» деб тунги воқеаларни гапириб ўтирмади.

Бу пайтда хонадаги нимарсалар бурчак-бурчакка биқиниб олишган, «катталари» «қўлингдан нима келаркин?!» дегандай нигоҳлари ила Муҳаммаджонни нишонга олишганди. Кўзлари хира йилтирар, қарашлари совук.

Йигит ҳаммасини сезиб-билиб гурибди. Бу нигоҳ нигоҳ эмас, бўғзига қадалган ханжар... нимарсаларнинг кучини ҳўб кўрган.

...Ўша кезлари хотини ҳомиладор эди. Бир уйга чақиртиришди. Хона ўртасида шундок пол юзасида кўлмак сув пайдо бўларди. Ғойибдан... Ҳар куни пол артиб тозаланса-да, сув чиқаверарди. Гиламу кўрпачалар йиғиб ташланганди. Полни кўчириб ҳам кўришди. Сув чиқиши мумкин бўлган ҳеч нарса йўқ... Ҳаммининг боши қотган. Хона яшаб бўлмайдиган аҳволга келганди. Энг ёмони сувдан пешоб ҳиди анқирди. Шу боис бадбўйига туриб бўлмасди. Сув текширтирилди, карангки, одамнинг пешоби эмас экан. Уч-тўрт кишилашиб роса ўқишди. Ўн кунми, йигирма кун деганда сув чикмай кўйди. Аммо бу орада Муҳаммадҷон туғилмаган боласидан айрилди.

Улар гуруҳга бўлиниб, туни билан дуо ўқишар, шундай кезлари хотини уйда ёлғиз қоларди. Бир куни ногаҳонда эшик тақиллаган. Хотини чиқиб қараса, ҳозиргина кетган эри Муҳаммадҷон турганмиш.

— Онанг оғирлашиб қолибди. Машина тутиб кетамиз! — дебди. Чинданам, Ойгулнинг онаси ётиғлик касал эди. Келин бечора хаёли кочиб, карахт бир аҳволда, бошига рўмол ўрабди-ю, уйчи кийимда чиқиб кетаверибди. Ойгул Муҳаммадҷоннинг ортидан қувиб етолмасмиш, ҳали кетишармиш, ҳали кетишармиш, машина йўли чикмасмиш... Ойгул ҳайрон бўлармиш. Гузар боши яқин эди-ку, дермиш. Чор-апроф зимистон, ой ҳам чикмаган тунмиш. Юрагига кўрқув кириб, «бисмиллоҳ» дебди. Бундок ўзига келиб қараса, бий далада якка-ёлғиз турганмиш... Ўшанда хотини ҳушидан кетиб қолган. Бир мироб тунда сув кўйгани чиқиб, бунинг жони фойдага қолди-я! Лекин шу воқеа туфайли Ойгул гумонасидан айрилди. Ўшандан бери Муҳаммадҷон бунақа ишларга қўл урмайман энди, деб ўзига сўз берганди. Бироқ одамлар кўйишмади. Йиғлаб келишса, «йўқ» деёлмайдиди. Яхши кунидан келадими улус, бошига мусибат тушиб келади-да! Сўраганнинг бир юзи, «йўқ» деганнинг икки юзи қора бўлармиш. Кўзларингизга интизор қараб. «уйим тўполон, кўчала ҳам яшашга тайёрман!» деб йиғласа, нима қиласиз... Бунақа нарса ёмон, асабни обдон қақшатади... Уйдаги ҳамма жаҳлдор бўлиб, бири-бирига ташланаверади. Уйдан фойз-барақа кетади. Шу сингари амма ҳам йиғлаб келди ҳузурига! «Жияним эри билан ажрашяпти, бир қоракўз тирик етим бўляпти!», — деди.

Муҳаммаджон бу маҳлуқотни-ку обдон ўрганди. Муҳими, қўрқмаслик керак улардан. Қўрққанингизни сезса бас, даф қилиб, қувватингизни чиқариб, симиради. семирса, қилиғи ортади. Гарчи ҳар турли ваҳимали воқеаларга дуч келган эса-да, кўникиб кетган, уларни кўрса, қилт этиб киприк қокмайди. Уларга алам қилади-йе! Шунинг учун ҳам ҳалигиндай ўч олишган ундан. Барибир у ўзгармади, қочмади. Муҳаммаджонни таниб ҳам олишгандир... Бежизданми аммининг уйига келгани буларнинг!

Муҳаммаджон бутун иродасини йиғиб, вазминлик билан Куръон оятларини ўқишга тутинди. Бу вазминликда ҳилмик, сизми-бизми, дегандайин бир қатъият ҳам мужассам эдики, бу ўзига ишонганидан. Шу боис ҳам унинг қўнғироқдай овози чор-деворни тутиб, бутун хонани нурга чўлгантирди.

Нимарсалар кирган тешигидан чи қолмай қолди. Бош чиқарса бас, гувва ёнади. Қироат авжга чиққан сайин хона ёришаверди, ўртада олоғ симлар пайдо бўлиб, чарсиллади, йигитнинг қўлидаги хивчин ҳам оловланиб, уни силкиганида ғувиллаб ҳавони бир кесди-ю, ўзини йўқотган, саросимага тушиб, хонадан қочмоққа шайланган нимарсалар устига тушиб, уларни минг қирқим қилди. Бирови куйди, бирови ёнди. Бу олов гарчи дуолар бир хонада ўқиладган эса-да, уйга ёнгин кетгани янглиғ бошқа хоналарга ҳам ўрлаб қира бошлади. Илоҳий нур забт этмаган тирноқдайин жой қолмади. Талотўп бошландики... Анавилар вағиллашиб, бир-бирига даф қилишиб, куйиб, парча-пурча бўлиб кетдилар. Ана... киёматни кўринг энди! Тулки юз совуқ нигоҳини дуохонга қадади. Ишқоп ичидан қўлига илинган чинни идишни олиб отди. Идиш Муҳаммаджоннинг нақ пешонасига учиб келди-ю, аммо тегмай, гўё деворга урилган кўйи тўксон даража бурчак ясаб, пастга тушди. Анави маҳлуқ норози вағиллаб, ўша ўртада нима қиларини билмай, гарангсиб турган отин аёлга чанг солди. Унинг панасига биқиниб, девордан сирғалиб ташқарига чиқди. Аёл бундоқ қараса, бошқа нимарсалар ҳам ғувиллашиб, уйдан қочаётгандилар. Аёл ҳам инон-ихтиёрсиз шуларга қўшилиб, учмоққа маҳкум эди.

У билдики, йигит дуо ўқиётган пайтда вужудда нималардир ўзгарди. Онгининг қат-қатида, қарахт ётган калималар бир чайқалди. Элас-элас бўлса-да, дилига тушди. Зероки, уларнинг бари увода фикр, увода сўзлардайин тушуниксиз эди... Аммо

бугина ҳам яхши эканини у англади. Манави маҳлуқлар тўрига кўшилиб, зулумот кўйнида учиб борар экан, юрагида бир умид уйғонди. Ана энди илгариги вақтидан анча хотиржам-ку! «Мени тирик кўмишди!» деб аюҳаннос солганлари, ўз уйи деразаларини уриб ҳаммани бездиргани-чи?! Насиба қизини «олиб кетаман» деб кистаб... Ана сизга дўзахнинг каромати... Ўтда куйиш бежизга эмас экан!

У ўз хаёлларига берилиб шу кўйи учар экан, узокдан қарғаларми, кузғунлар галаси кўринди. Шериклари безовталаниб қолди-ку... Узокдан пашшадай кўринаётган қушлар лаҳзада қаттариб, қарға тусига кирганини қаранг.

«Жазирама бошланиб қолди-ку, қарға қаёқдан пайдо бўлди?!» – Ҳайрон қолиб ўйлади аёл. Кўнгли ғашланди. Ўзи ҳам, қағиллаши ҳам бир ёкимсиз бўлган, совуқликдан далолат берувчи бу паррандани одамлар унча хушламайди. Яна ҳам қабристонларда кўп учрайди бу. Ёкимсизлиги бундан эмасдир ҳар қалай... Яна ҳам Оллоҳ билгувчидир... Шунда лоп этиб бир воқеа ёдига тушсами?! Илкис хотираси ёришганидан хурсанд ҳам бўлди.

Роса қиш қаттиқ келган йил эди. Қор уст-уст ёғавериб, йўл очилган жойларнинг икки ёни белга қадар кўтарилиб қолганди. Оқлик кўйнига чўмган сукунатда бир таҳдид бор эди, билсангиз. Иссиқдан-ку одам ўлмас, лекин аёз қаҳрига олса ёмон бўларкан... Сукунатки, совуқдан қушлар ҳам чағилламай кўйганди. Қор қалин ёғса, бу шўрликлар овқат топиб еёлмай қоларкан-да, таппа-таппа осмонданок музлаб тушаверар экан. Тавба-я, ўшанда қарғанинг яхлаб қолганини биринчи кўриши эди. Қарға совуқдан эмас, оч қолиб яхлаганди. Бу ҳам худонинг бир маҳлуқи, кел, шунга дон-пон берсам, бир ерим камаймас, деб ўйлади. Аксига олиб, совлиги бир чимхўр, чимирилиқ чикса-да! Вой, таннозхон-а! Пўчокни кўйига ювиб берган одамни қачон эшитгансиз?! Кепак аралаштириб, туз солади, емайди. Тумшугининг учи билан пўчокни искайди-ю, чирт бурилади-кетди. Овқат емай қонига ташна қилганди-ей! Шундан қолганларини ўзи сайхонлик ясаб, паррандаларга атайлабдан тўғраб-да, сочиб кўйди. Аввалига гала-гала қарға учиб келсами?! Қағиллаб бир-бирини чақиради яна. Одам сал кўпроқ дон-дун йиғса, дарров кўздан пана қилади. Булар-чи, ёкимсиз эса-да, қағиллашиб биров-бирини чақиради. Отин ўшанда роса хайрон қолганди буларнинг

килиғига. Қарғалардан қолган-қутганини мусича-ю. чумчуклар баҳам кўрди. Одати ғалатида буларнинг. Навбатини билганини кўринг. Сочилганнинг тим-тириғини ҳам қолдиришмаса-я! Бир чеккаси, ўзини бир кўрсатиш учун ҳам қилганди бу ишни. Қиш қаттиқ келиб, отиннинг «қарға боқаётганини» ҳамма билди. Ўшанда одамлар орасида «отин бежизга отин бўлмайди!» деган гап тарқалди. Аёлнинг фойдасига эди-да бу! Шунда эшигига нажот излаб келгувчилар ҳам кўпайди, мавлуд ўқишга ҳам ўшанда тақвимга қараб борадиган бўлганди. Худонинг марҳаматини қаранг, бирни берсанг, ўнни бераман, деган. Албатта, бу етимчаларининг ризки эдику-я, барибир... яхшилик яхши! Ризқимизни ҳақ таоло шу тахлит ерга сочиб қўйибди. Ким уни қандай териб ейди, ўзига ҳавола...

Кўз очиб-юмгунча бир гага қарға безовта қағиллаб, буларни ўраб олди. Отин ҳайрон. Егулик илинжида келган десангиз, буларни еб бўлармиди?! Нимарсаларнинг шакли бору ўзи йўк! Яна ҳам қағиллаб, чарх уришини кўринг... Булар еб, улар қуруқ қолганми? Полапонини йўқотганмикин? Биров-бировини чақиргандай, кўпайиб кетяптими? Қоп-қора, ёқимсиз қуш гурра-гурра атрофингизда учаверса, қўрқаркансиз. Нима керак ўзи буларга... Вой, ҳаа! Ана қаранг... Булар уни ўраб олишяпти-ку, қора ҳалқа ясаб. Нимарсалар уларга даф қилмоқчимиз? Бунини кўринг, анавилар ташлангани билан қарғалар килт этмаяпти. Вой, бу қуш манави жинларни кўрар экан-да! Одам кўролмайди, булар кўради. Нега уни ўраб олишади. Уни каёққа учириб кетишяпти? Аллабир қор саҳросига олиб бориб ташласалар-а... Энди нима қилади? Анавилар билан ўтган қуни ҳам ҳолва бўлиб қолади, шекилли.

Қарғалар доира ясаб анча учишди. Унгача-ку, отин аёлнинг бўлари бўлди. Кейин аёл руҳини кўриқлагандай ўраб олиб, қабристонга аста кўндилар. Отин аёл бу ерларни дарров таниди. Жасади шу ерга кўмилган-ку! Қабрини кўриб, кўнгли бузилди. Қарғалар эса дарахт шохларига қўниб олганча, орасира қағиллаб, уни безовта кузатардилар. Тўғри иш қилдикми, дегандай. Отин аёл шундагина тушунди нима ҳодиса рўй берганини. У озод бўлган, анавилар измидан қутулганди ва бунини ўша «ёқимсиз» қарғалари амалга оширганди. Аниқроғи, уларнинг рамзу шамойилида Оллоҳнинг унга юборган омонлиги, унга қилган меҳрибончилиги эди бу.

Аёл қабрига сингиб, жасади тепасида қўнишиб ўтирди. Нималарнидир айтиб бўзлади. Кўзларидан ёш эмас, дуру маржонлар окди. Бу ҳам хурсандчилик, ҳам ўкинч ёшлари эди. Йиғлагани сайин рухсори ҳам ўз ифодасини топди, аслига кайтди. Марҳумлар дунёсини шунинг учун берган худойим, сабоқ бўлсин, деб. Чинданам одамзод оқу корани гафлат дунёсида ажратолмас экан. Бирон иш манфаатига тўғри келса, яхши-ю, тўғри келмаса, ёмон бўларканми? Қачон нафс эзгулик ва ёвузлик тарозиси бўлибди. Манфаат ҳам нафс эмасми асли, унинг маданий кўриниши... Барибир... унинг кибрланиб қилган ишини яхшиликка йўйибдилар. Яхшилик, ўз исми билан яхши. Унга бошқача ном қўйиб бўлмайди, бўлакча таърифлаб ҳам бўлмас. Кибрланиб қилди!гми, мақтанибми, ачинибми ва ҳатто миннат билан... яхшилик барибир яхши. Ана унинг меваси – у энди озод. У рози, ҳаммасига рўзи! Қилмишларига яраша жазосини олсин. дўзахда куйсин, фақат ўзлигидан айрилмасин, фақат далли-девога бўлиб, жаҳолатда қолмасин... фақат шу... дилидаги тарк этмаса бас уни.

* * *

Рисолат отиннинг қанчалар хотиржам тортгани ўзига аён. Энди ҳамма қатори ибодатга берилади. Илоҳий мусикадай янграётган бу ояти каримадан сел бўлади, вужудини роҳат, ҳаловат чулғаб олади. Эй, худойим, дўзах азоби бундайин бўлса, жаннатда чеккувлиқ фароғат қандай экан-а, деб ўйлайди. Албатта, у дўзахни кўрмади ҳали, лекин... Ҳис қилди. Пичагина! Шу ҳам дунёга татиди-я... Ёмон ишлар қилгани учун бир жазо эди-да бу! Болаларим оч қолади, деб кўрққанди. Оқибати бу бўлди. Айтадилар-ку, менинг нафсим балодур, ёнар ўтга солодур деб!

Бўлган воқеаларни бир-бир эслади. Айниқса, Насиба қизига ачинди. Анча қийнади уни. Қизи бояқиш отадан эрта айрилгани етмагандай, онаси ҳам, мана, эгасига топширмай кетди. Бош фарзандлари оилали, бола-чақали, бугина унга боғланиб қолганди. Усиз қандай яшаётганикин? Ака-опаларни хабар оляптимикан ундан? Ҳаммаси ўзидан ортмайди. Қизлар – бировнинг хасми. Уни кўргани келишганда ҳам типирчилаб туришарди. Ўғли – кимсан, фалончи! Хабар олгани вақти ҳам етишмас. Қизгинаси ўз ёғига ўзи ковурилиб ўтирибдимикан? Қанийди, узатганида, хотиржам кетарди-я?!

Лекин у билади ҳаммасини. Қизи Исмоил исмли муҳандис йигитга турмушга чиқишини, қиз ва ўғил фарзанд кўриб, бахтли яшашини билади. Қандай қилиб билади, ўзи ҳайрон. Бундан ташқари у яна кўп нарсаларни билади, англайди, фақат айтиб беролмайди-да! Дилидан сезади. Бўлажак куёви Исмоилни кўрган ҳам. Кўркам, дилкаш йигит. Бир оилани гуллатади ҳали. Қизига жуда муносиб. Шунча қийинчилик кўрди Насибаси ҳам, энди яйрасин... ундан ўзи хабар олиб туради...

Рисолат отин қабридан сирғалиб чикди-да, юлдузлар шамалоқдай порлаб турган самода парвоз қилди. Анавиларсиз, эркин... Шамолда хилпираган ҳарир матодай париллаб учди. Қалби бир уйғунликни ҳис этди шунда. У ўз дарвозасига кўниб, аста ичкари ўтди. Аввалига ҳовлисини айланди. Қийғос очилган атиргулларни сийпалади. Муаттар исларини симирди. Эмишки, атиргулдан жаннат ифори келар экан. Илгарилари ичкари киролмай безовта қолган уйга девор орасидан бемалол сирғалиб ўтди. Нега киролмади экан ўшанда. Қизлари саловат айтиб, Қуръон тиловат қилишиб, тўсик қўйишганмикан. Қуръон – кўрғон бўлади, деб бежиз айтишмас экан-да!

Отин ўзи яшаган хоналарни бирма-бир айланиб чикди. Қизининг дарс столида турган суратини кўриб тўлиқиб кетди. Қўллари билан сийпалади. Кейин аста қизи ётган хонага кирди. Чўчитиб юбормаслик керак. Балки юрак олдириб қўйгандир шўрлик. Насиба катта невараси Гулнора билан ухлаётганини кўриб, шодланди. Шукр, болалари кенжасини ташлаб қўйишмабди! «Бошинг тошдан бўлсин, уйингдан бахт аримасин, илойим!»

Қизлар уйқуда бўлсалар ҳам, латиф таналари бу ерда эмасди. Улар қайси бир оламларга сайр қилиб кетишган, чоғи. Қайтишларини кутишга тўғри келди.

Ана, Насибанинг ўзи ҳам келиб қолди. Эшикдан сирғалиб кирди-ю, онасини кўриб қувониб кетди.

– Ойижон! Ойижоним... Сизни ҳам кўрар кун бор экан-ку! Соғиниб кетдим... – Насиба ҳеч ҳайиқмай ўзини унинг бағрига отди.

– Тузалиб кетдингизми энди?

– Мен яхшиман, болам. Ўзинг қийналмаяпсанми?

Насиба онасига қараб тўймасди.

– Чиройли бўлиб кетганингизни! Жуда кўргим келаётганди. Анали қизларингиз уришавериб безор қилишди. Айтнинг уларин-

гизга! Мени ҳеч тушунишмаяпти. Уларнинг оиласи, бола-чақаси бор, менинг кимим бор, ойи! Нега мени ташлаб кетдингиз? Ойи, кимларга ишониб кетдингиз, мени! – Насиба йиғлаб юборди. Ўксиб-ўксиб йиғлади.

– Йиғлама, болам! Ҳали ҳаммасидан бахтли бўлиб кетасан. Уларга айтаман, – отин шундай дея қизини бағрига босди. Икки юзидан ўпиб, кетишга чоғланди.

– Ойи, кетманг. Мени ташлаб кетманг! Сизсиз нима қиламан? – кизи яна йиғлашга тушди.

– Бунақа қилсанг, кетолмайман-да, жоним кизим. Хабар олиб тураман дедим-ку, яна келаман, ҳали...

Аёл шундай дея манзилига йўл олди. Қизи эса тушида алаҳлаб, ҳамон йиғларди. Шунданми. Рисолат отиннинг кўнгли ғашланди. Лекин ундан узилчб кетишга ўзида куч топди. Анавилар билан юриб, иродаси тобланган кўринади. Бир ёмоннинг ҳам яхши томони бўлади, дейдилар-ку!

Осмонга кетиши олдидан ҳамма фарзандлари билан видолашади ҳали. Насибанинг ҳам олдига келар... Бошида қийинчилик кўрган одам кейин яхши бўлиб кетар экан. Э, дунё! Илойим шундай бўлсин-да! Анави илгариги райком секретарининг ўғли Шерзодни айтинг. Отасининг эркатойи эди. Либосининг рангига қараб машина минарди. Энди-чи?! Худонинг раҳми келсин-а! Отасининг даврида бир касбнинг бошидан тутмаган экан-да! На бир хунари бор, на муомаласи. Хотинининг ҳам тили етти қарич. «Мени ҳисобимга яшаяпсан!» деб кўзини очирмади. Қайнотасининг даврида-ку, фалончининг келиниман, деб атрофдагиларни оёқ учида кўрсатарди. Кейин-чи, заҳрини эрига сочди. Бор будини сотиб бўлишди. Бир тирикчилик қилиш керак-ку, ахир! Аммо ётиб еганга тоғ чидамайди, дейдилар. Хотиннинг дастидан бу ичкиликка берилди, охири Пошшахон эрни ҳам ҳайдаб қутилди. Ўлимидан илгари Шерзодни бир искирт, ичкиликбоз аёллар билан ҳамшиша бўлиб юрганини кўриб ичи узилганди. Туфлисига гард кўнмаган йигитнинг кексайганида қават-қават пайпоқ кийиб, тагига картон боғлаб юргани ҳаммани зил кетказди. Пешонадан бу! Шунинг учун буёғи бутун бўлсин экан. Бахти бутун бўлсин, дейди эскилар. Шукр, болалари ҳаммаси ўзига тўқ. Қизларига ҳам хунар ўргатди, ўқитди. Ўзи ёшгина бева колгани учун қийналди. Шу сабаб қизларига қаттиқ қаради. Мустақил қилиб ўстирди. «Ўзларингга пишиқ

бўлсангиз – бировнинг қўлига мўлтаймайсиз!» – деди. Тўғри қилган экан. Қизлари ҳам кам бўлмади-ку! Бири ҳисобчи, бири тикувчи, мана кичиги дўхтир. Ҳаммаси эл корига ярайди. Шундан кўнгли тўқ. Фақат... Ўзи кийналди. Охирати ҳам шунинг касрига қолди. Тирикчилик тошдан қаттиқлигини кўрди. Болалари кичиклигида ваҳима босиб кетарди-да! Энди... ортда қолди ҳаммаси. Баъзида бошқача йўл тутиш ҳам мумкин эди-ку, деб ўйлаб қолади. Ўшанда бафуржа ўтириб ўйлашга имкон бўлибдими, дейсиз. Полапонлари чағиллаб турса... Зир югуриб кетарди. Майли, кўргулиги бор экан-да... Ҳаммасини тушунди энди... хатоларини! Қабристонда тунги ибодат бошланганди. Отин аёл бошқа марҳумлар каби қабр бошига бориб, осмонга маҳзун тикилганча тек қотди. Илоҳий мусиқа янграётганди. Охиратдан дарак бергувчи бу куй дил-дилларига сингиб, вужудини тўлқинлари ила окиза кетди. Бу мавжудиятдан, тирикликдан-да устун, ҳоким бир ҳолат эди...

РИЗО ВА ТАСЛИМ ЙЎЛИ

...Халифанинг руҳи жисмидан ажралган заҳоти абадий Қодири роҳманироҳийм ва Раббил оламин ҳузурида фароғату роҳатга эришади ва Халлоқи оламнинг қарийб (яқин)ларидан бўлади. Бу танланганларнинг жаннати ва комиллар манзилидир...

**Азизиддин Насафий,
«Зубдат ул ҳақойиқ»**

Албатта, солиҳда ҳадик бўлмас. Нуриллоҳ қори вужудини шундай тарбият этганки, ҳар қандай азобларга чидайди. Афқори олами бошқаларникига сира ўхшамас. Бир ери огриса ҳам сафо чекади. Бу ғалатиликдан баъзида ўзи ҳам ҳайрон қолади. Унга кўп нарса керакмас. Ўша жаҳаннам тубида ҳам Оллоҳни зикр қилолсайди, унга ҳамдлар айтолсайди, бас. Оз қолди, жуда оз...

Қабрга қўйилганидан кейин биринчи кунёк малакут оламидан малоиклар тушиб келишиди. Учта хушсуврат йиғитларни

кўриб, уларни дарров таниди. Парвоз олдидан болалик чоғида илк бор уруж қилганини эслаб жилмайди.

Элас-элас ёдида. Ўспирин эди. Кечалари ухлашга кўрқиб юрган пайтлари. Тунда аллакимсалар келиб, оёғидан тортганга ўхшарди. Оёқлари осмон қадар кўтарилгандай туюлар, гўё ҳозир учиб кетадигандай кўрққанидан ўринга қапишиб оларди. Унинг галат чиранаётганини кўриб буваси уйғотарди.

– Нуриллоҳ, ҳой Нуриллоҳ, тинчликми, бўтам?

– Олиб кетишмоқчи, мени олиб кетишмоқчи! – дерди у алаҳлаб.

– Вой, бола-я, калима қайтариб ётганмидинг? – сўрарди буваси. – Калимаи шаҳодатни доим айтиб ёт деганман-а, боласи тушмагур-а, эсдан чиққандир, – у шундай дея кўзини юмиб, бир нималарни ўқир, неварасига лам соларди. Шундан кейин бола тинч ухлаб кетарди.

Аслида у доим калима қайтариб ётарди. Кўрққанидан ҳам айтарди. Лекин барибир... Нималар бўлаётганини бувасига билдиргиси келмасди. Жинни деб ўйласа-чи?!

Тун. Шу куни ҳам у чирокни ёқиб ётганди. Туйкус тепасида нимарсалар ғувиллаб учаётганини сезиб қолди. «Ҳозир... Ҳозир яна оёғимдан торта бошлашади!» – ўйлади у. Чинданам оёғи тепага кўтарилгандай енгиллик сездди. Йўқ, у ўзини учар шардай ҳис қилди. «Кўркмайман, кўркмайман!» – ўзига ўзи далда берди у. «Қани, ўзимни бўш қўйиб ётай-чи, нима бўларкин?» Бу сафар кўркмади. Оғир, узок нафас чиқарди – «уфф»! Кейин ўзини шифтда кўрди. Деразаси очик, хонада чирок ёниб турибди, танаси эса уйқуда тош қотгандай. Ёдида, дераза раҳига қўниб, «шу ердан учиб чиқса бўларкан...» деб ўйлагани. Чинданам ташқарига чиқди-ю, аста парвоз қилди. Биринчи сафар дарахтлардан сал тепарок учди. Бу аҳвол узок қолишдан кўрқиб дарров ортига қайта қолди. Танасига кирганида оёқ-қўллари ток ургандай дириллаб кетди. Жисми музлаб ётганди. Кўрпага бурканиб, исиниб олди. Ўзи хурсанд. «Учдим-а, қуш каби!» деб ўйларди. Ўша дам ёнида тушуниксиз жонзотлар уни кузатиб боришганини ҳис қилганди. Аммо уларни ҳеч кўролмади. Иккинчи куни яна шу такрорланди. Энди юлдузлар ғужғон ўйнаган само қўйнида учди. Шамол ҳилпиратиб ўйнаган қуш патидай, парпираб, парвоз қилди. Бобоси сезса, танбех беришини билиб,

тунги ўйинкароклигини айтмади. Бола экан, кўркмабди. Учинчи мартасида яна ҳам ҳаддидан ошди. Роса баландлаб кетди. Қалби сафога тўлиб учаётган дам, кимдир дилига куйди: «Бу қадар бебошлик қилаверсанг, руҳинг учқундайин бутун коинотга сочилиб кетади! Кейин вужудингни минг йилда ҳам йиғиштириб ололмайсан! Ортингга қайт!» – деди. Шундагина тушунди қалтис иш қилганини. Ахир фалакларда адашиб кетса, жисмига қайтолмай ҳам қолиши мумкин эди-ку! Қилган ишини кўринг, ўшанда. Демак, вужуд сочилиб ҳам кетиши мумкин экан-да!

Мана энди орадан йиллар ўтиб, ҳақиқий уружи билан юзма-юз бўлиб турибди.

Қабр ичи икки газгина, холос. Лекин у мисоли дорил бако даричасига ўхшайди. Бу ерга кириб у қора тупрокни эмас, сўнгсиз коинотни, ҳад-ҳудудсиз самоват қўйнидаги жаннатий гўшани кўрди. Ариқларидан суту асаллар оккан. ларзон-ларзон мевалари кўзни олгувчи бир афсонавий гўшани кўрди.

Боғ гулларга, ям-яшил дарахтларга кўмилиб ётарди. Дарахтзор орасида уйлар, уйларки қасрга ўхшайди.

«Ҳа, иймон-эътиқодли кишилар тирикликда эзгу ишлар қилиб, ибодатда бўлиб беҳишт боғларида қурган уйлари будир...» ўйлади домла. Уйлар орасида бир музайян бино азим дарахтлардан ҳам баланд, пештоқларигача дуру жавҳар қадалиб қурилган экан. Узоқданок кўриб сеҳрланиб қолади одам.

– Бу кимнинг уйи бўлди?. Авлиёникимикин? – у ўз-ўзига саволлар берар, ғойибдан саволига жавоб ҳам оларди.

– Йўқ.

– Ҳажга пиёда борганларданми?

– Йўқ.

– Онасини Маккагача елкасида опичлаб кетганми экан?

– Йўқ.

– Ибодатгўй зоҳидми?

– Йўқ.

– Унда ким?

– Оддий бир дехкон. Қишин-ёзин далада ишлаб, юртни боккан, сабзавотларини арзон-гаров сотиб, дуо олган. Бу ўша дуолардан бино бўлган уй. Бешта боласи ёнида учта етимни елкалаб катта қилган оилапарвар, ғояти юмшоқкўнгил, кечиримли зот. Дилининг тозалиги авлиёники қадар...

– Субҳоноллоҳ! – Ҳайрон қолди қори домла. – Шунакаси ҳам бўлар эканми?

– Ёнидаги уй сизники... – деди ғойибий овоз.

Бу уй ҳам деҳқоннинг уйидан қолишмасди. Тенг баробар кўринарди. Ана сизга ҳақиқат, ана Оллоҳга садоқат. Бандасини деган, Оллоҳни дейди деб бежиз айтмас эканлар-да!

– Қиёматда келар уйингиз будир...

Қори домла индамади. У бундайин ҳашаматга кўникмаган. Энди кўникадими? Бир чеккада Худо-Обло деса бўлди-да! Яна ҳам ўзи билгувчирокдир.

Буни қарангки, у ҳаммасини билдим, деб ўйлаганди. Билмаганларини кўзлари билан кўрди, яна шуури ила англади. Вужудигача сингди бу илм. Фақат худони дегани билан жаннатга кирмас экан-да одам. Яланг жаннатга киришни ўйлаб, худо деганлар худбин кишилардир. Ҳаллоки олам яратган дунёни обод этганлар, синовли дунёда бир-бирини суяганлар асл жаннатийдир балки. Мана бир деҳқон, умр бўйи қора меҳнат қилибди, орзу-ҳавас кўрай. ҳашамдор бинолар курай демабди, ўша иморатни фаришталар унинг учун буёққа курибдилар. Қиёматгача қанча бор, ҳали яна қанча савоб ишлар қилади у. Шу тобда қори домла яқингинада Сағбон мазорига қўйилган академик Ҳикматиллани эслади. Чўққи соқол, думалок юзли, миқтигина одам. Жилмайганда болатабиатлиги баттар сезилади. Қори домла ҳам илк кунлари унинг беғуборлигидан роса завқланган эди. Бу одамнинг ҳам диний, ҳам дунёвий илми бор экан. Бир куни айни шу масалада мунозара қилиб эдилар. Аҳли қабр жон кулоқ бўлиб тинглади буни. Кўп аҳамиятли фикр айтди бу одам. У ўшанда ризо ва таслим йўли ҳақида гапирган эди.

– Ризо ва таслим йўлини тутганларгина албатта ғолиб бўладилар. Бу нима дегани ўзи? – қори домла жилмайиб тингловчиларга каради. – Кўпни орзу қилса-да, камидан қаноатланган одам, бошига мусибат келса-да, ризо бўлган одам шу йўлни тутган бўлади. Азизиддин Насафий дейдиларки, саъй-ҳаракатинг орқали дунёвий неъматларга эришиб, мол-дунё ва маънабга эга бўлсанг ҳам, эртага нима бўлишингни билмайсан ва билолмайсан, соғу саломат турасанми, дардга чалинасанми... Ахир дунё талотўпларида қанчадан-қанча ҳукмдор сарнигун бўлиб, қанча бойлар қашшоққа айланди. Фалакнинг гардиши шу таҳлит ай-

ланаверади, тўхтамайди ҳеч. Шу боис руҳим басаломат бўлсин, деганлар, ризо ва таслим йўлидан борадилар. Одам ҳаётлигида нафақат тана, руҳ озиғи ҳақида ҳам ўйлаши керак бундок. Мулоҳаза қилсам, тириклигимизда мудом тана қайғусида юрар эканмиз! Суфийлар айтадилар, инсоннинг вазифаси қалбини нур билан тўлдириш деб. Бу илм руҳингиз канчалар маърифатга тўла бўлса, у шунчалар юқори фалакларга кўтарилиб, ўзи сингари сафо соҳиблари билан бирга бўлади. Куйи руҳ (нафси мулк) эгалари эса ой осмони остида қолиб, фалак оламига кўтарилмайдилар. Шу боис руҳни мажруҳ қилманглар, унга кўмак беринг, ибодатдан тийилманг, деганди.

Аммо ўшанда Ҳикматилла олим ҳам бир яхши фикр айтганди.

– Тақсир, шундайку-я, лекин тириклик оламида босган ҳар қадамингиз ибодат эканини айтмадингиз, агар у эзгуликка хизмат этса! Истасак-истамасак – ҳаммамиз зиммамизга юкланган вазифани бажарамиз. Чўпон бўламизми. олимми – бу илоҳийдан берилган аъмолимиздир. Демак, биз оддий ошпаз бўлсак-да, илоҳий бурчимизни бажараётибмиз ахир. Зероки, шу оддий юмушда ҳам маърифат бор-ку! Одамларнинг қорига ярашдан ҳам улугроқ маърифат борми, денг. Яъники, булар фалак дунёларига фақат муллаю анбиёлар борар экан, деб ўйламасинлар-да! – деганди.

Ана бунинг исботи – қаршисида боғи Эрамни безаб қад кўтариб турибди. Яратган эгамиз асли бировни бировдан кам қилмаган. У ҳеч кимни ажратмайди, авлиёни ҳам. Ота-она но-бакор фарзандини ҳам суяди. Фақат яхши бўлсин, деб жазолаб қўяди. Дунё бир синов бўлса, демакки, ундаги энг залворли муаммоларни ечган одам руҳи ҳам шунга яраша юқори мақоматларга эришади. Ҳар бандасини тенг яратгани шу экан-да! Ҳар бир касб эгаси, астойдил, охирати-ю, худони ўйлаб фаолият қилса, музаффар бўлур...

Мулоҳазакор бўлгани боис беҳишт боғларини кўриб, ўзига бир хулоса чиқарди. У ердан масрур бир кайфиятда қайтди. Асли қайтмаслиги ҳам мумкин эди. Лекин... биларди, юмуши бор. Аввал бошда уруж қилишига халал берган ўша муаммо дилини тимдаларди. Ҳа, у ибодатгўй, ҳа, у зоҳид, аммо инсон ҳам! Кўнглида меҳри бор, шогирдларига бўлса-да, оқибатли.

Ҳар не қилганда ҳам у беҳишт боғларини кўрди, шундан хушбахт эди. Жасадига назар солди. Келтирилганига неча

кунлар бўлиб кетди, ранг-рўйи ўзгармабди. Ўша-ўша уйқуда фароғатга чўмган каби ётибди. Кўрганларидан завқланиб, Нос, Фалақ сураларини оҳанг билан тиловат қилди, шу алпоз худди тириклигидаги каби хушуъга берилди. Ҳамма нарсани унутди. Латиф танасида ибодатдан келгувчи сафо ҳам бўлакча эканини у аллақачон билганди. Биринчи сафар ҳатто бу қадар кучли ҳузур чекишга дош беролмайманми, деб ўйлаганди. Шунақаси ҳам бўларкан-да, каранг. Ҳузурга ҳам дош беролмайди одам. Гўё хурсандликни кўтаролмай, юрак ёрилгани каби. Дунёда хурсандликдан ўлганлар ҳам бор-ку! Аста-аста кўникди бунга. Шу боис баъзида Ҳикматилла олим билан сайр қилишади, ахли қабр тўпланиб, у дунёлардан суҳбат бошланади. Марҳумлар ҳайрон қарашади уларга, наҳот, иккисининг руҳий мақомати тенг бўлса деб. Акс ҳол шу қадар илоҳий улфат бўлармидилар денг.

Шу пайт қори домла турбатига бир шарпа инганини ҳис қилди. Аёл сувратидами?! Оқ ҳарир рўмол билан юзини тўсган кўйи турибди. Аёл эркакнинг лаҳадига кирса-я! Мухтожликдандир!.. Балки... Уни дарров хаёл олиб қочди. Бу ёқда ҳам китмир аёллар бормикин?! Дунё оламида баъзи шўху шаддод хотинлар уни синамоқ пайида бўлардилар-да, чинми муни зоҳидлиги деб. Қори домла барча аёл зотига онадай ёхуд ҳамширвсидай қарарди. Бошқа талаби ҳам йўқ эди-да, асли. Бу фикрини ёки ҳолатини бошқаларга тикиштирмаса-да, айрим тор фикрли хотинлар буни ҳеч ҳазм қилолмасдилар. Бу ўзига хос қизғанишмиди ёки ўзларини инкор этилгандай ҳис қилармидилар, номаълум. Ҳарқалай, қайси бир ниятда қош қоқиб, кўз сузишарди. Аммо охир-оқибат қорининг Оллоҳга бўлган садокатидан завқланардилар. Бу даргоҳга бошқа ниятда келиб, билъакс руҳлари ёришиб чиқиб кетардилар. Яхши одат ҳам, ёмон одат ҳам юқумли-да, деб қуларди домла уларнинг аҳволи руҳияси ўзгарганини кўриб. Бир ишни шундайин сидқидилдан, астойдил қилингки, бундан бошқалар ҳаваслансин, шунда чеккан риёзатингизни ҳам, фаолиятингизни ҳам Оллоҳ қабул қилади. Буни ул зоти шарифнинг ўзи сизга бир марҳамат кўрсатиб билдиради.

Қори домла ўзи умрида кўрмаган аёлга юзланди.

– Менда бирон юмушингиз бормиди? – саволомуз аёлга қаради у. – Сизни танимайроқ турибман. Қариндошмисиз?

– Ҳа! Деярли қариндошимиз... Боламга оталик қилган одам қариндош бўлмай ким бўлади? Илоҳим, охиратингиз обод бўлсин! Шу вақтгача болам сизнинг қўлингизда эди, хотиржам эдим. Энди... қийналиб қолди. Уялиб олдингизга келолмаяпти. Қилган ишидан пушаймон. Виждон азобида қовурилиб ётибди, болам бечора. Фалакларда бўлсам ҳам шу ёлғизимнинг ҳолидан огоҳ эдим. Она шўрлик осмонга кетиб ҳам боласидан тинмас экан, мана!

– Икки барзангини мелисага тутиб бериб, гўрлик қилибди. Шуларнинг руҳи қўймапти энди. Қамокда хорликда ўлиб-нетганми, дейман. Ҳар тун уйқусида азоблаб ётишибди. Агар ишга аралашиб, буни тутиб бермаганингизда эди, бир кун келиб тавба қилардик, сендайин намоз ўқирдик, дебдилар. Соддагина болам, бунга паккос ишониб, куйиб ётибди. Мен билмайман, қандай ёрдам қилишни. Виждон азоби ёмон, биласиз. Унга кўмак беринг, шу ёшида руҳи синса, кейин қаддини қандай ростлайди...

Аёл бир фурсат жимиб қолди. Гапларим қори домлага қандай таъсир қилди экан, деган истиҳолада унга назар ташлади. Нуриллоҳ қори ҳам сукутда эди. Чунки шундай бўлишини аввал бошдан билганди. Икромжонни ҳам огоҳлантирганди бу ҳақда. Аммо бўлар иш бўлганди, буёғи синганди. Бир чеккаси, унга қандай ҳам ёрдам қилсин. Истаса-да, ўшаларнинг руҳи билан юзма-юз бўлолмайди. Таниш-билишчилик бўлмаса бу дунёда. Ҳаммалари оёқ чўзиб ўлиб ётган бўлсалар, нима ҳам қила олади. Аёл ҳам буни тушунган чоғи. Зероки, ўзи ҳам марҳума экан. Худои Таоло шунақа, суйган бандасига бир залворли синовларни юборади. Шундай қилибдими, яратганнинг ҳам бир нияти бор, асли. Иншооллоҳ, кейинчалик ошқор бўлади бу! Тириклик дунёсида ўлимдан ўзгасига чора топилади, дейилган. Лекин ўлимдан кейингиси ҳақида индамаган эканлар-да!

– Сиз кўп безовта бўлманг! – деди қори домла юмшоқлик билан. – Шояд бир давоси чиқса... Билингки, тирикликда ечимсиз муаммолар бўлмайди. Имтиҳонда ҳар саволнинг жавоби булгани каби, бунинг ҳам бир иложиси бордир. Ҳеч курса, унинг ўзига далда бўлайлик. Худо дилига солса ажабмас... Шу йўлдан борсак, иншооллоҳ янглишмаймиз.

Аёл миннатдор бош силкиди. Кейин шошган куйи деди:

– Кетишим керак. Буёкка бир ҳамроҳим билан жавоб олиб

келганмиз. Ҳаяллаб қолсак яхши бўлмайди, – шундай дея аёл кабрга қандай бесас инган бўлса, шундайин тез ғойиб бўлди. Нуриллоҳ қори эса ўйга толди...

* * *

Воқеа бундай бўлганди. Гарчи Мамукага бу ишни ўзи таклиф қилган бўлса-да, терговда ҳаммасини унга тўнкади. Жиноятчиларни юзлаштирув ҳам ҳеч қандай самара бермади. Мамука шеригининг пинак бузмай алдаётганини кўриб чиқолмади.

Важоҳат билан Салимни бўғиб қўяёзди. У эса қизариб-бўзариб нобоп сўзлар билан сўкина кетди. Ҳатто терговчи Салим ё айбдор эмас, ёки бошлаб роль ўйнапти, деб ўйлади.

Маҳмуд ҳайратдан қотди.

– Икконим бўлгандами, қуён юрагингни олиб итларга едирардим.

– Ақлим бўлса, сендай бир палид билан ҳамтовоқ бўламанми?! Айтдим-а, сенга шилта иш деб. Тинч қўй дедим, мени! Ҳайвон...

Улар судда ҳам бир-бири билан ёқа бўғишиб кетди.

– Бу ҳам кам ҳали сенга. Сендақалар қамокдан тирик чиқмайди! – деди Маҳмуд Салимга.

– Ўчирр! Сендай олифталарни-чи, кетига чўп тиқиб, хўрозқанд қилиб сотишади! – деди истехзо билан у. – Кўталанг! Битта муллабаччага бас келолмади. Сендан кўра анави Какиён дуруст эди, хотин бўлсаям. Менам қўшилаё деганди. Сенга ачинибман, пул ишлаб олсин дебман. Хожангнинг туфлисини ялаб, носингни сотиб юравермайсанми, ит. Мана энди оқибат...

Ҳукм эълон қилинганда ҳам иккови бир-бири билан юмдалашгундай бўлди. Салим ўта хавфли жиноятчи сифатида 20 йилга, Маҳмуд эса 15 йилга кесилиб кетди.

Лекин суд қарори чиққанидан кейин маҳкумларни ярим ой, бир ой жойларига жўнатгунга қадар шаҳарда ушлаб туришади. Мабодо улар суд қароридан норози бўлса, шикоят аризаси ёзилиб, иш қайта кўрилади. Одатда ҳамма шундай қилади. Ҳатто аҳвол ўзгармай қолишини билганлар ҳам нимадандир умидли бўладилар.

Салим билан Маҳмудни бошқа-бошқа камерада сақлашди. Кейин маълум бўйича, Маҳмуднинг камерасига белгача сув тошиб,

уч кун ўша аҳвол ётибди. Буйраги шамоллаб, уни «Сангород»да олиб қолишибди. Салим унинг жонлантириш бўлимида ётганини маҳбуслардан эшитди. Балки Қоровулбозордан кўра, шуниси яхшироқдир. Қамок ўз номи билан қамок-да! Яна денг, бу ерда маҳбусларнинг ўзи чиқарган қонунлари бўлади. Аламзадалардан нима қонун чиқарди денг. Аввалги сафар ўтирганида ёдиди, бир милисани урган пандавоки бор эди, ҳамма ўшанга қуллуқ қиларди. Бу-ку, паханларнинг товонини ялаб кун кўрарди-я, энди-чи? Нима учун қамалганини билишса, тамом. Бурдалашади бунди. Айбни Мамукага ҳам тўнкай олмайди. Улар эшитмайди ҳам. Бировни дўппослаб аламдан чикса бўлди.

Салим шунди ўйлаб юраги сиқилар, жойида тинч ўтиролмасди. Сочи олингандан кейин башараси баттар безрайиб қолди. Кўзининг кўқарган жойлари-ку, одам сиёқига ўхшатмай қўйди уни. «Нечевў, – ўйларди у. – Булар-ку. ўтиб кетади. Жилла курса, бир марта уришар... Кейин бировини ака, бировини ука, деб чиқишволади. Керак бўлса, «зўри»нинг кетини артиб кўяди. Ҳа, у шунақа... бировлар ҳазар қиладиган ишни ҳам тап тортмай бажараверади. Балки у каламушдай ёқимсиздир, зато жони омон қолади! Айтадилар-ку, киёмат уруш бўлсаям, шу ёқимсиз каламушлар омон қолармиш деб. Маълум муддат каламуш бўлса, нима кипти, жони гаровда бўлгандан кейин».

Аввалбошда ҳаммага «контрабанда» билан тушдим, деб роса кўпирди. Улар ҳайрон қарашди: бу сўзни анчадан буён ҳеч ким эшитмасди. «Ўқимаганлар! Балони тушунадими булар!» деб ичида улардан кулди ҳам.

– Энди янгиси чиқибди, – деди у калтираб. – Озиқ-овқат ҳам контрабанда эмиш.

Зўр индамади. Бир-икки кун билмагандай юришди.

Ўша туними ёки ундан сал олдинроқми, Салим беҳузур бўлиб уйғонди. Улар ётган баракнинг ҳавоси бирам оғир эдики... Ёз, чилла, нақ чўлу биёбоннинг ўртаси. Ювингани сув қайда. Чалаярим амаллаб ҳўлланишиб ётишади. Ҳавоси сассенки, шунча эркак бир хонада тикилиб ётгач нима бўларди...

Хуллас, ўша тунди кўнгли айнаб уйғонди. Ўлакка хид етмагандай, баракнинг бурчагида кимдир гингиллаб йиғларди. Ёш боланинг овозига ўхшайди. Унинг бир хилда мингирлаши эзардики юракни. ким у миянги?! Салим вазоҳат билан даст

Ўрнидан турди-да, овоз келаётган бурчакка йўналди. Девор тагида гужанак бўлиб ўтирган болачани кўриб такка тўхтади. Аслида у баракдаги бирон хотинчалиш йиғлаётгандир, деб ўйлаганди. Бола бу ерга қандай келиб қолди экан. Адашган десалар, бу ер маҳаллами, гузар боши эмас-ку! Чўлу биёбон. Мелиса-пелиса-нинг боласимикин?! Йўлини тополмай йиғлаётгандир...

– Ўчирр овозингни, ҳе энангни... – сўқинди Салим. – Ярим тунда уйқуни ҳаром қилдинг, педараз!

Бола ўша кўйи юзини қўллари билан чангаллаб, гингиллаб йиғлашда давом этди.

– Нега йиғлайсан, адашиб қолдингми, ҳой? – бу ғалатиликдан ҳайрон қолиб сўради маҳкум. Унинг токати ток бўла бошлади. Бола эса лоақал бошини кўтармади.

– Ўтириб қўйганмисан, ит! Нега гапга жавоб қилмайсан? – бақирди Салим. Болани бир туртмоқчи эди, қўллари ҳаводан ўтиб кетди. Йигит ҳайрат билан болага бақрайиб қолди. Юраги томоғига тикилгундай ура кетди. Шундагина бола бошини кўтарди. Жикка ёш кўзларини Салимга қадади. Бу ўша эди! Уни дарров таниди. Ўша бола... буйрақлари олинди, формалинга солинган бола.

Салим кўрққанидан кўзлари кинидан чиқаёзди. Арвоҳ-ку бу, арвоҳ!!!

– Йўқол, даф бўл! – жиннисифат қиёфада бақирди у.

Бола яна йиғлади. Тиланчидай қўлларини чўзиб:

– Буйрагим... буйрақларимни қайтариб беринг! – деди у. Йиғлаши мушукникига ўхшаб ёқимсиз, кўрқинчли эшитилди.

– Ким олган бўлса, ўшандан сўра! Кет, кет! – қўллари билан уни ҳайдади.

– Сиз олгансиз, сиз! – бола инжикланган кўйи бир гапга ёпишиб олди. Жимит қўлчалари билан уни таламоққа чоғланди. Буни кўрингки, боланинг ўткир тирноқлари баданига бигиздай санчилсами! Салим жон азобида:

– Йўқоол! – деб бақирди юборди. Бу ўқирикдан бошқалар ҳам уйғониб кетди.

Баракда чирок ёқилди. Салим эса бир бурчакка тикилганча қўлларини силкиб, бировни ҳайдамоққа уриниб ётганди. Фақат пешонасига келиб тушган қаттиқ зарбдан ҳуши ўзига қайтди.

– Ухлашга қўясанми-йўқми, ҳайвон! Ўзи ит ётиш бўлса, шуни ҳам бузасанми, ҳўкизга ўхшаган!

Ҳартугул баракдагилар уни бир-икки тешиб тинчишди. Ухлагани ётди ҳаммаси. Фақат анави «тулки» ёмон караш килди. Уйқусини бузгани учундир...

Тушлик пайтида ҳам ундан кўзини узмади. «Зўр» билан бир нималарни шивирлашди. Салим гап ўзи ҳақида кетаётганини сезди-ю, думини қисган кучукдай писиб қолди. Чинданам Тулки унинг ишларини суриштириб юрганди.

Тулки деганлари «связной» экан. Мелиса билан маҳкумлар ўртасида алоқачи. «Зўр» эса баракнинг каттаси. Ўзи ҳам, мушти ҳам зўр. Мелисани урганмиш деб эшитди. Шундан маҳбуслар орасида ҳурмати баланд. «Зўр» без котган нигоҳини Салимдан узмай Тулкига юзланди.

– Шу тиррақи «контрабанда»ни эпларканми? Бир ифлос иш қилган бу! Билдингми, нимаикан?

Тулки овқатни чайнай туриб бош ирғади.

– Шилта иш. Чет элликларга бир боланинг буйрагини сотибди. «Контрабанда» деб лақиллатяпти! Лоҳ қияпти ҳаммани!

– Шунақами?! – «хап сеними» дегандай чўзиб деди «Зўр». – Бизнинг кимлигимизни билмабди чоғи. Нима, биринчи «ўтириши»ми?

– Илгари судланган. Биттаси разбой, ўғирлик, иккинчиси, бир аёлни зўрлашганмиш.

– Ҳмм! – деди «Зўр» қўлини нягига тираб. – Роса қўлларинг кичиётганди, мазза қиладиган бўпсанлар. Бир эсини киритиб қўйларинг-чи!

– Шарип-Маърипларинг биладими?

– Билишади...

Бир-икки кун тинч ўтди. Салим айбини унутиб, ўзини эркин ҳис қила бошлади. Ҳатто баракда ўрни устига ташлаб қўйилган Тулкининг пайпоғигача ювиб қўйди. Лекин... Тулкининг рангрўйи очилмади. Ўша вазмин, кўрғошиндай нигоҳи билан юрагига гул гула солаверарди. Уларнинг бир сўз демай индамай юришгани Салимни баттар эзарди. Зотан, улар аллақачон у ҳақда далил тўплаб қўйишган, қулай фурсат пойлашаётганди. Салимнинг зонадаги тартиб-қоидалардан хабари бор. Ёлгон сўзлаганларга қанақа «жазо» берилишини биларди. Лекин, хом сут эмган банд... нимадандир умид қилаётганди.

Салим хўрдани ҳам урди. бўрдани ҳам. Фақат уни зимдан

кузатаётган Тулкига қараб-қараб қўярди. Унинг бунақанги тикилишидан ичида ғашлик сезди. Алдаб бекор қилдим, деб ўйлади шу топда. Урса-ураверсин эди. Энди алдагани учун ҳам жонини олишади...

Ниҳояти у шўрва ўрнида берилган шилдир сувни ичиб тугатди. Энди чойга қўл узатаётганди, Зўр гап қотди:

– Қўрққанингдан тагингни ҳўллаб қўйма, яна! – масхараомуз деди у. – Чойни бу ёкка узат!

Салим буни ҳазилга йўйиб, ўз устидан ҳи-ҳилаб кулди-да, кружкасидаги чойни жилпанглаб Зўрга узатди. Айни дамда Тулки уни атай туртиб юборди-ю, идишдаги қайноқ чой Зўрнинг қўлларига тўкилди. Ҳаммаси кўз очиб юмгунча содир бўлди. Салим мерайиб сочиқни олганча Зўрнинг қўлларини артишга тутинди. Асабдан иситмаси кўтақ илиб, нақ бошигача қон тепганини сезди. Уч-тўртта маҳбус важоҳат билан ўрниларидан турдилар. Салим иккита югурдак эшикка чопганини эслаб қолди, холос. Пойлоқчиси бўлса керак. У ёғи нима бўлганини билмайди...

Лазаретда кўзини очди. Ҳа, аввалига атрофга бокиб, шундай деб ўйлади. Бошини ўгирмокчи эди, оғриқдан додлаб юбораёзди. Роса коптоқ қилишган шекилли. Юзлари шишган, оёқ-қўлларини чандиб боғлаб ташлашибди. Даҳани ғалати туртиб қолганми-ей?! Иягини қимирлатиб, ҳаммасига тушунди. Оғзида биронта ҳам тиши қолмабди. Ў! Роса дўлпослашибди-да! Ўзи-ку, бу ёкдагилар аламзада, бировни уриб захрини сочишга баҳона қидиради. У тайёр гўшт бўлди-да булар учун. Кунми-тунми, қанча ётди бу ерда номаълум. Бутун танасини лоқайдлик қамраб олди. Ўзини ғариб, бенаво сезди. Фақат азоб, фақат оғриқ бор, холос.

Нурсиз кўзларини эшикка қадади-ю, ғалати холни кўриб, илкис ҳушини йиғди. Ё, тавба, алҳазар! Анавиларни кўринг! Яшил-кулранг тусли бадбуруш нимарсалар у ердан хонага осонгина киришяпти экан. Салим ҳайрон кўзлари каттариб, яна ҳам тикилиброк қаради. Йўқ рости билан... тумшуғи-ю кўзлари каламушсифат, бадрўй бир балолар юрибди хонада. Ундан кўз узишмаяпти. Қарашлари ҳам совуқ. Бири кирса, бошқалари эхтиром билан жой бўшатяпти. Ниманидир кутган кўйи ўтиришибди. Буни кўриб юраги ғалати ғижимлади Салимнинг. Ҳа, ҳаммаси жуда оддий. Уни олиб кетгани келишган. Бунга шубҳа йўқ. Йигирма йилга кесилганини эшитиб ҳам бунақанги аҳволга

тушмаганди. Буларнинг еб юборгудай тикилиши-чи! Хонадан қочиб чикқиси келди. Лекин ётган жойидан қимирлолмади. Тўғри, у бунақанги ажиналардан кўркмайди. Даҳшат киноларни кўравериб дийдаси котиб кетган. Лекин булар... кино эмас, бор нарса-ку! Уларнинг мавжудлиги ва у тушунмайдиган қандайдир оламлардан келгани юрагига кутку соларди. У олам яхши жой эмаслиги манавиларнинг турки-тароватидан маълум. Безрайиб, тик караган кўзларини нақ ўйиб олсанг-да, хумордан чиқсанг! Афсуски... Улар шундай қилишди. Ҳа, айнан у ёмон кўрган ва балки ўлгундай кўркқан одамлар сиёқига кириб, Салимни масхаралай бошлашди. Бири Салим ҳамтовоқлари билан ўлдирган кўзойнакли «таскара»га айланди, бошқаси буйрақлари олинган бола тусига кирди. Унинг қабих, жирканч ишларини ўрнашиб ўтирганча, кўзларига тикилиб, роса м_ хокама қилдилар. Ҳаммаси хотирасида сақланиб қолганини кўринг! Сууюкоёқ аёллар билан ишрат қилгани борми, укол уриб, нақ жинни бўлаёзганими, содда бечораларни алдаб қақшатганими, бева аёлни тунаб, қаршилиқ кўрсатгани учун дўппослаганларими, ҳаммасини айтдилар. Салим бемаъни, бемақсад ўтган кунларидан, қилган жирканч ишлари ошқор бўлаётганидан қаттиқ изтироб чекарди. Афсуснадоматлардан ўзини кўярга жой тополмасди. Одам ўз айбини билса, ёрилиб ўлармиш, деган гап бор. Энг даҳшатлиси шундаки, у ўлолмади, яширинишга ҳам жой тополмади. Айниқса, болани сникерс билан алдаган лавҳалари такрорланавериб, жонидан тўйдирди. Яқин-ўртадаги деразагача судралиб борса-ю, ўзини пастга отса... Уларнинг бирлари олиб, бирлари қўйиб, кўзларини Салимга лўк қилганча дердилар:

- Сникерсни яхши кўрасанми?
- Ма, ол, сникерс!
- Ма, ол, сникерс!
- Буйрагим, буйрагимни қайтар...
- Ма, ол, сникерс!

Кўз ўнгида яшил каламуш ўша бола киёфасига кириб, буйрақларига қўл чўзди. Фақат қўллари... қоп-қора тирноқлари қайрилган, жундор қўллари боланикига ўхшамасди ҳеч. У бигиздай жон ўяр бармоқларини Салимнинг қорнига ботирди. Ҳатто бинтнинг тирт этиб йиртилгани ҳам эшитилди. Ичида бир нарса билқиллаб кетди. Биров ичагини ағдариб ташлагандай оғриқдан

ўлаёзди. Лекин... ўша, ўша бола тириклай унинг буйрақларини суғуриб олди-ю, килқиллаб турган, конталаш бир нимани унинг кўзига суқди.

– Ма, ол, сникерс! – кейин у кулди. Болаларча ҳиринглаб кулдики, Салимнинг асаблари дош беролмади бунга. Додлаганича пастга кулади. Кулайверди, кулайверди коронгуликка... Бундан ўзи ҳайрон. Наҳотки, шунчалар баландда ётган эди. Нега ерга туша қолмайди?! Аммо... кизиғи ўзини пастда эмас, тепада кўрди. Шифт остида... Ҳайрон бўлди. Пастга қулаш ўрнига тепада юрибдими? Нега у иккита бўлиб қолди? Танаси каравотда бежон, кўзлари ярим очик, бир алпозда ётарди. Аनावи бадрўй таъвиялар қаёққадир гум бўлишганди. Қилар ишни қилиб қўйиб... Йўқ... у янглишган экан. Ана! Бурчакка тикилиб олишибди-ю, бит кўзларини ундан узишмаяпти. У ғазаб билан тишларини ғижирлатди. Аммо тишлари йўқ эди унинг. Шундагина эслади – тишларини қоқиб олишган-ку! Ўлганман деб ўйламасди шунда ҳам. Фақат ичи бўм-бўш, ғалати.

Бир маҳал доктору ҳамширалар чопиб қолишди. Ҳаммаси йиғилиб олиб, оғзига бир балоларни тикиб ташлашди. Юрагига ток беришяпти шекилли. Ҳар ток юборилганида танаси лопиллаб кетяпти. Тинч қўйсалар-чи уни!

Улар ярим соат чамаси уринишди. Бўлмади, шекилли... Қандайдир тоқатсизланди. Танасига безовта каради.

– У ўлди! – деди докторлардан бири.

Унинг шундай деганини аниқ эшитди. Лекин ўлганига ишонгиси келмади.

– Муштлашганда буйрақларини ёриб юборишган экан! – аниқлик киритди бояги доктор. «Педараз, – ғижинди Салим. – Ўлган бўлса, қандай эшитяпти. Дўхтирлари ҳам лох ҳаммаси. Ўлганмиш...»

Танаси томон пориллаб учди.

– Мен ўлмаганман, яхшилаб қараларинг!

Гўёки у йўқликка бакиргандай ҳеч ким унга парво қилмади.

– Маҳкумнинг қариндошлари бор эканми? – сўради докторлардан бири.

Ҳамшира бош чайқади.

– Унда... кремацияга тайёрланглар!

Бу сўзни эшитиб кўрқди, хавотири янада ошди. Бир тожик

бола ўлганда ҳам шундай дейишганди. Ўшанда сўраб билса, бу жасадни куйдириш дегани экан. Ие?! Унинг танасини ёкишадими, ҳали?! Тирик бўлсаямми? Балки ўлгандир... У безовта учганча танаси оёғига бориб кўнди. Ранг-рўйини кўриб, хафсаласи пир бўлди. Ростдан ҳам ўлганга ўхшаяпти... Барибир... Нега ёкишади, ахир. У ҳинд эмас-ку! Одамга ўхшаб кўмишсин! Шунда маълум бўлади. Тирик бўлса, танасига қайтади. Қабрда тирилганлар канча... манави лохлар тип-тирик одамни куйдирмоқчи-я!

– Ҳой, мени ёқманглар! Мен тирикман, ахир! – Бир нимани исбот этмокчидай у докторларнинг олдига бориб серрайиб туриб олди.

Шу пайт доктор деганлари гўё у ҳаводан ясалгандай нақ унинг ичидан ўтиб кетса бўладими?! Бу ҳолатдан ҳангу манг бўлиб қолди. Ўлганмикин-а?! Йўғ-э. эшитяпти, кўряпти, нафас оляпти. У нафас олмоққа тиришди. Афсуски, ўша ҳаво ичига эмас, йўқликка сингди. Тавба, илгари ҳеч бунақа бўлмаган. Демак... ўлиб қолганига тобора ишона бошлади. Энди нима бўлади? Нима қилади энди?

– Ҳеч курса, жаноза ўкиб кўмларинг! Мусулмонман ҳар қалай... – алаҳлаб бақирди у. Бу сафар ҳам овозини ҳеч ким эшитмас керак, деб ўйлаганди, бурчакдан биров гап қотди.

– Мусулмонлиги эсига тушиб қолибди. Қаранг-а! – деди у аччиқ истехзо билан.

Салим шаҳд ортига ўгирилди. Орқасида иршайиб турган бадрўй махлуқларни кўриб, бир бўшашдики... Малайлар! Шайтоннинг малайлари! Уни олиб кетгани келишибдими?

Бу пайтда унинг жасадини замбилга солиб олиб кетаётгандилар. У ҳам оқ халатлиларга эргашди. Негадир танамнинг ёнида бўлишим керак, деб ўйларди. Лекин... кутилмаганда бошига тушган қаттиқ зарбдан чил-парчин бўлаёзди. Қараса, анавилар масхараомуз тикилиб туришибди. Улар Салимнинг латиф қўлларидан омбурдай бураганча қаёққадир судраб кетишди. Атроф зимистон, ҳеч нимани кўриб бўлмасди. Қаерга келди, қандай жойга ётқизишди, билмади. Бу номаълумлик яна ҳам қийнарни одамни. Дод деб бақиргиси келарди унинг. Уни қизиби, нақ чўғга айланган занжир билан роса дўппосладилар. Ўша чўғ занжир зулмат қаърини тилиб, гувиллаб хуштак чалганча нақ бошига тушарди. Шунда зарбдан боши иккига ажрагандай, ўрни

тагида йўқ кўзлари отилиб кетгандай бўларди. Ҳар зарбадан у ўларди. Чинакамига! Лекин яна тирилар, ўша азоблар давом этарди. Ўзи тушиб қолган ҳолатдан ўзи ҳайратда эди. Танаси йўқ эса-да, бошига тушаётган калтаклардан чувалчангдай бураларди. Шундай хароб килишдики улар. Бир пайт малай қўлларидан тутиб тургазди.

– Энди ювиниб ола қол! – дейишди.

Бир фильмда кўрганди. Маҳкумларни обдон қийнаб, кейин устиларидан муздай сув қуйишади. Бу ерда ҳам шунақа бўлса керак-да, деб ўйлади у. Уни яна қаёққадир судраб кетдилар. Атроф жарликка ўхшарди. Ҳидининг бадбўйлигини айтинг, бурунларини беркитиб олгиси келар, лекин бурунлари йўқ эди унинг.

Тоғми, баландликми бу ер, англолмади. Лекин бир нарса ҳайрон қолдирди. Тоғ худди кимирлаб турганга ўхшарди. Қандай кимирляпти? Нега кимирляпти? Ҳозир устига қуласа-я? Гарчи анавилар силталаётганига қарамай, ўша тепаликка зехн солиб қаради. Қаради-ю, этлари жимирлаб, додлаб юбораёзди. Бу тоғ эмас, аслида биланглаб, бижирлаб ётган, кўриниши кўнгил озар даражада хунук қуртлардан ясалган тепалик эди.

Шайтон малайлари:

– Бор, ювиниб ол! – дейишди-ю, уни ўша бижирлаб ётган тепаликка итариб юбордилар...

Унинг қўлидан эса ҳеч вақо келмасди. Ўша бадбўй, қуртлар бижирлаб ётган тепалик устига қулашдан ўзга иложи йўқ энди унинг. Ит азобими бу! Салим дунёда бунақанги хўрликлар бўлиши мумкинлигини билмаган экан. У ночор нотавонлигидан йиғлаб юборай деди. Аммо йиғлолмади. Ҳа, у йиғлашни ҳам унутиб қўйганди... Балки охирги марта ўспиринлигида йиғлагандир?! Эсида, болалигида йиғлаган. Ўшанда у қўшни бола, тенгдоши Ортиқхўжанинг ўйинчоқ машинасини олганди. Дадаси роса урган... Энди эса фақат куларди. Истеҳзоли, ёқимсиз кулгуси бор эдики, уни шунинг ўзи учун ҳам бўғизлаб қўйса арзирди. Бу ҳаётдан тўйганидандир балки. Катталар «ўйини»дан безганини ўзи ҳам билмас. Нима бўлганда ҳам буйраги олинган ўша болани у тутиб берди. Охир-оқибатда ўзини ҳам тутиб, меласага топширдилар.

Салим ўрnidан турмоқчи бўлар, қўллари билан бижирлаб,

билкиллаган куртларни сиқимлар, лекин ўрнидан туролмасди. Чукуррок ботарди улар ичига.

«Озрок ичиб олсам яхши бўларди, – деб ўйлади у ўша аялпоз пилчиллаб ётиб. – Бу азобларни сал бўлсаям унутармидим...»

– Ичгим келяпти, – деди Салим базўр. – Бошқа чидолмайман! Арок беринглар! – ёлворди у.

Малайлардан бири думларини ликиллашиб кўзларини ғилай килди.

– Ҳозир... бир зумда «ест» қиламиз! – деди у.

Шиша келтирдилар. Салимнинг оғзидан қандайдир суюклик куйгандилар, бундан у баттар типирчилаб қолди. Ичига «олов» кириб, бутун бадани эриб тушди. У яна ўлди, тирилиб қайта азоб чекиш учун ўлди...

У нималар бўлаётганини фақат оғзи билан олмасди. Бир азоб бошқаси билан алмашар, Салим эса буткул гангиб қолганди. Гўё у кимлигини, нималигини унутаётганди. Ҳадеб жон азобда бўлсаям одам лоқайд бўлиб қоларкан. Лоқайдлангани сайин азобларнинг зўрини ҳозирлашарди. Охир-оқибат у «Бу дунёда яшашнинг ўзи бир гўр, ўлиш эса ундан ҳам баттар бўларкан!» деб ўйлаб қолди. Бундай ночор, ноилож ҳолатдан қутулишнинг имкони бормикин?!

Оғрик, азоблар одамни маънан юксалтиради дейдилар. Аммо бу ёруғ оламда шундай. Бу ерда ҳар бир чеккан уқубатингиз онгни хиралаштиришини билармидингиз?! Кейин эса эрксиз бир маҳлукка ўхшаб қоласиз.

Шундагина Салим тушунди бу ер нималигини! Айниқса, охирги манзили... тасвирлаш ҳам кийин буни. Қон тўла кўлу, кўл ичида чаёну илонлар бижғиб ётарди. Уни кўлга туширишлари билан чаёнлар ҳар томондан талаб, уни чақа бошлашди. Кўлда ундан бошқа осийлар ҳам бор шекилли, бирини бири бўктириб, кўлдан чиқмоққа интилиб ётарди. Шундайин азобли аҳволда у тирикликда қилган, бошқаларга кўрсатган ситамларини эслади... Буйраги олинган боланинг илтижоли кўзлари, дўппосланган бева аёлнинг қора қонга беланган юзи, олим одамнинг чил-чил синган кўзойнақлари... Шулар кўз олдидан ўтар экан, у кўл тубига янада чукуррок ғарқ бўлаверди, бошқа осийларнинг оёғи остида қолиб кетди...

Шу кунни Икромжон ёмон туш кўриб уйғонди, кўксига туфлаб, сув ҳам ичиб юборди, ҳатто... курган манзараси кўз ўнгидан кетмасди ҳеч.

Ҳаммасига ўша сабаб бўлди, асли – судда қатнашгани! Анавиларни панжара ортида кўриб... тақир бош... озиб, кўзлари олайиб қолган, руҳиятлари бежо, бир аҳвол. Ё ҳалиюллоҳ деб юборишдан ўзини аранг тийди. Суд залига бир зумга кирди-ю, юрагида тош билан чиқди. Гўё у бошқа олам дари-часидан мўралагандай бўлди. Ўшандан бери кўнгли нотинч. Ўйлайверади, ўйлайверади шуни. У ҳақиқатни йўқотиб қўйди. Шу кунгача билган, ишонган ҳақиқатини! Устози айтган эди-я, заҳарни заҳар кесади, лекин ёмонликни ёмонлик билан ҳаргиз тузатиб бўлмайди, деб!

Энди ўқишга кириб қувонганида, шу ҳам кўнглига сиғмай қолди. Юраги қисилиб, тарс ёрилай деяпти. Намозларида адашиб кетаётгани етмагандай, тунов кунни тасбиҳи тўкилиб тушди. Бежизгами буларнинг бари? Ҳақ таолонинг ўзи қайси ишинг хайрли ёки нобоп бўлганини шу тахлит билдиради, дейдилар. Ахир ўша тасбиҳни устозига Маккадан келтиргандилар. Не ниятлар билан унга совға қилиб эди. Э, у дуо кетган тасбиҳ асли. Шу боис ҳеч қўлидан қўймасди. Тасбиҳи ёнидами, демак, устозининг дуоси ҳам у билан эди... Устози ундан нега ҳам норизо бўлсин, ахир! Ҳеч бир кун йўқки, унинг ҳаққига тиловат қилмаса, дуо айтмаса! Унда гап нимада қолди? Юраги негаям ғаш? Билмайди, лекин гумони бор. Ундан бир хатолик ўтган... У хатолик эса оддий дунё қонунлари билан ўлчанмас балки. Охират қонунлари каби. Устози охират қонунлари дунёвий қонунлар билан муштарак келмаслигини айтганди. Хўш, булар ўртасида қандай фарқ бўлиши мумкин? Ёмон барибир ёмон-ку! Охиратда ёмон яхшига айланиб қолмас, ахир. Лекин... ёмон нега ёмонлиги ҳақида ўйлаб кўрганми ҳеч?!

Икромжон тушнинг эслади яна. Ҳовуз ичидан чиққан бош кўз ўнгида намоён бўлди-ю, юраги сиқилди. Ана жавоб ҳамма кўргуликларига жавоб! Салимнинг ҳам, Маҳмуднинг ҳам деярли тақдири бир. Ота ташлаб кетиб, она қўлида қолганлар. Маҳмудни етимхонага топширишган. Салим эса... онаси билан ўғирлик қилиб катта бўлган. Кўпинча онаси уни кетида эргаштириб

юрарди. У уйларга кириб биридан пиёз, бунисидан картошка олиб чиқар, Салим эшикда пойлоқчилик қиларди. Ўшанда у болалигига бориб, ҳамма уйдан ҳар нарса олса бўларкан-да, деб ўйлаганди. Биринчи марта ён қўшниси Ортиқхўжанинг машинасини олиб кочди. Аслида уни бой-бадавлат қўшнилари уйларига киритишмасди. Битлики, бирон касали юкади, деб болаларини ҳам бирга ўйнатмасдилар. Салим узокдан уларнинг ўйинини томоша қилар, ҳаваси келиб қўшилса, катта болалар уни ўйиндан итариб чиқариб юборишарди. У бурнини шўлқиллатиб тортганча ариллаб йиглар, нега бундай қилишларига ҳеч тушунмасди. Четдан уларни мўлтираб кузатарди, холос. Баъзида у дадам йўқ бўлгани учун шундайдир, деб ўйларди.

Қўшниси Ортиқхўжа билан тенгқур эдилар. Бир куни дадаси унга «пульт» билан бошқариладиган ўйинчоқ машина олиб берди. Ҳақиқий юк ташийдиган машина. Болаларнинг роса кўзи ўйнади. Салимга эса, ҳатто кўрсатмадилар ҳам. Яқинроқ бориши билан итариб хайдашга тушишди. Бир куни қарасаки, ўша бир силаб кўришга зор машина шундок эшик тагида турган экан-да! Олди-ю кочди... Кейин Ортиқхўжанинг дадаси билиб қолиб уни роса дўппослаганди. Ўшанда Салим шашкатор йиғлаб онасига бакиргани эсида.

– Нега менинг дадам йўқ? Нега дадам йўқ! – деганди.

Онаси ҳам унга қўшилиб йиғлаганди ўшанда. Салимнинг мўматалоқ бўлиб кетган кўл-оёғига шўрпахта босиб, роса йиғлаган.

Албатта, Икромжон буларни қайдан ҳам билсин. Зотан, унинг ўзи ҳам етимликда ўсганди.

... Ҳовуздан чиққан бош балки ўшадир... юзлари шишиб, кўзу бурун чаплашиб кетган бир алпоз башара шуникидир балки. Шундай деб ўйлашига асос бор эди.

– Ҳаётимга аралашишга нима ҳақкинг бор! – деди бош таънали боқиб. – Оч қолиб, онам билан ахлат титганимда қаёқда эдиларинг! Эндими ҳаётимга аралашасан!

Бош бир сувга ғарқ бўлар, бир юзага қалқиб чиқарди.

– Сени барибир топаман! – деди у ғазаб билан. – Охиратда бўлсаям топаман!

Ана шу сўзлар Икромжоннинг дилини илондай чақди. Тўғриси-да, ўшаларга бармоқ учида бўлсаям яхшилик қилмаган экан, уларни тутиб бериб нима обрў топди энди... Бошқа томон-

дан у индамаслиги керакмиди?! Ичиб, маст-аласт бўлиб, бировнинг боласини ўлдирган каллакесарлар олдида нима гуноҳ қилди у. Бир жомадон пулни олиб, қочиб кетаверсин экан-да булар?

Икромжоннинг тушунмай қолган томони шунда эди. Туғри, ўшанда қилган ишини устози ҳам маъқулламади. Лекин... барибир у ҳақ эди.

Мулла йигит тасбиҳ мунчокларини эринмай битталаб қадади-да, йўлга тушди. Мозорбошига боради. Кўнгли бундан бошқа ҳеч нимани тусамасди.

Бекатдан тикилинч, ичи тўлиб келган автобусга чикди. Чўнтакка солинган тасбиҳни бармоқлари билан сиқимлаб, саловат айтмоққа чоғланди. Бекор кетгунча шуниси маъқул-да! Бирок одамлар қўймади бунга, бири туртиб у ёққа ўтар, бири туртиб бу ёққа ўтар. Яна болачалар оғада тирмашади. Орқада турган бир одам тушиб, аҳвол сал енгиллашди. Икромжон одатича қўлини яна киссасига олиб борди. Шунда унинг чўнтагида ғимирлаётган бегона қўлни шартта ушлади. Буни ўзи ҳам қутмаганди асли. Болачанинг қўли экан. Силтаниб чиқиб кетишга роса чиранди-ю, эвини қилолмагач:

– Амаки, мени қўйиб юборинг! – деб росмана йиғлаб юборди. Овозлари чиёндай. Ўн бир ёшлар чамаси бола. Жулдурвоки... Кўзларининг бежолигидан қорни ҳам оч шекилли. Лекин лўли болага ўхшамайди.

– Жим бўл, ҳозир мелисага топшириб юбораман! – пўписа қилди Икромжон. Бола бақириб, ҳамманинг эътиборини тортмасин деди-да!

Қараса, унинг шериклари ҳам бор экан.

– Қўйвора қолинг! Бошқа қилмайман! – мўлтайиб ялинди у.

– Кейинги бекатда тушамиз. Ўртоқларингга ҳам айт!

Бола қўркиб кетди. Ҳойна-хой урса керак, деб ўйлади.

– Пулингизга тегмадим-ку, қўйворинг! – ялинди яна.

Икромжон индамади. Унинг шерикларига қараб, олдинга ўта бошлади.

– Сенлар ҳам тушларинг! – оғир-босиклик билан буюрди у.

Автобус тўхташи билан болачани етаклаб тушди. Аммо шериклари ура қочиб қолишди. Икромжон бўйнини қисибгина унга эргашаётган болага қаради-да, автобусга имо қилди.

– Кўрдингми ўртоқларингни? Қочиб қолишди. Шуларга ишониб юрибсанми ҳали? Шу ҳам ўртоқчилик бўлдимми?

Бола қовоғини уйиб олди.

– Қўрқиб қочпшиди-да! – йиғламсираб деди у.

– Нега қўрқади? Ёмон иш қилаётганини билган-да чунки. Қўркмайдиган, яхши ишлар қиладиган ўртоқ топиш керак, тушундинг?!

Бола индамади. Ҳикиллаб йиғлашга тушди.

– Мелисага обкетяпсизми? – сўради у.

Икромжон индамади. Ичида кулворай деётганди. Атрофдагилар ҳам фариштадай охорли кийинган, дўппилари ўзига ярашган мулла йигитга ва унга йиғлаганча эргашиб кетаётган манави иркит болага ҳайрон қарашарди. Буларнинг ўртасида қандай боғлиқлик бўлиши мумкин деб

Йигит нигоҳи билан бирон тамаддиҳона излаётганди. Болани овқатлантириб, кейин қўйиб юборди. Ота-онаси бўлса, улар билан гаплашади.

– Ишга кеч қолмайсизми? – йиғлашдан тўхтаб деди бола. – Бошқа унақа қилмайман. Мени деб кеч қолманг, ишга!

– Қарасам, муғомбир ҳам экансан-а? Бугун ишга бормайман, – ичида кулиб деди Икромжон.

– Отдихингизми?

– Ҳа, отдихим, – Икромжон болани кўча юзидаги ошхоналардан бирига бошлаб кирди. Болани кран олдига олиб бориб, ювинтирди. Қорамағиз, лўппи юзли, чарос кўз бола экан. Яна ҳам уни мелисага олиб бориш ўрнига овқатхонага бошлаб кирган амакига галати, ажабланиб қарашлари ҳам ширин.

– Биб-бинойидай бола экансан-ку! – деди Икромжон жилмайиб. – Қиб юрган ишингни қара?!

Бола уялиб ерга қаради. Барибир хавотири ошиб сўради.

– Мелиса танишингиз шу ерда ишлайдими?

Икромжон боланинг елкасига уриб, пўписа қилган бўлди. Яна кулворай деди.

– Ўзим-ку мелиса! Яна шунақа қилганингни кўрсам қамаб кўяман.

Бола унга ҳайратланиб қаради.

– Мелисамисиз? Ўхшамайсиз-ку! Формангиз қани унда?

– Биз безформа юрамиз!

– А?! Алдаманг-да! – боланинг чиройи сал очилди.

Айникса, овқатлар қатор терилган пештахтага яқинлашгач тамшаниб кетди. Икромжон болага кабобу ошу салатлар, ширин-

ликкача олиб берди. Бола шошиб-пишиб, оқизиб-томизиб овқат ер. ора-сира уни дўппослап ўрнига роса зиёфат қилиб сийлаётган амакига ажабланиб қараб қўярди.

Икромжон эса уни кулибгина кузатарди. Болаларча содда, ҳайрона кўзларига боқиб ўйларди. «Бунинг ҳам шу кунгача билган ҳақиқати бузилди. Асли ёмон иши учун жазоланиши керак эди. Бу эса мукофотланди. Бола буни қандай қабул қиларкин?!» У ўз болалигини эслади. Бир пайтлар онаси ўлгач, у ҳам оч қолганди. Очлик нималигини, одамни қанчалик хўрлашини ўшанда билган. Ўн бир ёшда эди чамаси. Отаси марҳума ерга топширилган куннинг эртасигаёқ уйга оғайниларини бошлаб келиб, ўласи бўлиб ичганди. У бир-икки кун уйдаги қолган-қутганни ёб юрди. Кейин бувиси келиши билан унга йиглаб берди. Ўшанда бувиси қарғана-қарғана уни олиб кетди. Тирик отаси қўлиб, Икромжонни холасига ўғил қилиб бердилар. Холасининг бусиз ҳам бешта боласи бўлиб, поччаси кўп яхши мусулмон одам эди. Ҳажга боришга йиққан-терганини шу етимга сарфлади. Ёшига етгач, яхши қори домлага ўқишга берди. Ана энди юрибди аълочи талаба бўлиб. Бир инсонни камолга етказишда қанча одамнинг меҳнати, меҳри синггади. Биз шунни биламизми? Акс ҳол Икромжоннинг ҳам манавиндай дайдиб кетиши ҳеч гапмасди. Холаси ўша пайтда олтмишларда эди. У вояга етгунча раҳматли бўлиб кетди. Лекин қариндошлари бор қорига ярайдиган, ҳали ҳамон хабарлашиб туришади.

– Ота-онанг борми? – сўради у боладан. Аммо бола жим, мум тишлагандай ўтираверди.

– Ҳой, сендан сўраяпман?

– Билмайман!

– Ие? Қим билади унда?

– Бувим... билан тураман. Ойнинг эрга тегиб кетган, дейди. Бошқа шаҳарга кетганмиш. Ўшатда ишлайди. Келмайди. Йўл қиммат дейди.

– Ҳмм! Бувинг... бунақанги ишларингни биладими?

Бола бошини сарак-сарак қилди. Йигитнинг кўзларига қарашга ботинмади.

– Бувингга айтайми?!

Бола бошини шаҳд кўтариб унга қаради.

– Билсалар, йиғлайдилар! Қарип қолганлар...

– Яхшими энди шу? Яна ўғирлик қилсанг, қамап қўяман! Аяб

Ўтирмайман, – жиддийлик билан деди Икромжон. – Тур, кетдик!

Мулла йигит йўлдан бозор қилиб, болани уйига олиб кетди. Йўлда музқаймоқ ҳам олиб берди. Унинг кекса бувиси билан танишди.

– Қувватдан қолдим, болам, – йиғламсираб деди аёл. – Онаси ўлгур, бир чет эллик билан топишиб кетган. Эр қуриб қолган экан буёқда! Боласидан хабар олай демайди. Илгари пул жўнатиб турарди, энди шу ҳам йўқ. Эри ташлаб кетганми, ёки ўзи жижилаганми, худо биледи. Келишга юраги бетламайди, чоғи. Онаям, болаям керакмас буларга. Қариган чоғимда шу такани тугиб менга ташлаб кетди, укам. Кошки муни эпласам. Гапга кирмайди, бир кулоқсиз бола бўлди.

Бу орада бола чой қайнатиб келди. Қора бўлкани кингир-кийшиқ кесиб, ўртага қўйди. Ярим пиёлада мураббо, эскиб қуртлашга келган ёнғоқ олиб келди.

– Амаким мени роса меҳмон қилдила! – мактанди бола.

– Қайси қилган ишингга меҳмон қилди амакинг? Иш-пишига боқишдингми?

Бола индамай бош эгди. Айтиб қўямасмикин, деган хавотирда амакисига бир қараб қўйди. У жилмайиб кўзини қисганди, бола дадилланди.

– Буви, сизга ҳам олиб келдим! – деди у коғозга ўроғлик нарсани дастурхонга қўяркан.

Икромжон коғоз ичидаги бир-икки бурда ёлган нон, кабобнинг жазлари-ю, ош устидаги гўштни кўриб ҳайрон қолди. Қачон олиб улгурибди экан? Чойга кетганидамикин? Балки ҳисоб-китоб қилаётганида тугиб қўйгандир?! Пишиқлигини кўринг буни? Шу ёшида қайси бола бувисига нарса илинади. Нонни «нанна» деб юргани қанча!

Кампирнинг кўзлари ёшланди.

– Сўраб олдингми, ишкилиб. Ўзинг еявермайсанми, Акрамжон болам-а! Биз вақтида роса еганмиз бунақаларни. Обқўй ҳалиям, кечқурун ейсан...

– Буви! – дўқ қилди у кампирга. – Сиз ҳам енг-да! Яхши овқат есангиз, қарип қолмайсиз! – деди у меҳри ийиб.

– Чайнай олсам экан буни? – кабобнинг битта жазини оғзига солиб айлантираркан деди кампир. – Қаримай нима, келин бўлармидим энди...

– Касал бўлманг дейман-да, буви, – деди бола хомуш тортиб. Ҳолбуви қиш чиллада қаттиқ оғриб қолганини эслади.

– Болам бояқиш, кўрқиб қолган, – деди у Икромжонга юзланиб. – Қишда бош кўтаролмай ётиб қолдим. Муштдек бўлиб тепамда ўтирди шу. Сабзи-пиёзани алмойи-алжойи артиб, гўштни қатирмоч қилиб куйдириб бўлсаям овқат қилди, обқелди олдимга. Овқатга қийналди. Хуллас, шунақа қилиб, она-бола амаллаяпмиз, укам. Ҳаа... ота-онасининг ўрни бошқа эди. Нимаям қилардим, боши омон бўлсин, илоё.

Дастурхонга фотиҳа ўқилгач, Икромжон кўзгалди.

– Бир кўрган таниш, икки кўрган билиш, дейдилар, укам. Келиб тулинг, мана, кўриб олдингиз. Бунгаям сизга ўхшаган ака керак. Умрингиздан барака топинг, илоё...

Она-бола уни кўчагача кузатиб чиқишди. Хуфтон бўлиб кетибди, Икромжон билмабди буни. Энди мазорбошига боролмайди, кеч. Эртага ўтар. Икромжон илдамлади. Аср намозини ҳам ўқимади, шошилиши керак. Шунда руҳида бир енгиллик сезди. Юрагини босган тош қайгадир ғойиб бўлганди... Устозининг кўп яхши гапи бор эди: «Дуолар ижобат бўладиган бир ҳолат борки, буни кўпчилик билмас. Дейлик, кўчада кетаётиб, бир одам оёғингизни ғарчча босса, сиз уни қойиш ўрнига ундан кечирим сўрасангиз, у ҳам сизга узрини айтса, шу сонияда дуолар ижобат бўлади. Яъниким, жабр кўрган ҳам, жабр қилган ҳам хатолигини тушунса, бир-бирини кечириб, раҳмини еса, ана шу онда дуолар ижобат бўлади, бўтам. Буни унутманг. Раҳмдиллик, кечиримлилик ғоят улуғ фазилатки, тош юракларни эритар, одамларни ёмонликдан қайтарар. Шу боис ҳам бундай дақиқалар илоҳийга ўтади», – дерди. Мана Икромжон бунинг маъносини энди тушунди. Бир ҳақиқат ўрнини бошқаси эгаллади...

Бу дунё шундай дунё. Ҳар куни ҳар дақиқада имтиҳон топширамиз ва ҳаётнинг илгари-да билмаган, мутлақо тасаввур ҳам қилмаган ғойибий ҳақиқатларини англайвераимиз. Шу тахлит инсон комиллик сари одимлар балки...

* * *

Салим кўл тубида азоб чекиб ётарди. Бу сафар ўзини лоқайд қилиб кўрсатишга ҳам кўрқди. Билдики, бепарво, лоқайд бўлгани замон жазонинг янгисини ҳозирлашади.

Нурсиз кўзларини осмонга қадади. Қоп-қора... Йўқ, тим-

кўк эмас, айнан қора. Кўл эса қорамтир-қизил. Бу ҳам қора-да, барибир. Қора рангнинг мунчайиш хунук бўлишини билмаган экан. Асли бу рангни яхши кўрмасмиди у ёқда?! Ахир у тунда овга чиқарди-ку! Қоронғида кўз илғамасин учун қора кўйлак киярди, қора кўзойнак жони эди. Одамлар танимасин деб тақиб оларди. Кундузи тиркиш-тешикка бикинган суваракдай писиб ётиб, тун киришини юраги ҳаприқиб пойларди. Ғафлат босган тун роса эш келарди-да қилиқларига. Ўғирлик қиладимиз, карта ўйнайдимиз ёки бирор жонон билан ишрат қиладимиз, ҳаммасига-да тун яхши эди. Ана ўша тун энди ўзини катл қиляпти. Йилт этган, игнанинг тешигидай ҳам нур йўқ. Биров бировнинг башарасини ҳам кўролмайдди. Оғриқ бор. суюкликнинг шалоплаши-ю, бандаларнинг инграгани эшитилади. Яна манави газандалар бор. Оҳ, чакди-ку яна бири! Суякларигача зиркиратиб юборди. Уҳ! Аслида унинг суяклари йўғ-а, шунга ўхшаш оғриқ ҳис қилди.

Баъзида тоқати тоқ бўлган бандилар бирининг устига бири чиқиб, гўёки «кирғокка» талпинишади. Билъакс, бу ерда кирғокнинг ўзи йўқ. Салим буни аллақачон тушунган. Тубсиз, кирғоксиз ҳовуз. Ҳеч ким ҳеч ерга чиқолмайди. Нимарсаларнинг яна бири тишлади-ёв?! Салимнинг кўзларидан ўт чиқиб кетди. У ўзини ўнглаб ҳам ололмаганди. биров унинг бошларига қўлини кўйиб, дод-вой кўтариб юқорига интилди. Оқибатда Салимни ҳам, ўзини ҳам баттар ғарқ этди.

Салим аллазамон ўтиб, аранг юқорига қалқиб чиқди. Оёғига нимадир ёпишиб олган... Оёғини типирлатиб, уни туширмоққа уринди. Эплаёлмади. У эса ҳадеганда ҳовуз тубига тортарди. Салим ирода кучини тўплаб, суюклик саҳнида туришга ҳаракат қилаётганди. Чунки қанча чуқурга ботгани сайин газандаларнинг алмойи-алжойи турлари жон-жонидан ўтказиб чақишга шайланарди. Шу боис у кийин бўлса ҳам, у тепада туришга уриниб ётганди.

Оёғига илакишган нимарса, яна уни кўл тубига торта кетди. Буни қарангки, кўлнинг ичи тўла биж-биж одам экан. Гўё у озодликка чиқаётгандай жон ҳалпида ҳаммаси унга илашиб чўкиб бормоқда эди. Улар қайси томон юқори-ю, қайсисини кўлнинг туби эканини фаҳмлаб ҳам ололмасдилар. Шу даражада эсдан отган, бир алпозда эдиларки, қайси томонга бўлса-да, кетсалар бўлгани эди. Бу талотўпда унинг ҳар еридан, оёғи-ю қўллари, сочларигача ёпишиб, чапгаллаб олган бандилар дастидан Салим

хушидан кетди. Буёғи нима бўлганини билмайди. Қанча чўкди, қаерга чўкди, кўлнинг қайси жойига етди, беҳабар. Ўзига келганида кўл мутлако ғойиб бўлганди.

Қандайдир оппоқ дарвоза қаршисида одам гуж. Уларни кўриб Салим ҳайрон қолди. Шуларнинг бари унга илашиб чиқдимикин? Ўн мингга яқин одам-а?!

Аммо эндигина азоблардан қутулган одамлар хавотирда, бўйинларини қисганча ўтирдилар. Гўё уларга тин олиш учун бир сониягина имкон берилгандай. Кимдир йиғлар, кимдир қалтирар, баъзилар эса оғриётган жойларига кафтларини кўйиб даволаган бўлардилар. Бандиларнинг бари бир хил, жуда нозик матодан тикилган энгил-бош кийишганди.

Салим бунга эътибор қилди. Ҳаммага махсус кийим берилдими, демак, ҳовузга қайтиш мумкин энди. Бундан хотиржам.

Бандилар бирин-сирин дарвозадан ичкари кирар, лек у ердан қайтиб чиқиш йўқ эди. Қандай жой бўлди экан бу ер?

Шу хаёлда Салим эшик тагида ўтирган донишманднамо бир чолга яқинлашди. «ҳарқалай, у-бу нарса билса керак», тус-моллади у.

Бошқалардай дод солмаяпти, кўзларини бир нуктага қадаганча сокин ўтирибди. Шундай нуроний чолнинг у билан бир ҳовузда азоб чеккани ғалати туюларди.

– Қаердамиз? Ҳеч нимага тушунмаяпман? – деди у донишманднамо чолга юзланиб. Чол илкис ердан нигоҳини узиб унга қаради.

– Ҳа! – деди бир нимани эслагандай. – Вақти илоҳий дейдилар буни. Асли ердаги воқеотлар билан бизнинг аҳволимиз ниҳоятти бир-бирига боғлиқ. Агарки, мулк оламидаги бирон солиҳ эзгу ишлар қилса, бу ерда азоб чекаётган бандилар махфират этилгувси. Ҳозирда ўн мингга яқин осий қиёматга қадар авф этилди. Бизга муваққат ҳолат инъом қилинди. Тушунишимча, хатоларимизни тузатишимиз учун яна бир имконият берилди шекилли. Уёғини... Ҳали тушунтиришади. Мен ҳам элас-элас билганларим. Бу дунёга ким келиб кўрибди, дейсиз...

– Сиз ҳам ҳовуздамидингиз? – савол назари билан қарияга қаради Салим.

– Ҳайрон бўляпсизми? Ҳаа, – деди у чўзиб. – Дунёнинг ишлари. Беайб парвардигор, дейдилар, – у бир муддат жим қолди. Кейин эса қутилмаганда аччиқ истехзо билан деди:

– Хасис бўлганман! Кўп билиб, билганларимни одамларга ўргатмаганман, – чол яна нигоҳини бир нуқтага қадаб ўйга толди.
– Балки энди бу хатойимни тузата оларман... ким билади? Одам буёкка ўтганидан кейин ўзгарар экан.

Чиндан-да шундайлигини Салим биринчи куниёқ сезганди. Лекин сира тушунолмаётганди.

– Қуюқ, каттик жисмингиз нобуд бўлгач, хулқингиз ҳам, истакларингиз ҳам латиф танангиз сингари майинлашиши табиий-ку!

– Ўзим ўзимга ўхшамай колдим. Қай бири менман асли, ҳайронман.

Чол мийиғида кулиб қўйди.

– Ростига кўчсак, ҳозир ҳам сиз сиз эмассиз. Латиф танани ташлаб, руҳингиз осмонга кетади. Ўша руҳингиз аслингиз бўлади, биродар.

– Ҳозир-чи? Ҳозир каердамиз дўзахда бўлмай? Тушган еримиз дўзах эмасмиди ҳали.

– Дўзах... у ёкка киёматдан кейин кирилади. Кўрганларингиз тасаввур эди. Танишув... Энди келган жойимизга ёки турбатга қайтарилсак керак. Буёғи нима бўлишини, очиғи, билмайман. Фақат бир нарса аён. Бизга ёлғон муҳлат берилди! Чунки чин муҳлатимиз тугаган. Буниси бир имконият. Умрингизни сарҳисоб қилиб, хатоларингизни тушуниб олинг. Худди ўша муаммоларга қайта дуч келишингиз эҳтимолдан ҳоли эмас. Айниқса, гуноҳ қаердан, қачон бошланганини. Ҳамма гап шунда. Ана энди ақл ишлатиб ҳам жаннатга кириш мумкин экан, деб ўйлаяпсизми?! Ақл ишлатиш деганда илми илоҳийни айтдим, янглишманг. Бизнинг ердаги муносабатларимиз ҳам асли илоҳийдандир.

Чол ўрнидан турди ва дарвоза томон одимлаб кетди. Салим ҳам унга эргашди.

Одамлар анча тинчланган, оппоқ дарвозадан оқиб кириб бормоқда эдилар. Шу пайт Салим улар орасида таниш чехрани кўргандай бўлди. «Ўхшатдим, шекилли!» деб ўйлади аввал. Йўқ, ўша – Маҳмуд! Бошини эгган кўйи хомуш кетяпти. Жуда чарчаган. Унга рўпара бўлишдан чўчиди, негадир. Гарчи судда ўзини жабрдийда қилиб кўрсатган бўлса-да, аввал-бош уни шу йўлга бошлаган, унга устозлик қилган шу Маҳмуд эмасмиди?! Тўғри, кейин ажралиб кетдилар. У ёғлиқкина, беҳавотир жой топиб олдику-я, аммо Салимни аро йўлга ташлади. Болалигидан

Ўғирлик қилиб суяги қотган Салим не қиларини билмай қолди. Қилмаган ишини қилди, билмаганини ўрганди.

«Яхшиси, манави чолдан қолмаслик керак, – ўйлади у. – Балони билар экан!» Салим чолнинг миқти гавдасини кўздан кочирмасликка уринди. Уни қоралаб кетаверди. Лекин... Ҳали ҳеч нима бўлмай туриб дилгирлик бошланганди. Чунки у биларди, бир кунмас бир кун албатта, Маҳмуд билан юзма-юз келади. Бу муқаррар. Шундан юраги ғашланди. Ҳозиргина азоблардан қутулиб, эркин-эмин одимлаётган Салимдан асар ҳам қолмаганди. Бир файласуф ҳали юз бермаган бахтсизликни ўйлаб сиқилган одамнинг ўзи ғирт аҳмоқдир, деган экан.

Бу дунёи синоатда уни нималар кутаётганини қайдан ҳам билсин. Маҳмуд ҳам ўзгаргандир, ахир. Ҳар қалай дўзахий қиймалагичдан ўтиб, у ҳам илгариги заҳарли, ҳокимпараст хулқидан қутулгандир. Ҳа, ҳар не қилганда ҳам эндиги муносабатлар бошқача бўлса керак...

* * *

Фалакка уруж қилган руҳ ўз мақомигача кўтарилади. Қолган руҳлар ҳам шу тариқа то Арши Аълогача, яъни Хотамул-анбиё мақомигача кўтарилади. Зеро, ҳар бири ўзининг илк мақомига етиб боради ва ўзининг илк мақоми – асл ватанини четлаб ўтолмайди.

**Азизуддин Насафий,
«Зубдат ул ҳақойиқ»**

Қори домла шу вақтгача турбатини тарк этмаганди. Бошқалардай кизиқувчан ҳам эмас, бунга фурсати ҳам йўқ. Ҳамиша ибодат-да! Боз устига қабр аҳли унинг ўғитларига муҳтож.

– Муваққат ҳолатдамиз, азизларим–дейди у. – Гўёки бошқа юртга учиб кетаётгандай тайёрагоҳда ўтирибмиз ҳозир. Вақтимиз зиқ. Ибодатга шошилиш керак. Аксинча, нималаргадир улгуролмай қолишимиз мумкин.

Умуман олганда ёруғ дунёда уни нима ҳам қизиқтириши

мумкин. Ноз-неъмагларми, орзу-ҳавасми – нима? Унисини ҳам. бунисини ҳам неча минг маргалаб татиб кўрди. Ҳаммаси қайта-қайта кўрилавериш сийкаси чиққан киноларга ўхшайди. Жопига теккан бу сунъийлик.

Бу одамнинг ўзи қолиб, унга тегишли лаш-лушлар томошасига ўхшайди. Мана, Икромжони ҳам вояга етди. Ботиний маънода. Сабаб ва окибатнинг моҳиятини тушунди. Ўшанда «Нега жиноятчиларни химоя қиласиз!» деб роса хуноби чиққанди.

Энди у жиноятга нима сабаб бўлганини англади. Окибатни даволаб бўлмайди, лекин сабабни бартараф этиш мумкин. Масалан, уруг ерга қадалмаса, у униб чиқмайди. Агар бир нима сабаб бўлмаса, жиноят рўй бермайди. Бу бир оддий. Лекин... унда ҳаракатлантирувчи куч, мукамаллик бор. Сабаб ва окибат фалсафасини тушунган одам ҳаётга қоқилмайди...

Унинг йўлга отланганини кўриб марҳумлар ҳайрон қарашди.

– Зиёратга! – деди у саволомуз нигоҳларга жавобан. – Тириклар ҳолидан хабар олиб, уларга далда бўлиш ҳам бир зиёратдир!

У осмонда оҳиста парвоз қилди. Шунда бир пайтлар тушига кирган ҳолатни эслади.

Ўшанда ўз-ўзи билан баҳслашганди.

– У дунё жамолини унутгансан. Нодонлигинг бу – сенинг бахтинг! – деганди руҳи. Дили айрилиқдан, асл Ватанидан фироқда юрганидан ўртанганди. Осмонда парвоз қилаётиб, бу эркинликдан масрур, яна ўша ҳолатни туйди, кетгиси келди. Лекин... Ҳозир эса видолашгани шогирдининг ҳузурига ошиқаётганди. Атай унга ёрдам қилмади. Воқеа нима билан тугашини собитлик билан кутди. Негаки, мустақил бўлсин деди, энди доим ёнида бўла олмайди, доим йўл-йўрик кўрсата олмайди-ку! Бу ҳам бир синов, имтиҳон эди.

У талабалар ижарага олган уйга келиб «қўнди». Йигитлар ширин уйқуда, бомдодга турамиз деб эрта ётишган.

Қори домла шогирдининг ўрнига, оёк томонига аста ўтирди. Уйқуда ётган бўлса-да Икромжон буни сезди, кўзларини очиб:

– Устоз? Сизмисиз... – дея жилмайди. Бировларнинг руҳи ухлоқ бўлади. Умргузаронлик қилиб, етмишга кириб ҳам уйғонмаслиги мумкин. Бунинг руҳи бедор. Қалб кўзи билан уни кўра олади. Ана ҳозир ҳам билди, кўряпти чини билан.

– Қутаётгандим! Роса кутдим сизни!.

– Биламан, – шогирдига меҳр-ла бокиб деди у.

– Кетасизми?

– Хайрлашгани келдим, ўғлим...

Икромжон бироз жим қолди. Айрилиқдан тўлиқиб кетиб, гапиролмади. Кўзларида ёш ҳалқаланди.

– Энди кўришмаймизми? Рўзумаҳшарга қолдими висол? Ў, яна қанча кутишим керак...

– Э, бўтам-а! Кўз очиб юмгунчалик вақт эмас-а бу! Коинот киёсида неча асрлар бир «уф» дегунча ўтиб кетади. Вақт кўзга кўринмайди, борлигини билдирмай ўтиб бораверади.

– Фоний дунёда, – деди, домла майин товушда. – Одамни чалғитувчи нарсалар кўп. Шу боис эҳтиёт бўлинг. Оддий яшаб юксак фикрлашни ўрганинг. Туйғуларга қул бўлманг. Зеро, биз туйғулар маҳсули эмасмиз. Зи маламизга юкланган вазифа ғоятда улуғ. Тана – биз учун либос. Сиз ўзингизни «либос»га қурбон қилманг. Аслият учун яшанг. Зеро, моддий дунёда бутун бошли фабрикаю заводлар «либос» учун ишлайди. Бир файласуф бозорга бориб, «у ерда мен учун кераксиз матоҳлар бунчаям кўп-а!» деган экан. Дунё ҳам шундай. Биз учун кераксиз нарсалар ниҳоятда кўп. Керагини ажрата билинг. Дилингиз истаги Оллоҳ иродаси билан муштарак келса, ҳаётингиз осон кечади. Худога мақбул иш тўсиқларга учрамайди. Асли шундай бўлиши керак.

– Сўзларимдан коникдингизми? – худди илгариги вақтлардай кулиб сўради қори домла. Икромжон бош ирғади. Ўрнидан туриб унга томон интилди. Устоз пешонасидан ўпиб, бошини силади-да, қандай туйқус пайдо бўлган бўлса, шундайин бесас ғойиб бўлди. Икромжон нигоҳи билан уни излади!

– Устоз! – чақирди у. – Алвидо...

Бу уларнинг охирги учрашуви эди.

Қори домла ярим тунда турбатга қайтди. Юлдузлар шамалоқдай порлаган осмонга тикилганча ибодатга чўмди. Шунда одам шамойилидаги латиф танасини ҳам тарк этганини ҳис қилди.

Оний лаҳзаларда вужуди буткул ўзгариб кетди. Энди у одамлардай фикрлолмасди. Қандайдир бошқача бўлиб қолганди. Тана емирилгач, у билан боғлиқ ташвишлар ҳам йўқ бўлади, руҳият, фикрлар тарзи ўзгаради. У соф онг ҳолига ўтади. Тана тутқунлигидан қутулган руҳ ўзлигини яққол кўради, онги яна-

да тиниклашади. Аммо шахслик фазилатлари, моддий дунёда шаклланган қувваи ҳофизаси ўзгармайди. У ўша шахс эканини англаб туради, фақат бошқача фикрлайди.

Соф онг шаклига кўчган ҳилқат осмонга парвоз этди. У ўзининг илгариги Нуриллоҳ қори эканини англаб турар, лекин айни чоғда у эмаслигини ҳам биларди. Қизиғи шундаки, икки хулоса ҳам тўғри эди.

Пастда қори домланинг ибодат қилаётган латиф танаси қолди. У бир неча кун қабр атрофида изғиб юрди, ибодатда бўлди. Лекин одамлар билан гаплашмади, сўзлаша олмасди ҳам. Атрофдагилар эса унинг ўзгариб қолганидан ҳайрон эдилар.

У жилмаяр, лекин сўроқларга жавоб қилолмасди. Бунга фақат ҳикматилла исмли олим одамгина тушунди.

– Қори домла турбатни тарк этибдилар, – деди у. – Илоҳим охиратда юз кўришишлик насиб қилсин! – осмонга тикилганча қўшимча қилди олим. Вужудида аллабир ҳаяжон туйди. Бир кун келиб улар ҳам кетадилар-да!

Латиф тана орадан икки-уч кун ўтиб, ҳираланди ва йўқ бўлиб кетди. Энди у Ерни бутунлай тарк этганди. Ерда қори домлани эслатгувчи дўмпайган қабр қолди, холос. Йўқ, у одамлар хотирасида, шогирдининг қалбида қолди...

АРМОНЛИ ДУНЁ

*Қабристонда унган кўм-кўк майсалар
Киприкдайин маъсум, маъюс тизилган.
Баргларнинг учида шабнам томчилар
Кўз ёшидай мунгли, гамгин сизилган.*

Дилором Абдурахмон

Майитни «Тез ёрдам» га солиб олиб кетдилар. Форма кийган мелиса йигитлар эса суриштирув ишларини бошлаб юборишди. Марҳумнинг кимлигини ҳеч ким билолмади. Ёнида на бир хат-ҳужжат бор, на бир манзилгоҳ. Фақат гўрковнинг ўғли:

– Кечаги жанозага келган одам эди, – деди. – Кун бўйи шу аҳвол ўтирувди.

– Кеча? Кеча кимни олиб келишганди? – калаванинг бир учи топилганидан жонланиб сўради мелиса йигит.

Ўғлининг ўрнига, бу сафар гўрковнинг ўзи жавоб қилди.

– Карим аканинг кизи дейишди. Биринчи тупикдаги. Ёшгина экан. Роса қиёмат бўлди. Тўхтаг... шуни эри бўлмасин яна. Боя бир йигит сўраб кеганди. Кабристондан уйига қайтмаганмиш. Бошқа хотин олган экан. Ўшанинг укаси «поччамни топиб бера-санла» деб азахонада роса тўполон кўтарибди. Ҳой, мусулмон, кеча кабристондан ҳамма қайтган деб тушунтиришибди, тушун-масмиш. Буёқдагиларга ишонмай уй ичини қараб чиққанмиш...

Мелисалар сергак тортишди. Карим аканинг манзилини ёзиб олишди-ю, гўрковга раҳмат айтиб, жўнаб кетдилар.

Мелиса йигитлар дўкон ёнидан тор кўчага бурилгач, бел бойлаб турганларга кўзлари тушди. Ҳойна-хой шу уй бўлса керак. Фотиҳанинг иккинчи куни бугун.

Мелиса-машина келиб тўтганидан хайрон Карим ака уларга пешвоз чиқди. Аммо улар узоқ ушланиб колмадилар. Куёвнинг манзилини билдилару жўнадилар.

– Эрталаб... одам келиб эди-я уларникидан! –хаёлчан деди Карим ака. Бир ёмон хабарни сезиб, юраги увишди.

– Озод! – хотинини чақирди у ичкари кириб. –Аёлининг югургилаб чиққанини кўриб деди.

– Кеча куёвинг уйига бормабди!

– Войй!!!- оғзига дастрўмолчасини босиб бакириб юборди аёл. – Ишкилиб тинчлик бўлсин-э! Тавба-ей, тавба!. Энди шу ҳам бормиди бизга! Аҳмоқ бола-я, аҳмоқ бола! –деди у. Кейин ёдига бир нима тушгандай хавотирланиб сўради. –Мелисалар нега келишибди?

– Эрталаб кизингни қабри тепасида биров ўтирганмиш. Бориб карашса, ўлиб бўлган экан.

– Астағфируллоҳ! Ўзинг асра-е! – Озода ая «ув» тортиб йиглаб юборди. Наҳот, куёви бўлса-я ўша одам. Бояқиш-э, чидолмапти-да! Чиндан яхши кўрган экан-а!. У эса маза-бе-маза гаплар билан уни узиб-узиб олганди. Яна «бопладимми» дегандай ичидан яйраганди. Бу шўрликнинг дарди ичида экан-е!

– Мусибат келса, қўша келади, деганлари шумикан-а? Бу дунёда нима кўрди у бечора!–деб йиғлади Озода ая...

Бу пайтда бўлган ишлардан мутлак беҳабар Холида жаҳл отига минганди. Ҳомиладор хотининиям ўйламайди бу одам. Ўлганнинг кетидан ўлиб бўладими?! Кечаси туриб кетганча бир

кун ўтди, ҳали йўқ. Бир оғиз телефон ҳам қилмайди. Ой-куни яқин бўлса бунинг. Шуларни ўйлаб Холиданинг юраги сиқилди. Салима ая ҳам ўғлидан хавотир олаётганди. Келинининг гарс-турс қилаётганидан тушунарли ҳаммаси. Ўғли ўшаёқда юрса, бунинг жини кўзийверади. Ўғлига ҳам ақл кирмади ҳеч. Эртага ота бўлади, юриши бу. Аммо уларнинг ҳеч бири ёмон хаёлга бормасди. Азахонада ётволиб хизмат қиляпти, деб ўйлашарди. Тўғри-да, уйдан соппа-соғ, икки оёғи билан чиқиб кетган бўлса, яна нима деб ўйлашсин. Бировнинг ичини биров кўрмаса, ичи адоий тамом бўлганини қайдан ҳам билсинлар.

Кутилмаганда дарвоза тагига машина келиб тўхтади. Салима аянинг юраги бир орзиқди. Бахтиёрим келди деб ўйлади у. Дарвозани очишга югурди. Аммо не кўз билан кўрсинки, эшик тагида иккита мелиса йигит турарди.

– Нима бало бўпти яна? – мелисаларга савол назари билан қаради у. Кейин эрини чақирди. – Дадаси, эшикка қаранг, мелиса келди!

Наримон ака эгнига енгил камзулини илиб ташқарига шошилди.

– Нима гап? – йигитлар билан кўришаркан ҳайрон бўлиб сўради у. – Тинчликми?

– Бахтиёр Мирраҳимов шу ерда турадимми?

– Ҳа! – яна ҳайрон бўлди ота.

– Биз билан боришингиз керак!.

– Нега? – Наримон ака гарансиб туриб қолди.

– Биз билан юринг, ўша ерда тушунтирамиз! – деди мелиса йигит бир аёлга, бир отага қараркан.

– Болам, нима гап бўлибди, айтинг юракни сиқмай. Бахтиёрим тинчми? – деди Салима ая.

Мелиса йигит индамади. Нима дейишини билмади чоғи.

– Тинчлик... – деди у ковоғини уйиб. Аммо турк-тароватидан тинчлик эмаслиги шундоққина англашилиб турарди.

– Битта-яримтаси минам муштлашибдим яна!. Бурунги сафар ҳам калтак еб келганди ўшатдан. Барибир оёғини тортмайди бу...

– Кўп гапирма, уйга кир! – кўчалик костюмини кийиб чиққан ота хотинини койиди. – Буларни ишлари кўп, вақтини олиб нима қиласан? Ишингга бор...

– Адаси, ўшатдан тилпон килинг. Унгача юрагим ёрилиб ўламан.

– Бўпти, бўпти, – зарда қилди чол, мелиса йигитлар билан олдинма- кетин машинага ўтираркан.

– Бахтиёр бир ишқал қилибдими? – сўради ота машина ўрnidан кўзгалгач. Аммо йигитлар жўяли бир нима демадилар. Саволга савол билан жавоб қилишди.

– Ўғлингиз... кеча жанозага борганмиди?

– Ҳа, борганди, – жанозанинг бунга нима алоқаси бор экан деб ўйлади чол.

– Кейин қайтмадими?

– Йўқ?! – яна ҳайрон бўлди ота.

– Бир одамни мазор бошидан топиб олишган, – узоқдан гап бошлади йигит. – Шу... сизнинг ўғлингиз эмасмикин, деб гумон қиляпмиз.

– Ўзи соғми?

– Соғ эмас-да ота!

– Ичганми?

– Йўғ-э...

– Бехушми, унда? – Ҳайрон бўлди ота. Мелиса йигит нима дейишни билмай қолди. Кейин:

– Ундан ҳам баттар! – деди бошини эгиб.

– Баттар деганингиз нимасси?

– У ўлган!

– Ё раббий! Астафируллоҳ! Туф-туф... Битта-яримта алкаш ўлиб қолгандир. Жанозага соппа-соғ чиқиб кетувди. Адашяпсиз, ўғлим...

– Илойим, адашган бўлайлик, ота! Бу бир гумонда... Гўрковнинг ўғли кеча жанозага келганди, деди. Кун бўйи қабр тепасида ўтирганмиш. Эртасига эрталаб ҳам шу аҳволмиш. Алкаш-палкашмикин, деб елкасидан туртишса, йикилиб тушибди. Жони узилган экан, ота!

Наримон аканинг лаблари қимтилди, пешонаси тиришди. Юрагини тош босди гўё. Кимдир «бу сенинг боланг, бу Бахтиёр!» деётгандай юраги гупиллаб уриб кетди. Узун асфалт йўл ҳеч қачон тугамайдигандай сиқилиб, кетди, атрофда визиллаб учаётган машиналар ғашига тегиб, асабини баттар қайради.

– Ўғлингизнинг бирон белгилари бормиди?– оғир жимликни бузиб сўради мелиса йигит. –Масалан, холими, доғими бормиди, баданида?

Ота ўйланиб қолди, кейин бирдан жонланди.

– Ҳа, бор!–деди шошганча. – Бўйнининг пастада тукли холи бор. Асли исмини Холдорвой қўйишим керак эди. Онаси Бахтиёр кўямиз деб туриб олган. –Холи борми, топилган одамнинг? – сўради ота умидланиб.

– Бор шекилли... аниқ билмайман,– мавҳум жавоб қилди мелисанер.

Машина бир бино қаршисида тўхтади.

Йигитлар отани даҳлизда қолдириб, ўзлари ичкари кириб кетишди.

Наримон ота атрофга аланглади. Мелисахона эмас шекилли бу ер.

Акли етди бунга. Атрофда оқ халат кийганлар юрибди. Бирон балнисамикин, ўйлади у. Отада яна умид уйғонди. Ўғли балки бетобдир... Тўғри-да, собиқ келини Раънони жуда яхши кўрарди. Иккинчи хотинга уйланганида ҳам уни ташламайман, деб туриб олган. Вой, унинг сўкканлари... ана оқибат. Отанинг юраги сиқилиб кетди, икки кўзи эшиқда, йигитларни ана чиқар, мана чиқар деб ўсал бўлиб пойлади. Юраги нақ томоғида ураётгандай нафас олишга қўймасди. Вой, чиқа қолсачи-я?

Бир пайт эшиқда таниш мелиса йигит пайдо бўлди.

– Ота... киринг!–деди у секин. Уни етаклаб катта хонага олиб киришди.

Ўртадаги баланд катда устига оқ чойшаб ёпилган мурдани кўрди-ю, отанинг кўз олди тиниб, ичи ағдариләъзди. Оёғидан мадор қочди. Аранг, амаллаб унинг тепасига борди.

Мелиса чойшабнинг бир учини кўтариб очиши билан ота бақариб юборди.

– Ё Раббий! Болааам!

Бу Бахтиёр эди. Юзидан қон қочган, сочлари тўзиб ётганига қарамай, уни дарров таниди. Ота бошини чангаллаганча ҳўнграб юборди.

– Нималар қилиб қўйдинг, болам?!

Мелиса йигит Наримон отани ташқарига олиб чикди, дори ичирди. Ота ҳамон ўзига келолмасди.

– Ота, одам одамга ўхшайди. Нишонини кўрмадингиз-ку, ҳали..., – уни овулган бўлди йигит. Лекин ота ноумид қўл силтади. Чунки бу барибир ҳеч нимани ўзгартирмасди. Мелисанинг ўзи ичкари кириб кетди. Сал ўтмай рангги ўзгариб чиқди.

– Елкасида холи бор экан! – деди у секин.

– Ота, бардам бўлинг! – Наримон ота яна хўнграб йиғлади.

– Бу не кўргилик бўлди, болам! – мелисага қараб деди у. – Хотини хомиладор эди. Ўн йилда энди фарзанд бўлулди. Курмади-я боласининг рухсорини. Насиб қилмаган экан. Кўшгани билан кўшмазор бўлди-я...

Мелиса йигит унга ачинганча индамай кутди. Ҳозир отага ҳужжат ҳақида гапириш ортикчадай туюлди. Лекин иш, иш-да! Ҳужжатсиз ҳозир ўликни ҳам кўмолмайди. Ҳужжат бўлса, одамсиз бўлмаса йўқ.

– Энди ота, буёғи ҳужжатлар битгунча битта-яримтани чакиринг ёнингизга! Уйга хабар бериш керак...

Отанинг кўлига телефон тутқазишди.

Юраги зил-замбил. Бу хабарни уларга қандоқ айтади? Нима дейди? Онаси нима қилади энди? Ёлғиз ўғил эди-ку! Тобуткаши... ота аранг рақам терди. Яхшиямки телефонни келини олди.

– Алйў... Холида... келин?! – у гапиролмай йиғлаб юборди. – Бахтиёрдан айрилиб қолибмиз, болам! Аянгизга ётиғи билан айтинг! Кўни-кўшнига чиқинг... Йиғламай гапимни эшитинг аввал, ҳой келин! Тайёргарлик кўраверинглар. Дилшод тоғангиз билан Дилмурод бу ёққа келишсин. Мошин керак. Ҳаммага хабар берийла! Йиғламанг дедим-ку, келин, – каттиқрок гапирди Наримон ота. – Ҳозир бошингизга тумонат ёғилади. Уёқ-буёғингизга қараб кўйинг ундан кўраси.

Ота шундай деб гўшакни кўйди-ю, яна сим қокди. Жияни Дилшодга! Машина билан тезда етиб келишини буюрди. Келинига ишонмади.

Ўлимнинг тўсатдан келгани ёмон.

Тўй маслаҳат билан бўлади, ўлим кутмайди, кунни ҳам, аҳволингни ҳам ҳисобга олмайди. У мархумни чиқариш ҳақида ўйламаётганди. Аввал уни бу ердан олиб кетиш керак. Касал одам ўлса, осон экан. Кекса бўлсаям йўриғи бошқа. Соппа-соғ одам, акс бўлиб кўчада ўлса, буям ёмон бўларкан. Текшириш керакмиш. Балки биров қасддан ўлдиргандир, дейди бу мелиса.

Куни билан шу ерда қолиб кетади шекилли. У йиғлар, муштини тугиб у ёқдан бу ёққа юрар, барибир бўлмасди. Ўтирган ўрни тикан, юрган йўли тош эди. Вакт ўтмасди. Соат миллари бир жойда тўхтаб қолганди.

Шу пайт жиянлари хонага шитоб билан кириб келишди.

– Тинчликми, тоға?! Нима гап?

Наримон ака, шундок оғир-вазмин одам, жиянининг бўйнидан кучиб йиглаб юборди.

– Бахтиёрдан айрилиб қолибмиз...

Дилшод жияни – опасининг ўғли, дарров ичкари кириб кетди. Мелиса-ю, дўхтирлари билан гаплашиб, ишни ҳал қилиб чикди. Наримон аканинг ўзи шалвираб тушди. Атрофда нималар бўлаётганини англаб ҳам ололмасди.

Ҳали аза эълон қилинмагани бисис ташки эшик ёпиқ, узоқ-якин қариндошлар шошиб келмоқда эдилар. Лекин ичкарида бир дилгирлик, бир асабийлик бор эди. Одамлар шивирлашиб гаплашишар, ора-сира йиғи овози эшитилиб қоларди. Гарчи айтилмаса-да, Бахтиёрнинг қабр тепасида қайтиш қилганини ҳамма билиб бўлганди.

Ора-сира кўни-кўшни кирар, шунда ивир-шивир гаплар бошланиб қоларди.

– Раъно келин бор эди-ку, ўша ўлганмиш. Кўзи очиқ кетибди. Буни ҳам ўша олиб кетди, дейишяпти. Мозорда ўлиб қопти...

– Вой тавба-ей, энди бу келин жинни бўляпти?!

Холида меровсираб қолган, Салима ая эса нима деяётганини билмас, атрофдагиларнинг имлашига қарамай:

– Кўшмозор бўлган болам-ей! – деб бақирарди.

Янги кудалар Холида оғироёқ бўлгани учун «чиллалик» қизимизни олиб кетамиз, деб туриб олишди. Келин йиғлар, кетмайман, деб тихирлик қиларди.

– Бир йил ҳам эрлик қилмаган кишига аза тутиб, нима қиласан? – жеркиди уни онаси. – Сени хотин ўрнида кўрганмиди ҳеч? Тур, кўзингни сийдигини окизмай! – Хотин куда атайлаб, теккизиб гапирди. Гарчи ҳозир гина-кудуратларнинг фурсати бўлмаса-да, ёшгина кизларининг бева қолгани алам қилаётганди. Устига-устак куёвларининг бундайин аҳмоқона ўлимини ҳеч ҳазм қилолмаётгандилар.

– Ўша хотинини шунчалик яхши кўрар экан, нима киларди бошка уйланиб, сениям бахтикаро қилиб... Боласиниям кўрмади мана! – деди онаси.

Бир чеккаси Холидадан ҳам айб ўтди. Бировнинг ошига қошиқ солган асли у эмасми? Бахтиёр очигини айтганди унга. «Хотинимни ташламайман» деганди. Холида буни уйидагилардан яширди. Бу гапга парво қилмай тегиб олди. Бола туғиб берсам, менга чиппа ёпишади, деб ўйлади. Калта ўйлаган экан. Ахир икки-учта болалик эр-хотинлар ҳам ажрашиб ётишибди-ку! Демак... гап болада эмас! У билмайдиган яна нимадир бор! Муҳаббат деганлари шумикин?! Ўша суяк-саёқнинг нимасини яхши кўрган экан. Дўмбиллаган Холида қаёқдаю, ўша танноз итириқи қаёқда!

Бу эса... Холида азиз бир нарсасидан айрилгандай ичи ёнарди. Эри ўлди, оддийгина ўлса ҳам майлийди-я! Анавиниси билан кетди. Ўлиги ҳам уники экан, қаранг. Холида аҳмоқ эр меники деб юраверибди. Аслида у бегона аёлнинг эри эди ва охиригача шундай бўлиб қолди.

У шунисига чидолмаётганди. Тақдир уни нега бунчалар каттиқ жазолаганига ҳеч тушунолмаётганди. Чинданам кетгани яхши. Бу ерда қолиб нима каромат кўрсатарди энди. Одамларнинг нигоҳи чакиб оляпти. «Бунга қандоқ таъсир қилибди?» деб ҳаммаси бир чиғирикдан ўтказяпти. Бунча тошбағир бўлмаса бу одамлар! Нима бўлганда ҳам ўша одам билан бир йил яшади, бир йилдан бери ўрганиб қолган экан. Кўнгли хувиллаб қолди. Барибир умиди бор эди-да! Бола туғилса, ўзагаради деб ўйлаганди. Насиб қилмаган экан.

Биров у деди, биров бу деди, аммо Холидани ота- онаси олиб кетди. Азага ҳам ўзлари келдилару, Холидани келтирмадилар.

У ёқда эса марҳум Бахтиёрнинг хат-хужжати битиши қийин бўлди. Эрталабдан бошланган дилхунлик кечгача давом этди. Бунақа пайтда мелиса ҳам, дўхтирлар ҳам ўзидан кўрқар экан. Пулга ҳам кўнмади, текширамиз деб туриб олди. Кундошининг уйидагилар «захар бергандир», эмиш. Қизининг касали туфайли айблаб, қасос олган бўлишлари мумкин, дейди. Лекин Наримон ота биларди, қудалари ундай кишилар эмас. Ўқимишли, мусулмон, пок одамлар. Фақат келиннинг тоғаси бемаъни, ўпка

йигитлардан эди. Барибир... бировни ўлдиришга кўли бормас ҳар қалай...

Майит мелисахонада бир кун қоладиган бўлди. Хонадон эгаларининг эса ичи узилди кутавериб.

Наримон ота қайтди. Эшик ланг очик, уй ёқавайрон одамга ўхшарди. Бетартиб ҳаммаёқ. Сандиқлар очилган, уй эгалари бу аҳвол бўлгани учун бош-бошга қовушмасди. Шу кунги таомилга кўра уйда овқат қилинмади. Кўни-кўшни челақда мошхўрда, ош чиқарди. Келиб-кетгувчилар ҳам шундан тотиндилар.

Қариндош-уруғ бир бўлиб, маросимнинг маслаҳати қилинди. Жигарингиздан айрилсангиз-у, яна келиб-кетгувчилар учун олинадиган ноз-неъматлар рўйхатини тилсангиз. Найлож, ода-тимиз шунақа экан-да! Ўзбекнинг тўти ҳам, азаси ҳам ош-сувсиз ўтмайди эмиш.

Бироқ Салима ая бундайин маросимда қатнаша олмади. Ичкари уйда ҳаёли қочган бир аҳвол бўлиб ётарди... бу пайтда эса мархум не қиларини билмай уйма-уй саросар кезинарди. Бир кўнгли Раънода, бир кўнгли бу ёқда эди.

Нима бўлганини ўзи тушунмас, лекин бу ҳукм адолатли туюларди ўзига. Тириклар бир кунини кўриб кетади. ота-онаси ҳам кўникар бу йўқотишга. Лекин Раъно... У қоронғуликдан кўркади-ку!

– Қабр ичи қоронғи, қоп-қоронғи!—деб йиғлади у. Шу боис ёнида қолди. Далда бўларман, деди. Умуман Раъно ўлганидан кейин, бўш идишга ўхшаб қолди. Фикри ҳам. ўзи ҳам тўзиб кетди. Лекин... ўламан деб ўйламаганди. Ўлим шунақа осонми, экан? Қачон ўтганини билмай қолиб, рози-ризоллик ҳам тилашмади бундоқ. Фақат қиб қўйган ишидан уялди. Онасига, бир чеккаси Холидагаям ачинди. Аммо ўша пайтда, бу ҳақда ўйлолмасди, бу кўнглига сиғмас ҳам эди. Энди эса кеч... Ҳеч нимага улгурмади-я...

Арвоҳ аста онаси ётган хонага ўтди. Билади, онаси мудраб ўтирибди. Ухлаб ухлолмайди, бедор бўлиб бедор эмас. Бунақа ҳолат гаплашиш учун қулай. Уни кўриб кўркиб ҳам кетмайди. Туш кўряпман деб ўйлайди. Онаси уни кўриши билан қалқиб оёққа турди. Боласининг бўйниларида ачомлади.

– Бахтиёр, болам!!! – Энг азиз нарсаси топилгандай деди у.

– Тузук экансан-а! Жоним чикай деди-я! – Онанзор боласининг ўлганини тушига йўйди. Айни ҳолатни эса ҳақиқат деб тушунди. – Жиннимисан! Одамни шунақа кўрқитасанми? Бу нима қилик? Бахтиёр индамади. Хомуш эди, жудаям хомуш.

– Ойи... – деди у онасининг гапларини эшитмагандай. – Мен кетяпман. Хафа бўлмаг, ойи. Розиман, денг. Розиман дей қолинг, – ялинди Бахтиёр.

– Ҳозир келдинг-ку, қаёққа кетасан яна? – одатича боласини тергади она. Аммо ўғлини бунақанги ялинчоқлиги ғалати туюлиб жим бўлиб қолди. Бўйинини қисиб гапиришлари ҳам ўзига ўхшамасди ҳеч.

Айниқса, кейинги довур серзарда бўлиб қолганди, Холидага уйланганидан кейин. Юраги бир нимани сезиб «зирк» этди. Бунга бир бало бўлган!

– Бахтиёр... , – она нима бўлганини ўзидан сўрамоқчи бўлди. Аммо ҳозиргина мулойим турган ўғли бирдан ўзгарди.

– Кетишим керак... – деди у шошиб. – У кўрқяпти. Бир ўзи кўрқяпти. Ойи, – деди яна гап бошлаб. – Дадамга айтинг, мени Сағбонга қўйишсин!

Бахтиёр бошқа ҳеч нима демади. Қандай кутилмаганда пайдо бўлган бўлса шундай ғойиб бўлди. Салима ая тушида уйма-уй юриб ўғлини роса қидирди. Бахтиёрнинг шиппаги бормишу ўзи йўқмиш. Қарамаган жойи. қолмабди. Бир чеккаси ўғлининг хайрлашмай кетганидан аччиғи чиқармиш-э...

Ая босинқираб уйғониб кетди. Тушини, Бахтиёрни эслаб ўпкаси тўлди. Ўкраб юбормаслик учун оғзига дастрўмолчасини босди. Кейин ўғлининг «Сағбонга қўйинглар... » деганини эслаб, Наримон акани чакиртди.

Ҳориган, ғамбода эри келиб, теграсига ўтирган заҳоти ая йиғлашга тушди.

– Яна ўшани деяпти бу. – кўз ёшларини бармоғи билан сидирганча деди у. – Уни Сағбонга кўмармишмиз...

Наримон ака ҳайрон бўлди. Кўнглига гулу оралади. Бошига мусибат тушиб, хотини эсдан оғган бўлса-я!

– Ўшани, деганинг нимасси? Ўлган одамларни гапириб нима қиласан! – жеркиди у.

– Э, – деди аёл кўл силкиб, – ўлиб ҳам тинчимасди булар.

Ўғлингиз тушимга кирибди! – Ётиғи билан тушунтира бошлади ая. – Мани Сағбонга қўйинглар деб кетди. Раъно... қоронгидан кўрқар эмиш... Шундаям бизни эмас, ўшани деапти, – яна йиғлай бошлади ая.

– Эсинг борми, сен хотиннинг! – уни койиди эри. – Шу пайгдаям ўғлингни кизғанасанми? Нима бўлса бўлди энди! Охиратини сўра ундан кўраси, – чол шундай дея жим колди. Кейин яна гап бошлади.

– Мен ҳам буни ўйлагандим, – салмоқилаб деди ота. – Лекин... Сағбонда жой йўқмиш. Марҳума билан бир қабрга қўйиш мумкинмиш фақат... Уйидагилар рози бўлса агар!

– Ие?!- Ҳозиргина йиғлаб ўтирган аёл бирдан хезланди. – Ўша мегажинни ёнига қўйдирарканманми? Ёламини шу ўлдирди-ку! Ўшанга куйди бунингиз. Боласини ҳам, биззиям ўйламади. Ана, энди аҳвол. Бошида бир чақаси йўқ, топганини ўшанга ташиган. Охиратда ҳам чиркиратсинми энди! – бобиллаб берди ая.

– Ҳой! – танбиҳ берди Наримон ота. – Секинрок... Одамлар эшитса нима дейди. Ўликни обчикмай туриб кўрсатаётган машмашангни қара! Пешонасига битилгани шу экан. Яхшиси Қуръонингни ўқи, розиман дегин, сўроқ-саволи осон булсин дегин, тупроғи енгил бўлсин де, – Наримон ота охирги сўзларни йиғлаб гапирди. – Мен қудалар билан гапиришаман. Раънонинг қабрига қўйиш учун рухсат олиш керак...

– Вой, тўба, тўба! Астопирилло! Улар ҳам қизи касал бўлгандан бери бизни қарғаб ётганди. Энди қабрга қўйдирадими? Қарғишга қолдик. Қарғишгинага қолдик... – деб ёзғирди Салима ая ўрнидан тураркан.

Наримон ота индамади. У ўғлининг оромини ўйларди, жойида тинч ётсин деяётганди. Ҳамма уринишлари шунга эди-да! Ҳеч курса марҳумнинг сўнги илинжини бажариш савоб-ку! Лекин қудалари бунга кўнадими-йўқми, билмайди. Ишониб-ишонмай уларниқига одам жўнатди. Дилшод жияни уларга ҳаммасини ётиғи билан тушунтирди. Лекин... қабрни очолмаймиз, дейишибди улар. Марҳума безовта бўлади, деганмишлар. Янги қабр очилмайди, эмиш. Уяммас-буяммас, исташмаган аввалбош. Уларнинг ҳам дили оғриган. буларниқига ҳам... Марҳумларни эса ҳеч қимми тамаётганди.

Наримон отанинг қадди букилди. Сўнгги умиди ҳам пучга чиққанди. Марҳумнинг сўнгги истагини бажариш ҳам одамга таскин бўларкан-да! Наилож. Нима ҳам қиларди энди! Октепага, ўзларининг хилхоналарига қўйдиради-да!

Соат тунги тўртлар бўлиб қолганди. «Тез ёрдам» машинаси чирокларини ёқиб бу кўча томон бурилди-ю, эшик тагида тўхтади. Машина келганини билиб, эркакларнинг танбих беришига қарамай, уввос солганча хотин-халаж ҳам ташқарига отилди. Устига оқ чойшаб тортилган майит касалхона замбилида ичкарига олиниб, аввалдан тайёрланган кўрпачаларга ётқизилганида кимдир додлади, кимдир хушидан кетди... Тонггача саловат айтилди. Барча таомиллари бажарилди. Бирок майит бомдодга эмас, пешинга чиқарилди. Чунки бомдодга улгурмадилар. Одамлар орасида эса ҳар хил миш-миш юрарди. Эмишки, азага борган куёвни Раъно келиннинг тоғаси пичоқлаб қўйганмиш. Ғассол майитни юваётиб пичоқ изларини ўз кўзи билан кўрибди. Тоғани ўша кунёк мелиса олиб кетибди. У ҳозир сўрок бераётганмиш... Яна бошқа бировлар Бахтиёрни кўчада ўлдириб кетишибди, дейишарди.

Унинг танасини кўриқдан ўтказган шифокорлар аниқ бир фикр айтолмадилар. Чунки юрак соппа-соғ, фақат уришдан тўхтаганди. Биронта ҳам аъзоси шикастланмаган. Майитнинг текширувда узок ушлаб турилишига ҳам шу сабаб бўлди.

Қон таҳлили олинди, ошқозон текширилди. Шунда ҳам марҳумнинг ўлими сабаблари аниқланмади. Балки севгилисига далда бўлмоқ ниятида танасидан чиққан руҳ ортига қайтолмай қолгандир. Буниси энди қоронғу.

Тушга яқин қизил духобага ўралган тобут азот кўтарилди.

Одамлар денгиз қалқитган кемадай, тобутни қўлма-қўл қилиб кўтарганча олиб кетдилар. Орқада сочлари тўзиган, бошидаги рўмоли ерга тушган бир алпозда онаси қолди.

– Кетди-я! – деди у телбанамо. – Ростдан ҳам кетди!

ГУЛХУМОРНИНГ КЕТИШИ

Билгилки, жон танадан ажралгандан кейин агар у комилликка эришган бўлса, уруж (аслига қайтиб), асил ақллар хузурига қайтади ва зайб олами жони билан қўшилади. Чунки инсон руҳининг камолоти ақллар ва фалаклар олами руҳи билан вобастадир, зеро фалаклар оламининг барча жонлари ва ақллари маърифат ва сафо соҳибидирлар.

**Азизуддин Насафий,
«Зубдат ул ҳақойиқ»**

Юра-юра қабристон оёғига келиб қолибман. Баногоҳ пастакина бута ортида бир жуфт кабутардай кўнишиб утирган руҳларга кўзим тушди. Ие, хайрон қолдим мен, бу ерда ҳам бўларканда «анавинакалар», яъни «севишганлар» демоқчиман.

Даст орқамга бурилиб кетмоқчи эдим, назаримда киз йиғлаётгандай туюлди. Кўнглимга бир иштибоҳ оралади. Нега у йиғлаяпти? Шу хавотирда бутанинг у томонига мўрладиму, оппоқ кўйлакли кизни таниб қолдим. Бу ўша киз эди. Доим шу томонларда маҳзун, маъюс бир кифоада тентиб юрарди. Кўзлари қайгули... Уни биздан анча кейин кўйишган. Нега бу аҳвол юришини ҳеч ўйламабман. Бир дарди бор-ов, яна ким билсин қабр ҳаётига кўниқолмаётгандир.

Кейинги пайтларда қандайдир лоқайд бўлиб бораётганимни сезяпман ўзим ҳам. Ким ким билан, нега бунақа деган саволлар ўтмишимда қолган. Ҳозир тўқсон ёшли кампирдай ҳеч нарсага ҳайратланмайман. Лекин... унинг ёнида ўтирган одамга кўзим тушди-ю, хайрон қолдим. Ботирали-ку бу?! Нима қилиб ўтирибди у билан. Тавба... бурун тикмаган жойи йўқ бу одамнинг. Қиз йиғлаб бир нималар деяпти, у эса одатича тасбиҳ ўгириб уни маъюс тинглаяпти. Шу тоб мени кўриб, шошиб қолди. Қўли билан:

– Кетинг! Даф бўлинг!—дегандай ишора қилди.

Хайронликда, дилим ғаш ортга чекиндим. Нима бўлдийкин? Одамлар ўлиб ҳам тинчимас экан-да! Шу ерда ҳам йиғи-сиғи! Мени ҳайдагани ортиқча яна. Нима, ҳайдамаса, тепасига бориб

олармидим. Шу Ботирали ҳам ажойиб ўзи. Менга ҳам «нима дардингиз бор» деб ёпишиб олганди. Ҳаммага шунақа қиларканда! Ҳай майли...

Ҳилпираган матодай қабристон кеза бошладим. Дўмпайган қабрлар хувиллаб қолган. Атрофда маънос хотиржамлик, маънос сукунат ҳукмрон. Қабрларнинг жони борга ўхшайди. Марҳумлар тириклардан бир сирни яшириб, ҳаловатда ётгандайлар гуё. Негадир энди бу ерда қолишнинг маъноси йўқдай туюлди менга. Мен билганлар ҳаммаси кетиб бўлди. Қори домла, Моҳигул, Сафар ота, Назира ая, Отин аёл – ҳаммалари кетишди. Онам ҳам ўзидан тинди. Ортик безовта қилмаяптилар. Фақат анави бизнесмен олифталар қолишган. Зерикишяпти, шу сабабли тирикларнинг ишига аралашиб юришибди.

Нима кераги бор, деъман мен. уларнинг қисматини ўзгартиролмагандан кейин. Қайтага ҳаммасини баттар чалкаштириб юборишди. Бу дунёга ўтиб ҳам ўзгаришмади-я! Қўлида бузилган «сотка», кетида мулозимлариям бор. Адолат ўрнатишармиш. Қандай ўрнатишади?! Яқинда бозорда бир ишқал чиқаришибди. Ўшандан бери қабрдан чиқишмади. Шунақа хато қилганларни, гуноҳкорларни қабр кўйиб юбормайди...

– Воқеа бундай бўлган. Бир чол автобус бекатида памилдори сотаётган экан, мелиса келиб:

– Ота, бу ерда нарса сотиш мумкинмас! – дебди яхшиликча.

Мўйсафиднинг қайсарлиги тутиб бакириб берибди.

– Нега мумкинмас! Шу ерда сотганим сотган! – деб икки оёғини бир этикка тиқиб туриб олибди.

Мелиса бола:

– Мошин босиб кетади. ота! Четрокқа ўтинг! – деб чолнинг кўлидан тортган экан, у паққа йикилиб берибди. Шунини кўриб, «анавилар» оламони гиж-гижлашибди. «Мелиса 70 яшар чолни урди!» деб гап тарқатишибди. Бозорчилар мелисаларни ёмон кўради. Доим бир-бирини кувиб юради. Шу баҳона одамлар мелисани дўппослай кетибди. Чол билан ҳеч кимнинг иши йўқмиш. Қайтага тўполонда памилдориси челак-пелаги билан ағдарилиб, томатга айланибди, отахон йикилиб, оёғи синибди. Ана энди бозорга ҳам чиқолмай ўтирганмиш... шуми энди адолат. Чол бечора нон пулисиз қолибди, бор гап шу. Оёғи қачон битади, номаълум.

Одам ёшлигини кўмсаганидай, марҳумлар бу ёққа ўтиб

дунёвий ҳаётни қўмсашади. Ўшаларга ўхшаб яшагиси келади. Лекин... яшолмас экансан.

Аनावилар сингари баъзи руҳлар уйларида қолиб кетади. Ботиралига ўхшаб неча юз йилдан бери сарсон юрган руҳлар қанча!!! Тирикларга осилиб олган руҳларни ҳам кўрганман. Охири касал қилишади ўша одамни ҳам. Шифохонада саратонга чалинган аёлнинг гарданига бир арвоҳ мингашиб олганди. Аёл ўлганидан кейин ҳам арвоҳ уни қўйиб юбормади. Домлалар ўқий-ўқий, аёл руҳини базўр қутқариб олишди. Маълум бўлишича, зулукдай ёпишган руҳ уканинг арвоҳи экан. Иродаси бўшлар шунақа қилишади. Ёруғ оламда оёқ остида ер бор, таянч бўладиган ҳеш-акробо-ю, дўстлар бор. Бу ерда... руҳингизга монанд руҳлар бор, холос. Сиз учун ер ҳам йўқ, қабр бор. Аввал бошда мен ҳам онамга ёпишганимни: «слаб ғалати бўлиб кетаман. Аслида онам ҳадеб йиғлаб-сиқтагани учун шундай қилгандим... Шаҳноза холам мени ҳайдаб-солиб тўғри қилганлар. Мана, онамнинг умриларидан бор экан, яшаб юрибдилар. Ҳаётдан мамнунлар ҳар қалай.

Бу ёққа ўтиб яна бир нарсани тушундим. Аммо уни очик айтилмайман. Ҳаётнинг шундай бир тилсими борки, поймонаси тўлган одамгина буни англайди. Биров 20 ёшда, кимдир 80-90 га чиқиб тушунади буни... шунга ўхшаб осмонга кетар фурсат етганини билар экансан. Дилингда илоҳий бир соғинч уйғонади. Аччиқ соғинчки, оғриғига чидаб бўлмайди. Фақат йиғлагинг келади. Адоғсиз самонинг қай бир бурчида кадрдон гўшанг борлигини биласан. Синовлардан ўтиб, адашиб-улоқиб, обдон қийналиб, ота уйига қайтган дайди қиз мисол ўкраб йиғлагинг келади...

Ҳаёлга чўмиб, олдимдан одам чиққанини сезмай қолибман. Урилиб кетай дедим. Қарасам, Ботирали, айбдорона бош эгиб турибди.

– Доим бир муаммо билан келаман ёнингизга! – жилмайди у. – Боя.. хафа бўлмадингизми?

– Нега? – кулдим мен. – Фақат у кизни танишингизни билмас эканман. Негадир чехраси маҳзун. Ўзи дилдор бўлсаям, қисмати оғирмикин...

– Билибсиз, – ўйга толиб деди Ботирали. – Бечорага қийин экан. Эр-хотин бир кунда жон берибди-я! Тирикликда фарзанд

кўрмаганлари туфайли катталар қўймай, ажратиб юборишибди. Йигит бошқага уйланибди. Орада аёл касал бўлиб ўлган. Ўша куни кечга томон эри хотинининг қабри тепасида жон берибди... – Ботирали жим қолди. Кейин яна сўзида давом этди.

– Уларни бир қабрга қўйиш керак эди аввалбош. Лекин буни иложини қилишолмаган. Аниқроғи, икки томон бир-бирига душман бўлиб қолган. Энди эса эр бошка қабристонда азобдамиш. Бу ёққа ўтолмаяпти дейди. Ўзи эса нима қилишини билмайди. Қабристон оёғида йиғлаган кўйи ўтиради.

– Бу ҳақда мен ҳам эшитгандим. Ўша қизнинг қабристон этагида ғамгин юрганини кўрардим. Эрининг ёнига ўзи борса бўлмасмикин?

– Боролмайди... уларнинг руҳий мақомати турлича. Охирада борар жойи ҳам бошка. Йигит сабр қилганида охирада кўришардилар. Энди эса... унга катта айб қўйиляпти. Ундан ҳамма норози! Ота-онаси ҳам, қайнота-қайнона ҳам, иккинчи аёли ҳам. Уларнинг фиғонида бу куйяпти. Унинг қилмиши ўзини ўлдирган билан баробар эмиш. Бўшлик қилган. Ким нима деса қилавериш ҳам гуноҳ экан. Бошқаларнинг гуноҳи ҳам бунга ўтади энди. Чунки бу ижрочи! Бундай тоифа одамлар руҳан камол топмайдилар.

– Энди тоабат кўришолмайдиларми?

– Ким билсин... Агар аёл савоби ажридан берса, уларнинг руҳий мақоми тенглашади. Ибодатгўй, комила аёллар ҳам эрларини қутқара оладилар. Бунинг учун Раъно ҳамма нарсага рози. Лекин эри уни аросатга тортиб кетмаса эди, деб кўрқяпман.

– Мен унақа бўлмасам керак... - аёлнинг фидойилиги назаримда бемаъниликдай туюлди. Ўзининг аҳволинг-ку бу, яна кимгадир ёрдам бераман деб, ўлиб ётса, ғалати эмасми? Гарчи ўша одам эри бўлсаям.

– Сиз уларни ҳеч қачон тушунмайсиз, – маъноли қилиб деди Ботирали.

Нимага шамаъ қилаётганини илғаб индамадим. Жаҳлим чикди. Моҳигул ҳам бир пайтлар шундай деб юзимга солганди. Мен эрлик хотинларнинг аҳволини тушунмасмишман. Ҳай, майли. нима деб ўйласа, ўйлайвермайдими?! Айни пайтда мен барибир ҳеч нимани исботлай олмайман-ку! Шу боис бепарво қўл силтадим. Лоқайдлигим Ботиралига ёқмади.

– Кетяпсизми? – тўсатдан мавзуни ўзгартириб сўради у. Қаердан билдийкин, дегандай унга хайратланиб қарадим.

– Бу шундоғам сезилиб турибди-ку! – деди у жилмайиб. Кетаётганлар доим шунақа лоқайд бўлиб қолишади. Ахир... уч юз йилдан бери шуни кузатаман-а!

– Уйдагилар билан видолашишим керак. Лекин ёктирмайман буни. Сўнгги кунда онамни ухлатиб қўйганман... шунақа гаплар... Ботирали ғалати мунгайиб қолди.

– Бу дунёда қизик ишлар бўлади. Бир дўстим бор эди. Савдога чиққанимда ҳамроҳ эди менга. Хорижда эроний кизни ёктириб қолди. Унга ҳаммоллик қилди. Улар кун бўйи бирга бўлишди. Бир кунгина!! Эртасига эрталаб киз оваси билан жўнаб кетди. Видолашаётиб иккиси ҳам хўнг-хўнг йиғлади. Кейин дўстим бир умр ўша кизни гапириб юрди. Орада н қанча йиллар ўтиб кетсада, эроний кизни унутолмади. Дўстим мен ҳаётимда бир кунгина яшаганман, фақат бир кун!–дерди... Инсон тақдири шунақа экан.

Ботирали ўйга толди. Кейин бошини кўтариб менга қаради.

– Биз ҳам энди... кўришмас эканмиз-да!–деди у сўниқ товушда. Бир фурсат ҳижолат чекиб, нима дейишимни билолмай қолдим. Кейин бу гапларга унча эътибор қилмаганимни билдириб, яна ҳам уни ҳафа қилмаслик учун:

– Бу дилимизга боғлиқ, – дедим. – Агар сиз ҳам, мен ҳам буни истасак, албатта учрашамиз...

– Учрашишни истармидингиз?–тасбиҳ ўгирганча кўзларини бир нуктага қадаб сўради у.

– Охиратда ҳам сиздай бир дўст бўлса, бунинг нимаси ёмон. Лекин... вужудим нимани исташини билмайман. Чунки ўзгаряпман...

– Чиндан ҳам! – тан олди Ботирали. – Бу менга ҳам сезиляпти. Ҳали... ўзим ҳам ўзгарсам керак. Лекин кетсангиз... менга жуда билинади, – деди у. Индамадим. Ботирали кетаётиб ортига ўгирилди, гўё хайрлашаётгандай жилмайиб қўйди. Мен эсам унинг ортидан тикилганча ўйланиб қолдим. Кетар жафосига айтган гаплари ғалати туюлди. Ҳаммага ҳам шунақа гапирармикин? Армонда кетмасин одам деганларича бор-да! Чунки бу дунёга ўтиб ўша илинж баттар кучаяди. Анави бозорни тўс-тўс қилган ишбилармон йигит-чи, ўша аслида оддий аравакаш бўлган экан. Бир умр, бор-йўги 26 йил яшаган, ўзи бизнесмен

бўлишни орзу қилган. Афсуски, неки орзуси борки, ҳаммаси машина тагида қолибди. Ана энди юриши бу – бозордан бери келмайди. Айтишларича, уни худди ўша бозорда юк машинаси босиб кетган экан.

Ботиралининг ҳам бир армони бор шекилли-да?! Билмадим, тушунмадим...

* * *

Қабристон этагини айланиб ўтиб, уйим томон учдим. Шунда оппоқ кўйлакли қизнинг ибодатда тиз чўкиб турганига кўзим тушди. Вужудимда аллабир титроқ турди. Бу оддий ҳол, оддий муҳаббат эмаслигига ақлим етди. Эр- хотин охиратда ҳам ковушсин, илоё деб дуо қилдим.

* * *

Илгарилари бунақа ҳолатни сира ҳис қилмагандим. Матодай хилпираб учмоқдаман. Гул ифорини ҳар ён тўзитиб бағримдан шамоллар ўтади. Энди тоғдан бош кўтарган қуёш нур ипларини бир текис тараб, вужудимдан сочади гўё. Табиатнинг бир бўлаги бўлиш қандай яхши-я! Илгарилари, танамиз борлигида буларга зътибор қилмаганмиз. Миямиз бошқа ташвишлар билан банд бўлган-да! Сўқирдайин бу гўзалликларни кўрмай ўтган эканмиз.

Ўша дераза раҳига «кўниб» сирғалиб балконга тушдим. У ердан ошхонага кирдим-да, кадрдон уйимни, хоналарни бирма-бир айланиб чиқдим.

Шаҳноза холам келган эканлар. Ошхонада онам газ-ўчоқ тепасида бир нима пиширяптилар. Шаҳноза холам ўша ерда чой ичиб ўтирибдилар. Бир нималарни гапириб роса чакчаклашишяпти. Онамнинг хурсандлигини кўриб дилим яйради. Уни илк марта хушҳол кўришим, озмунча қийналмадилар шўрлик.

Ўзимнинг ётоғимга кирдим, ўзгаришларни кўриб оғзим очилиб қолди. Мендан бирон хотира қолмабди-я! Бир чеккаси шуниси ҳам тўғри. Одам хотиралар билан яшолмайди-ку! Келажакка интилиб яшаши керак. Келажак эса, кичкинагина келажак менинг кароватимда, оппоқ пахтадай ўрин-кўрпада пишиллаб ухлаб ётарди. Китоб жавонимга эса ўйинчоқлар териб қўйилибди. Китобларим қани экан? Ўша севиқли китобларим. Мен ўз ҳаётим билан яшамаганман. Китобдаги бировларнинг

хаёти менинг ҳаётимга айланган. Шунинг учун ҳам китобларни яхши кўрардим. Истаган қаҳрамонингга айлан-да, яшайвер... Хоҳла Фаридага айлан, хоҳла Жамилага...

Китобларни меҳмонхонага олишган кўринади. Бола қўли билан чизилган суратларни деворга ёпиштириб қўйишибди. Азаматники бўлса керак. Ҳаммасида мени тасвирлабди. Қизиги, у мени қанотли қилиб чизган. Гарчи қанотларимни умри бино бўлиб кўрмаган бўлсаям. Бирга чизилган суратларимизда ўзининг ҳам қаноти бор. Бир суратда учовимизни тасвирлабди: мен, бувиси ва ўзи. Болаларнинг тасаввури қизиқ-да! Агар ўқитувчи нега онангни қанотли қилиб чиздинг, деб сўраса, буни тушунтириб беролмайди. Аслида биз руҳлар оламида парвоз қилганимиз учун ҳам шундай тасвирлаган.

Бошқа суратларда у бувиси билан бирга, мен эса осмонда учиб юрибман. Бувиси «Онанг осмонга кетган» деган бўлсалар керак-да!

– Болажоним, тура қол, кашанг пишди!- ошхонадан қақирдилар онам.

Шу пайт хонада Азаматнинг латиф танаси пайдо бўлди. Тушида қайларга бориб ўйнаб келяпти. Мени кўрди-ю, бағримга отилди.

– Ойижон! Келдингизми! – бўйнимдан маҳкам қучоқлаб деди у.

Аслида унинг тасаввурида «ачомлашдик». Латиф танада бундай қилиш қийин. Чунки бу ҳолатда қўлинг одамнинг ичидан ҳам ўтиб кетаверади.

– Сизни роса соғиндим...

– Юр, айланиб келамиз, – дедим мен. – Анави тўлқинларга осилиб арғимчок учмаймизми?!

Азамат ўйланиб қолди. Авваллари олдимга тушиб чопа кетарди.

– Нима мен ёш боламидим, – деди у ковоғини уйиб. – Бувимни ташлаб кетолмайман-ку!

Унга қараб жилмайдим. Боргиси келаётгани учун ҳам ковоқлари уюлди-да!

– Бирпасга борамиз, тойчоқ... Мен билан ўйнагинг келмаяптими?

Бола бошини кўтариб менга қаради.

– Бирпасга бўлса майли, – рози бўлди у чиройи очилиб. Катталарга ўхшаб қолибди. Анча улғайган.

Азаматнинг қўлидан ушлаб осмонларга учдик. Тоғ чўкқиларигача борибмиз. Роса қорбўрон ўйнадик, Қорбоболар ясадик. Яна самодаги кўзга кўринмас тўлқинларга осилиб учдик.

Бу тўлқинлар балки уяли алоқа телефонлариникидир, балки радиотўлқинларидир, билмайман. Бу ёқда улар шаффоф ипдай хилпираб ётади. Тўлқинни маҳкам тутганча узоқ-узоқ учиш мумкин. Бу жудаям марокли.

– Ойи роса мазза-да! – деди Азамат болаларча қувониб. – Ростдан учяпман-а, ойи. Бу тушим эмасми...

Мен меҳрла кулиб қўйдим.

– Ростдан учяпсан, болам...

Шу пайт шамол овозларни элас-элас келтиргани каби онамнинг чақиргани эшитилди.

– Азаматжон, болам, ҳалиям ётибсанми? Вой уйқучи-ей!

Бола сергакланди.

– Бувим чақиряптилар, – деди у кетгиси келмай. – Овозлари шу ёққача эшитиляпти, қаранг. – Кетамизми? – менга савол назари билан қаради у. – Кетмайлик! – ялинди яна.

– Кетмасак бўлмайди. Буving хавотир оладилар.

Кўз очиб юмгунча Азаматжон ётган хонада пайдо бўлиб қолдик. У бўйнимдан қучди.

– Ойи, яна келасиз-а?

Унинг бошидан силаб, юзидан ўпдим.

Онам хонага кирдилар.

– Хаҳ муғомбир! Уйғок бўлсаям, келишимни пойлаб ётади бу!

Азаматжон кўзларини очиб, эснади. Кейин бувисига қаради.

– Ойим қанилар? Ҳозир шу ерда эдилар-ку!

– Ойингни туш кўрдингми? Узим ўргилай сендан.

– Тушимда эмас, ростдан кўрдим-ку! – болалигига бориб қикирлаб қолди у. – Шуниям билмайсизми, буви! – ақлиларча деди у.

– Яхши, яхши, – дедилар онам ўзларини билмаганга олиб. – Кашанг совияпти, тура қол тезроқ.

Азаматжон кийиниб, ювиниш хонасига кириб кетди. Онам Шаҳноза холамга гапирганча қозон кавлашга тушдилар.

– Бу болам бошқача чикди-да, Шаҳноз. Вой, бирам меҳрибон. Иш буюрсанг суюниб кетади. Овқат есам косамни текширади. «Ҳаммасини едизми, буви. Савзисини ҳам енг», дейди. Емаганимга қўймайди. Кўп овқат есангиз, бўйингиз ўсади! – деб қўяди. Онам кулдилар. – Вой, ойиси тилидан тушмайди. Ҳар куни Гулҳумор ҳақида эртақ айтамыз. Болалигидан тортиб, келин бўлганигача, худонинг ўзи кечирсин, ёлғонни.

Агар охиригача айтмасам, «Ойимнинг келин бўлганлариниям айтинг», дейди. Айтаман. Бир куни бошқа эртақ айтдим. Йўқ, ўтмади. Энди ойим ҳақидагисини айтиб берасиз дейди. Шундан кейин ухлайди. Бир куни дадасини сўраб қолса бўладими?. Нима дейишимни билмайман. Даданг учувчи бўлган, самолёти қулаб тушган, дегандим, хафа бўлиб роса йиғласа-да! Ҳеч овутолмасам-а!. Бир чеккаси боладан чиқиб қолибман, деб ўйладим. Йўқ овунди кейин. – Буни обкелиб яхши қилибман, барибир, – дедилар ойим. Бу орада ваннахонага ўтиб, ўйинқароклик қилаётган Азаматдан хабар олдилар.

– Тунов куни налувчи келувди. Электрга! Қарзимиз кўпайиб кетибди. Бунга энгил-бош олиб берай, кейин тўлайман қарзни, дегандим, ҳеч унамаса бу налувчи. Бир кўрс-қўпол йигит. Қари кампир демай, роса бақирди. Болам нозандай мани ҳимоя қилди.

– Бувимга бакирманг! – деди ҳиқиллаб. – Мени бувим яхшилар! – деганча итариб даҳлизга чиқариб қўйди. Налувчи хайрон. «Болангизга тарбия берсангиз бўлмайдими», эмиш.

Шаҳноза холам шарақлаб кулиб юбордилар.

– Вой, боласи тушмагур-эй! Боплабди-ку, опа!

– Анави ўлгур бир менга, бир болага қараб, индамади. Фаришталар ҳам етимгинанинг раҳмини еди, Шаҳноз. Боланинг фариштаси бошқача бўлади-да!

– Ҳа-а! – дедилар холам ўйга толиб. – Бир сафар тумонат меҳмон уйингизда, ўшандаям токни ўчириб кетганди. Гулийингиз, коронғида маставага курук чой тўкиб юборганди, кейин бошқа овқат қилганмиз.

– Шошқичда бўлган-да! Хуллас, ўша кўрс муштдай боланинг гапига қўниб, чиқиб кетди-я?!

– Жуда яхши бўлди-да, опа, шу ишингиз. Кўрдингизми, нима қилсаям ўғил бола-да бу! Ҳимоячи. Ана ўзиям келиб қолди. Ке, кўришамиз.

– Ассаломалайким! – Шаҳноза холам Азаматжонни кучоқлаб, юзларидан ўпиб қўйдилар.

– Катта йигит бўп қопти-ку!

Онам кашани сузиб, боланинг олдига қўйдилар.

– Буви, сизам едингизми? – Онам бош силкидилар.

– Кўп-кўп едингизми? Буни еган кучли бўлади, а?

– Полвон бола бўлади! – дедилар онам.

– Энди нима қилмоқчисиз? Буни боғчага берасизми? – сўрадилар Шаҳноза холам.

Азамат бир онамга, бир холамга қараб қўйди.

– Боғчага бораманми? – норози оҳангда деди бола.

– Холанг гапираверади. Нага боғчага берарканман, – холамга юзланиб дедилар онам. – Ишласам ҳам уйга иш оламан. Олдимда юради дўмбиллаб. Боғчани овқати овқатмиди?!

– Унақа, деманг, опа! Ҳамманинг боласи боряпти-ю!. Маникиларам боришади...

– Санлар дангасасанлар. Овқат қилишга эринасанлар. Бола билан ўйнашга вақт тополмайсанлар. Уйда ўтирадиган хотинларам боласини боғчага обориб ташлайди.

– Фақат бунга эмас. Болаларга қўшилсин, деркансиз. Боғчада ҳар хил машғулотлар ўтишади, ўқиш-ёзишни ўрганишади.

– Ўзим ўргатаман ҳаммасини. Балодай ҳар куни попкасини кўтариб келади. Буви мактаб-мактаб ўйнайлик, дейди. Математика ишлаймиз, ҳарф ёзамиз, сўз ёзамиз. Ўзи ёзади. Билмаган ҳарфини сўраб олади-да, ёзади.

– Бўладиган бола экан-да, опа! Илоё умри билан берган бўлсин!

Улар чой ичиб, овқатланиб бўлишди. Шунда бола даҳлиздан уларни кузатиб турганимни кўриб қолди.

Қизиқ. Катталар кўролмади. Лекин болалар покиза, беғубор бўлгани учун бу оламни кўришар экан. Дарров ўзимни панага олдим. Кейин бир нима ёдига тушгандай деди:

– Буви-чи, буви, бугун ойим келдилар!

Онам холамга маъноли қараб қўйди.

– Ойинг?! Ойинг келдими? Боя ҳам айтувди буни. Ойинг нима қилаётган экан?

– Китобларим қани, дедилар. Кейин биза бирга ўйнадик. Буви, тоғда қор кўпми?

– Тоққа бордингларми? – холамга юзланиб дедилар. – Тушида кўрган!

– Қорбўрон ўйнадик. Кейин учдик, роса учдик.

– Ҳа! Жойи жаннатда бўлсин!–дедилар холам.

– Хола, жаннат узоқми? – тўсатдан сўради бола.

Холам нима дейишини билмай, болага қараб кулди.

– Шунака! – дедилар онам маъноли қилиб. –Бир саволлар берадики, жавоб тополмай қоласан.

– Жаннат узоқ, болам. У ёққа ҳаммани киритишмайди, – унинг саволига онамнинг ўзлари жавоб бердилар.

– Ойимни киритишадими? Бизани-чи?

– Илоё, биз ҳам қирайлик-да, той бола. Қирмасак, ойингни кўролмаймиз-ку?

Ҳаммалари кийиниб, йўлга тушишди. Аввал хат-хужжатларни тўғрилагани ҳокимиятга ўтишар экан, кейин Отчопарга бориб Азаматжонга бир-икки сидра кийим оладиган бўлишди. Онам «майкаси битта, ҳадеб ювавериб, жони колмади» деб зорландилар.

Уларни кўриб, кўнглим хотиржам тортди. Лекин улар мени кўришолмади-да! Тонгда учрашишга улгураман. деб ўйлагандим, афсус. Асли онам бомдод номозини ўқигач, пича ухлаб олардилар. Шунда кўришишга умид қилгандим. Лекин ишлари кўп бўлгани учун ётмабдилар-да!

Майли, омон бўлишсин! Бу ҳам худонинг хоҳиши асли.

Уларни ҳокимиятгача кузатиб бордим-да, кабристонга кайтдим.

Буталар оралаб, кетаётгандим, кўзим яна ўша оппок кўйлакли қизга тушди. У қўлларини азот кўтарганча, бир нималар деб ибодат қиларди. Шу пайт кимдир оғир ингранди. Имм... бу овоз бутун кабристонга акс-садо берди, гўё. Имм... овоз яна кучайди. Ким экан-а жони азобда қолган. Атрофга алангладим. Шууримга қуйилган инграниш сўзларга эврилди, сўзлар мисраларга айланди:

Тупроқ эмас асли ётган жойларим,

Азиз авлиёлар ҳоқи-пойи тушган.

Кўзларим нигорон йўлларингда ёр,

Илоҳий ҳажрдан диллар увишган.

*Азизам, бўзлама, қалбим яралаб,
Сассиз кўз ёшинга чидайман қандоқ?
Не қилайки, мен бир осий бандаман,
Ҳар сўзинг, меҳринг ҳам мен учун қийноқ!*

*Сенсиз яшолмадим, дунё бўлди тор,
Ҳаммасини ташладиму, кетдим тоабод.
Бунда мен ётарман абгор, хокисор,
Юпанчим, паноҳим ёлғиз муҳаббат!*

У инграб. «оҳ» уриб шу сўзларни айтаётганди. Қиз эса латиф кўлларини осмон қадар кўтариб, йиғлаганча нималарнидир тиларди Худодан.

Қизга, умуман, уларга ачи ниб кетдим. Нега дунё бир-бирига интилганларни айиришни яхши кўраркин? Бу билан нимани исботламоқчи бўлади у? Билмайман. Шунинг таъсиридами, баҳор эпкинидай енгил сузиб, қабримга сингдим. Орада ибодатлар қилинди.

Лекин қалбим бўм-бўш эди негадир. Кўрганларим туфайлими, ғамгин тортиб қолгандим. Мен бу саволга жавоб топаман, албатта. Одамни писта пўчогидай чирпиратиб ўйнатган чархи-фалак сирлари бир кун келиб ошкор бўлади барибир...

* * *

Ярим тунда еру осмон туйқус ёришиб кетди. Нур устун «хобгоҳим» га сутдайн сизиб кирди. Бу ёғду бағримни нурларга чулғади-ю, мен инон-ихтиёрсиз юқорига тортилдим.

... Яна ўша манзара. Самоват қўйнидан бинафшаранг палатини ёзганча афсонавий гўзаллик оқиб келмоқда эди. Нафармон тусдаги нафис ёркинликда олтин юлдузларнинг чакнаши бўлакча.

Нақшинкор қанотларини кенг ёзганча хумо қушлари учиб ўтади. Олмос фойтунлардан нур ҳилқатлар тушиб келади...

Буни кўриб вужудим қувончдан минг қирқим бўлди. Уларга талпиндим. Мана ҳақиқат, менинг ҳақиқатим! Шу тоб бутун дунёни унутдим, яшаган умрим ҳам ёдимдан ўчиб кетди. Фақат бу мен эканимни биламан, қолган ҳамма нарса худди жисмим каби йўқликка юз тутди.

Икки фаришта қизлар, хеш-ақраболарим теграмда тўхтадилар. Мен билан юз кўришиб, муборакбод этдилар. Бувим бошимни силаган кўйи бағрига босди.

– Умрингнинг яна бир боскичи сарҳисоб қилинди!—дедилар. – Энди чин уйингга олаб кетамиз. Фақат... либосингни алмаштириб ол.

– Либосимни! Қанақа либос... – бувимга хайрон қарадим.

– У ёққа янги либос кийиб борилади. Яқинроқ кел, саодатим!

Либос деб латиф танамни айтаётган эканлар. Чиндан ҳам гўё либос ечгандай латиф танамдан чикдим-да, бувим берган либосга кирдим. Келинлар кўйлагидай оппок, гўё унга бош-оёқ дуру жавҳар қадалгандай кўзни олиб нурланади. Бирам енгил, бирам чиرويлики...

– Жуда ярашди, болам! Гўзалсан, рухнинг гўзал...

Вужудимда оромбахш қувонч. Учиб кетгим келяптики... Ичларим ёняпти, машъаладай чақнаётганимни ўзим ҳис қиляпман! Ҳозир онам кўрсамми эди!

Лоп этиб онам ёдимга тушди. Волидам билан хайрлашмай кетяпман-а? У киши билан учрашмай-я? Ўзим хеш-ақраболарим ҳамроҳлигида Олмос фойтун томон кетиб боряпману онамни ўйлайман. Юрагим хижил. Қадамларим секинлашди. Баногоҳ мўлтираб ортимга қараб кўйдим.

– Нима бўлди? – сўрадилар бувим. – Нега безовта бўлиб колдинг?

Гап нимадалигини айтишни ҳам, ҳеч нима демай кетаверишни ҳам билмасдим.

– Бирон армонинг борми? Ҳозир айт кеч бўлмасдан.

– Онам!—дедим бувимга қараб. – Онам билан видолашмадим...

Бувим «шугинами» дегандай жилмайдилар.

– Майли, —дедилар бироз сукутдан кейин. – Улгурамиз ҳали!

Тўпдан айирилиб чикиб, уйим томон ошиқдим. Бир томонимда бувим, бир томонимда Робия холам, таниш дераза раҳидан ичкари ўтдик. Аксига олиб, онам уйда эмас эканлар. Азаматжон ҳам йўқ, кароватчаси бўм-бўш. Шу шошилинича қаерга кетишибди экан-а?

Хонама-хона изиллаб учарканман, онамни чорлардим. Қаерда бўлсаям келсин:

– Ойижон, қаердасиз? Ойинг...

Тунов куни Азамат билан тоққа борганимизда овозлари ўша ергача эшитилди. Нега мени эшитмас эканлар. Албатта эшитадилар. Шу дам жавоб келмагач, бувим ҳам ташвишланиб қолдилар.

– Кетамиз...

– Ойинг, қаердасиз?

Ҳартугул, ниҳоят онам жавоб қилдилар.

– Гулхумор... болам, – волидамнинг овозлари элас-элас эшитилди.

– Биз бу ёқдамиз. Шаҳноза холангникидамиз! Кела қол...

Бу ерда масофа йўқ. Зум ўтгунча ўша жойда пайдо бўласиз.

Дарров Шаҳноза холамнинг уйлари қаршисида зоҳир бўлдик.

– Ичкари ўтмаймиз. Шу ердан хайрлаш! – дедилар бувим.

Биз дераза қаршисида муаллақ турибмиз. Оплқ чиройли кўйлақда икки ёнимда хеш-ақраболарим. Онам мени кўриб хайрон қолдилар.

Гулхумор! – Ҳайратланиб дедилар онам. – Чиройли бўлиб кетганингни қара!

Мен жилмайдим.

– Ойижон, хайр... биз шошяпмиз. – Ўзингизни эҳтиёт қилинг, ойинг.

Уларга қараб жилмайдим. Бувим ҳам, холам ҳам онам билан хайрлашишди.

Волидам биз томонга термулганча хомуш қолдилар. Кўз ёшлари ёноқларидан из қолдириб оқиб тушди.

– Биз яна келамиз, ойинг, – ортимга ўгирилиб дедим мен.

Шошилганда эътибор қилмаган эканман. Фойтун гўё шаҳар марказида, осмонда муаллақ тургандай. Унинг ҳар тарафидан бинафшаранг нур устунини тушиб келарди. Бу нур устунларидан шаҳарнинг ҳар чеккасидан одамлар оқиб келмоқда эдилар.

Биз ҳам ўз тўпимизга қўшилиб олганча баландлай бошладик. Гўё ўртадаги олмос фойтун қаҳрабодай бизни ўзига тортаётганди.

– Ҳеч нимадан қўрқма саодатим! Биз ёнингда бўламиз... – дедилар бувим. Нега бундай деганларини кейин тушундим.

... Олмос фойтун ичига киришимиз билан унинг шакли ўзгарди. Назаримда у ўтиш қувури эди. Негаки, деворлари яшил, қизил тусда товланиб, ҳар сония шаклини ўзгартираётган қувур ичидан шитоб билан учиб кетдик. Ҳатто тезлик залворидан

кўзларимни чирт юмиб олгим келди. Афсуски, иложсизман, ахир кўзларим йўқ-да менинг, билъакс ўзим улкан кўзга айлангандай эдим. Уюрмага тушган хас чўпдай чирпираб кетяпману ҳаммасини кўряпман, ҳис қияпман. Ҳатто нурхилқатлар кўлимдан тутганини ҳам. Бу бор-йўғи руҳий паноҳ, руҳий кўмак эди.

Шу тобда ҳеч нимани фикр қилолмасдим. Олдинга, фақат олға интилиш кераклигини билардим, холос. Мен кўзни олар даражада чиройли, нақшинкор қувур ичра, дилим қўмсаган ўша олис, ўша қадрдон оламлар сари учиб бормоқда эдим...

Тошкент,
2003-2006 йил.

МУНДАРИЖА

Муқаддима.....	5
Жон қандай кўчади?.....	9
Қабристон бир ғаройиб шаҳар.....	15
Донишманд ва шогирд.....	60
Ҳалос бўлган руҳ.....	73
Узвийлик.....	94
Қисмат.....	109
Уруж.....	127
Ёндош олам – саргардонлар макони.....	162
Тутқунликда.....	197
Ризо ва таслим йўли.....	214
Армонли дунё.....	244
Гулхуморнинг кетиши.....	256

НИГИНА НИЁЗ

СЎНГГИ КУН

Хайлий қисса
1-китоб

Тақризчи: Эркин Усмонов
Муҳаррир: Ҳикоят Маҳмудова
Бадий муҳаррир: Бехзод Ҳайдаров
Мусахҳиҳ: Маҳмуда Абдуллаева
Компьютерда саҳифаловчи: Нилуфар Мавлонова

Нашриёт лицензияси АІ № 104, 15.07.2008 йил.
Босишга 02.04.2012 йилда рухсат этилди.
Қоғоз бичими 84x108 $\frac{1}{32}$. Шартли б.т. 17,0.
Нашр табоғи 15,8. Адади 3000 та (1-завод 1000 та) .
Буюртма № 52.

«Meгиyus» хусусий матбаа-нашриёт корхонасида чоп этилди.
Манзил: 100055. Тошкент ш., Генерал Узоков кўчаси, 2А-уй.
Тел.: 228-94-11.